

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

56. RAKSTU KRĀJUMS

2020/2021

SATURS

Mihails Hazans

Latvijas diasporas un remigrācijas apjoma novērtējums: metodoloģiskās pieejas un galvenie atzinumi

Diasporas apjoms jānovērtē ar tiešām metodēm, izmantojot datus par valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo, kā arī Latvijā dzimušo personu un to pēcteču skaitu ārvalstīs 3

Inta Mieriņa

Diasporas tiklošanās prakses un piesaistes faktori mūsdienās

Ir svarīgi piesaistīt kaut vai vienam pasākumam vai aktivitātei, kuras laikā jaunieši iepazīstas ar citiem vietējiem latviešiem, nonāk dažādās kontaktu listēs vai Facebook grupās 16

Ilze Koroļeva

Piederības izjūta un atgriešanās plāni: kas mainījies Latvijas diasporā?

Varbūtība, ka neplāno vairs atgriezties vai pieļauj iespēju atgriezties vecumdienās, ir nozīmīgi augstāka emigrantiem, kas atsvešinājušies no latviskā un nejūtas piederīgi Latvijai 28

Daina Grosa

Kādā valodā runā diaspora? Valodas situācijas dinamika

Valsts piedāvātie dažādie atbalsta pasākumi diasporā dzīvojošām ģimenēm valodas uzturēšanas, kultūras un pilsoniskās līdzdalības jomā stiprina diasporas piederības sajūtu 46

Ieva Reine

Veselības aprūpe Latvijā: kāda ir ģeogrāfijas ietekme uz diasporas izvēli?

Pētījuma rezultāti liecina: iespējas veikt profilaktiskās apskates, saņemt speciālista un ģimenes ārsta konsultācijas veido ciešu saikni ar Latviju un veicina transnacionālu dzīvesveidu 56

Maija Krūmiņa

Atgriešanās zaudētajā paradīzē: trimdas (diasporas) latviešu dzimtenes apciemojumi

Tik daudzi trimdā pavadītie gadi daļā trimdas latviešu radīja disonansi starp vietas identitāti un piesaisti, kas noteikti iespaidoja lēmumu par pilnīgu atgriešanos vai neatgriešanos 62

Lilita Zaļkalne

Brīvība kā trimdas sociāldemokrātu politiskā balss – pirmie gadi (1948–1954): īss ieskats

LSDSP nepadevās vilinājumiem un spiedieniem, bet ieturēja savu virzienu visus gadu desmitus. LSDSP un Brīvība deva skaidru pretsvaru trimdas konservatīvajai politiskai nosliecei ... 71

Kārlis Kangeris

Büro für Heimatvertriebene Ausländer (1952–1964): latviešu bēgļi Rietumvācijā un to loma biroja darbībā

Gan vāca un publicēja informāciju par stāvokli un notikumiem Austrumu bloka valstīs, gan uzraudzīja bēgļu grupas, izmantojot pašu bēgļu organizatoriskos un personāla resursus 80

Girts Zēgners

Eiropas Latviešu jaunatnes apvienība (ELJA) – vēsture un nozīme

ELJA kongresos sarunu valoda bija latviešu. Sākumā populārs bija sauklis PPP (pulcēties – priecāties – precēties), vēlākos gados to papildināja ar vēl vienu P – par politiku 91

Ojārs J. Rozītis

Īpašā sala Minsteres Latviešu ģimnāzija – bijušā skolēna piezīmes

Sava veida spītīgs latviskums “minsteriešiem” piemita. Taču drīzāk saistījās ar skolas un internāta dzīves neformālo pusi. Spilgtāk atmiņā palikuši neoficiālie dziedāšanas vakari 109

Kristīne Beķere

Latviešu trimdas nozīmīgākās politiskās akcijas: Baltijas brīvības un miera kuģa (1985) piemērs

Salīdzinot šīs akcijas iegūto publicitāti ar citām trimdā īstenotām plašām politiskām akcijām, gan ir jāņem arī vērā tehnoloģiju attīstība un informācijas aprites uzlabošanās 120

Sergejs Kruks

Uzticības, sadarbības un vienotības konceptu izpratne Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam

Sadarbība iespējotu politikas un ekonomikas problēmu risināšanu. Bet nepārliecina, ka pasivitātes cēloņi būtu meklējami indivīda psiholoģijā un labojami socializācijas procesā 131

Einārs Cilinskis, Gaidis Klāvs, Jānis Reķis Latvijas klimata un enerģētikas politikas mērķi, risinājumi un analīzes metodes

Ievērojot modelēšanas rīku dažādību, ja iespējams un citas metodes nav acīmredzami labākas, priekšroka jādod metodēm un rīkiem, kas jau iepriekš izmantoti Latvijas pētījumos 148

Vents Sīlis

Patiesības loma postpatiesības apstākļos

Mediji mirst kopā ar patiesību – ja tie vairs nespēj pastāvēt par savu redakcionālo neatkarību un nošķirt patiesu informāciju no postpatiesības, to eksistencei vairs nav jēgas 160

Rūdolfs Reinis Vītoliņš

Etiopiešu maltīte kā sakrālās ainavas veidošanas līdzeklis Hērodota *Vēsturē*

Kambīsa vēlme sasniegt Etiopiju, tikt pie etiopiešu ēdiena ir barjeras starp mirstīgajiem un nemirstīgajiem pārkāpums. Tie ir dievi, kas var sasniegt etiopiešus un to maltīti, nevis cilvēki 168

APSKATI

Baiba Bela

Latvijas emigrantu kopienas – Latvijas zinātnieku piensums starptautiskās migrācijas pētniekiem 174

Aija Priedīte

Sapņiem te nebija vietas 177

Juris Pupčenko

Politiskā liberālisma novērtējums Latvijā 181

Māra Zirņīte

Valentīnes Lasmanes gadsimta stāsts ... 183

Aija Priedīte

Trimdinieka dzīves tēlojums Astrīdas Stankes romānā *How long is exile?* 187

Kristīne Tjarve

Vienkārši par sarežģīto jeb par komunikācijas nozares dziļumu 190

Voldemārs Hermanis

Andra Grinberga drukātais vārds 193

Ainārs Dimants

No Jāņa līdz Jānim. Katram bija savs Jānis Stradiņš 196

Dainis Mjartāns

Alberts Spoģis devies mūžībā 201

HRONIKA

Akadēmiskā vienība *Austrums* 203

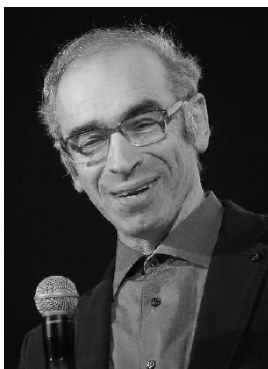
Akadēmiskā vienība *Latviete* 205

Studentu biedrība

***Fraternitas Rusticana* 207**

IN THIS ISSUE 208

LATVIJAS DIASPORAS UN REMIGRĀCIJAS APJOMA NOVĒRTĒJUMS: METODOLOĢISKĀS PIEEJAS UN GALVENIE ATZINUMI

Mihails Hazans, *Dr. math.*, ir LU ekonometrijas profesors un Bonnas Darba pētījumu institūta (*IZA Institute of Labor Economics*) asociētais pētnieks. Pētījumi skar plašu darba tirgus problēmu spektru, ieskaitot migrāciju, bezdarba risku, bezdarbnieku apmācību, etnisko minoritāšu integrāciju, neformālo nodarbinātību, izglītības ekonomiku. Vairāk nekā 20 projektos bijis eksperts, konsultants vai padomnieks tādām starptautiskām organizācijām kā Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*OECD*), Pasaules Banka, Eiropas Komisija, Eiropas Rekonstrukcijas aģentūra, Eiropas Ekspertīzes centrs darba likumdošanas, nodarbinātības un darba tirgus politikas jomā (*ECE*) un Starptautiskā Darba organizācija (*ILO*). Par emigrācijas pētījumiem piešķirta Spīdolas balva ekonomikā (2011), viena no viņa publikācijām par šo tēmu ir iekļauta Latvijas zinātnes sasniegumu sarakstā (2012). Pašlaik ir vadošais pētnieks LU Filozofijas un socioloģijas institūta (LU FSI) projektā *Labklājība un integrācija migrācijas kontekstā*.

Raksturvārdi: diaspora, emigrācija, remigrācija, pilsonība, etniskā izcelsme.

Ievads

Diasporas apjoma iespējami precīzs novērtējums ir jebkuras diasporas politikas pamatā, taču dažādu apstākļu dēļ to novērtēt nav viegli jebkurai valstij¹, un Latvija nav izņēmums. Grūtības sākas jau ar diasporas definīciju, kura atsaucās uz tādu datus dažreiz grūti identificējamu lietu kā saikne ar Latviju. Šajā pētījumā veiktais novērtējums attiecas uz šādiem diasporas segmentiem:

- ārzemēs dzīvojošie Latvijas Republikas (LR) valstspiederīgie (Latvijas pilsoņi, t. sk. ar dubultpilsonību, un Latvijas nepilsoņi);

- ārzemēs dzīvojošie bijušie LR valstspiederīgie (kuri pieņēmuši citu valstu pilsonību);
- ārzemēs dzīvojošās Latvijā dzimušas² personas (šī grupa pārklājas ar iepriekš minētajām, bet nesakrīt ne ar vienu no tām);
- ārzemēs dzīvojošie LR valstspiederīgo (ieskaitot bijušo) vai Latvijā dzimušo personu pēcteči (t. sk. visi, kas uzskata sevi par latviešiem vai par cilvēkiem ar latviešu vai Latvijas saknēm).

No datu pieejamības skatpunkta var izšķirt divas būtiski atšķirīgas diasporas daļas. Pēc neatkarības atjaunošanas aizbraukušie Latvijas emigranti un viņu pēcteči veido t. s. *jauno diasporu*. Tās pārstāvjiem lielākoties ir vai nu tikai LR pilsonība (vai nepilsoņa pase),

¹ OECD 2015.

² Pēc starptautiski vispārpieņemtās definīcijas (sk., piem., Eurostat 2019), par Latvijā dzimušām tiek uzskatītas visas personas, kas ir dzimušas Latvijas teritorijā (pēc pašlaik esošām robežām).

vai (tās vietā vai papildus tai) relatīvi nesen iegūta mītnes zemes pilsonība. Savukārt trimdas latvieši un viņu pēcteči veido t. s. *veco diasporu*; viņiem lielākoties šobrīd ir vai nu dubultpilsonība, vai tikai mītnes zemes pilsonība, turklāt mītnes zemes pilsonība iegūta vai nu kopš dzimšanas, vai ļoti sen, laikā, par kuru statistika nav pieejama.

Diasporas mozaīka – kāpēc to tik grūti “saskaitīt”

Pēc PMLP Iedzīvotāju reģistra datiem (PMLP 2020), 2020. gada sākumā ārvalstīs dzīvoja 203 960 Latvijas pilsoņu un nepilsoņu. Savukārt pēc pēdējiem Ārlietu ministrijas aptuveniem datiem, kas bija pieejami pirms šī pētījuma un kas tika iegūti 2013. gadā, apkopojot pārstāvēniecību aplēses un iedzīvotāju reģistra informāciju, ārpus Latvijas dzīvoja, mācījās un strādāja vairāk nekā 370 000 Latvijas diasporas pārstāvju. Gadu gaitā Latvijas medijos bieži izskanēja atšķirīgie diasporas apjoma novērtējumi³ ar vai bez atsaucēm uz dažādu institūciju un pētnieku grupu publikācijām. Šajās publikācijās tika pielietotas atšķirīgas metodoloģiskās pieejas un daudzveidīgie datu avoti, bet lielākoties faktiski tika novērtēts nevis diasporas apjoms konkrētajā gadā, bet migrācijas rezultātā zaudēto Latvijas iedzīvotāju (vai retāk – Latvijas valstspiederīgo) skaits noteiktajā periodā – citiem vārdiem, negatīvais migrācijas saldo. Savukārt mediji (un dažreiz arī paši pētnieki) šo novērtējumu rezultātus interpretēja kā diasporas apjomu. Šī interpretācija var noderēt aplēsēm, bet vairāku iemeslu dēļ tā nav pilnīgi korekta.

Pirmkārt, šādos gadījumos visbiežāk tika izmantots kopējais (nevis LR valstspiederīgo) migrācijas saldo. Tas nozīmē, ka visi no Latvijas izbraukušie ārvalstnieki tika nepamatoti pieskaitīti pie Latvijas diasporas. Turklāt pēdējos gados Latvijas valstspiederīgo negatīvais migrācijas saldo ir krietni lielāks par kopējo, jo Latvijā iebruc vairāk ārvalstnieku nekā no Latvijas izbrauc (ārvalstnieku migrācijas saldo ir pozitīvs)⁴.

³ Piem., LSM.LV 2017b.

⁴ CSP 2020a.

Otrkārt, arī gadījumā, kad tiek noteikts migrācijas rezultātā zaudēto LR valstspiederīgo skaits, tas nav korekts diasporas apjoma (vai pieauguma) novērtējums, jo neņem vērā ārzemēs dzīvojošo LR valstspiederīgo dzimstību un mirstību. Runājot par “jauno” diasporu, dzimstība būtiski pārsniedz mirstību, tāpēc uz migrācijas plūsmām balstītas aplēses novērtē šīs diasporas apjomu zemāk, nekā tas faktiski ir⁵. Piem., Norvēģijā 2020. gada sākumā no visiem iedzīvotājiem ar Latvijas saknēm gandrīz 18% bija dzimuši Norvēģijā⁶. “Vecās” diasporas zemēs ārpus Latvijas dzimušo īpatsvars Latvijas diasporā ir vēl lielāks. Tā pirmās un otrās diasporas paaudzes pārstāvju vidū Zviedrijā 2020. gadā šis īpatsvars bija 35%⁷, bet Austrālijā 2016. gadā – 75%⁸.

Treškārt, ārvalstnieku imigrācijas uzskaitē daudzās valstīs ir stingrākā nekā valstspiederīgo imigrācijas vai ārvalstnieku emigrācijas uzskaitē. Tāpēc ārvalstu statistika par imigrantiem – LR valstspiederīgiem (t. i., mūsu emigrantiem) ir pilnīgāka nekā par emigrantiem – LR valstspiederīgiem (t. i., mūsu remigrantiem). Rezultātā cilvēks, kurš aizbrauca no Latvijas, pēc gada atgriezās, bet vēl pēc gada atkal aizbrauca, var plūsmu statistikā parādīties kā divi migrācijas rezultātā zaudētie cilvēki (ja atgriešanas fakts netika piefiksēts).

Var secināt, ka diasporas apjoms jānovērtē ar tiešām metodēm, pamatojoties uz datiem par Latvijas pilsoņu un nepilsoņu, kā arī Latvijā dzimušo personu un to pēcteču skaitu ārvalstīs. Svarīgi apzināties, ka pilsonības kritērijs nevar būt vienīgais, jo daļai trimdas latviešu un viņu pēcteču, kā arī daļai pēc neatkarības atjaunošanas aizbraukušo Latvijas emigrantu un viņu pēcteču šobrīd nav Latvijas pilsonības. Tāpēc ļoti vērtīgi ir dati par latviešu skaitu un/vai latviešu izcelsmes personu skaitu valstīs, kur tāda informācija ir pieejama.

⁵ Līdzīgas problēmas pastāv gadījumos, kad migrācijas saldo novērtējumam tiek izmantota nevis migrācijas plūsmu statistika, bet Latvijā dzīvojošo valstspiederīgo skaita izmaiņas vecuma kohortu ietvaros (Hazans 2016a, 2018, 2019) vai gaisa transporta pasažieru skaita statistika (Krasnopjorovs 2011; Hazans 2013).

⁶ Statistics Norway 2020.

⁷ Statistics Sweden 2020 un autora aprēķini.

⁸ Goldmanis 2020;

Jautājums par etnisko izcelsmi (*ethnic ancestry*) ir, piem., Amerikas kopienu apsekojuma (*American Community Survey*⁹, ASV) anketā, kā arī tautas skaitīšanas anketās Austrālijā¹⁰ un Kanādā¹¹, turklāt publiski pieejamos datus var nodalīt: (i) personas, kurām latviešu izcelsme ir minēta kā pirmā vai vienīgā; (ii) personas, kuras minēja latviešu izcelsmi kā otro vai vienu no vairākām. No, otras puses, Ziemeļvalstu un Nīderlandes statistikas biroji attiecībā uz imigrantiem un to pēctečiem izmanto izcelsmes valsts (*country of origin; country background; migration background*) jēdzienu¹².

Fokuss uz diasporas izpētei atbilstošajiem datiem diemžēl arī negarantē vieglu ceļu diasporas apjoma un struktūras apzināšanas procesā. Pirmkārt, datu pieejamība stipri atšķiras pa valstīm. Otrkārt, daļa nepieciešamo datu dažām valstīm ir pieejama tikai no tautas skaitīšanas (TS) datiem, un šī pētījuma tapšanas laikā jaunākie TS dati Eiropā lielākoties bija par 2010.–2011. gadu. Treškārt, viens un tas pats Latvijas valstspiederīgais dažādos datu avotos var būt uzskaitīts kā Latvijā dzīvojošs (uz deklarācijas pamata) un kā ārzemes dzīvojošs (pēc faktiskas dzīvesvietas). Ceturtkārt, ārvalstīs dzīvojošie Latvijas pilsoņi (vai bijušie Latvijas pilsoņi) ar mītnes valsts pilsonību šīs valsts iedzīvotāju statistikā nav uzskaitīti kā ārvalstnieki.

Līdzīgas problēmas saistītas arī ar remigrantu uzskaiti, apgrūtinot remigrācijas atbalsta pasākumu plānošanu un to efektivitātes novērtējumu. Informācija par remigrācijas apjomu ir pieejama no dažādiem datu avotiem: Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) statistika par remigrantiem¹³, CSP Ārējās migrācijas apsekojums¹⁴, Darbaspēka apsekojums¹⁵, Ienākumu un dzīves apstākļu apsekojums¹⁶. Katram no tiem ir savi ierobežojumi, un, tikai kombinējot

novērtējumus no visiem šiem avotiem, iespējams iegūt labāko šobrīd iespējamo remigrācijas apjoma novērtējumu.

Papildus jau ierastajām migrācijas fakta uzskaites problēmām izaicinājumu diasporas un remigrantu apjoma novērtējumam rada arvien pieaugošais migrantu skaits, ko raksturo transnacionāls jeb “plūstošs” dzīvesveids¹⁷. Grūtības rada arī neskaidras “diasporas” un “remigrantu” definīcijas un arī starptautiskajā iedzīvotāju statistikā sastopamās “emigrantu” definīciju atšķirības¹⁸. Remigrantu uzskaiti īpaši apgrūtinātas, ka daļai remigrantu vai repatriantu nav Latvijas pilsonības, tādēļ statistikā viņi var parādīties kā imigranti – ārvalstnieki.

Diasporas apjoms un struktūra – datu avoti un galvenie atzinumi

Šajā pētījumā diasporas apjoma un struktūras novērtējumam tika izmantoti šādi galvenie datu avoti:

- Eiropas Savienības (ES) un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (ESAO, angl. *OECD*) dalībvalstu statistika par Latvijas valstspiederīgo skaitu, kā arī Latvijā dzimušo personu skaitu ES un ESAO valstīs¹⁹.
- ES un ESAO dalībvalstu statistika par to Latvijas pilsoņu skaitu, kuri ieguvuši kādas ES vai ESAO valsts pilsonību 1995.–2019. gadā.²⁰
- ESAO statistika²¹ par Latvijā dzimušām personām ESAO un citās valstīs.
- Austrālijas, Īrijas un Kanādas 2016. gada (un iepriekšējo gadu) tautas skaitīšanas dati²², kā arī ASV 2018. gada (un

⁹ Dati pieejami caur IPUMS USA 2020.

¹⁰ Australian Bureau of Statistics 2017.

¹¹ Statistics Canada 2017.

¹² Statistics Denmark 2020; Statistics Norway 2020.

¹³ CSP 2019b, 2020b.

¹⁴ CSP 2019c, 2019d.

¹⁵ CSP 2019e.

¹⁶ CSP 2019f.

¹⁷ Koroleva, Mieriņa 2015, 11; Hazans 2016b, 12, 15–16; LSM.LV (2017a).

¹⁸ Hazans 2013; Goldmanis, 2015.

¹⁹ Apkopotā veidā šī statistika ir pieejama no *Eurostat* un *OECD*: Eurostat 2020a–2020c; OECD 2016, 2018, 2020; papildus tam tika izmantoti arī nacionālo statistikas biroju dati.

²⁰ Eurostat 2020d; OECD 2020.

²¹ OECD 2018; Dumont et. al. 2010.

²² Australian Bureau of Statistic 2017; CSO 2017a, 2017b; Statistics Canada 2017.

iepriekšējo gadu) Amerikas kopienų apsekojuma (*American Community Survey*) dati.²³

- CSP ilgtermiņa starptautiskās migrācijas statistika (t. sk. pilsonības un tautības griezumā).²⁴
- CSP 2017.–2018. gada Ārējās migrācijas apsekojuma rezultāti, kā arī mikrodati.²⁵
- Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) 2006.–2020. gada dati par to ārvalstīs dzīvojošo LR valstspiederīgo skaitu, kuri nav deklarējuši dzīvesvietu Latvijā.²⁶
- Krievijas, Ukrainas un Baltkrievijas pēdējās tautas skaitīšanas rezultāti par latviešu tautības un Latvijā dzimušiem iedzīvotājiem.²⁷

Svarīgi atzīmēt, ka dažu šo avotu dati balstās uz izlases apsekojumiem un tāpēc ietver statistisko kļūdu. Piem., Lielbritānijā dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo skaits ir zināms ar statistisko kļūdu 15 tūkst. cilvēku²⁸. Tāpēc rezultātu robustuma pārbaudes nolūkā 1. tabula sniedz diasporas apjoma novērtējumu pēc trīs pēdējo pieejamo gadu datiem²⁹.

²³ Dati pieejami caur IPUMS USA 2020.

²⁴ CSP 2019a, 2020a.

²⁵ CSP 2019c, 2019d.

²⁶ PMLP 2020.

²⁷ Belstat 2010; Rosstat 2013, 2018; Minnesota Population Center (2019); OECD 2018.

²⁸ Office for National Statistics (2020).

²⁹ Pētījuma tapšanas laikā dati par Latvijas diasporas apjomu 2020. gada sākumā bija pieejami par Dāniju, Somiju, Norvēģiju, Zviedriju (sk. Statistics Denmark 2020; Statistics Finland 2020; Statistics Norway 2020; Statistics Sweden 2020) un Lielbritāniju (Office for National Statistics 2020; Home Office 2020). Pēc 1. tabulas (2) un (3) slejas definīcijām, Latvijas diasporas apjoms četrās iepriekš minētajās Ziemeļvalstīs bija gandrīz par 5% lielāks nekā gadu iepriekš. Attiecībā uz kopējo diasporas apjomu pārejās ES un ESAO valstīs (bez Lielbritānijas) tika pieņemts 4% pieaugums; tas ir piesardzīgs pieņēmums, jo katrā no iepriekšējiem trīs gadiem (2017–2019) šajā valstu grupā Latvijas diasporas pieaugums bija vai nu lielāks nekā četru Ziemeļvalstu grupā, vai arī atpalika mazāk nekā par vienu procentpunktu, un vidējais pieaugums bija lielāks. Visbeidzot, tika pieņemts, ka Latvijas diasporas apjoms ārpus ES un ESAO 2020. gada sākumā bija tāds pats kā 2019. gada sākumā.

Gan 2018. gada sākumā, gan 2020. gada sākumā ārvalstīs dzīvoja ap 300 tūkst. Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo, t. sk. ap 280 tūkst. – ES un ESAO valstīs (1. tabula, sleja (2)). Savukārt, ieskaitot arī visas Latvijā dzimušas personas (neatkarīgi no tā, vai tām iepriekš bija LR pilsonība)³⁰, diasporas apjoms nedaudz pārsniedzis 390 tūkst., t. sk. ap 295 tūkst. – ES un ESAO valstīs (1. tabula, slejas (2), (3)). 2019. gada sākumā novērtētais valstspiederīgo diasporas apjoms bija par aptuveni 10 tūkst. mazāks nekā pirms gada (pieejamie dati liecina, ka 2018. gadā ap 18 tūkst. Latvijas valstspiederīgo atstāja Lielbritāniju; daļa no tiem bija atgriezušies Latvijā, daļa – pārcēlās uz citām ārvalstīm, bet netika iekļauti šo valstu 2019. gada sākuma datos).

Izmantojot pieejamus datus par ASV, Austrālijā, Kanādā, Ziemeļvalstīs un Nīderlandē dzīvojošiem etniskiem latviešiem un cilvēkiem, kuriem abi vecāki dzimuši Latvijā, dokumentētais Latvijas diasporas apjoms 2018.–2020. gadā svārstās robežās 440–449 tūkst. cilvēku, t. sk. 340–350 tūkst. – ES un ESAO valstīs (1. tabula, sleja (4)). Pieskaitot vēl datus par citām personām ar latviešu vai Latvijas saknēm (galvenokārt ASV, Kanādā un Austrālijā, mazākā apjomā – arī Ziemeļvalstīs un Nīderlandē), *Latvijas diasporas apjoms pasaulē 2018.–2020. gada sākumā pārsniedz pusmiljonu, t. sk. pāri par 400 tūkst. – ES un ESAO valstīs* (1. tabula, sleja (5)).

³⁰ Šī soļa tehniskā izpilde variē atkarībā no datu pieejamības dažādās valstīs. Ja ir pieejami mikrodati vai ir iespējams tiešsaistē veikt mikrodatu tabulācijas, tad tabulācija pēc pazīmēm “Dzimšanas valsts Latvija” un “Pilsonības valsts – Latvija” sniedz vēlamu rezultātu. Pretējā gadījumā katrā vecuma un dzimuma grupā tiek salīdzināts Latvijā dzimušo skaits un Latvijas pilsoņu skaits un tiek izmantots lielākais no skaitļiem. Saskaitot iegūtos rezultātus pa visām vecuma un dzimuma grupām, iegūst diasporas apjoma novērtējumu, kurš pārsniedz gan Latvijas valstspiederīgo skaitu, gan Latvijā dzimušo personu skaitu konkrētajā valstī. Visbeidzot, ja kādā valstī dati nav pieejami vecuma un dzimuma griezumā, bet kopējais identificēto Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo skaits ir mazāks nekā Latvijā dzimušo skaits, tad pēdējais tiek izmantots diasporas novērtējumam.

1. tabula. Latvijas diasporas apjoms gada sākumā, 2018–2020 (tūkst. cilvēku)

	PMLP dati	LR VPD un bij. VPD	LR VPD, bij. VPD un Latvija dzimušie	Plašā diaspora – 1	Plašā diaspora – 2
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
ES + ESAO					
2018	171	280	296	348	407
2019	183	269	286	342	404
2020	194	277	294	351	412
Visa pasaule					
2018	180	303	393	445	504
2019	193	292	384	440	502
2020	204	300	392	449	510

Piezīmes. (1) – LR valstspiederīgo (pilsoņu, t. sk. ar dubultpilsonību, un nepilsoņu) skaits ārvalstīs pēc PMLP datiem (neiekļauj personas, kuru dzīvesvieta ir deklarēta Latvijā); (2) – LR valstspiederīgo (t. sk. ar dubultpilsonību), kā arī bijušo valstspiederīgo skaits ārvalstīs; (3) – LR valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo, kā arī Latvijā dzimušo personu skaits ārvalstīs; (4) – papildus (3) iekļauti cilvēki, kuri norādīja latviešu (vai Latvijas) izcelsmi kā savu pirmo vai vienīgo etnisko izcelsmi (dati pieejami par ASV, Austrāliju un Kanādu), kā arī cilvēki, kuriem abi vecāki dzimuši Latvijā (dati pieejami arī par Dāniju, Somiju, Nīderlandi, Norvēģiju un Zviedriju); (5) – papildus (4) iekļauti cilvēki, kuri norādīja latviešu (vai Latvijas) izcelsmi kā savu otro vai vienu no vairākām izcelsmēm (dati pieejami par ASV, Austrāliju un Kanādu), kā arī cilvēki, kuriem viens no vecākiem dzimis Latvijā, u. c. Latvijā dzimušo personu pēcnācēji (dati pieejami arī par Dāniju, Somiju, Nīderlandi, Norvēģiju un Zviedriju). ES ir ES-28 bez Latvijas. 2020. gada dati ir provizoriski, sk. zemsvītras piezīmi³⁰. *Avoti:* autora aprēķini, izmantojot datus no avotiem, kuri minēti tekstā pirms šīs tabulas.

Izmantojot datus no iepriekš minētajiem avotiem, Hazans (2020, 3. attēls) ieguva diasporas apjoma ES un ESAO valstīs novērtējumus pa gadiem (no 2000. gada sākuma līdz 2020. gada sākumam), piemērojot vairākas diasporas definīcijas (t. sk. 1. tabulas sleju (1)–(3) definīcijas). Rezultāti liecina, ka vienīgi 2018. gadā novērtētais diasporas apjoms piedzīvoja sarukumu, savukārt visstraujākais diasporas pieaugums tika novērots 2004.–2007. un 2009.–2013. gadā.

Latvijas diasporas apjoma novērtējumi galvenajās valstu grupās 2019. gada sākumā ir apkopoti 2. tabulā (rezultātus pa valstīm sk. Hazans 2020, P2.-P3. tabula). Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo diasporas apjoms ES valstīs bija 218 tūkst., Eiropas Brīvās tirdzniecības asociācijas (EBTA)³¹ valstīs – 17 tūkst., ESAO valstīs ārpus Eiropas (lielākoties – ASV, Austrālijā un Kanādā) – 34 tūkst., bijušās Padomju Savienības republikās – 20 tūkst. un citur – 3 tūkst. (2. tabula,

sleja (2)). Savukārt plašās diasporas dokumentētais apjoms bija 230 tūkst. ES valstīs, 18 tūkst. EBTA valstīs, 156 tūkst. ESAO valstīs ārpus Eiropas, 95 tūkst. bijušās Padomju Savienības republikās un 3 tūkst. citur (2. tabula, sleja (5)).

Diezgan liela “jaunās” diasporas daļa joprojām oficiāli dzīvo Latvijā³². Salīdzinot ārvalstu un PMLP statistiku par ārvalstīs dzīvojošiem Latvijas valstspiederīgiem, var secināt, ka 2018. gada sākumā ES un EBTA valstīs dzīvoja vismaz 95 tūkst. Latvijā deklarēto LR pilsoņu un nepilsoņu; 2019. gada sākumā šis skaits saruka līdz 64 tūkst. (lielākoties uz Lielbritānijas rēķina, kur breksita gaidās daudzi Latvijas pilsoņi anulēja dzīvesvietas deklarāciju Latvijā, lai pieteiktos Lielbritānijas pastāvīga iedzīvotāja statusam).

2016. gadā gandrīz 55 tūkst. Latvijā dzimušo ESAO valstu iedzīvotāju (t. i., 22% no Latvijā dzimušo diasporas ESAO valstīs) bija mītnes zemes pilsonība. Mītnes valstu pilsoņu īpatsvars pieaug ar vecumu: no 6% bērnu vidū

³¹ Eiropas Brīvās tirdzniecības asociācijas (angl. – *European Free Trade Association (EFTA)*) dalībvalstis ir Islande, Lihtenšteina, Norvēģija un Šveice.

³² Sk. Helmane 2019.

2. tabula. Latvijas diasporas apjoms valstu grupās, 2019. g. sākums (tūkst. cilvēku)

	PMLP dati	LR VPD un bij. VPD	LR VPD, bij. VPD un Latvijā dzimušie	Plašā diaspora – 1	Plašā diaspora – 2
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
ES + ESAO	183,2	269,1	285,7	341,7	403,7
ES-28	144,3	218,1	225,8	226,5	230,0
EBTA	6,3	17,0	17,0	17,0	17,7
ESAO ārpus ES-28 un EBTA	32,6	34,0	42,9	98,2	156,0
Bij. Padomju Savienība	7,4	20,0	95,0	95,0	95,0
Citas Eiropas valstis	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Pārējā pasaule	1,8	3,0	3,0	3,0	3,0
Pavisam	192,6	292,3	384,0	439,9	501,9

Piezīmes. Sk. 1. tabulas piezīmes. Avoti: autora aprēķini, izmantojot datus no avotiem, kuri minēti tekstā pirms 1. tabulas.

līdz 11% jauniešu³³ vidū un 16% vecumgrupā 25–64 gadi; savukārt senioru vidū gandrīz 90% ir mītnes zemes pilsonība. Sieviešu ar mītnes zemes pasēm ir krietni vairāk nekā vīriešu.

Pēc stāvokļa uz 2019. gada sākumu, vairāk nekā 25 tūkst. Latvijas valstspiederīgo laikā no 1994. līdz 2018. gadam ieguva kādas citas ES vai ESAO valsts pilsonību, t. sk. pāri par septiņiem tūkst. – ASV pilsonību, gandrīz pieci tūkst. – Lielbritānijas pilsonību, pāri par trīs tūkst. – Vācijas pilsonību, aptuveni divi tūkst. – Kanādas, Zviedrijas un Īrijas pilsonību. Turklāt vairāk nekā 11 tūkst. Latvijas valstspiederīgo laikā no 1992. līdz 2015. gadam ieguva Krievijas pilsonību³⁴.

Kopumā Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo diasporā ES un ESAO valstīs “jaunās” diasporas pārstāvju ar mītnes zemes pilsonību īpatsvars ir 8%, taču dažās zemēs tas ir krietni lielāks: 47% ASV, 46% Jaunzēlandē, 39% Kanādā, 21% Zviedrijā, 12–17% Itālijā, Somijā, Šveicē un Polijā. Latvijas nepilsoņu īpatsvars Latvijas valstspiederīgo diasporās pasaulē ir 3,7%.

Latvieši un latviešu valoda diasporā

Pēc pēdējiem pieejamiem datiem, ASV dzīvo ap 90 tūkst. cilvēku ar latviešu saknēm³⁵, Kanādā – pāri par 30 tūkst.³⁶, bet Austrālijā – pāri par 20 tūkst.³⁷ Pieņemot, ka cilvēki, kuri uz jautājumu par savu izcelsmi kā pirmo vai vienīgo izvēlas atbildi *Latvian*, uzskatāmi par (etniskiem) latviešiem, no tiem pašiem datu avotiem izriet, ka latviešu skaits ASV vērtējams ap 30 tūkst., Kanādā ap 7 tūkst., Austrālijā – pāri par 9 tūkst. 21. gadsimtā aizbraukušo Latvijas valstspiederīgo vidū latviešu īpatsvars dažādos periodos bija robežās no 50 līdz 60 procentiem³⁸; tas nozīmē vismaz 150 līdz 180 tūkst. ārzemēs dzīvojošo latviešu, kuri atstāja dzimto zemi pēdējo 20 gadu laikā (šis novērtējums neiekļauj viņu bērnus, kas piedzimuši ārvalstīs).

Vairāk nekā puse Latvijā dzimušo etnisko latviešu un gandrīz trīs ceturtdaļas citu Latvijā dzimušo ASV iedzīvotāju, kam ir latviešu saknes, mājās runā latviski. Savukārt vairākums ārpus Latvijas dzimušo latviešu un citi, kam ir latviešu saknes, mājās runā angļiski. *Tātad*

³³ Šajā rakstā jaunieši ir cilvēki vecumā no 15 līdz 24 gadiem.

³⁴ Autora aprēķini, izmantojot 2015. gada Krievijas tautas mikroskaitīšanas rezultātus no Rosstat (2018).

³⁵ Autora aprēķini, izmantojot American Community Survey 2018 datus no IPUMS USA 2020.

³⁶ Statistics Canada 2017.

³⁷ Australian Bureau of Statistics 2017.

³⁸ Hazans 2016a; CSP 2020a; Hudenko 2020.

diasporā ar paaudžu maiņu notiek latviešu valodas (kā mājas valodas) daļēja aizstāšana ar angļu valodu. Kopumā pāri par 70% etnisko latviešu un 90% citu ASV iedzīvotāju, kam ir latviešu saknes, mājās runā angļiski, savukārt galvenokārt latviski mājās runā 21% etnisko latviešu un tikai 1% citu iedzīvotāju ar latviešu saknēm.³⁹ Ārpus ASV dzimušie latvieši, kuri ieradās ASV pēdējo 20 gadu laikā, lieto latviešu valodu mājās biežāk nekā tie, kas ASV nodzīvoja vairāk nekā 20 gadus. No otras puses, latviešu un angļu valodas izplatības ziņā nav lielu atšķirību starp latviešiem, kuri nodzīvoja ASV līdz 5 gadiem, 6–15 gadus un 16–20 gadus.⁴⁰

Kanādā 2016. gadā bija 6,5 tūkst. latviski runājošo, t. sk. 5,5 tūkst. ar dzimto latviešu valodu, bet tikai 1,3 tūkst. (18% no visiem latviešiem) to lietoja kā mājas valodu⁴¹. Savukārt Austrālijā 2016. gadā mājās galvenokārt latviski runāja gandrīz puse (48%) Latvijā dzimušo latviešu, bet tikai 19% no ārpus Latvijas dzimušiem latviešiem (t. i., 2. paaudzes diasporas). Pavisam kopā latviski mājās runāja ap 3 tūkst. cilvēku (14% no visiem ar latviešu saknēm), t. sk. ap 2,5 tūkst. latviešu (28% no visiem latviešiem).⁴²

Pēc “Latvijas emigrantu kopienas” 2019. gada 2. viļņa aptaujas datiem, 70% “jaunās” diasporas pārstāvju ar dzimto latviešu valodu lietoja latviešu valodu mājās, t. sk. 38% kā vienīgo, 10% – kopā ar krievu valodu un 22% – kopā ar angļu vai citu mītnes zemes valodu. Tie, kas pavadīja mītnes zemē vairāk nekā 10 (un it sevišķi vairāk nekā 15) gadus, latviešu valodu lieto retāk, bet angļu (vai citu valodu, izņemot krievu) valodu – biežāk⁴³. Tātad, līdzīgi kā ASV, Kanādā un Austrālijā, visā latviešu diasporā pakāpeniski notiek latviešu valodas aizstāšana ar mītnes zemes valodu.

Krievijā 2010. gadā dzīvoja ap 19 tūkst. latviešu, no tiem latviešu valodu prata 6650 (35%); tajā pašā laikā latviešu valodas zināšanas bija vēl 15 tūkst. citu tautību pārstāvju (nav zināms, cik no tiem bija ar latviešu saknēm)⁴⁴. Latviešu valodas pratēju skaits Krievijā saruka no 35 tūkst. 2002. gadā līdz 22 tūkst. 2010. gadā.⁴⁵ Pēdējie pieejamie dati par latviešu skaitu Krievijā nāk no 2015. gada tautas mikroskaitīšanas; vispārinot mikroskaitīšanas rezultātus uz visu iedzīvotāju kopu, iegūst provizorisko vērtējumu: ap 13 tūkst. latviešu⁴⁶. Savukārt Baltkrievijā 2009. gadā dzīvoja nedaudz vairāk par 1,5 tūkst. latviešu (svaigākie dati sagaidāmi no 2020. gada tautas skaitīšanas).

Diasporas demogrāfiskais portrets

Dzimuma struktūras ziņā Latvijas diaspora kopumā ir līdzsvarota: sieviešu īpatsvars dažādos diasporas segmentos ir robežās no 51% līdz 55%. Starp Latvijas valstspiederīgajiem Eiropā bērnu īpatsvars ir tāds pats kā Latvijā (16%), jauniešu īpatsvars nedaudz lielāks (12% pret 9%), bet vidējā vecuma (25–44 gadi) iedzīvotāju īpatsvars ir divreiz lielāks nekā Latvijā (55% pret 27%); resp., daudz mazāks nekā Latvijā ir iedzīvotāju īpatsvars vecumgrupās 45–64 gadi un it īpaši 65+ gadi. Latvijas diaspora Eiropā kopumā ir jaunāka nekā Latvijas iedzīvotāji⁴⁷.

Turpretim Latvijā dzimušo un etnisko latviešu diasporās ASV un Kanādā kodolu veido “vecā” diaspora, tāpēc senioru (65+) īpatsvars ir ap 30% ASV un pārsniedz 40% Kanādā.⁴⁸

Lai salīdzinātu tieksmi pārcelties ar bērniem uz dzīvi ārzemēs un/vai radīt bērnus ārzemēs Latvijas diasporās dažādās valstīs, tika aprēķināts bērnu skaits uz 100 pieaugušajiem

³⁹ Hazans 2020, izmantojot American Community Survey 2018 datus no IPUMS USA 2020.

⁴⁰ Hazans 2020, izmantojot American Community Survey 2017-2018 datus no IPUMS USA 2020.

⁴¹ Statistics Canada 2017 dati un autora aprēķini.

⁴² Australian Bureau of Statistics 2016, 2017; Goldmanis 2020; autora aprēķini.

⁴³ Hazans 2020. Par valodas lietošanu diasporā sk. arī M. Hazana intervijā Hudenko 2020.

⁴⁴ Rosstat 2013.

⁴⁵ Rosstat 2004; Rosstat 2013.

⁴⁶ Autora aprēķini, izmantojot Rosstat 2018 datus.

⁴⁷ Autora aprēķini, izmantojot datus no Eurostat 2020a, 2020b.

⁴⁸ Autora aprēķini, izmantojot Statistics Canada 2017 un American Community Survey 2018 datus no IPUMS USA 2020.

vecumā 15–49 gadi⁴⁹. Visaugstākās šī rādītāja vērtības (ap 45) ir ASV un Kanādā starp jauktas izcelsmes personām ar latviešu un citām saknēm. Starp etniskajiem latviešiem ASV ir 25 bērni uz 100 pieaugušajiem vecumā 15–49 gadi, kas tikai nedaudz pārsniedz vidējo rādītāju starp Latvijā dzimušiem un Latvijas valstspiederīgajiem ES un EBTA valstīs (22 bērni uz 100 pieaugušajiem), savukārt starp etniskajiem latviešiem Kanādā rādītājs ir daudz zemāks (15 bērni uz 100 pieaugušajiem)⁵⁰. Latvijas iedzīvotāju vidū 2018. gada sākumā bija 36 bērni uz 100 pieaugušajiem vecumā 15–49 gadi⁵¹, bet salīdzināt šo rādītāju ar iepriekš minētajiem diasporas rādītājiem nebūtu korekti, jo pieejamajos datos neparādās daļa diasporas bērnu – gan tie, kas ir dzimuši ārvalstīs un uzreiz ieguvuši mītnes zemes vai citu (ne Latvijas) pilsonību, gan tie, kas palikuši Latvijā ar vienu no vecākiem vai citiem radniekiem. Kopumā šis jautājums prasa dziļāku izpēti.

2018. gada sākumā Latvijas diasporā ES un EBTA valstīs bija vairāk nekā 37 tūkst. bērnu vecumā līdz 15 gadiem, ASV – 13,2 tūkst. bērnu (t. sk. gandrīz 7 tūkst. latviešu un pāri par 6 tūkst. citu ar latviešu saknēm), Kanādā 2016. gadā – 5,5 tūkst. bērnu ar latviešu saknēm.⁵²

Pēc OECD apkopotajiem datiem⁵³, 2016. gada sākumā nedaudz vairāk par ceturtdaļu no visiem Latvijā dzimušiem pieaugušajiem ESAO valstīs pavadīja mītnes zemē līdz 5 gadiem (ieskaitot); katrs trešais Latvijā dzimušais vīrietis un gandrīz katra trešā sieviete mītnes zemē nodzīvoja no 5 līdz 10 gadiem; divas piektdaļas Latvijas diasporas pieaugušo locekļu mītnes zemē nodzīvoja vairāk nekā 10 gadus.

Lielāku detalizāciju pa periodiem, turklāt dzimuma, tautības un pilsonības griezumā

sniedz šim pētījumam sagatavotie (iepriekš nepublicētie) CSP dati par 2012.–2018. gadā emigrējušiem Latvijas valstspiederīgajiem, kuri 2019. gada sākumā dzīvoja ārpus Latvijas⁵⁴. Septiņu gadu laikā (2012.–2018) uz dažādām pasaules zemēm aizbraukuši un līdz perioda beigām nav atgriezušies vairāk nekā 113 tūkst. Latvijas valstspiederīgo, t. sk. 53 tūkst. – 2012.–2014. gadā, ap 33 tūkst. – 2015.–2016. gadā un gandrīz 28 tūkst. – 2017.–2018. gadā.

Gada vidējais emigrējušo un līdz 2019. gada sākumam neatgriezušos skaits pakāpeniski samazinājās no 17,8 tūkst. 2012.–2014. gadā līdz 13,8 tūkst. 2017.–2018. gadā. Sieviešu īpatsvars šajā diasporas daļā visu laiku bija ap 50%, latviešu īpatsvars vidēji bija 55%, pieaugot no 50% perioda sākumā līdz gandrīz 60% 2017.–2018. gadā, bet nepilsoņu īpatsvars vidēji bija 6%.

2016. gadā augstskolu beidzēju īpatsvars Latvijā dzimušo citu ESAO valstu iedzīvotāju vidū vecumgrupā 25–64 gadi bija lielāks nekā tā paša vecuma Latvijas iedzīvotāju vidū. Vienlaikus diasporā šajā vecumgrupā ir lielāks nekā Latvijā arī cilvēku ar zemu izglītības līmeni īpatsvars. Savukārt jauniešu vidū diasporā ir gan lielāks nekā Latvijā augstskolu beidzēju īpatsvars, gan mazāks tādu personu īpatsvars, kurām ir tikai pamatizglītība. Vislielākais augstskolu beidzēju īpatsvars, kā arī vismazākais personu ar zemu izglītību īpatsvars ir atrodams starp tiem, kas mītnes zemē nodzīvojuši vairāk nekā 10 gadus. Savukārt tie, kas mītnes zemē pavadījuši līdz 5 gadiem (t. i., iebrāuca 2011.–2015. gadā), ir labāk izglītoti nekā tie, kas iebrāuca iepriekšējos 5 gados. Tas liecina par smadzeņu aizplūdes intensifikāciju periodā pēc ekonomiskās krīzes (2011–2015)⁵⁵.

Remigrācijas izpētes izaicinājumi

Diasporas likuma⁵⁶ izpratnē remigrācija ir *“diasporas locekļa atgriešanās vai pārcelšanās no pastāvīgas dzīves ārvalstīs uz pastāvīgu dzīvi Latvijā”*. Ņemot vērā ārkārtīgi

⁴⁹ Dati attiecas uz 2018. gada sākumu; izņēmums ir Kanāda – tai izmantoti 2016. gada dati.

⁵⁰ Autora aprēķini, izmantojot datus no Eurostat 2020a, 2020b; Statistics Canada 2017; IPUMS USA 2020.

⁵¹ Autora aprēķini, izmantojot CSP datus.

⁵² Autora aprēķini, izmantojot CSP datus.

⁵³ Autora aprēķini, izmantojot datus no OECD 2018.

⁵⁴ CSP 2019a.

⁵⁵ Autora aprēķini, izmantojot datus no OECD 2018. Sk. arī Hazans 2015a, 2016a, 2018.

⁵⁶ LR Saeima 2018.

plašu un “iekļaujošo” diasporas locekļa definīciju, Diasporas likumā iestrādātā konceptuālā izpratne par remigrāciju nedod iespēju kaut cik precīzi novērtēt remigrācijas apjomu. Praktiskajos nolūkos lietderīgāk izmantot CSP remigranta definīciju: “*Latvijas valsts piederīgais (pilsonis, nepilsonis vai Latvijā dzimis persona)*⁵⁷, kurš bijis emigrācijā un imigrējis atskaites gadā.” Šī definīcija neietver ārpus Latvijas dzimušos cilvēkus, kas ir latvieši, bet nav Latvijas pilsoņi. Šīs definīcijas svarīgs aspekts ir tas, ka “bijis emigrācijā” CSP izpratnē nozīmē, ka cilvēks bijis *starpautiskais ilgtermiņa emigrants*, t. i., “*persona, kura izbrauc uz citu valsti pastāvīgās dzīvesvietas maiņas nolūkā vai vismaz uz vienu gadu*”. Praktiski tas nozīmē, ka CSP datus iekļautie remigranti ir Latvijas valstspiederīgie, kuri atgriezās Latvijā pēc vismaz viena gada prombūtnes.

Literatūrā un starptautiskajos apsekojumos sastopamās remigranta definīcijas parasti ietver divus svarīgus parametrus (kritērijus): (1) minimālais ārvalstīs nepārtraukti nodzīvotais laiks – tas var būt viens gads (kā CSP definīcijā), 6 mēneši vai 3 mēneši; (2) references periods – parasti tas ir pēdējie 5 vai 10 gadi. Ja remigranti tiek identificēti aptaujas datus, tad atbilstošais jautājums varētu būt formulēts apmēram šādi: “Vai pēdējo 10 gadu laikā Jūs dzīvojāt ārvalstīs vismaz 6 mēnešus bez pārtraukumiem?”; līdzīgs variants tiek izmantots apsekojumā *European Social Survey* (ESS). Remigrantus var identificēt, arī izmantojot reģistru datus (kā to dara CSP), bet arī tad atbilstošie kritēriji ir ieprogrammēti. Ja remigrantu identificēšanai tiek izmantots apsekojums, kurā mērķgrupā remigranti nav nodalīti kā atsevišķa kategorija, ārvalstīs nepārtraukti nodzīvotā laika kritērijs var tikt aizvietots ar nosacījumu, ka cilvēks ārzemēs strādājis – tipiski (kaut ne vienmēr) tas nozīmēs, ka tur nodzīvoti vismaz 3 mēneši; references periods šādos gadījumos ir atkarīgs no datu struktūras un var būt īsāks nekā 5 gadi.

Svarīgi saprast, ka *remigrantu skaita novērtējuma rezultāts ir būtiski atkarīgs no*

⁵⁷ Šajā rakstā termins “Latvijas valstspiederīgais” tiek izmantots nedaudz šaurākā nozīmē (LR pilsonis vai nepilsonis) nekā CSP termins “Latvijas valsts piederīgais”.

abiem pieminētiem remigranta definīcijas parametriem – ārvalstīs nepārtraukti nodzīvotā laika un references perioda. Samazinoties pirmajam vai pieaugot otrajam no šiem parametriem, pieaug definīcijai atbilstošo remigrantu skaits.

Remigrācijas apjoms un struktūra – datu avoti un galvenie atzinumi

2016. gada sākumā Latvijā bija 100 līdz 118 tūkst. 18–74 gadus veco remigrantu, kuri iepriekšējo 10 gadu laikā (2006–2015) strādāja ārvalstīs vismaz 6 mēnešus pēc kārtas⁵⁸. Savukārt 2020. gada sākumā Latvijā dzīvoja 145 līdz 187 tūkst. remigrantu vecumā 18–74 gadi, kuri iepriekšējo 10 gadu laikā (2010–2019) veikuši kādu algotu darbu citā valstī 6 mēnešus vai ilgāk. Šis vērtējums iegūts, izmantojot Eiropas sociālā apsekojuma 9. vilņa Latvijas datus⁵⁹.

CSP publicētie dati par ikgadējām Latvijas valstspiederīgo remigrantu plūsmām (remigrantu skaits pa gadiem, sākot ar 2011. gadu, kā arī remigrantu demogrāfiskais portrets, sākot ar 2013. gadu)⁶⁰ nedod iespēju precīzi novērtēt, cik 2020. gada sākumā Latvijā bija remigrantu, kuri kopš 2011. gada nepārtraukti nodzīvoja ārvalstīs vismaz gadu. Iemesls ir tas, ka daži no šiem remigrantiem atkal aizbrauca un nedzīvo Latvijā, bet daži citi šajos datus parādās vairākkārt. Tātad, saskaitot gadu plūsmas, iegūst tikai remigrantu skaita augšējo robežu: *tādu remigrantu, kuri atgriezās Latvijā 2011.–2019. gadā, pirms tam vismaz vienu gadu pavadot ārvalstīs, ir ne vairāk kā 58,4 tūkst.*⁶¹

Pēc autora pieprasījuma CSP ir sagatavojusi arī datus par 2015.–2018. gada remigrantiem, kuri 2019. gada 1. janvārī, pēc

⁵⁸ Hazans 2016b, 2020. Iepriekš remigrantu skaita novērtējumi tika sniegti darbos Hazans 2008, 2011, 2015a, 2015b, 2016a.

⁵⁹ European Social Survey 2020 un Hazans 2020. Ticamības intervāls ir plašāks nekā iepriekš, jo izlases apjoms bija mazāks.

⁶⁰ CSB 2020a, 2020b.

⁶¹ Hazans 2020.

CSP novērtējuma, dzīvoja Latvijā⁶², un tas dod iespēju novērtēt Latvijā palikušo neseno remigrantu skaitu: *2019. gada sākumā Latvijā dzīvoja 12 670 pieaugušo (vismaz 15 gadus veco) remigrantu, kas atgriezās Latvijā 2015.–2018. gadā, pirms tam vismaz vienu gadu pavadot ārvalstīs.* Šo remigrantu vidū 53% ir vīrieši, 58% ir latvieši un 90% ir Latvijas pilsoņi.

Saskaitot 2015.–2018. gada tās pašas vecuma kohortas remigrantu plūsmu apjomus, iegūst 17 428. Ignorējot iespēju, ka daži remigranti šo 4 gadu laikā bija atgriezušies vairākkārt, tas nozīmē, ka *no 2015.–2018. gada remigrantiem (dzimušiem 2004. gadā vai agrāk) 2019. gada sākumā Latvijā dzīvoja aptuveni trīs ceturtdaļas.*

Šajā pētījumā remigrācijas apjoma novērtējumam tika izmantoti arī no CSP iegūtie Darbspēka apsekojuma (DSA) mikrodati un EU-SILC (Ienākumu un dzīves apstākļu apsekojuma) mikrodati⁶³. EU-SILC datus var identificēt tos LR valstspiederīgos, kuriem kādā no iepriekšējiem 4 gadiem bija (bet aptaujas gadā nav) ienākumi no algota darba ārzemēs, bet DSA datus – tos, kuri strādāja ārzemēs iepriekšējo 15 mēnešu laikā. Izslēdzot jūrniekus un valsts pārvaldes darbiniekus (tie, visticamāk, bija nosūtītie darbinieki, nevis emigranti), iegūti šādi rezultāti:

- 2017. gadā Latvijā dzīvoja 30 tūkst., bet 2018. gadā – 34 tūkst. šādu remigrantu ar iepriekšējo 4 gadu laikā ārzemēs gūto darba pieredzi;
- no 2013. līdz 2018. gadam katru gadu Latvijā atgriezās 10 līdz 11 tūkst. remigrantu, kuri iepriekšējā gadā strādāja ārzemēs; salīdzinājumam: CSP novērtētās ikgadējās remigrantu plūsmas (pieņemot 12 mēnešu prombūtnes kritēriju) ir 5 līdz 6 tūkst. remigrantu gadā, t. sk. 3,5 līdz 4 tūkst. darbspējas vecumā;
- no 2008. līdz 2018. gadam Latvijā kā remigranti atgriezās 53 tūkst. unikālo personu ar iepriekšējo 15 mēnešu laikā

ārzemēs gūto darba pieredzi un 117 tūkst. unikālo personu ar iepriekšējo 4 gadu laikā ārzemēs gūto darba pieredzi.

Nobeigums

Šajā rakstā sniegtais diasporas apjoma novērtējuma metožu kritiskais pārskats liecina, ka diasporas apjoms jānovērtē ar tiešām metodēm, par pamatu izmantojot nevis migrācijas plūsmu vai transporta pasažieru plūsmu statistiku, bet datus par Latvijas valstspiederīgo (pilsoņu un nepilsoņu) un bijušo valstspiederīgo, kā arī Latvijā dzimušo personu un to pēcteču skaitu ārvalstīs. Pilsonības kritērijs nevar būt vienīgais, jo daļai trimdas latviešu un viņu pēcteču, kā arī daļai pēc neatkarības atjaunošanas aizbraukušo Latvijas emigrantu un viņu pēcteču nav Latvijas pilsonības, turklāt dažiem arī nekad nebija Latvijas pilsonības.

Diasporas apjoma un struktūras apzināšanu apgrūtina vairāki apstākļi:

- viens un tas pats Latvijas valstspiederīgais dažādos datu avotos var būt uzskaitīts kā Latvijā dzīvojošs (uz deklarācijas pamata) un kā ārzemes dzīvojošs (pēc faktiskas dzīvesvietas);
- ārvalstīs dzīvojošie Latvijas pilsoņi (vai bijušie Latvijas pilsoņi) ar mītnes valsts pilsonību šīs valsts statistikā nav uzskaitīti kā ārvalstnieki;
- daudzās valstīs nav pieejama informācija par Latvijā dzimušo personu pēcnācējiem;
- arvien pieaug to cilvēku skaits, kuriem raksturīgs transnacionāls dzīvesveids.

Līdzīgas problēmas saistītas arī ar remigrantu uzskaiti.

Gan diasporas apjoma, gan remigrācijas apjoma novērtējumam nepieciešams kombinēt daudzveidīgus datus no dažādiem avotiem.

2018. gada sākumā un 2020. gada sākumā ārvalstīs dzīvoja ap 300 tūkst. Latvijas valstspiederīgo un bijušo valstspiederīgo, t. sk. ap 280 tūkst. – ES un ESAO valstīs, ap 20 tūkst. – bijušās Padomju Savienības republikās un ap 3 tūkst. – citur. Ieskaitot arī visas Latvijā dzimušas personas, diasporas apjoms nedaudz pārsniedzis 390 tūkst., t. sk. ap 295 tūkst. – ES un ESAO valstīs un 95 tūkst. – bijušās Padomju Savienības republikās.

⁶² CSP 2019b. Šo datu references periods faktiski ir 4 gadi. Tā nav kritiska problēma, jo no politikas viedokļa svarīgi ir tieši pedējo dažu gadu remigranti.

⁶³ CSP 2019e, 2019f.

Pieskaitot vēl datus par citām personām ar latviešu vai Latvijas saknēm (galvenokārt – ASV, Kanādā un Austrālijā, mazākā apjomā – arī Ziemeļvalstīs un Nīderlandē), Latvijas diasporas apjoms pasaulē 2018.–2020. g. sākumā pārsniedz pusmiljonu, t. sk. pāri 400 tūkst. – ES un ESAO valstīs.

Remigrantu skaita novērtējuma rezultāts ir būtiski atkarīgs no abiem remigranta definīcijas parametriem – ārvalstīs nepārtraukti nodzīvotā laika un references perioda. Turklāt vairāki neatkarīgie datu avoti liecina, ka nozīmīga daļa remigrantu atkārtoti izbrauc no Latvijas.

2019. gada sākumā Latvijā dzīvoja 12,7 tūkst. pieaugušo remigrantu, kas atgriezās Latvijā 2015.–2018. gadā, pirms tam vismaz vienu gadu pavadot ārvalstīs. Pavisam tādu remigrantu, kuri atgriezās Latvijā 2011.–2019. gadā, pirms tam vismaz vienu gadu pavadot ārvalstīs, ir ne vairāk kā 58,4 tūkst. (daļa no viņiem, iespējams, atkal aizbrauca no Latvijas).

EU-SILC apsekojuma mikrodatu analīze liecina, ka no 2008. līdz 2018. gadam Latvijā

atgriezās kā remigranti 117 tūkst. unikālo personu ar iepriekšējo 4 gadu laikā ārzemēs gūto darba pieredzi, bet 2018. gadā Latvijā dzīvoja vien 34 tūkst. šādu remigrantu (abos gadījumos netiek piemērots nosacījums, ka ārvalstīs bija nepārtraukti jānodzīvo vismaz gads). Savukārt Eiropas sociālā apsekojuma dati liecina, ka 2020. gada sākumā Latvijā dzīvoja vismaz 145 tūkst. tādu remigrantu vecumā 18–74 gadi, kuri iepriekšējo 10 gadu laikā (2010–2019) veikuši kādu algotu darbu citā valstī 6 mēnešus vai ilgāk.

Raksts tapis Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projekta *Labklājība un integrācija migrācijas kontekstā* (LZP grants Nr. LZP-2018/1-0042) ietvaros; projektu īsteno LU Filozofijas un socioloģijas institūtā. Datu vākšanu un apstrādi finansēja Ārlietu ministrija LU Diasporas un migrācijas pētījumu centra projektā *Diasporas un migrācijas pētījumu centra (DMPC) pasākumu īstenošana 2019. gadā*. Pētījuma *Diasporas apjoma novērtējums* detalizētu izklāstu sk. Hazans 2020.

VĒRES

- Australian Bureau of Statistics (2016) Census of Population and Housing: TableBuilder. Pieejams: <https://www.abs.gov.au/websitedbs/d3310114.nsf/home/about+tablebuilder>. (10.05.2020.).
- Australian Bureau of Statistics (2017) Census of Population and Housing: Reflecting Australia – Stories from the Census, 2016 – Cultural Diversity. Pieejams: <https://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/Latestproducts/3415.0Main%20Features42020?opendocument&tabname=Summary&prodno=3415.0&issue=2020&num=&view=> (10.05.2020.).
- Belstat (2010) 2009. g. tautas skaitīšanas rezultāti. Iedzīvotāju skaits un sastāvs. Statistiskais biļetens (krievu valodā). Pieejams: https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/statisticheskie-publikatsii/statisticheskie-byulleteni/index_544/ (10.05.2020.).
- CSO (2017a) Census 2016 – Non-Irish Nationalities Living in Ireland. Pieejams: <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cpnin/cpnin/> (10.05.2020.).
- CSO (2017b) Census of Population 2016 – Profile 7 Migration and Diversity. Pieejams: <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cp7md/p7md/> (10.05.2020.).
- CSP (2019a) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie dati par 2015.–2018. gada emigrantiem – Latvijas pilsoņiem un nepilsoņiem, kā arī citām Latvijā dzimušām personām, kuras, pēc CSP novērtējuma, 2019. gada sākumā dzīvoja ārpus Latvijas.
- CSP (2019b) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie dati par 2015.–2018. gada remigrantiem – Latvijas pilsoņiem un nepilsoņiem, kā arī citām Latvijā dzimušām personām, kuras, pēc CSP novērtējuma, 2019. gada sākumā dzīvoja Latvijā.
- CSP (2019c) Ārējās migrācijas panelapsekojuma rezultāti. Preses rēlīze. Pieejams: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/migracija/meklet-tema/2618-arejas-migrācijas-panelapsekojuma-rezultati> (10.05.2020.).
- CSP (2019d) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie 2017.–2018. gada Ārējās migrācijas panelapsekojuma mikrodati.

- CSP (2019e) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie Darbaspēka apsekojuma (*EU LFS*) mikrodati.
- CSP (2019f) Pēc LU pieprasījuma sagatavotie *EU-SILC* apsekojuma mikrodati.
- CSP (2020a) Starptautisko ilgtermiņa migrantu vecuma un dzimuma struktūra, etniskais sastāvs, ģimenes stāvoklis un valstiskā piederība, 2011–2019 (tabulas IBG040 – IBG043).
- CSP (2020b) Remigrantus raksturojošie rādītāji, 2013–2019 (tabulas IBG200 – IBG230).
- Dumont, J.-C.; Spielvogel, G.; Widmaier, S. (2010). International Migrants in Developed, Emerging and Developing Countries: An Extended Profile. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 114*. Pieejams: www.oecd.org/els/workingpapers.
- European Social Survey (2020). Data and documentation. Pieejams: <https://www.europeansocialsurvey.org/data/> (18.06.2020.).
- Eurostat (2019) *EU legislation on the 2021 population and housing censuses – Explanatory notes*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, doi:10.2785/513433.
- Eurostat (2020a) *Population on 1 January by age group, sex and citizenship* (migr_pop1ctz).
- Eurostat (2020b) *Population on 1 January by age group, sex and country of birth* (migr_pop3ctb).
- Eurostat (2020c) *EU and EFTA citizens who are usual residents in another EU/EFTA country as of 1 January* (migr_pop9ctz).
- Eurostat (2020d) *Acquisition of citizenship by age group, sex and former citizenship* (migr_acq).
- Goldmanis, M. (2015) Statistisko svaru dizains pētījumā “Latvijas emigrantu kopienas”. I. Mieriņa (red.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 42–65. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31738> (10.05.2020.).
- Goldmanis, M. (2020) Ar tiešsaistes tabulatoru iegūtie rezultāti no Austrālijas 2016. gada tautas skaitīšanas. Privātā komunikācija.
- Hazans, M. (2008) *Post-Enlargement Return Migrants' Earnings Premium: Evidence from Latvia*. Paper presented at EALE Conference 2008, Amsterdam, 18–20 September 2008. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=1269728> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2011) Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010. B. Zepa, E. Kļave (red.) *Latvija. Pārskats par tautas atīstību 2010//2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*, 70–91. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31240> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2013) Emigration from Latvia: Recent trends and economic impact. OECD. *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing (2013), 65–110. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/9789264204928-en> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2015a) Smadzeņu aizplūde no Latvijas 21. gadsimtā. I. Mieriņa (zin. red.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 85–92. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31738>.
- Hazans, M. (2015b) Emigrācija no Latvijas 21. gadsimtā reģionu, pilsētu un novadu griezumā. I. Mieriņa (red.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 11–25. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31738> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2016a) Migration experience of the Baltic countries in the context of Economic Crisis. M. Kahanec, K. F. Zimmermann (eds.) *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession*. Berlin–Heidelberg: Springer, doi: 10.1007/978-3-662-45320-9_13.
- Hazans, M. (2016b) *Atgriešanās Latvijā. Remigrantu aptaujas rezultāti*. LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. Pieejams: http://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/petijumi/Atgriesanas_Latvija_-_petijuma_zinojums.pdf (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2018) *Labour Market Policy Thematic Review 2018: An in-depth analysis of the emigration of skilled labour. Latvia*. Brussels : European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. European Centre of Expertise (ECE), 2018. Pieejams: <https://www.researchgate.net/publication/328912663> (10.05.2020.).
- Hazans, M. (2019) Emigration from Latvia: A Brief History and Driving Forces in the Twenty-First Century. R. Kaša and I. Mieriņa. *The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging and Diaspora Politics*. Springer, 35–68. Pieejams: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-12092-4_3 (19.06.2020.).
- Hazans, M. (2020) *Diasporas apjoma novērtējums. Pētījuma rezultāti*. LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. Pieejams: https://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/petijumi/Diasporas_apjoma_novertejums_-_zinojums.pdf.
- Helmane, I. (2019) *Deklarējusies, bet Latvijā nedzīvo*. LV portāls. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/301243-deklarejusies-bet-latvija-nedzivo-2019> (10.05.2020.).

- Home Office (2020) EU Settlement Scheme Statistics, April 2020. Pieejams: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/886174/eu-settlement-scheme-statistics-april-2020.pdf.
- Hudenko, K. (2020) Nelatvieši aizbrauc biežāk, jo neapmierināti ar politiku un nekur nerod mājas, izpētījis Hazans. DELFI Intervija ar Mihailu Hazanu. *Delfi* (15.06.2020.). Pieejams: <https://www.delfi.lv/delfi-plus/latvija/nelatviesi-aizbrauc-biezak-jo-neapmierinati-ar-politiku-un-nekur-nerod-majas-izpetijs-hazans.d?id=52224807> (19.06.2020.).
- IPUMS USA (2020), University of Minnesota. Pieejams: www.ipums.org (10.05.2020.).
- Koroļeva I.; Mieriņa, I. (2015) Uzticamas informācijas par Latvijas emigrantiem un remigrantiem iegūšanas pētnieciskie risinājumi. *Akadēmiskā Dzīve*, 51, 6–23.
- Krasnojorovs, O. (2011) *Cik cilvēku Latviju pameta, un cik vēl pametīs?* Pieejams: <https://www.macroecomics.lv/node/388> (10.05.2020.).
- LR Ārlietu ministrija (2019) *Informācija tautiešiem ārzemēs*. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/moscow/tautiesiem/informacija-tautiesiem-arzemes> (10.05.2020.).
- LR Saeima (2018) *Diasporas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/302998-diasporas-likums> (10.05.2020.).
- LSM.LV (2017a) *Intervija ar LU profesoru Mihailu Hazanu par aizbraucējiem un tiem, kas tomēr atgriežas*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/teta-projekts/intervija/intervija-ar-latvijas-universitatesprofesoru-mihailu-hazanu> (10.05.2020.).
- LSM.LV (2017b) *Pēc neatkarības atjaunošanas Latviju pametuši 600 tūkstoši iedzīvotāju*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/teta-projekts/dati/pec-neatkaribas-atjaunosanas-latviju-pametusi-600-tukstosi-iedzivotaju> (10.05.2020.).
- Minnesota Population Center (2019) Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.2 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS, 2019. Pieejams: <https://doi.org/10.18128/D020.V7.2> (10.05.2020.).
- OECD (2015) *Connecting with Emigrants: A Global Profile of Diasporas 2015*. OECD Publishing, Paris. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/9789264239845-en>.
- OECD (2016) *Immigrants in OECD countries* (Edition 2015). OECD International Migration Statistics (database). Pieejams: <https://doi.org/10.1787/fc58e93c-en> (10.05.2020.).
- OECD (2018) *The Database on Immigrants in OECD and non-OECD countries – DIOC: OECD-AFD*. Pieejams: <http://www.oecd.org/els/mig/dioc.htm> (10.05.2020.).
- OECD (2020) *International migration database*. OECD International Migration Statistics (database). Pieejams: <https://doi.org/10.1787/data-00342-en> (10.05.2020.).
- Office for National Statistics (2020) *Population of the UK by country of birth and nationality*. Pieejams: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/populationoftheunitedkingdombycountryofbirthandnationality>.
- PMLP (2020) *Latvijas valstspiederīgo personu skaits ārvalstīs, 2006.–2020. g.* Pieejams: <https://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/iedzivotaju-registrs/> (10.05.2020.); <https://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/iedzivotaju-registrs/arkivs.html> (10.05.2020.).
- Rosstat (2004) *2002. gada tautas skaitīšanas rezultāti* (krievu valodā), 4. sējums. Pieejams: <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17>.
- Rosstat (2013) *2010. gada tautas skaitīšanas rezultāti* (krievu valodā), 4. un 8. sējums. Pieejams: https://gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm (10.05.2020.).
- Rosstat (2018) *2015. gada tautas mikroskaitīšanas rezultāti* (krievu valodā), 7., 8. un 10. nodaļa. Pieejams: https://gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/micro-perepis/finish/micro-perepis.html (10.05.2020.).
- Statistics Canada (2017) *Immigration and Ethnocultural Diversity Highlight Tables, 2016 Census*. Pieejams: <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/hlt-fst/imm/index-eng.cfm>.
- Statistics Denmark (2020) *FOLK2: Population 1. January by country of origin, time, citizenship, ancestry and sex*. Pieejams: <https://www.statistikbanken.dk/statbank5a/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=FOLK2&PLanguage=1> (10.05.2020.).
- Statistics Finland (2020) *Population structure*. Pieejams: http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/en/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/?tablelist=true (02.06.2020.).
- Statistics Norway (2020). *Population by immigrant category and country background*. Pieejams: <https://www.ssb.no/en/befolkning/statistikker/innvbef> (10.06.2020.).
- Statistics Sweden (2020) *Population statistics*. Pieejams: https://www.scb.se/en/findingstatistics/statistics-by-subject-area/population/population-composition/populationstatistics/#_TablesIntheStatisticalDatabase (10.06.2020.).

DIASPORAS TĪKLOŠANĀS PRAKSES UN PIESAISTES FAKTORI MŪSDIENĀS

Inta Mieriņa ir Latvijas Universitātes (LU) Sociālo zinātņu fakultātes asociētā profesore, LU vadošā pētniece un Diasporas un migrācijas pētījumu centra direktore. Viņas specializācija ir politiskā socioloģija, un viņas nesenie pētījumi koncentrējas uz jaunajiem migrācijas veidiem un migrantu un etnisko minoritāšu integrāciju. Autore ir piedalījusies daudzos starptautiskos pētījumos un vadījusi vairākus migrācijas projektus, ieskaitot lielāko latviešu emigrantu aptauju, kas ir sasniegusi 14 068 latviešus 118 valstīs. Viņai ir publikācijas tādos žurnālos kā *Social Science Research*, *The Sociological Review*, *European Societies*, *Europe-Asia Studies*, un viņa ir *Springer* apgāda grāmatas par latviešu emigrantu kopienām līdzredaktore (2019). I. Mieriņa regulāri sniedz ieteikumus par migrācijas un integrācijas jautājumiem politikas veidotājiem Latvijā un ir arī Eiropas Komisijas projektu vērtēšanas eksperte.

Raksturvārdi: diaspora, migrācija, sabiedriskā līdzdalība, diasporas organizācijas, jaunieši.

Ievads

Stipras latviešu kopienas ārvalstīs pamats ir tās saliedētība un pastāvīga kontaktu uzturēšana starp diasporas locekļiem, iesaistoties diasporas pasākumos, organizācijās un grupās¹. Diemžēl vāji attīstītas līdzdalības kultūras dēļ Latvijas emigrantu iesaiste organizācijās kopumā ir zema². Īpaši liels izaicinājums ir iespējas iekļaut Latvijas diasporas kopienā mazākumtautību pārstāvjus, kurus mazāk interesē tradicionālās diasporas organizāciju aktivitātes. Otra grūtāk piesaistāmā grupa ir diasporas jaunieši; tradicionālajās Latvijas diasporas mītnes zemēs organizāciju kodolu bieži vien veido vecākās paaudzes pārstāvji. Ņemot vērā minētos apsvērumus, šī pētījuma mērķis ir atbildēt uz

jautājumu, kas veicinātu diasporas pārstāvju (t. sk. jauniešu un mazākumtautību pārstāvju) plašāku līdzdalību diasporas dzīvē. Pētījums veikts ar Latvijas Zinātnes padomes finansiālu atbalstu granta *Labklājības un sociālās integrācijas izpēte likvidās migrācijas kontekstā: longitudinālā pieeja* (Nr. LZP-2018/1-0042) ietvaros.

Dati un metodoloģija

Pētījumā izmantotas vairākas metodes. Pirmajā pētījuma posmā sniegta detalizēta kvantitatīva informācija par dažādu diasporas pārstāvju līdzdalību, kas balstīta uz aptaujas *Latvijas emigrantu kopienas I viļņa* (2014) datiem un aptver 14 068 respondentus 118 valstīs, ieskicējot arī izmaiņas, kas vērojamas II viļņa (2019) datos. Analīzē izmantoti statistiski svērti dati³, nodrošinot, ka respondentu vecuma,

¹ Goldsmith, Eggers 2004.

² Mieriņa et al. 2017.

³ Goldmanis 2015.

dzimuma, tautības, izglītības un mītnes zemes sadalījums izlasē atbilst tam, kas vērojams ģenerālajā kopumā, kurš ļauj vispārināt aptaujas rezultātus. Lai labāk izprastu, kuri faktori ir noteicošie, skaidrojot diasporas pārstāvju piedalīšanos diasporas organizācijās un pasākumos, izmantota loģistiskā regresija. Regresiju modeļi atspoguļoti 1. tabulā. Trūkstošo vērtību dēļ (ne visi respondenti pilnībā atbildējuši uz visiem jautājumiem), modeļi balstīti uz attiecīgi 7117 (M1) un 7162 respondentiem. (M2) Hosmera un Lēmešova tests liecina, ka abi modeļi uzskatāmi par uzticamiem (Sig. < 0,05). Regresijas modeļi iekļautie neatkarīgi mainīgie izskaidro 51% variācijas līdzdalībā diasporas organizācijās (Nagelkerkes $R^2 = 0,511$) un 38% variācijas līdzdalībā diasporas pasākumos.

Otrajā pētījuma posmā izmantotas kvalitatīvās pētījumu metodes, iegūstot padziļinātu izpratni par līdzdalības motivāciju vai šķēršļiem. Īpaša uzmanība pievērsta divām lielākajām Latvijas diasporas mītnes zemēm – Lielbritānijai un Vācijai. Ņemot vērā, ka lielākā daļa Latvijas diasporas pārstāvju ir jaunieši⁴, taču viņu iesaiste diasporas dzīvē ir salīdzinoši maza, tika veiktas piecas fokusa grupu diskusijas (turpmāk – FGD) ar diasporas jauniešiem 18–35 gadu vecumā Berlīnē, Mīnsterē, Londonā, Bredfordā un Straumēnos. Diskusijas dalībnieku skaits bija no septiņiem līdz 10 cilvēkiem, jo tas ļauj sasniegt viedokļu daudzveidību, vienlaikus nodrošinot diskusiju efektivitāti un ikvienam sniedzot iespēju izteikties. Diskusijās izmantotas dažādas inovatīvas metodes, t. sk. projektīvā tehnika, lai izzinātu asociācijas ar diasporas organizācijām, argumentu izkristalizēšanas metode, kā arī nākotnes darbgupas (*future workshops*), kurās tika raksturota “ideālā” diasporas organizācija un aplūkoti dažādi diasporas iesaistes un attīstības scenāriji. Diskusijās piedalījās gan jaunieši, kuri ir iesaistījušies diasporas grupās vai organizācijās, gan jaunieši, kuri tajās nav iesaistījušies. Ar pētījuma dalībnieku atļauju tika veikts diskusijas audio ieraksts. Tā kā krievu jauniešu skaits FDG bija neliels, tika veiktas papildu intervijas tieši ar šīs grupas jauniešiem.

⁴ Mieriņa et al. 2017; Mieriņa 2019.

Diasporas pārstāvju līdzdalība diasporas pasākumos un organizācijās

Līdz šim apjomīgākā Latvijas diasporas aptauja *Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika* pirmo reizi ļāva iegūt uzticamus datus par to, kāda daļa Latvijas diasporas pārstāvju ir iesaistījušies diasporas organizācijās un citās aktivitāšu formās. Aptauja atklāj, ka visbiežākais veids, kā ārzemēs dzīvojošie latvieši iesaistās diasporas dzīvē, ir ārzemēs dzīvojošo latviešu ziņu portālu lasīšana. Kopumā šādus portālus (*Latviansonline.com*, *Baltic-ireland.ie* u. c.) lasa 40% diasporas pārstāvju (1. attēls), taču gandrīz puse no viņiem to dara ļoti reti – retāk nekā reizi mēnesī. Par regulāriem ārzemēs dzīvojošo latviešu ziņu portālu lietotājiem var uzskatīt ap 20% diasporas pārstāvju. Arī nākamā izplatītākā diasporas iesaistes forma ir saistīta ar interneta vidi. Katrs ceturtais (26%) ārvalstīs dzīvojošais Latvijas diasporas pārstāvis piedalās kādā diasporai domātā vēstkopā, blogā vai domubiedru grupā (piem., *Latvieši Londonā Draugiem.lv* u. c.), turklāt šāda veida līdzdalībai ir tendence pieaugt. Līdzīgs skaits (24%) pēdējā gada laikā ir piedalījies kādā ārzemēs dzīvojošajiem latviešiem domātā pasākumā (piem., koncertā, tikšanās pasākumā, sanāksmā). 22% savā pašreizējā mītnes zemē ir apmeklējuši publiskus Jāņu pasākumus vai Latvijas Neatkarības proklamēšanas dienas – 18. novembra – svinību pasākumus. 16% diasporas pārstāvju, kuriem ārzemēs ir bērni, šie bērni apmeklēja vai bija apmeklējuši latviešu nedēļas nogales skolu. 11% Latvijas diasporas pārstāvju ir iesaistījušies diasporas organizācijās, tomēr jāatzīst, ka salīdzinājumā ar citām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm šis diasporas organizētības rādītājs nav slikts un tam ir tendence pieaugt.

Diasporas pārstāvji, kuri ir aktīvi, parasti ir iesaistījušies vairākās dažādās aktivitātēs, bet tie, kuri nav, neiesaistās nevienā. Tā, piem., 40% diasporas pārstāvju nav nekādā veidā iesaistījušies diasporas dzīvē. Vēl 26% ir iesaistījušies tikai vienā no aktivitātēm – visbiežāk lasa diasporai domātos portālus (50%) vai blogus/vēstkopas (26%). Neskaitot aktivitātes internetā, diasporas dzīvē kaut vienā veidā ir

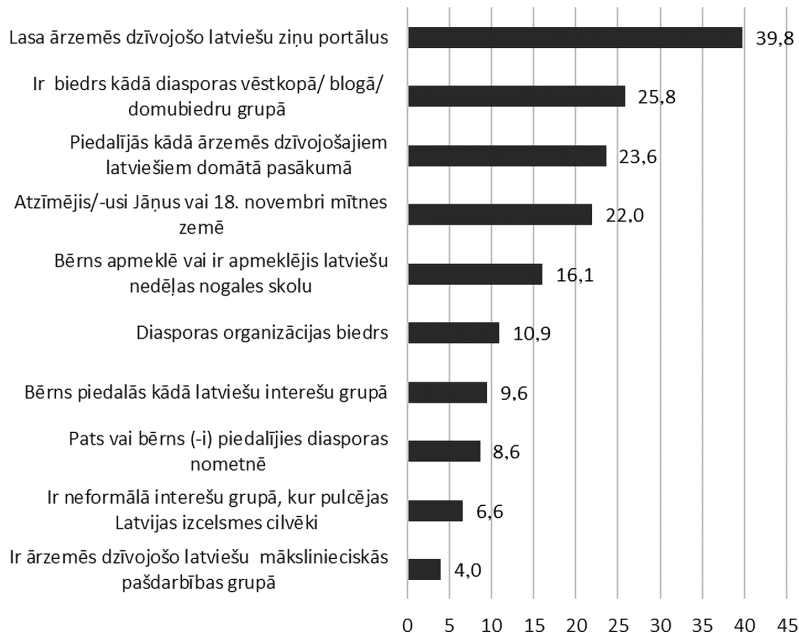
iesaistījušies 35% ārvalstīs dzīvojošo latviešu vai Latvijas valstspiederīgo. Vairāki līdzdalības veidi diasporas dzīvē (piem., ārzemēs dzīvojošo latviešu ziņu portālu lasīšana, dalība diasporas pasākumos, mākslinieciskās pašdarbības vai citās neformālās grupās) pieaug, kad cilvēks ārzemēs pavadījis ilgāku laiku.

Taču visvairāk piedalīšanās diasporas dzīvē ir atkarīga no etniskās piederības. Latvieši ir visaktīvākie dalībnieki visdažādākajās aktivitātēs: gandrīz puse (49%) lasa diasporas ziņu portālus, trešdaļa piedalās kādā Latvijas emigrantu un diasporas vēstkopā, blogā vai grupā internetā, un tikpat daudz latviešu pēdējā gada laikā ir piedalījušies diasporas latviešiem domātos pasākumos (2. attēls). 20% no tiem diasporas pārstāvjiem, kuriem ir bērni, šie bērni apmeklēja vai bija apmeklējuši latviešu nedēļas nogales skolas, 13% bērns piedalījās kādā latviešu interešu grupā (korī vai tml.), bet 10% pats respondents vai respondenta bērni bija piedalījušies diasporas nometnēs. Mākslinieciskās pašdarbības grupā darbojās 6% latviešu, bet 9% latviešu bija izvēlējušies citu neformālu interešu grupu, kur pulcējas Latvijas izcelsmes cilvēki. Tas liecina, ka mākslinieciskās pašdarbības grupas

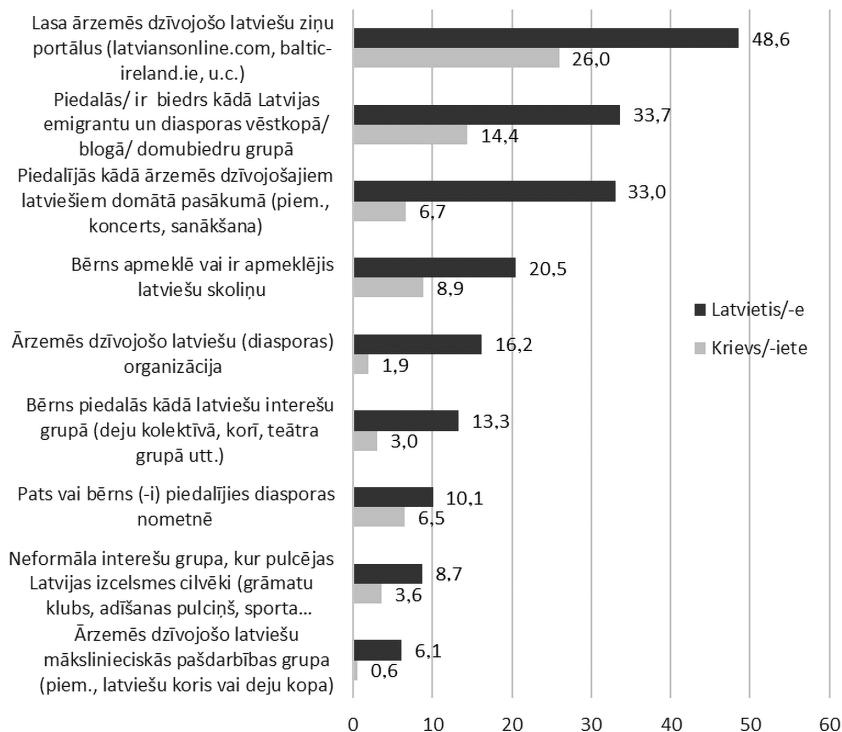
nebūt nav biežākais ārzemēs dzīvojošo kopīgo aktivitāšu veids.

No Latvijas izceļojušo krievu iesaistīšanās diasporas dzīvē ir pavisam niecīga: diasporas organizācijās iesaistījušies tikai 2% krievu tautības emigrantu salīdzinājumā ar 16% latviešu, un tikai 7% pēdējā gada laikā apmeklējuši kādus diasporai domātus pasākumus. Kopumā 93% diasporas organizāciju biedru ir latvieši, bet tikai 5% – krievi. Diasporas pasākumus apmeklē 89% latviešu un tikai 9% krievu. Biežākās krievu tautības emigrantu aktivitātes noris internetā: 26% lasa diasporas ziņu portālus un 14% piedalās kādā emigrantu vēstkopā vai grupā, kurās bieži vien risina praktiskus jautājumus vai apmainās ar informāciju.

Pētījums ļauj gūt ieskatu arī diasporas organizāciju un pasākumu dalībnieku profilā. Puse diasporas organizāciju dalībnieku ir vecās diasporas pārstāvji un puse – jaunās diasporas pārstāvji, bet no diasporas pasākumu apmeklētājiem 75% ir jaunās diasporas pārstāvji. Nedaudz vairāk nekā puse (56%) diasporas organizāciju dalībnieku dzīvo ASV, Kanādā, Austrālijā vai Jaunzēlandē – ievērojami lielāka proporcija nekā diasporā kopumā. Diasporas organizāciju dalībnieku vecums ļoti atšķiras

1. attēls. Iesaistīšanās Latvijas diasporas dzīvē (%)

2. attēls. Dažādu etnisko grupu iesaistīšanās Latvijas diasporas dzīvē (%)

atkarībā no valsts. ASV, Kanādā, Jaunzēlandē un Austrālijā liela daļa organizāciju dalībnieku ir 65 gadus veci un vecāki, tomēr organizācijās ir redzama arī jaunā paaudze: 28% ir vecumā līdz 35 gadiem. Arī NVS valstīs un Gruzijā liela daļa diasporas organizāciju pārstāvju ir virs vidējā vecuma, taču šajās valstīs diemžēl ir redzama paaudžu nomainīgas problēma: tikai 17% ir vecumā līdz 35 gadiem. Diasporas organizācijās Vācijā pārstāvētas daudzas paaudzes, bet citās Rietumvalstīs un arī Ziemeļvalstīs diasporas organizācijās pārsvarā darbojas jauni cilvēki. Piem., Apvienotajā Karalistē 62% diasporas organizāciju pārstāvju ir vecumā līdz 35 gadiem. Organizācijas labāk spējušas piesaistīt cilvēkus ar augstāko izglītību: 71% diasporas organizāciju pārstāvju ir ar augstāko izglītību, 21% – ar vidējo un tikai 8% ir zemākais izglītības līmenis.

Līdzdalību ietekmējošie faktori

No iesaistīšanās diasporas organizācijās visvairāk attur intereses trūkums (38%),

brīvā laika trūkums (28%) un informācijas trūkums par šādām organizācijām (24%), kam seko grūtības nokļūt līdz pulcēšanās vietai un pārliecības trūkums, ka tas ir domāts “tādiem cilvēkiem kā es” (14%)⁵. Protams, jāņem vērā, ka šie faktori ir saistīti. Kā norāda jaunieši fokusa grupu diskusijās, ja ir interese, informāciju var atrast.

Vecās diasporas pārstāvji (trimdas latvieši un to pēcteči), kas sevi saista ar Latviju, ievērojami biežāk nekā jaunās diasporas pārstāvji iesaistās gan diasporas organizācijās, gan diasporas pasākumos un latvietību bieži vien cenšas uzturēt arī savos bērnos un mazbērnos. Visaktīvāk diasporas dzīvē iesaistās latvieši, kas dzimuši ārpus Latvijas⁶. Tradīcijas aktīvi ir uzturējušas diasporas organizācijas tipiskajās vecajās mītnes zemēs, taču ir bažas, ka

⁵ Mieriņa 2016.

⁶ Protams, jāņem vērā, ka daļa ārpus Latvijas dzimušo zaudē saikni ar Latviju un neuzskata sevi par latviešiem – šādā gadījumā viņi mūsu statistikā neparādīsies.

līdz ar paaudžu nomaiņu, nemainoties pašām organizācijām un nepieskaņojoties jaunajiem apstākļiem, tās var kļūt mazāk aktuālas. Aptaujas dati liecina, ka jaunās diasporas pārstāvjiem biežāks iemesls neiesaistīties ir tas, ka diasporas organizācijas vienkārši neinteresē (39%) vai trūkst brīvā laika (29%), t. i., trūkst pārliciecināšanas motivācijas, kādēļ iesaistīties. Diasporas organizāciju mazāka popularitāte jaunās diasporas vidū iet roku rokā ar to, ka starp nesenantiem emigrantiem biežāk sastopami Latvijas mazākumtautību pārstāvji. Regresiju analīzes rezultāti (tabula) liecina, ka kontrolējot pārējo faktoru ietekmi, iespēja, ka latvieši iesaistīsies diasporas organizācijās, ir 6,8 reizes augstāka nekā iespēja, ka to darīs citu tautību pārstāvji. Biežākais iemesls, kādēļ krievi neiesaistās diasporas organizācijās, ir, ka viņus tas neinteresē⁷. Aptuveni trešdaļa atzīst, ka nav nemaz par tādām dzirdējuši.

No dalības diasporas organizācijās un pasākumos var atturēt ne tikai tautība, bet arī valoda. Kā liecina aptauja *Latvijas emigrantu kopienas*, 9% diasporas pārstāvju, kas uzskata sevi par latviešiem, ir vidējas, vājas latviešu valodas zināšanas vai to nav nemaz. Otrkārt, daudziem ir dzīvesbiedrs, kas nav latvietis un latviski nerunā. Šādi cilvēki ārpusinterneta diasporas aktivitātēs un pasākumos iesaistās vidēji divreiz retāk nekā tie, kuru dzīvesbiedrs ir latvietis. Ja diasporas pasākumu apmeklēšana citas tautības dzīvesbiedriem nav pietiekami saistoša, tas attur no piedalīšanās abus partnerus. Treškārt, FGD liecina, ka diasporas pārstāvji labprāt iepazīstinātu ar latviešu kultūru un pasākumiem arī savus ārzemju draugus. Diemžēl šobrīd, kā norāda jaunieši, no iesaistīšanās organizācijās attur latviešu atvērtības trūkums – ne tikai pret citu tautību izceļotājiem no Latvijas, bet arī pret citu tautību cilvēkiem kopumā, kā arī pret vienkārši atšķirīgo.

Liela nozīme ir arī ģeogrāfiskajam faktoram. ASV, Kanādā, Jaunzēlandē un Austrālijā

iespēja, ka diasporas pārstāvis būs iesaistījies diasporas organizācijā, ir 4,7 lielāka nekā Apvienotajā Karalistē. Tas, visticamāk, saistīts ar labi iesakņojušos diasporas organizāciju tīklu, pulcēšanās vietām, struktūru un pieredzi. Arī Ziemeļvalstīs iespēja iesaistīties diasporas organizācijās ir ievērojami lielāka nekā Apvienotajā Karalistē. To var ietekmēt gan valsts atbalsts mazākumtautību aktivitātēm, kas nereti pieejams Ziemeļvalstīs, gan arī kopumā aktīvāka pilsoniskā kultūra šajās sabiedrībās. Dienvideiropas valstīs, savukārt, varbūtība iesaistīties diasporas organizācijās ir vismaz trīs reizes mazāka nekā Lielbritānijā. Šajās valstīs latviešu skaits ir salīdzinoši neliels un lielā izkaisītība un salīdzinoši mazais diasporai domāto pasākumu un organizāciju skaits var kavēt iesaisti diasporas dzīvē. To, ka ir grūti nokļūt līdz aktivitāšu norises vietai, visbiežāk par šķērslī minējuši Austrumeiropā, kā arī ASV, Kanādā, Austrālijā un Jaunzēlandē dzīvojošie (22%), kur uz pasākumiem vai aktivitātēm nereti jāmēro liels attālums.

Nozīme ir arī apdzīvotās vietas tipam. Ciematos vai laukos dzīvojošie iesaistījušies diasporas organizācijās un pasākumos divarpus reizi retāk un mazpilsētu iemītnieki – aptuveni divas reizes retāk nekā galvaspilsētā dzīvojošie. Arī citās lielajās pilsētās dzīvojošajiem iespēja iesaistīties diasporas organizācijās un pasākumos ir nozīmīgi mazāka nekā galvaspilsētā. Papildu informācijas trūkuma lielākais šķērslis ir attālums.

Ļoti nozīmīgs faktors, kas ietekmē iesaisti diasporas dzīvē, ir piederības izjūta citiem cilvēkiem no Latvijas ārvalstīs, tomēr nevar izslēgt abpusēju saistību, t. i., ka līdzdalība veicina piederības sajūtu gan citiem cilvēkiem no Latvijas ārvalstīs, gan Latvijai kopumā. Katrā ziņā, stiprinoties piederības sajūtai kopienai un valstij, arī iesaiste diasporas dzīvē palielinātos. Vismazāk diasporas dzīvē iesaistās tie, kuri emigrējuši tāpēc, ka nepatika Latvijā notiekošie procesi, politiskā vide, nevarēja atrast darbu un neredzēja sev nākotni Latvijā. Tāpat mazaktīvi ir tie, kas Latvijā bija neapmierināti ar sociālo un finansiālo nodrošinājumu. Aktīvākie turpretī ir emigranti, kas aizbraukuši vai nu pozitīvas motivācijas dēļ: lai studētu, gūtu jaunus iespaidus, vai tādēļ, ka iepazīnušies ar ārzemnieku.

⁷ Jurkāne-Hobein, Kļave 2019.

Tabula. Līdzdalību diasporas organizācijās un pasākumos ietekmējošie faktori

	M1 (n = 7117) Līdzdalība diasporas organizācijās				M2 (n = 7162) Līdzdalība diasporas pasākumos			
	B	S. E.	Sig.	Exp (B)	B	S. E.	Sig.	Exp (B)
Vecums (ref. 15–24)			,000				,002	
25–34	–,018	,184	,922	,982	–,022	,110	,842	,978
35–44	,084	,210	,689	1,088	,011	,131	,932	1,011
45–54	,257	,229	,261	1,293	,377	,143	,009	1,458
55–64	,898	,241	,000	2,454	,326	,171	,057	1,386
65+	1,407	,355	,000	4,084	,741	,297	,013	2,098
Latvietis (-e)	1,921	,271	,000	6,831	,628	,214	,003	1,874
Krievs (-iete)	–,303	,260	,245	,739	–1,106	,214	,000	,331
Cita tautība	,882	,271	,001	2,415	–,269	,223	,226	,764
Dzimums (sieviete)	,150	,115	,194	1,162	,105	,078	,176	1,111
Izglītības līmenis (ref. zems)			,000				,000	
Vidējs	,087	,192	,650	1,091	,031	,108	,776	1,031
Augsts	,720	,189	,000	2,055	,509	,110	,000	1,664
Izceļošanas g. (ref. visu mūžu ārpus LV)			,000				,000	
Pirms 1991. g.	–,228	,247	,355	,796	–,895	,238	,000	,409
1991–1999	–3,126	,610	,000	,044	–2,020	,314	,000	,133
2000–2003	–3,670	,620	,000	,025	–2,328	,313	,000	,097
2004–2008	–3,706	,605	,000	,025	–2,222	,301	,000	,108
2009–2011	–3,787	,603	,000	,023	–2,234	,300	,000	,107
Pēc 2011. g.	–3,749	,600	,000	,024	–2,383	,298	,000	,092
Valsts (ref. Apvienotā Karaliste)			,000				,000	
Vācija	–,022	,236	,925	,978	–,075	,133	,572	,928
Īrija	,319	,273	,243	1,376	,519	,138	,000	1,681
Norvēģija	,532	,320	,097	1,703	,029	,198	,882	1,030
ASV, Kanāda, Austrālija, Jaunzēlande	1,544	,163	,000	4,685	,978	,104	,000	2,659
Ziemeļvalstis, izņemot Norvēģiju	1,187	,224	,000	3,278	,140	,161	,385	1,150
NVS valstis un Gruzija	–,445	,276	,107	,641	–1,526	,210	,000	,217
Dienvideiropas valstis	–1,220	,618	,049	,295	–1,511	,322	,000	,221
Rietumeiropas valstis, izņemot Lielbritāniju, Vāciju un Īriju	,816	,232	,000	2,261	,262	,157	,095	1,300
Austrumeiropas valstis (ES)	–,190	,348	,586	,827	,196	,214	,358	1,217
Pārējās valstis	1,803	,315	,000	6,068	,318	,264	,229	1,374
Nodarbošanās (ref. algots darbinieks)			,000				,001	
Uzņēmējs, darba devējs	–,278	,259	,284	,757	,261	,180	,148	1,298
Pašnodarbinātais / nodarbināts ģimenes uzņēmumā	,141	,215	,512	1,152	,255	,151	,091	1,291

	M1 (n = 7117) Līdzdalība diasporas organizācijās				M2 (n = 7162) Līdzdalība diasporas pasākumos			
	B	S. E.	Sig.	Exp (B)	B	S. E.	Sig.	Exp (B)
Nestrādāju un aktīvi meklēju darbu	,826	,352	,019	2,285	,739	,242	,002	2,094
Studijas, mācības	,716	,297	,016	2,046	,566	,197	,004	1,762
Prakse, apmaiņa, prof. pieredzes ieguve	1,322	,500	,008	3,750	,907	,361	,012	2,477
Bērna kopšana vai citu ģim. locekļu aprūpe	-,273	,315	,386	,761	,206	,197	,295	1,229
Pensija	,686	,363	,059	1,986	,474	,304	,120	1,606
Nestrādāju un darbu nemeklēju	-,311	,419	,458	,733	,147	,264	,578	1,159
Cits	,849	,477	,075	2,338	1,173	,323	,000	3,232
Dzīvesvieta (ref. galvaspilsēta)			,000				,000	
Cita lielā pilsēta	-,471	,145	,001	,624	-,387	,098	,000	,679
Mazpilsēta	-,656	,159	,000	,519	-,692	,104	,000	,500
Ciematics vai lauku teritorija	-,953	,236	,000	,386	-,940	,149	,000	,391
Amats (ref. nestrādā)			,002				,001	
Vadītāji, profesionāļi	,541	,252	,032	1,718	,598	,166	,000	1,819
Tirdzniecības un pakalpojumu darbinieki	-,058	,313	,852	,943	,261	,195	,182	1,298
Kvalificēti strādnieki	-,182	,332	,584	,834	,608	,190	,001	1,837
Mazkvalificēti strādnieki	,409	,326	,210	1,505	,349	,201	,082	1,418
Piederības izjūta Latvijas iedzīvotājiem (ref. ļoti piederīgs (-a))			,182				,030	
Zināmā mērā piederīgs (-a)	,224	,143	,117	1,251	,099	,099	,316	1,104
Ne piederīgs, ne nepiederīgs (-a)	-,048	,177	,787	,953	,309	,116	,008	1,362
Samērā nepiederīgs (-a)	,062	,206	,763	1,064	,311	,136	,022	1,365
Pilnīgi nepiederīgs (-a)	-,228	,298	,443	,796	,372	,188	,048	1,450
Piederības izjūta cilvēkiem no Latvijas ārzemēs (ref. ļoti piederīgs (-a))			,000				,000	
Zināmā mērā piederīgs (-a)	-,491	,129	,000	,612	-,027	,095	,777	,973
Ne piederīgs, ne nepiederīgs (-a)	-,1253	,167	,000	,286	-,687	,110	,000	,503
Samērā nepiederīgs (-a)	-,1761	,231	,000	,172	-,784	,141	,000	,457
Pilnībā nepiederīgs (-a)	-,1077	,262	,000	,341	-,1239	,190	,000	,290
Cik cieši jūtas saistīts ar Latviju (ref. ļoti cieši)			,166				,000	
Cieši	-,263	,127	,038	,769	-,506	,086	,000	,603
Ne pārāk	-,144	,165	,383	,866	-,582	,108	,000	,559
Nemaz	,111	,351	,751	1,118	-,1041	,237	,000	,353
Apmierinātība ar dzīvi kopumā	-,006	,031	,858	,994	-,003	,021	,880	,997
Atgriešanās plāni (ref. noteikti neplāno atgriezties)			,000				,000	

	M1 (n = 7117) Līdzdalība diasporas organizācijās				M2 (n = 7162) Līdzdalība diasporas pasākumos			
	B	S. E.	Sig.	Exp (B)	B	S. E.	Sig.	Exp (B)
Plāno atgriezties tuvāko 6 mēnešu laikā	-,477	,378	,206	,620	,735	,216	,001	2,085
Plāno atgriezties tuvāko 5 gadu laikā	,440	,253	,083	1,552	1,031	,172	,000	2,803
Plāno atgriezties vecumdienās	,847	,231	,000	2,332	,815	,162	,000	2,258
Varbūt, noteiktos apstākļos	,715	,201	,000	2,044	,589	,143	,000	1,803
Drīzāk neplāno atgriezties	,381	,217	,079	1,464	,472	,153	,002	1,603
Cik viegli savilkt galus kopā (ref. ar grūtībām)			,000				,047	
Ar nelielām grūtībām	-1,065	,314	,001	,345	,412	,301	,171	1,510
Samērā viegli	-1,045	,276	,000	,352	,298	,262	,254	1,347
Viegli	-1,039	,281	,000	,354	,502	,243	,039	1,652
Ļoti viegli	-,913	,282	,001	,401	,563	,242	,020	1,755
Nav atbildes	-2,423	,614	,000	,089	,343	,245	,161	1,409
Cik daudzi no tuviem draugiem ir no Latvijas un dzīvo mītnes zemē (ref. neviens)			,000				,000	
Viens	,421	,155	,007	1,524	,437	,106	,000	1,548
Divi	,307	,169	,069	1,360	,183	,114	,109	1,201
Trīs vai vairāk	,614	,129	,000	1,847	,547	,087	,000	1,728
Cik daudzi no tuviem draugiem ir vietējie mītnes zemē (ref. neviens)			,039				,001	
Viens	,347	,199	,081	1,415	-,011	,133	,931	,989
Divi	,491	,181	,007	1,634	,324	,123	,008	1,383
Trīs vai vairāk	,209	,131	,109	1,233	,279	,083	,001	1,322
Latvijas valstspiederīgais	,342	,182	,060	1,408	,310	,154	,044	1,364
Konstante	-3,704	,634	,000	,025	-1,157	,457	,011	,314

Cilvēkiem ar augstāko izglītību iespēja darboties diasporas organizācijās ir divas reizes lielāka nekā cilvēkiem ar zemāko izglītības līmeni. Tāpat viņi 1,7 reizes biežāk piedalījušies diasporas pasākumos. Piesaistīt mazāk izglītos diasporas pārstāvjus, vienkārša darba darītājus ir viens no svarīgiem izaicinājumiem, lai nodrošinātu pēc iespējas plašāku diasporas pārstāvniecību. Šobrīd lielāka iespēja iesaistīties diasporas organizācijās vai pasākumos ir vadītājiem un profesionāļiem. Kā norāda jaunieši, kas piedalījušies FGD, šobrīd projekti tiek vairāk rakstīti, domājot par intelektuālu

mērķauditoriju. Vienlaikus pētījuma rezultāti liecina, ka aizņemtība darbā var būt būtisks faktors, kas kavē iesaisti diasporas dzīvē.

Motivāciju iesaistīties diasporas organizācijās ietekmē arī atgriešanās plāni. Lielāka iespēja darboties diasporas organizācijās ir tiem, kuri pieļauj domu par atgriešanos tālākā nākotnē (plāno atgriezties Latvijā vecumdienās vai varbūt varētu atgriezties noteiktos apstākļos). Tos, kuri neplāno atgriezties, mazāk interesē saiknes uzturēšana ar Latviju, savukārt tie, kas plāno atgriezties jau ļoti drīz, iespējams, neredz jēgu piedalīties diasporas organizācijās.

Tos, kam nav plānu atgriezties, arī diasporas pasākumi interesē mazāk nekā citus.

Diasporas pasākumu apmeklēšana un iesaiste organizācijās atkarīga arī no sociāliem faktoriem: tā ir izplatītāka starp diasporas pārstāvjiem, kuriem ir viens vai vairāki draugi no Latvijas mītnes zemē pretstatā tiem, kuriem šādu draugu nav. Taču arī draudzība ar vietējiem nav šķērslis iesaistei diasporas dzīvē: diasporas pasākumos aktīvāk piedalās tieši tie, kam ir divi vai vairāk vietējo draugu. Tātad plašāks draugu loks drīzāk liecina par sabiedriskumu, kas, kā liecina FGD, var veicināt iesaisti dažāda veida pasākumos⁸.

Tas, ka diasporas organizācijās un pasākumos bieži sastopami vecāki cilvēki, nav izskaidrojams tikai ar salīdzinoši augstāku vecās diasporas aktivitāti. Kā liecina regresiju analīzes rezultāti, pat kontrolējot citu faktoru ietekmi, 65 gadus veciem un vecākiem diasporas pārstāvjiem salīdzinājumā ar jauniešiem ir četras reizes lielāka iespēja iesaistīties diasporas organizācijās un divas reizes lielāka iespēja pēdējā gada laikā apmeklēt diasporas pasākumus. Daļēji tas skaidrojams ar to, ka pensijā esošajiem mazāks šķērslis ir laika trūkums. Jauniešiem laika trūkums ir viens no galvenajiem neiesaistīšanās iemesliem, tomēr ļoti daudzi jaunieši vecumā līdz 35 gadiem (40%) aptaujā norādījuši, ka viņus tas vienkārši neinteresē. Ja jaunieši plāno palikt uz dzīvi mītnes zemē, viņi mēdz minēt vēlmi asimilēties, nevis palikt latviešu lokā, vēlmi būt starp vietējiem vai ar savu ģimeni un draugiem, nevis ar citiem latviešiem un uzturēt latviešu kultūru. Daļa jauniešu diasporas organizācijās neiesaistās, jo ir vēlme pēc kā jauna, nevis vecā, ierastā. Turklāt ierobežota laika apstākļos diasporas pasākumi konkurē ar citām alternatīvām aktivitātēm, īpaši lielajās pilsētās. Iesaistīšanos kavē arī vienkārši slinkums.

Cits ārkārtīgi biežs iemesls, kādēļ jaunieši neiesaistās diasporas organizācijās, ir informācijas trūkums par tām un par iespējām tajās iestāties. Visās diskusiju vietās ir vērojams, ka dalībnieki (tie, kas paši ir aktīvi diasporas dzīvē) zina vai nu ļoti daudzas organizācijas viņu pilsētā, vai arī izteikti maz. To var raksturot kā sava veida “burbuļa fenomenu”, un

tas skaidro, kādēļ dažkārt sastopami pretrunīgi viedokļi par to, vai informācijas ir maz vai daudz. Jaunieši var nosaukt dažādus diasporas pasākumus, korus, pašdarbības kolektīvus un skoliņas, taču mazāk zina par specifiskām interešu grupām – sarunu klubiem, jauniešu biedrībām, profesionāļu organizācijām u. c. Par interneta portālu *Latviesi.com* ir informēts reti kurš jauniešis.

Citiem, savukārt, neiesaistīšanās iemesls ir slikta pieredze saskarsmē ar latviešiem – priekšstats, ka latviešu tauta ārzemēs ir negatīva, neuzticama, nesaliedēta, izmanto, aprunā. Studentus arī biežāk nekā citus attur dalības maksa un tas, ka grūti nokļūt līdz pasākumu norises vietai. Viņu līdzekļi ir ierobežoti, un personīgā auto parasti nav. Šīs problēmas risināšanā, pēc jauniešu domām, palīdzētu pašiem savas organizācijas izveide vai struktūrvienību izveide dažādās mazākās pilsētās, pasākumu rīkošana savā pilsētā, kā arī kopīgu braucienu organizēšana ar citiem latviešiem.

Tas, ka jaunieši nav iesaistījušies diasporas organizācijās un grupās vai neapmeklē diasporai domātos pasākumus, nenozīmē, ka viņi nevēlas uzturēt saikni ar Latviju. Tieši tas, ka Latvija ir tuvu un viegli sasniedzama, daļai mazina nepieciešamību speciāli meklēt iespējas satīties ar citiem latviešiem ārvalstīs (labāk aizbraukt uz Latviju ciemos, ja ir laiks). Kvantitatīvā aptauja apliecina, ka lielāka motivācija varētu būt jauniešiem, kuri dzīvo valstīs, kas atrodas tālu no Latvijas, vai kuriem pašiem vairs nav tuvu radnieku vai draugu Latvijā.

Jauniešu priekšstati par diasporas organizācijām

Atbilstoši aptaujas datiem tieši jaunieši 15–24 gadu vecumā biežāk nekā citi uzskata, ka diasporas organizācijas nav domātas viņiem (19%). FGD ar jauniešiem atklāj, ka tam ir šādi biežākie iemesli:

1. Organizācijas bieži ir noslēgtas – nevienu nepazīstot, atnācis uz pasākumu, jauniešis jūtas neērti, jo jānāk ar savu bariņu; liekas, ka latvieši ir iedomīgi. Lai šāda situācija neveidotos, jaunieši iesaka rīkot pasākumus ar domu, ka nāks nepazīstami cilvēki, ar kuriem ir jāiepazīstas un savstarpēji jākomunicējas.

⁸ Mierina, Koroleva 2015.

2. Formāts – obligāti jābūt biedram, kādā sarakstā – uzliek pienākumu, bet nav paredzams, vai tiešām katru nedēļu būs iespēja atnākt.
3. Organizācijās darbojas pārsvarā vecāki cilvēki.
4. Vēstniecību pasākumi – ļoti smalki un formāli.
5. Liela daļa jauniešu ārvalstīs atrodas tikai uz laiku – kā studenti, tādēļ viņu dalība grupās ir neprognozējama, tas arī ietekmē to, kā jauniešus tajās uztver.

Jo īpaši diasporas virsorganizācijas dažkārt šķiet pārāk tālas un formālas. Pārlika formalitāte, nedabīgums, oficiālums jauniešus attur no iesaistīšanās – jauniešiem ir iespāids, ka latviešu organizācijās tiek veidots neīsts patriotisms, tajās jāizliekas. FGD jaunieši min, ka organizācijās nav vērts iesaistīties, jo tajās ir garlaicīgi, nav viņu interesēm atbilstošu organizāciju vai pasākumu, pulciņu, tām ir cita mērķauditorija, trūkst dažādības. Diskusiju dalībnieki iesaka biežāk rīkot tādas aktivitātes, kas atbilst jauniešu interesēm un ir mazāk saistītas ar nacionālismu, bet vairāk – ar tīklošanos, kopā būšanu, un domāt par pasākumu satura daudzveidību.

Jauniešiem diasporas organizācijas asociējas, pirmkārt, ar tautiskumu (tautastērps, folklorā, tradīcijas, deju kolektīvi, kori, latviešu valodas uzturēšana u. tml.), patriotiskumu un ilgām pēc dzimtenes, un dažādām brīvā laika aktivitātēm (brīvprātīgais darbs, svētki, pasākumi u. c.). Diemžēl visās FGD tiek minētas arī negatīvās asociācijas: iedomīgi latvieši, intrigas, seni kašķi starp cilvēkiem, dzērāji, raudulīgums. Dažkārt, īpaši runājot par virsorganizācijām un citām organizācijām, kas saņem valsts finansējumu, tika izteikts aizdomīgums par to patieso mērķi un apslēptām politiskām interesēm, turklāt vairākkārt minēts šo organizāciju birokrātiskums. Jauniešu vidū īpaši populārs ir viss, kas ir neatkarīgs, atvērts un dinamisks un pēc iespējas mazāk formāls un birokrātisks. Priekšstats par diasporas organizāciju dalībniekiem jauniešiem lielākoties ir pozitīvs, un nepareizi stereotipi nav iemesls neiesaistīties.

Viens no galvenajiem argumentiem, kas mudina jauniešus iesaistīties diasporas organizācijās un pasākumos, ir iespēja būt kopā ar

citiem latviešiem, “savējiem”, iepazīt jaunus cilvēkus, iegūt jaunus draugus, arī noderīgus kontaktus dažādās jomās. Dalība diasporas organizācijās remdē ilgas pēc Latvijas un ļauj nostiprināt saites (gan starp cilvēkiem, gan ar Latviju). Jaunieši novērtē iespēju runāt latviski, uzlabot arī bērnu latviešu valodas zināšanas, izzināt latviešu kultūru un baudīt latviešu ēdienus. Kā argumentu iesaistīties diasporas organizācijās jaunieši saskata arī to, ka tās iekrāso ikdienu, dod iespēju labi pavadīt laiku, piedalīties pasākumos un ceļot, kā arī ļauj pilnveidot prasmes, attīstīt hobijus – dziedāt, dejot utt. – un sniedz pieredzi organizēšanā. Daļa emigrantu diasporas organizācijās iesaistās, jo uzskata, ka tādējādi paveras iespēja kaut ko uzlabot un izmainīt, kā arī saglabāt bērnbā ierasto gada ritējumu (Jāņi, 18. novembris u. tml.). Citiem tā ir iespēja satikt cilvēkus, kam bijušas līdzīgas problēmas, konsultēties par sadzīviskiem jautājumiem latviešu dzīvē ārvalstīs. Visas šīs priekšrocības iespējams uzsvērt, lai piesaistītu diasporas organizācijām vairāk jauniešu.

Ideālai organizācijai, pēc jauniešu domām, būtu ne vien jānodarbojas ar kultūras aktivitātēm, bet arī jāsniedz praktiska palīdzība (piem., dokumentu kārtošanā) jauniešiem/māmiņām/ tiem, kas nesēn pārvākušies uz ārzemēm, jo tā ir aktuāla daudziem. Šāda organizācija būtu spēcīga vadošā komanda ar harismātisku, motivētspējīgu līderi. Ideāla organizācija rīkotu pasākumus (piem., kora uzstāšanos) ne tikai saviem biedriem, bet arī visiem citiem, piem., sarunu klubus, sporta pasākumus (futbols, volejbols, kur sportiskie latvieši spēlē un pārējie skatās vai organizē mačus), tematiskos vakarus (diskusijas, karaoke vakari, filmu vakari, viktorīnas, kulinārijas vakari, makšķerēšanas klubs, šlāgerballe, meistarklases, tirdziņi, māmiņu klubi, viesi no Latvijas utt.), kā arī kopīgus izbraucienus dabā, četreiz gadā lielākas balle. Brauktu ciemos viesi no Latvijas, organizētu meistarklases, interešu grupas. Rēķinoties ar laika trūkumu un potenciālo dalībnieku aizņemtību, jaunieši iesaka vairāk rīkot tādus pasākumus, kurus varētu apmeklēt kopā ar ģimeni un kuriem varētu pielāgot dažādus laikus. Ideālā organizācijā dalībnieki iesaistītos aktīvi un regulāri. Tāpat organizācijai būtu vajadzīga mārketīnga stratēģija, lai informētu

potenciālos biedrus par savu darbību un rīkojamiem pasākumiem, jo svarīgi, lai organizācijā iesaistītos daudz cilvēku. Lai izveidotu ideālu organizāciju, pēc jauniešu domām, svarīgi, lai būtu vīzija, pieprasījums un degsme. Tā nodrošinātu iespēju labi pavadīt laiku, iegūt jaunus draugus, atpūsties, ceļot kopā, runāt latviešu valodā un dalīties Latvijas vērtībās. Jaunieši min, ka pašlaik kopām mēdz būt slikti vadītāji, trūkst lideru, taču pašiem pamatā nav vēlēšanās uzņemt vadību.

Secinājumi un ieteikumi

Latvijas diasporas organizācijās šobrīd iesaistās gandrīz tikai latvieši, turpretī mazākumtautību emigrantu, jo īpaši krievu, iesaistīšanās diasporas dzīvē ir niecīga. Tas liecina, ka, veidojot pasākumus un uzrunājot diasporu, svarīgi ir atcerēties arī par citu tautību emigrantiem un piedāvāt viņiem saistošas aktivitātes (piem., sporta pasākumus), kas varētu ieinteresēt jebkuras tautības cilvēkus. Šobrīd pat latviešu vidū mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu (koru, deju kolektīvu) darbība nav biežākais ārzemēs dzīvojošo kopīgo aktivitāšu veids, taču vispirms tieši ar šādiem kolektīviem asociējas Latvijas diasporas aktivitātes. Kopumā, ņemot vērā, ka ārzemēs dzīvojošie latvieši nereti vēlas aktivitātēs iesaistīt arī savus citas tautības dzīvesbiedrus vai draugus, vairāk uzmanības jāpievērš informācijas pieejamībai angļu (vai mītnes zemes) valodā gan pasākumos, gan interneta vidē (t. sk. organizāciju mājaslapās). Jaunieši, kas piedalījās pētījumā, iesaka mācīt par Latviju arī mītnes zemes izcelsmes cilvēkiem (piem., angļiem), gatavot materiālus un nest informāciju uz āru, uzsverot, ka gaidīti ir dažādi cilvēki un ka kultūras dienas jārīko kā publiski, visiem atvērti pasākumi. Ņemot vērā, ka daļa pasākumu tiek organizēti vēstniecībās, svarīgi veidot izpratni, ka uz tiem tikpat ļoti ir gaidīti tie, kam nav Latvijas pilsonības.

Plānojot atbalstu diasporas pasākumiem, svarīgi orientēties ne vien uz valstīm ar lielāko diasporas pārstāvju skaitu, bet arī uz valstīm un reģioniem, kur Latvijas izcelsmes cilvēku ir mazāk un arī piedāvājums ir daudz mazāks, t. i., kur latvietību saglabāt ir grūtāk: Dienvideiropas valstis, Austrumeiropas valstis, NVS

valstis un Gruzija. Dalībnieku skaitu pasākumos un organizācijās varētu palielināt arī, biežāk organizējot pasākumus mazpilsētās un lauku reģionos, organizējot kolektīvu braukšanu uz pasākumiem un pēc iespējas mazinot pasākumu dalības maksu. Lai iesaistītu vairāk mazkvalificēto diasporas pārstāvju, svarīgi, rīkojot pasākumus, neaizmirst arī par vienkāršākiem cilvēkiem – dot iespēju rīkot viktorīnas, karaokes, šlāgerballes, futbolu, velobraucienus, pārgājienus, citas vienkāršas aktivitātes, kurās var piedalīties jebkurš.

Jaunieši biežāk nekā citi uzskata, ka diasporas organizācijas nav domātas viņiem un ka viņus tās neinteresē. Pēc jauniešu domām, svarīgi, lai organizācija izrāda iniciatīvu, organizē draudzības vakarus, kuros var iepazīties, izstāstīt par organizāciju, sniedz atklātu informāciju par organizācijas darbību, uzticas saviem biedriem un iesaista viņus darbībā un pasākumu organizēšanā kopā ar vietējiem. Tagad jauniešiem mēdz būt iespaids, ka organizācijās ir garlaicīgi un ka nav viņu interesēm atbilstošu organizāciju vai pasākumu, pulciņu, trūkst dažādības. Kopumā šis rezultāts skaidri norāda uz problēmām pašu organizāciju darbībā, tās nespēj pietiekami pielāgoties jauniešu interesēm. Diskusiju dalībnieki iesaka īstenot vairāk jauniešu interesēm atbilstošu aktivitāšu, kas mazāk saistītas ar nacionālismu, bet vairāk ar tīklošanos, kopā būšanu, kā arī domāt par pasākumu satura daudzveidību un, piem., organizēt arī sporta svētkus, brīvdabas pasākumus un dažādus interešu klubīņus, kas varētu piesaistīt arī tos, kam mazāk interesē latviskā kultūra. Ideālai organizācijai, pēc jauniešu domām, būtu ne vien jānodarbojas ar kultūras aktivitātēm, bet arī jāsniedz praktiska palīdzība cilvēkiem, kas nesen pārvākušies uz ārzemēm. Lai motivētu jauniešus aktīvāk iesaistīties, svarīgi, lai organizācija tiktu vadīta atklāti, būtu atvērta sadarbībai un dotu iespējas jauniešiem, uzklautu viņu viedokli.

Diskusijās paustais liecina, ka ir svarīgi jaunieši piesaistīt kaut vai vienam pasākumam vai aktivitātei, kuras laikā jaunieši ātri gūst priekšstatu par kopējo latviešu kultūras dzīvi pilsētā, iepazīstas ar citiem vietējiem latviešiem un nonāk dažādās kontaktu listēs vai *Facebook* grupās. Informācijas aprīte pamatā notiek, iesaistoties tīklos, – no viena cilvēka

pie citiem, no viena pasākuma vai grupas pie citiem. Šādā situācijā svarīgi būt radošam informācijas izplatīšanā, tīkloties, identificēt tīkla atslēgas personas un izplatīt informāciju caur tām, rosinot dalīties ar informāciju par pasākumiem savā draugu un paziņu lokā. Jaunieši uzskata, ka kopumā diasporas organizācijām būtu aktīvāk jāpopularizē sava

darbība un ka arī vēstniecība varētu palīdzēt sniegt informāciju par tām. Visbeidzot, jaunieši ierosina izveidot karti, kurā būtu apkopotas visas latviešu organizācijas. Sniedzot atbalstu dažādām diasporas aktivitātēm, jāuzmanās no pārlietu sarežģītām formalitātēm, kā arī no tā, lai nerastos iespaids par politisko angažētību, kas nāk līdzī finansējumam.

VĒRES

- Goldmanis, M. (2015) Statistisko svaru dizains pētījumā "Latvijas emigrantu kopienas". Mieriņa, I. (red.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 42–65.
- Goldsmith, S.; Eggers, W. D. (2004) *Governing by Network: The New Shape of the Public Sector*. Washington, DC : The Brookings Institution.
- Jurkāne-Hobein, I.; Kļave, E. (2019) Manoeuvring in Between: Mapping Out the Transnational Identity of Russian-Speaking Latvians in Sweden and Great Britain. Kaša, R.; Mieriņa, I. (eds.) *The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham : Springer, 163–182.
- Mieriņa, I. (2016) Diasporas līdzdalība un to ietekmējošie faktori. Koņkova, S. (red.) *Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija: Tēzes*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 65–70.
- Mieriņa, I. (2019) An Integrated Approach to Surveying Emigrants Worldwide. Kaša, R.; Mieriņa, I. (eds.) *The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham : Springer, 13–33.
- Mierina, I.; Koroleva, I. (2015) Negotiating identities and friendships while living abroad: Experiences of Latvian migrants. *European Scientific Journal*, August, 352–368.
- Mieriņa, I.; Ose, L.; Lāce, A.; Kaprāns, M. (2017) *Vienojosas nacionālās identitātes un Latvijas kultūrtelpas nostiprināšana: Priekšlikumi sabiedrības integrācijas politikas plānam 2019.–2025. gadam*. Pieejams: https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Sabiedrības_integrācija/Petijumi/Ekspertu%20zinojums%20vienojosas%20nacionalas%20identitates%20un%20kulturtelpas%20nostiprinasanai.pdf (09.09.2020.).

PIEDERĪBAS IZJŪTA UN ATGRIEŠANĀS PLĀNI: KAS MAINĪJIES LATVIJAS DIASPORĀ?

Ilze Koroļeva, *Dr. sc. soc.*, ir LU Filozofijas un socioloģijas institūta direktora vietniece un vadošā pētniece. Ieguvisi socioloģijas doktora grādu LU Sociālo zinātņu fakultātē (2011). Vadījusi vairākus lielus ES pētnieciskos projektus Latvijā, piem., *Path of the Generation*, *EUROSTUDENT*, *ESPAD*, *European Social Survey (ESS)*, kā pētniece piedalījies daudzos starptautiskos projektos, tai skaitā *FP7 Memory, Youth, Political Legacy and Civic Engagement (MYPLACE)*, *FP7 Measuring Youth Well-Being (MYWEB)*, *H2020 Cultural Heritage and Identities of Europe's Future (CHIEF)* un citos. Zinātniskās publikācijas žurnālos *The Sociological Review*, *European Psychiatry*, *Religious-Philosophical Articles*. Saņēmusi LZA Tālvālža Vilciņa vārdbalvu socioloģijā (2016).

Raksturvārdi: migrācija, piederības izjūta, piederības apziņas dimensijas.

Ievads

Globālie procesi, ko pavada brīva cilvēku kustība un mūsdienu tehnoloģiskās iespējas, kas ļauj mums dažu sekunžu laikā iegūt informāciju no visas pasaules vai dažu stundu laikā aizceļot, pat pārcelties uz dzīvi citā valstī, nokļūt pavisam atšķirīgā kultūras un valodas vidē, liek mums aizvien biežāk sev uzdot un noskaidrot jautājumu, kas es esmu, kam justies piederīgam; noteikt, kas ir kopējs “mums” un “viņiem”, novilkt robežas starp “savējiem” un “citiem”. Ņemot vērā emigrācijas plūsmu pastiprināšanos, arī Latvijas diasporas piederības jūtu un identitātes teorētisko un empīrisko aspektu analīzei tiek pievērsta padziļināta uzmanība.¹

Piederība un migrācija, līdzīgi kā nacionālisms un globalizācija, sākotnēji ietver šķietamu pretrunu. Piederības jēdziena operacionalizācija

nacionālās identitātes un ierobežotas teritorijas kontekstā asociējas ar tādiem jēdzieniem kā “iesakņotība”, “miera stāvoklis”, “līdzsvars”, “tradicionālisms”, turpretim “migrācija” saistīta ar mobilitāti un postmodernitāti, globalizāciju pavadošo robežu nosacītību, nenoteiktību. Piederības un identitātes jēdziens migrācijas un diasporas pētījumos iegūst jaunu kontekstu un nozīmi, kas prasa arī atšķirīgu konceptuālo pieeju.² Pēdējo desmitgažu laikā šīs pieejas ir mainījušās, pārnēsot galveno akcentu uz darbību, individuālās aktivitātes un izvēles nozīmi.

Pieejas identitātes analīzē balstītas uz vairākiem kopīgiem pieņēmumiem: tās attīstās sociālā kontekstā, tās veido kultūra, laiks un vietas apstākļi, identitātes tiek aplūkotas kā dzīves gājuma projekti, atzīstot, ka šis process nekad nebeidzas; identitātes attīstās dažādos veidos, kas var pārklāties un konfliktēt, balansējot starp indivīda nepieciešamību piederēt, iekļauties grupā un nepieciešamību būt atšķirīgam. Kvīnslendas Universitātes profesors Metjū Hornsijs (*Matthew Hornsey*), apkopojot

¹ Sk. Ķešāne 2011; Lulle 2011; Bela 2014 u. c.

² Hedetoft 2004, 24.

teorētiskās pieejas identitātes pētniecībā, aplūko dažādās stratēģijas, kā cilvēki līdzsvaro savu vajadzību piederēt, iekļauties sociālajās grupās ar nepieciešamību būt atšķirīgam.³ Piederība nav kas tāds, ko cilvēks vienreiz piefiksē un patur uz visiem laikiem. Jo pasaule, kurā mēs dzīvojam, un cilvēki, ieskaitot mūs pašus, ir nemitīgi mainīgi un piederība ir kaut kas, ko mēs saglabājam kā sasniegtu caur aktīvu procesu. Citiem vārdiem, piederību var attēlot kā trajektoriju laikā un telpā.⁴

Migrācijas kontekstā (tā saistīta ar fizisku pārvietošanās procesu un to, ka indivīdam aizvien no jauna jādefinē sava identitāte⁵) īpaši tiek pasvītrots identitātes dinamiskais aspekts, saprotot to drīzāk kā konstruējamu fenomenu, kas laika gaitā un atkarībā no vietas ir mainīgs, nevis fiksēts vai statisks⁶.

Pārceļoties uz dzīvi citā valstī, imigrants bieži internalizē jaunu nacionālo identitāti (psiholoģiskā akulturācija), lai arī tas nozīmē identificēšanos ar kultūru, kuras vērtības un tradīcijas lielākoties atšķiras no viņa izcelsmes valsts kultūras vērtībām. Veiksmīga internalizācijas procesa rezultātā indivīdam veidojas jauna nacionālā identitāte, un šis process tiek saistīts ar veiksmīgu integrāciju.⁷ Tas gan nenozīmē, ka indivīds atsakās vai viņam būtu jāatsakās no iepriekšējās identitātes.

Identificēšanās procesu, ne tik daudz identitāti kā šī procesa rezultātu vairāk palīdz atklāt piederības izpēte, bet abi šie aspekti ir cieši saistīti un ikdienas apziņā grūti nošķirami. Rakstā izmantotā empīriskā materiāla ietvaros ārpus Latvijas dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo identitātes raksturojumi gūti, balstoties uz piederības ciešuma mērījumiem, kas lietoti, lai noskaidrotu gan piederību sociālajām grupām, kopienai, gan vietai, konkrētai teritorijai. Piederība nozīmē indivīda identificēšanos ar noteiktu kopienu, un otrādi – kopiena konstruē un apzinās sevi kā individuālo piederību kopumu.⁸ Kā norāda Mančestras

Universitātes pētniece Vanesa Meja (*Vannesa May*), piederības jēdziens tiek izmantots, lai pētītu attiecības starp patību (*self*) un sabiedrību vairāku aspektu dēļ: pirmkārt, tas ir uz personu vērst, otrkārt, tas tiek lietots ikdienā, kur savijas formālās un neformālās attiecības, sfēras, treškārt, tas ļauj kompleksi skatīt patības un sabiedrības attiecības, un, ceturtkārt, šo attiecību dinamika ļauj fiksēt sociālas pārmaiņas.⁹

Piederības izjūtas var būt stiprākas vai vājākas, ciešas vai mazāk ciešas, tas padara iespējamus šo izjūtu intensitātes kvantitatīvus mērījumus. Minēto aspektu dēļ piederības pieeju plaši izmanto socioloģiskajos pētījumos, t. sk. migrācijas jomā. Arī Latvijā dažādu mērķgrupu, jo īpaši jauniešu, identitātes pētījumos šī pieeja izmantota vairākkārt.¹⁰

Kopenhāgenas Universitātes profesors Ulfs Hedetofts (*Ulf Hedetoft*) norāda uz četriem piederības analīzes aspektiem, kuri dažādos veidos nosaka identitāti, – piederības avots; piederības izjūta (ko veido sociālpsiholoģiskās vajadzības, identificēšanās ar vietu un atmiņas); piederības konstruēšana un institucionalizācija; piederības mainīgums, atzīmējot visu šo aspektu savstarpējo saistību piederības apziņas izveidē. Piederības jūtas nekad nav nepastarpinātas vai patiesi “tīras”, tās vienmēr iziet caur mentālu procesu, personisko un kolektīvo pieredzi, laika posmu un psiholoģiskiem filtriem, katrs no tiem veido individuālo piederības tēlu un uztveri. Tā veidojas arī jaunas piederības formas emigrācijā – mijiedarbībā ar atmiņām, pieredzi, nākotnes plāniem, iespējām.¹¹

Gan dzīvi Latvijā, gan emigrācijā var aplūkot kā piederības veidošanās avotu. Bet piederības izjūtu veidošanās process ir pietiekami komplicēts, nereti iekšēji konfliktējošs. Cilvēks, kas atstājis savu dzimteni un pārcēlies uz dzīvi citā valstī, meklē jaunus piederības objektus, veidojas jaunas piederības jūtas kā vietām, tā grupām mītnes zemēs, pārvarot iekšējās pretrunas starp vēlmi būt līdzīgiem un piederēt citiem un vienlaikus vēlmi palikt

³ Hornsey, Jetten 2004.

⁴ De Certeau 1984.

⁵ Frideres 2002.

⁶ Sk. Bokser-Liwerant 2002; Rummens 2001; Rashid 2007 u. c.

⁷ Grant 2007; Baffoe 2011.

⁸ Hedetoft 2004.

⁹ May 2011, 364.

¹⁰ Koroļeva, Rungule 2013; Rungule, Koroļeva 2014 u. c.

¹¹ Hedetoft 2004, 24.

unikālam un atšķirīgam no citiem. Šis ceļš ir individuāls, un migrantu piederību vienmēr var uztvert kā “pārāk ciešu vai pārāk vāju” identifikāciju, kas nekad nesasniedz perfektu līdzsvaru starp piederību izcelsmes valsts un uzņemošās valsts kopienai.¹² Piederība grupai, vietai sniedz ontoloģisko drošības sajūtu, un, kā atzīmē Vanesa Meja, piederības konceptam lielākoties ir pozitīva konotācija. Piederība tiek izprasta kā izjūta, kas atvieglo indivīda sadzīvošanu ar apkārtni, bet nepiederība neizbēgami var tikt raksturota kā apgrūtināša.¹³ Neidentificēšanās ar vietu tāpat var atstāt negatīvas sekas, radot cilvēkam atsvešinātības un tukšuma izjūtu. Tā veicina ilgās pēc mājām, depresiju, pamestības sajūtu. No otras puses, tas var būt iemesls lēmumam atgriezties.

Piederības jūtu veidošanās un transformācijas emigrācijā ir ļoti nozīmīgs izpētes priekšmets arī tādēļ, ka piederības jūtu saglabāšanās pret izcelsmes valsti un jaunu jūtu veidošanās mītnes zemē lielā mērā ietekmē cilvēka lēmumu palikt tur vai atgriezties.

Šī raksta galvenais mērķis ir analizēt piederības apziņu dažādās Latvijas emigrantu grupās un, balstoties uz longitudināliem datiem, noskaidrot faktoros, kas piecu gadu laikā individuālā līmenī ietekmējuši izmaiņas piederības izjūtās.¹⁴

Migrācijai veltītajā literatūrā norādīts uz virkni faktoru, kas var ietekmēt migrantu piederības jūtas, identitātes transformācijas un jaunu identitāšu veidošanos. To starpā visbiežāk tiek minēts uzņemošajā valstī pavadītais laiks, oficiāla pilsonības iegūšana, izcelsmes vai galamērķa valsts kultūras atbilstības vai nesaderības pakāpe un pieredze uzņēmējvalsts sabiedrībā.¹⁵ Akcentējot piederības jūtu un identitātes apzināšanās emocionālo aspektu, tiek uzsvērtas ģimenes (jēdziena visplašākajā nozīmē) ietvertot attiecības un saikni ar bērniem, vecākiem un paša indivīda ģimenes locekļiem, ģimenes

izveidi utt.) loma un draugi kā izcelsmes, tā arī uzņemošajā valstī.

Koncentrējoties uz ģimenes pieredzi, Stratklaidas Universitātes profesore Daniela Sime (*Daniela Sime*) analizē spriedzi, ko migrācija rada ģimenes attiecībās, emocionālos traucējumus un draudus indivīda piederības izjūtai un ontoloģiskajai drošībai, vienlaikus uzsverot šīs iekšējās (ne)drošības, kuras uztvere laika gaitā mainās atkarībā no ģimenes apstākļiem, nepastāvīgumu.¹⁶ Pētnieki norāda uz to, cik trausls ir līdzsvars starp ekonomiskajiem ieguvumiem migrācijas rezultātā un “upuriem”, uz emocionālo samaksu, kas visbiežāk tiek identificēta ar kontaktu zaudēšanu ar bērniem un ģimenes locekļiem, uz sociālā atbalsta tīklu zudumu,¹⁷ kas viennozīmīgi ietekmē indivīda apmierinātību, subjektīvās labklājības līmeni.

Pamatojoties uz iepriekš aplūkoto teorētiskajiem atzinumiem un citu pētījumu rezultātiem, šajā rakstā pārbaudei tiek izvirzītas divas hipotētisku pieņēmumu kopas:

- piederības jūtu veidošanos un intensitāti, kā arī izmaiņas piederības apziņā nosaka šādi objektīvie faktori: emigrācijā pavadītais laiks, izceļošanas laiks (emigrācijas vilnis), nodarbošanās mītnes zemē, demogrāfiskās pazīmes, sociālās saites: ģimene un draugi Latvijā un ārzemēs, īpašums Latvijā;
- piederības izjūtu stiprums atkarīgs no šādiem subjektīvajiem faktoriem: apmierinātība ar dažādiem dzīves aspektiem, uzticēšanās.

Dati un metodes

Piederības apziņas analīze balstīta uz unikāliem empīriskiem materiāliem, ko nodrošina Latvijas emigrantu un remigrantu longitudinālā pētījuma divu posmu kvantitatīvo aptauju dati: pētījuma pirmais vilnis jeb ārpus Latvijas dzīvojošo latviešu un Latvijas valstspiederīgo bāzes aptauja, kas realizēta 2014. gadā Eiropas Sociālā fonda (ESF) granta *Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika* ietvaros, un pētījuma otrā viļņa aptauja, kas veikta

¹² Hall 1996.

¹³ May 2011, 373.

¹⁴ Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes (LZP) granta *Labklājības un sociālās integrācijas izpēte likvidās migrācijas kontekstā: longitudinālā pieeja* (Nr. LZP-2018/1-0042) ietvaros.

¹⁵ Krzyzanowski, Wodak 2007; Grant 2007.

¹⁶ Sime 2018.

¹⁷ Skrbiš 2008; Slime 2018 u. c.

2019. gadā Latvijas Zinātnes padomes (LZP) granta *Labklājības un sociālās integrācijas izpēte likvidās migrācijas kontekstā: longitūdinālā pieeja*¹⁸ ietvaros. Pēdējais vilnis iekļauj gan ārpus Latvijas dzīvojošo, gan remigrantu pētījuma izlasi. Šajā analizē tiek izmantotas tikai to respondentu atbildes, kuri piedalījies gan 2014. gada, gan 2019. gada aptaujā ($n = 1073$, svaroti dati¹⁹). Tieši longitūdinālie dati Latvijā pirmo reizi sniedz pētniekiem iespēju izsekot līdzīgu piederības apziņas transformācijām ne tikai atsevišķās emigrantu grupās, bet arī individuālā līmenī.

Datu turpmākā analīze un tai izvēlētais metodes izriet no pārbaudei izvirzītajiem hipotētiskajiem pieņēmumiem. Piederības pazīmju (piederība 10 sociālām un teritoriālām grupām) mērīšanai abos pētījuma posmos tika izmantota 5 punktu vērtējumu skala (kategorijas: *ļoti piederīgs, zināmā mērā piederīgs, nepiederīgs, ne nepiederīgs, samērā nepiederīgs, pilnībā nepiederīgs*). Savukārt piederība vietai/teritorijai tika mērīta četru punktu skalā, nosakot piesaistes ciešumu (kategorijas: *ļoti cieši saistīts, cieši saistīts, ne pārāk cieši, ne maz nejutās saistīts*).

Lai uzskatāmāk raksturotu dažādas identitātes dimensijas emigrantu kopienā šobrīd, tika veikta klasteranalīze (izmantojot k-vidējo saistības klasteru apvienošanas metodi), kas palīdz sagrupēt daudzveidīgos mērījumus un ļauj definēt iekšēji homogēnas tipoloģiskas grupas emigrantu kopienā atbilstoši vienu vai otru piederības izjūtu dominānci individuālajā apziņā. Līdzīgos nolūkos klasteranalīze tika izmantota arī 2014. gada aptaujas datu analizē. Iegūtie rezultāti ļāva secināt, ka piederības jūtas atkarībā no to ciešuma intensitātes pakļaujas tipoloģizācijai, proti, grupējas, veidojot noteiktas piederības apziņas dimensijas. Tādēļ šī pati metode tika izmantota arī šoreiz. Analizējot klasifikācijas procedūrā iegūtā rezultējošā mainīgā (respondentu piederība noteiktai grupai) saites ar mainīgajiem, kurus nosaka

hipotēzes, emigrantu piederības apziņas grupas tiek raksturotas atbilstoši dažādām sociāldemogrāfiskām pazīmēm. Pazīmju savstarpējo atkarību noteikšanai tika izmantotas korelāciju tabulas un standarta rezidiju (*residuals*) aprēķini.²⁰

Piederības izjūtu izmaiņu novērtējumam aprēķināts jauns mainīgais – piederības jūtu indekss, kas individuālā līmenī raksturo izmaiņas vai stabilitāti piecos gados starp diviem aptaujas posmiem un iekļauj četras kategorijas: (1) vājinājusies piederības izjūta noteiktām sociālajām grupām un vietai (tagad respondents jūtas mazāk piederīgs tām nekā pirms pieciem gadiem); (2) saglabājas vienādi vāja piederība noteiktām sociālajām grupām vai vietai; (3) pastiprinājušās piederības izjūtas (tagad respondents jūtas ciešāk piederīgs kādai grupai vai vietai); (4) saglabājas vienādi stipras piederības izjūtas noteiktām grupām vai vietai. Turpmākai analīzei tika aprēķināti jauni mainīgie, kas raksturo piederības izjūtu vājināšanos vai pastiprināšanos (1) Latvijai kopumā un vietai, kur respondents dzīvoja pirms izceļošanas, Latvijas iedzīvotājiem kopumā un ārzemēs dzīvojošajiem izceļotājiem no Latvijas, (2) vietai, kur respondents šobrīd dzīvo, un mītnes zemei kopumā, mītnes zemes un visas pasaules iedzīvotājiem.

Piederības izjūtu izmaiņu raksturojumam aprēķinātās pazīmes kā atkarīgi mainīgie tika iekļautas loģistiskās regresijas modeļos. Lai noteiktu demogrāfisko, sociālo un ekonomisko faktoru ietekmi uz šīm izmaiņām, tika aprēķināti arī jauni binārie un kategoriālie mainīgie šādām neatkarīgajām pazīmēm: (1) sociāli demogrāfiskajiem raksturojumiem – respondenta dzimums, vecums, tautība, izglītības līmenis, pašreizējās nodarbinātības statuss, mājsaimniecības sastāvs, materiālās pārticības novērtējums; (2) emigrācijas pieredzei – emigrācijā pavadītais laiks, emigrācijas vilnis; (3) sociālo tīklu raksturojumam – ģimenes locekļi vai draugi, kas dzīvo ārzemēs, ģimenes locekļi

¹⁸ LZP grants (Nr. LZP-2018/1-0042).

¹⁹ Dati svaroti, pielīdzinot paneļa sadalījumu 2014. g. populācijai, reizīnot ar *logit* regresijā iegūtās panelī palikšanas varbūtības apgriezto lielumu. Sīkāk par datu svorošanu emigrantu aptaujā sk. Goldmanis 2015.

²⁰ *Residuals* – starpība starp novēroto un teorētiski sagaidāmo biežumu, dalīta ar sagaidāmo standarta novirzi; *asresid* – pievienotās atlikumvērtības koeficients. Ja koriģētais standarta rezidijs – *adjusted standardized residuals* – ir $> 1,96$ vai $< -1,96$, tad pastāv nozīmīgas atšķirības starp pazīmes sadalījumu pētāmajās grupās.

vai draugi, kas dzīvo Latvijā; (4) līdzdalībai diasporas organizācijās; (5) subjektīvajiem vērtējumiem – apmierinātība ar dažādām dzīves jomām, uzticēšanās Latvijas valdībai.

Atsevišķi regresijas modeļi tika aprēķināti trim piederības izmaiņu kategorijām. Regresijas modeļi secīgi tika pievienoti neatkarīgo mainīgo bloki, lai noteiktu, kādā mērā šie mainīgie palīdz izskaidrot izmaiņas piederības izjūtās, t. i., identificēt faktorus, kas ietekmē respondenta piederības jūtu ciešuma vājināšanos vai pastiprināšanos pret visu latvisko vai citādo.

Analīzes rezultāti un to interpretācija

Vispirms kopējam ieskatam īsa atsaucē uz respondentu atbilžu procentuālo sadalījumu piederības mērījumos 2014. un 2019. gadā, kā arī uz piederības izjūtu izmaiņām individuālā līmenī. Šajā rakstā tiek atspoguļotas tikai tās piederības pazīmes, kuras raksturo nacionālo vai transnacionālo identitāti, jo, līdzīgi kā citi pētījumi, arī emigrantu pētījuma dati apliecina, ka cilvēki visciešāk jūtas piederīgi sev tuvākajām sociālajām grupām – ģimenei (apm. 93%), draugiem (apm. 85%). Šajās piederības izjūtās neatkarīgi no emigrācijas pieredzes piecu gadu laikā nav vērojamas gandrīz nekādas izmaiņas. Citādi tas ir ar piederību lielākām sociālajām kopienām, kā, piem., savas tautības cilvēkiem, Latvijas, mītnes zemes, Eiropas vai pasaules iedzīvotājiem. 1. tabulā atspoguļots piederības izjūtu ciešums 2014. un 2019. gadā, apvienojot piederības mērījuma kategorijas “ļoti piederīgs” un “zināmā mērā piederīgs”, bet šīs tabulas 3. un 4. kolonna atspoguļo piederības izjūtu vājināšanos vai pastiprināšanos individuālā līmenī.

Aplūkojot datus, jāsecina, ka emigrantu kopā mazinājusies piederības izjūta visam latviskajam.²¹ Piederības jūtas Latvijai mazinājušās no 68% līdz 59%, vietai, no kuras izceļoja, – no 79% līdz 70%. Šobrīd grūti skaidrojams, kādēļ longitūdinālajā izlasē tik

nozīmīgi sarukusi piederības izjūta savas tautības cilvēkiem. Savukārt pēdējo piecu gadu laikā nozīmīgi ir pieaugusi respondentu piederība šī brīža dzīvesvietai mītnes zemē (no 47% līdz 60%), vēl vairāk – mītnes zemes iedzīvotājiem (no 48% līdz 63%), kā arī tuvākās apkaimes iedzīvotājiem (no 44% līdz 68%).

Izmaiņas ne tikai atspoguļo svārstības piederības vērtējumos individuālā līmenī, bet ļauj novērtēt kopējo tendenci – piederība Latvijai, Latvijas iedzīvotājiem un visam latviskajam biežāk ir vājinājusies nekā pastiprinājusies. Savukārt, runājot par mītnes zemi, nozīmīgas pozitīvas izmaiņas vērojamas attieksmē pret dzīvesvietu, kā arī mītnes zemes iedzīvotājiem un jo īpaši – pret tuvākās apkaimes iedzīvotājiem. Piederība vietai, kur respondents šobrīd dzīvo mītnes zemē, ir pastiprinājusies 24% gadījumu, piederība mītnes zemes iedzīvotājiem – 23%, bet piederība tuvākās apkaimes iedzīvotājiem – trešdaļai (33%) respondentu, kas, iespējams, liecina par veiksmīgu integrēšanos mītnes zemē un tās sabiedrībā.

Kopumā 2019. gada aptaujas dati liecina, ka, salīdzinot ar 2014. gadu, Latvijas emigrantu kopienā nacionālās identitātes dimensija vairs nedominē pār “svešo” un jauno identitāti, proti, ir pieaugusi to respondentu daļa, kas izjūt ciešāku saistību ar mītnes zemi nekā ar Latviju.

Tomēr, jautājot par piederību Latvijai kopumā, netieši tiek norādīts ne tikai uz teritoriālās piederības, bet arī uz citām nacionālās identitātes dimensijām (politisko, kultūras, psiholoģisko). Šķiet, tieši šie aspekti ietekmē piederības izjūtu atšķirības salīdzinājumā ar piederību konkrētai vietai Latvijā – cieši saistīti ar Latviju jūtas vairs tikai 59% emigrējušo (vietai, no kuras izceļoja, – 70%). Vienlaikus ar mītnes zemi tikpat ciešu saistību izjūt 61% aptaujāto. Protams, šie procenti tikai kopumā ilustrē piederības izjūtu hierarhiju emigrantu kopumā, tādēļ atgriezīsimies pie piederības apziņas dimensijām un to raksturojuma dažādās emigrantu grupās.

Pamatojoties gan uz klasteranalīzes rezultātu statistiskajiem raksturojumiem (skalu gradācija, klasteru piepildījums), gan interpretācijas apsvērumiem, no vairākiem klasteranalīzes rezultātiem turpmākajai analīzei kā optimāls izvēlēts 4 klasteru variants. Līdzīgs

²¹ Jēdziens “piederība latviskajam” šeit lietots ļoti plašā nozīmē, ar to saprotot kā piederību vietai Latvijā, no kuras izceļots, vietai, kur pavadīta bērnība Latvijā, tā arī piederību latviešiem, no Latvijas izceļojušajiem cilvēkiem.

1. tabula. Piederība vietai un sociālajām grupām: atbilžu sadalījums 2014. un 2019. gadā un izmaiņas individuālā līmenī starp abiem periodiem (%)

	2014	2019	Piederības izjūta vājinājusies	Piederības izjūta pastiprinājusies
Saistība ar vietu				
.. vietu, kur dzīvoja Latvijā pirms izceļošanas	79	70	14	5
.. Latviju kopumā	68	59	16	9
.. valsti, kurā dzīvo tagad	57	61	15	15
.. vietu (pilsētu), kur dzīvo tagad	47	60	14	24
Piederība sociālajām grupām				
.. savas tautības cilvēkiem	80	68	22	7
.. citiem cilvēkiem no Latvijas ārzemēs	56	55	22	17
.. Latvijas iedzīvotājiem	57	52	21	11
.. tuvākās apkaimes iedzīvotājiem mītnes zemē	44	68	12	33
.. mītnes zemes iedzīvotājiem	48	63	12	23

Bāze: 2014. un 2019. gadā atbildējušie respondenti ($n = 981$). No analīzes izslēgti remigranti, proti, tie 2014. gada aptaujas respondenti, kuri šobrīd atgriezušies un dzīvo Latvijā.

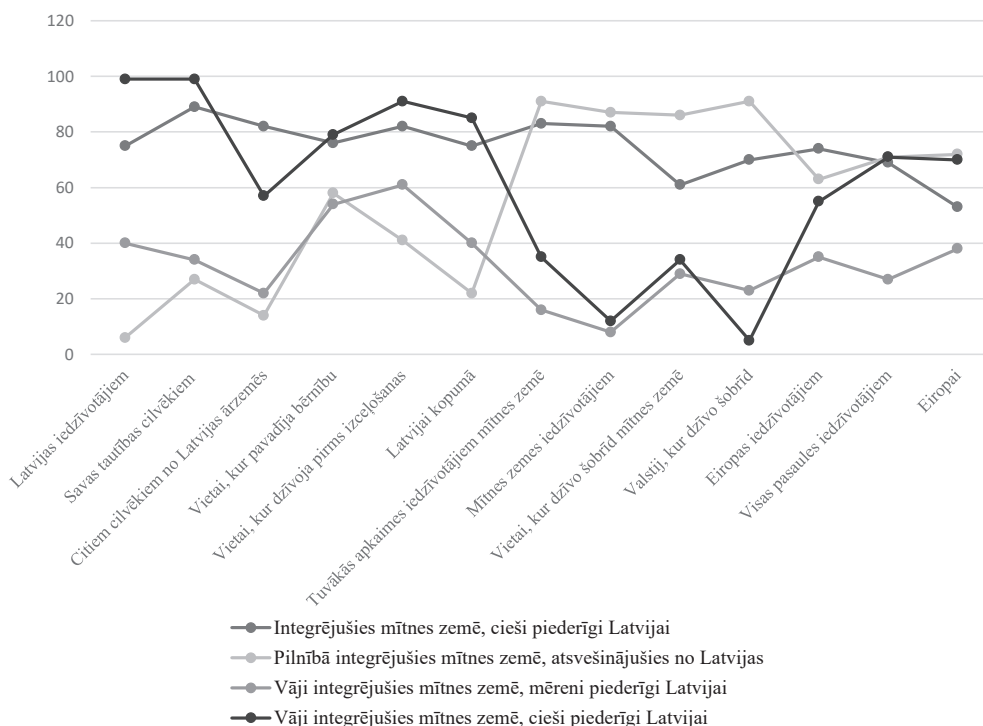
rezultāts tika iegūts, balstoties uz 2014. gada emigrantu aptaujas datiem,²² kas liecina par diezgan noturīgiem modeļiem piederības apziņā, kas raksturīgi vienai vai otrai emigrantu grupai. Klasteru piepildījums atspoguļots pielikuma 1. tabulā, bet iegūtās piederības apziņas tipoloģiskās grupas tiek interpretētas šādi: 1. klasteris – grupa, kuras pārstāvji ir “integrējušies mītnes zemē, cieši piederīgi Latvijai un latviskajam”; 2. klasteris – “pilnībā integrējušies mītnes zemē, atsvešinājušies no Latvijas un latviskā”; 3. klasteris – “vāji integrējušies mītnes zemē, mēreni piederīgi Latvijai un latviskajam”; 4. klasteris – “vāji integrējušies mītnes zemē, cieši piederīgi Latvijai un latviskajam”.

Tālāk aplūkosim piederības apziņas tipoloģiskās grupas, salīdzinot piederības izjūtu intensitāti katrā no tām (sk. 1. attēlu) un sniedzot grupas raksturojumu atbilstoši sociāldemogrāfiskām pazīmēm, atšķirībām emigrantu vērtējumos un dažos rīcības aspektos, noskaidrojot galvenos faktoros, kas ietekmē noteikta piederības izjūtu kompleksa veidošanos.

Integrējušies mītnes zemē, cieši piederīgi Latvijai un latviskajam

Pirmais klasteris jeb emigrantu piederības izjūtu tipoloģiskā grupa iekļauj respondentus, kuri lielā mērā integrējušies pašreizējā mītnes zemē, saglabājot ļoti ciešu piederību Latvijai un visam latviskajam. Par to liecina izteikta piederības izjūta mītnes zemes un tuvākās apkaimes (pilsētas, kvartāla, ciema, kurā respondents šobrīd dzīvo) iedzīvotājiem, valstij un vietai, kurā viņi šobrīd dzīvo. Atbilžu procentuālais sadalījums parāda to, ka šajā grupā lielākā daļa respondentu jūtas ļoti piederīgi mītnes zemes iedzīvotājiem (82% pret līdzīgi domājošo daļu aptaujas izlasē – 63%) un tuvākās apkaimes iedzīvotājiem (83% pret kopējo rādītāju izlasē – 68%) (sk. 1. attēlu). Nozīmīgas atšķirības vērojamas, ja dažādās emigrantu grupās salīdzinām piesaistes ciešumu noteiktai vietai – 61% jūtas cieši saistīti ar mītnes zemi un 60% ar vietu (piem., pilsētu, ciemu), kurā viņi šobrīd dzīvo. Acīmredzot veiksmīga integrācija mītnes zemes sabiedrībā nav pretrunā ar spēcīgu nacionālo jūtu saglabāšanos un liecina par transnacionālās identitātes veidošanos, kuru raksturo spēcīga saikne gan ar uzņemošo, gan ar izcelsmes valsti. Uz transnacionālās identitātes dominanci šajā grupā norāda tādu emigrantu lielais īpatsvars, kuri

²² Koroleva 2019.

1. attēls. Cieša piederība vietai un kopienai: atbilžu sadalījums klasteros (%)

Piezīme: aprēķinā apvienotas atbildes “ļoti piederīgs” un “piederīgs”.

jūtas ļoti piederīgi un cieši saistīti ar Latviju (75%), Latvijas iedzīvotājiem (75%). Salīdzinot ar citām tipoloģiskajām grupām, vēl stiprāka ir etniskā identitāte – 89% grupas pārstāvju jūtas piederīgi savas tautības cilvēkiem, citiem imigrantiem no Latvijas (82% pret kopējo rādītāju izlasē – 55%), kā arī Eiropas un visas pasaules iedzīvotājiem.

Kāds tad ir aplūkotās emigrantu grupas sociāldemogrāfiskais portrets?

Uzreiz jāatzīmē, ka šis ir skaitliski vislielākais klasteris un tajā nozīmīgi pārstāvētas diezgan atšķirīgas emigrantu grupas. Nepārsteidz pirmais atzinums, ka emigrantu vidū, kuri veiksmīgi integrējušies mītnes zemē, saglabājot ciešu saikni un piederību Latvijai, statistiski nozīmīgā līmenī dominē cilvēki, kas visu mūžu vai ilgāku laiku dzīvojuši ārpus Latvijas, proti, pirmo emigrācijas viļņu pārstāvji, kuri izceļojuši pirms 1991. gada vai uzreiz pēc neatkarības atgūšanas laika posmā no 1991. līdz 2003. gadam. Nozīmīgi mazāk pārstāvēti

pēdējos emigrācijas viļņos (pēc 2011. gada) izbraukušie. Demogrāfiskais raksturojums šajā grupā būtiski neatšķiras pēc dzimuma pazīmēm, bet nozīmīgi vairāk nekā pārējos klasteros ir gados vecāku cilvēku (pensijas vecuma respondentu). Atbilstoši emigrācijā pavadītajam laikam dominē cilvēki, kas ārpus Latvijas nodzīvojuši vairāk nekā 15 gadus vai visu mūžu. Šajā tipoloģiskajā grupā vairāk ir cilvēku ar vidējās izglītības līmeni (izglītības līmenis tika sadalīts 3 kategorijās). Statistiski nozīmīgā līmenī dominē latvieši, trūkst krievu tautības emigrantu. Līdz ar to arī māsainiecībā lietotā valoda ir latviešu valoda, īpaši salīdzinot ar grupu, kurā dominē krievu vai cita (t. sk. mītnes zemes) valoda. Pilsonībai nav diferencējoša nozīme, lai gan nozīmīgi mazāk pārstāvēta tāda kategorija kā Latvijas nepilsoņi.

Svešumā labāk integrēties noteikti palīdz radi, draugi, kuri jau dzīvojuši mītnes zemē respondenta pārcelšanās laikā (2014. gada

mērtjums). Nepārsteidz, ka saikni ar Latviju veicina šeit palikusī daļa no paša ģimenes (dzīvesbiedrs, bērni u. tml.), savukārt ciešāku piesaisti mītnes zemei nodrošina tas, ka mītnes zemē dzīvo draugi no Latvijas. Interesanti, ka šajā klasterī trūkst respondentu, kuriem Latvijā šobrīd palikusī vecāku ģimene un kuri mājsaimniecībā dzīvo vieni paši vai kopā ar svešiem cilvēkiem.

Grupā nozīmīgā pārsvarā ir tie, kuri mītnes zemē dzīvo kopā ar savu ģimeni vai savu vecāku ģimeni, kas acīmredzot sniedz stabilitātes un miera sajūtu un ļauj labāk iejusties mītnes zemē, nezaudējot piederību Latvijai. Pēc sociālo tīklu raksturojuma šajā grupā dominē emigranti, kuriem mītnes zemē būtu, kam lūgt palīdzību, ja vajadzētu steidzami aizņemties naudu.

Atbilstoši jau minētajai vecuma tendencei nodarbošanās ziņā grupā vērojams nozīmīgs pensionāru, kā arī to respondentu pārsvars, kuru nodarbošanās atbilst kategorijai "cits" (piem., mājsaimnieces).

Pēc materiālās labklājības subjektīvā vērtējuma šajā grupā dominē respondenti no salīdzinoši pārtikusākām ģimenēm, kuras viegli tiek galā ar ikdienas izdevumiem.

Starp citiem subjektīviem vērtējumiem īpaša nozīme ir apmierinātības (ar dzīvi un atsevišķām dzīves jomām) un uzticēšanās (Latvijas valdībai) līmenim: nozīmīgā pārsvarā ir respondenti, kuri ir pilnībā apmierināti visās dzīves jomās un lielākā mērā nekā citi uzticas Latvijas valdībai.

Nav nozīmīgas atšķirības starp ārvalstīs pastāvīgi dzīvojošajiem un plūstošajiem (likvīdiem)²³ migrantiem un tiem, kas dzīvo pārmaiņus Latvijā un ārzemēs, proti, šajā klasterī proporcionāli pārstāvēti kā vieni, tā otri. Līdzdalības mērtjums vedina uz domām, ka šis identitātes modelis raksturīgs sociāli aktīvai emigrantu daļai, jo ļoti nozīmīgi dominē cilvēki, kuri līdzdarbojas kādā diasporas organizācijā.

²³ Šeit un turpmāk jēdziens "plūstošie (likvīdie) migranti" lietots šaurā izpratnē, definējot šo emigrantu grupu tikai pēc dzīvesvietas pazīmes, proti, tie ir cilvēki, kas dzīvo pārmaiņus Latvijā un ārzemēs.

Pilnībā integrējušies mītnes zemē, atsvešinājušies no Latvijas un latviskā

Otro klasteri jeb tipoloģisko grupu raksturo ļoti augsta vai pilnīga integrācijas pakāpe mītnes zemē un vienlaikus negatīva attieksme pret izcelsmes valsti – Latviju, kā arī pret visām tām pazīmēm, kas kopumā veido nacionālās identitātes dimensijas. Grupā visspēcīgāk izteiktās pazīmes ir piederība mītnes zemes (87%) un tuvākās apkaimes iedzīvotājiem (91%), kā arī vietai (86%) un valstij (91%), kurā respondents šobrīd dzīvo. Šai grupai ir atsvešināta attieksme pret visu, kas saistīts ar Latviju un latvisko, kā arī ļoti vāji izteiktas nacionālās identitātes pazīmes. Uz to uzskatāmi norāda piederību raksturojošo atbilžu procentuālais sadalījums. Tikai 6% jūtas piederīgi Latvijas iedzīvotājiem, 14% – citiem cilvēkiem no Latvijas ārzemēs. Uz ciešu saistību ar Latviju norādījuši vien 22% šīs grupas pārstāvju. Hipotētiski tie varētu būt cilvēki, kuri atstājuši Latviju ar rūgtumu sirdī, iespējams, tobrīd izjutot pat naidīgumu un saglabājot negatīvu attieksmi pret savu izcelsmes valsti, tajā notiekošajiem sociālajiem un politiskajiem procesiem. Visdrīzāk šie cilvēki atstājuši Latviju, ekonomisku apstākļu spiesti, sociālās neaizsargātības u. tml. iemeslu dēļ. Šādam spriedumam par labu liecina arī tas, ka, salīdzinot ar iepriekš minētajiem rādītājiem, daudz lielāka daļa grupas pārstāvju jūtas ciešāk saistīti ar vietu Latvijā, kur pavadīta bērnība (58%), un dzīvesvietu pirms izceļošanas (41%).

Klasteri piepilda jaunāko viņu emigranti – izceļojušie laika posmā no 2000. līdz 2003. gadam un ekonomiskās krīzes laika emigranti, kas atstājuši Latviju 2009.–2011. gadā un pēc 2011. gada, trūkst ārpus Latvijas dzimušo un to, kas visu mūžu dzīvojuši ārzemēs vai izceļojuši pirms 1991. gada.

Pēc demogrāfiskajiem rādītājiem dominē jaunāki cilvēki vecumgrupā no 25 līdz 34 gadiem, bet trūkst vecumā 55+, pēc izglītības līmeņa nav būtisku atšķirību. Lielāks ir sieviešu pārsvars, pēc etniskās piederības nedaudz vairāk ir krievu tautības pārstāvju, kā sarunvaloda mājās vairāk norādīta mītnes zemes vai cita valoda.

Līdzīgi kā iepriekšējā grupā, integrāciju mītnes zemē noteikti veicinājis tas, ka

pārceļoties tur jau sagaidījusi ģimene vai radnieki, un arī fakts, ka nozīmīgi lielai daļai mītnes zemē ir tuvi draugi no “vietējiem” vai iebrāucējiem (imigrantiem) no citām valstīm. Iespējams, tieši tādēļ mītnes zemē šiem cilvēkiem ir, pie kā griezties gan gadījumos, kad slimības dēļ jāpaliek mājās, gan tad, kad nepieciešams aizņemties naudu vai aprunāties skumju vai nomāktības brīžos. Grupā ievērojami dominē tie, kas mītnes zemē dzīvo kopā ar savu ģimeni vai arī vienā mājsaimniecībā ar citiem cilvēkiem, kas nav radnieki.

Salīdzinošā mazākumā šajā klasterī ir respondenti, kuriem Latvijā pašlaik dzīvo kāds no paša ģimenes un kuriem Latvijā ir kāds īpašums, līdz ar to arī sociālie kontakti ar Latviju ir vājāki.

Pēc nodarbošanās vairāk pārstāvēti gan algotā darbā strādājošie, gan jaunās māmiņas, kas atrodas bērna kopšanas atvaļinājumā, bet trūkst pensionāru. Materiālās labklājības jomā vēl nozīmīgāk nekā iepriekšējā klasterī dominē pārtikušas ģimenes, kuras viegli vai pavisam viegli tiek galā ar ikdienas izdevumiem. Apmierinātības ziņā šī klastera pārstāvji šobrīd ir ļoti apmierināti ar visu un būtiski trūkst tādu, kuri ir neapmierināti kādā no dzīves jomām. Ņemot vērā klastera raksturojumu, nepārsteidz, ka šajā grupā dominē cilvēki, kuri nemaz neuzticas vai ļoti maz uzticas Latvijas valdībai. Jāsecina, ka šī ir sociāli mazaktīvākā diasporas daļa, jo grupas pārstāvji neiesaistās nevienas organizācijas darbībā.

Pastāvīgi ārpus Latvijas dzīvojošie nozīmīgi dominē, salīdzinot ar plūstošo migrantu grupu.

Vāji integrējušies mītnes zemē, mēreni piederīgi Latvijai un latviskajam

Trešā klastera respondentus raksturo ļoti vāja integrācija mītnes zemē, proti, šīs grupas pārstāvji, īpaši salīdzinājumā ar pārējiem respondentiem, jūtas samērā nepiederīgi vai vispār nepiederīgi mītnes zemei un tās iedzīvotājiem, bet tai pašā laikā arī piederība Latvijai ir diezgan vāja (izņemot vietai Latvijā, no kuras izceļojuši vai kur dzīvojuši bērni). Piederības izjūtu tiešie mērījumi liecina, ka no tuvākās apkaimes un mītnes zemes iedzīvotājiem ļoti piederīgi vai zināmā mērā piederīgi

jūtas 16% un atbilstoši – 8% grupas pārstāvju, salīdzinoši zemi rādītāji raksturo arī piederību pašreizējai dzīvesvietai – ar mītnes zemi un konkrēto dzīvesvietu cieši saistīti jūtas 29% un 23% šīs grupas respondenti. Nedaudz spēcīgāka ir šīs grupas latviskā identitāte, par ko liecina ciešāka piederība Latvijas iedzīvotājiem (40%), savas tautības cilvēkiem (34%). Latvijai kopumā jūtas piederīgi 40% šīs grupas pārstāvju. Iespējams, par nostalgiskām jūtām un ilgām pēc Latvijas liecina tas, ka stiprākas piederības jūtas saista ar vietu, kur pavadīta bērnība, vietu, kur dzīvots pirms emigrācijas (61%).

Hipotētiski šajā grupā vajadzētu ietilpt jaunāko emigrācijas viļņu pārstāvjiem, jo integrācijai ir nepieciešams laiks. Empīriskie dati to arī apstiprina: grupā dominē tūlītējie pēckrizes emigranti (2009.–2011. gadā izbraukušie), respondenti, kuri nodzīvojuši ārpus Latvijas salīdzinoši mazāku laiku – līdz 5 gadiem vai 6–10 gadus. Atšķirībā no citiem klasteriem, nozīmīgi lielāka daļa šajā grupā ir vīrieši. Pēc vecuma nav izteiktu atšķirību, lai gan nedaudz vairāk pārstāvēta 33–54 gadu vecumgrupa, bet nozīmīgi mazāk jauniešu vecumā līdz 24 gadiem; vairāk krievu tautības respondentu, kas saglabā krievu sarunvalodu mājās.

Izteikti dominē zems (zemākais) izglītības līmenis. Ieceļojot mītnes zemē, šos cilvēkus nav sagaidījis nedz kāds ģimenes loceklis, nedz draugi, arī šobrīd dominē tie, kuri mītnes zemē savā mājsaimniecībā dzīvo vieni paši un kuriem ir vāji sociālie sakari (nav cilvēku, kam lūgt palīdzību saslimšanas gadījumā vai ja steidzami jāaizņemas nauda). Nozīmīgā pārsvarā ir cilvēki, kuriem Latvijā palicis kāds vecāku ģimenes loceklis, draugi, kas, iespējams, arī izskaidro ciešākas piederības jūtas vietai, no kuras izceļots, savukārt nozīmīgi trūkst to, kas jau ieguvuši draugus mītnes zemē.

Pēc nodarbošanās – vairāk algotā darbā nodarbinātie, trūkst studējošo un nestrādājošo. Atšķirībā no divām iepriekšējām grupām, šajā klasterī vairāk pārstāvēti cilvēki no salīdzinoši trūcīgākām ģimenēm, kuri pēc subjektīvā vērtējuma ikdienas izdevumus var segt tikai ar grūtībām vai pat lielām grūtībām.

Apmierinātības līmenis neietekmē piederību šim klasterim, bet uzticēšanās līmenis Latvijai ir ārkārtīgi zems. Līdzdalības

aspektā izteikti pasīva grupa, kurā dominē cilvēki, kas nepiedalās nevienas organizācijas – nedz latviešu diasporas, nedz vietējo organizāciju – aktivitātēs.

Vāji integrējušies mītnes zemē, cieši piederīgi Latvijai un latviskajam

Pēdējā – ceturtnā – klastera pārstāvjus, līdzīgi kā iepriekšējo tipoloģisko grupu, raksturo salīdzinoši vāja piederība mītnes zemei un tās iedzīvotājiem. Tas liecina par ne pārāk veiksmīgu integrēšanos mītnes zemē, bet vienlaikus šīs grupas pārstāvjiem ir spēcīga nacionālās identitātes apziņa – ļoti cieša piederības izjūta Latvijas valstij un visam latviskajam. Šajā ziņā izjūtu dimensija līdzinās pirmā klastera pārstāvju identitātes raksturojumam, tikai piederības izjūtas raksturo vēl augstāka intensitāte attiecībā uz izcelsmes valsti: 99% jūtas ļoti piederīgi un zināmā mērā piederīgi Latvijas iedzīvotājiem, savas tautības cilvēkiem, 57% – citiem cilvēkiem no Latvijas ārzemēs. Salīdzinot ar citām grupām, jānorāda uz īpaši spēcīgu emocionālo saikni ar Latviju, par ko liecina tas, ka absolūtais vairākums grupas pārstāvju jūtas ļoti cieši saistīti ar Latviju (85%), vēl vairāk – ar vietu Latvijā, no kuras izceļoja (91%).

Nozīmīgi vājāka ir šīs grupas saikne ar dzīvesvietu mītnes zemē (34%) un tuvākās apkaimes iedzīvotājiem (16%) un jo īpaši ar mītnes zemes iedzīvotājiem (12%) un mītnes zemi kopumā (6%).

Atkarībā no emigrācijas viļņiem šajā grupā nav vērojamas nozīmīgas atšķirības, izņemot vienīgi to, ka vairāk ir 2004.–2008. gadā izceļojušo. Dominē gados jauni cilvēki: visjaunākās vecumgrupas (15–24 gadi) pārstāvji, kā arī 35–54 gadus veci cilvēki. Nozīmīgi pārstāvēti tie, kas pārmaiņus dzīvo Latvijā un ārvalstīs, bet ārpus Latvijas kopumā dzīvojuši 5–10 gadus.

Pēc izglītības dominē emigranti ar augstāko izglītības līmeni, latvieši. Līdzīgi kā iepriekšējā grupā, vairāk ir tādu cilvēku, kuriem kāds no ģimenes locekļiem joprojām dzīvo Latvijā, kur ir arī nekustamais īpašums. Dominē tie, kas mītnes zemē mājāsaimniecībā dzīvo vieni paši, bet atbilstoši trūkst respondentu, kuri mītnes zemē dzīvo kopā ar savu

vai vecāku ģimeni. Sociālie sakari mītnes zemē salīdzinoši vāji (pārsvārā nav, kam lūgt palīdzību, ja steidzami vajadzētu aizņemties naudu, un nav, ar ko aprunāties skumju, nomāktības brīžos).

Pēc nodarbošanās tie pārsvārā ir jauni cilvēki, kuri studē, mācās ārzemēs, pašnodarbinātie un uzņēmēji, kā arī nestrādājošo grupa. Pēc pārticības līmeņa dominē cilvēki no materiāli mazāk nodrošinātām ģimenēm, kuriem ar grūtībām vai pat ļoti lielām grūtībām izdodas norēķināties par ikdienas izdevumiem. Nozīmīgi vairāk ir tādu, kas kādā no dzīves sfērām ir neapmierināti (īpaši cilvēki, kas nav apmierināti ar ģimenes dzīvi), bet trūkst tādu, kas ir apmierināti ar visu.

Salīdzinoši liels šajā grupā ir tādu cilvēku īpatsvars, kurus raksturo vidēji augsts uzticēšanās līmenis.

Tāds kopumā ir piederības apziņas tipoloģisko grupu portrets, bet, pirms izdarīt secinājumus par piederības izjūtu ietekmējošiem faktoriem, tiks aplūkots, kādas pazīmes ietekmē raksta sākumā identificētās izmaiņas piederības izjūtās.

Piederības jūtu izmaiņas ietekmējošie faktori

Lai novērtētu minētos faktoros, tika aprēķināti trīs loģistiskās regresijas modeļi, kā atkarīgos mainīgos iekļaujot šādas izmaiņu kategorijas: (1) vājinājusies piederības izjūta Latvijai un latviskajam, (2) pastiprinājusies piederības izjūta Latvijai un latviskajam, (3) pastiprinājusies piederības izjūta mītnes zemei un tās iedzīvotājiem (sk. pielikuma 2. tabulu). Tālāk aplūkoti regresiju rezultāti atsevišķi pa mainīgo grupām, atgādinot, ka runa ir tikai par piederības izjūtu pastiprināšanos vai vājināšanos pēdējo piecu gadu laikā.

Emigrācijas pieredze: emigrācijas laiks un iemesli

Atbilstoši hipotēzei izceļošanas un svešumā pavadītajam laikam ir būtiska ietekme uz indivīda piederības izjūtas veidošanos un iespējamām identitātes transformācijām: jo ilgāks laiks pavadīts ārpus izcelsmes valsts, jo lielāka varbūtība, ka indivīds būs veiksmīgāk

adaptējies un integrējies mītnes zemē, veidojoties ciešākai piederībai gan mītnes valstij, gan lokālai videi – dzīvesvietai un apkaimes iedzīvotājiem. Tomēr svešumā pavadītajam laikam nav viennozīmīga un lineāra ietekme uz piederību Latvijai un latviskajam. Skaidrojošāka pazīme šajā ziņā ir emigrācijas vilnis. Kopš 2014. gada piederības jūtas Latvijai un latviskajam nozīmīgi mazinājušās ekonomiskās krīzes un pēckrīzes laikā (2009–2011) izceļojušo grupā. Jau pirmās aptaujas dati liecināja, ka tieši šai grupai kopumā bija diezgan negatīva attieksme pret Latviju un latvisko. Iespējams, to var skaidrot ar ekonomiskajiem apstākļiem un iemesliem, kāpēc cilvēki atstājuši vai bija spiesti atstāt dzimto zemi, daudzos gadījumos arī ģimeni. Citos periodos emigrējušo grupās salīdzinoši ir mazāka varbūtība, ka piederības izjūta latviskajam būs mazinājusies. Savukārt 90. gadu emigrantu vidū un pirmskrīzes laikā (2004–2008), kad emigrācijas iemeslu vidū nedominēja ekonomiskie apstākļi un vilšanās, ir lielāka varbūtība, ka pēdējo piecu gadu laikā piederības izjūtas Latvijai un latviskajam ir pieaugušas. Piederība mītnes zemei salīdzinājumā ar citiem viņiem pastiprinājusies 2004.–2008. gadā izceļojušo grupā.

Demogrāfiskie faktori un izglītība

Dzimuma pazīme statistiski nozīmīga bija tikai vienā modelī, un interesanti, ka tieši vīriešu vidū pastiprinās piederība Latvijai.

Diezgan nozīmīga ietekme piederības apziņas izmaiņās ir izglītībai. Neanalizējot konkrētu izglītības veidu, pastāv lielāka varbūtība, ka augstāk izglītoto respondentu grupā būs pastiprinājušās gan piederības izjūtas Latvijai un latviskajam, gan mītnes zemei. Savukārt ir lielāka varbūtība, ka emigranti ar zemāku izglītības līmeni ir gan sliktāk integrējušies mītnes zemē, gan vienlaikus mazinājušies to piederība Latvijai.

Citu piederības apziņu ietekmējošo faktoru kontekstā arī vecumam ir statistiski nozīmīga loma. Attiecībā pret vecāko respondentu grupu (55+) visās jaunākajās grupās mazinājušies piederības izjūta Latvijai – jo īpaši vecumā no 35 līdz 54 gadiem. Šai vecumgrupai gan raksturīgas visnozīmīgākās kolīzijas piederības izjūtās, jo daļai respondentu savukārt pastiprinājušies piederības izjūta Latvijai.

Piederība mītnes zemei un tās iedzīvotājiem kopumā pastiprinās, samazinoties respondentu vecumam, proti, jauni cilvēki ātrāk adaptējas un iedzīvojas mītnes zemē.

Tautībai un mājās lietotajai valodai ir statistiski nozīmīga ietekme visos modeļos. Interesanti, ka attiecībā pret citu tautību emigrantiem (izņemot krievu tautību) latviešiem ir lielāka varbūtība nokļūt grupā, kurā mazinās piederība Latvijai un tai pašā laikā pastiprinās piederība mītnes zemei. Savukārt piederība Latvijai salīdzinoši pieaugusi cittautībnieku vidū.

Nacionālās piederības jūtu saglabāšanā un stiprināšanā vēl lielāka nozīme ir ģimenē lietotajai sarunvalodai. Analīzes rezultāti norāda uz to, ka, salīdzinot ar ģimenēm, kurās sarunvaloda ir latviešu valoda, vairāk atsvešinās ģimenes, kurās tiek lietota krievu valoda. Latvijas pilsonībai nav īpaši diferencējoša loma, vienīgi mītnes zemes pilsonības iegūšana mazina varbūtību, ka mainīsies piederības jūtas pret Latviju.

Ģimene, sociālie tīkli un līdzdalība

Piederības jūtu intensitātes diferenciacijā būtiskākā nozīme ir ģimenes “sadalīšanas” faktoram. Nacionālās piederības saišu stiprumu ietekmē Latvijā palikusī ģimenes daļa (gan paša respondenta ģimene, gan vecāku ģimenes), tuvi draugi, kā arī materiālais komponents – īpašums Latvijā, kas palielina varbūtību, ka cilvēka piederība Latvijai būs ne tikai spēcīga, bet pat pastiprināsies. Piederību latviskajam palīdz saglabāt arī tas, ka mītnes zemē dzīvo draugi no Latvijas.

Pretrunīgāk tas ietekmē tieši izmaiņas piederības apziņā. Lielāka ir varbūtība, ka tiem, kam Latvijā palikuši vecāki vai tuvi radnieki, piederības izjūtas Latvijai ir stipras un arī pieaugušas, bet tikpat lielai daļai šīs jūtas ir arī mazinājušās. Līdzīga ietekme vērojama gadījumos, ja Latvijā dzīvo respondenta paša ģimene (dzīvesbiedrs, bērni): daļai respondentu nozīmīgi pastiprinās piederības jūtas Latvijai, daļai – mītnes zemei. Ja respondents dzīvo ārzemēs kopā ar savu ģimeni vai viens pats, tas neveicina piederības jūtu pastiprināšanos pret mītnes zemi. Savukārt ir lielāka varbūtība, ka sociālo kontaktu paplašināšanās, jauni

draugi sekmē piederības izjūtu mītnes zemei pastiprināšanos.

Līdzdalība diasporas organizācijās sekmē piederības jūtu Latvijai saglabāšanu un nozīmīgi mazina atsvešināšanās varbūtību.

Citu pazīmju ietekme uz piederības izjūtu rādītāju izmaiņām

Materiālā pārticība būtiski ietekmē tikai piederības izjūtu izmaiņas attiecībā pret Latviju. Tās vienlīdz nozīmīgi mazinās gan tiem, kas pieder pie materiāli nodrošinātākajām grupām, gan tiem, kas ar lielām grūtībām var savilkt galus.

Nodarbinātība ir svarīgs faktors, kas ietekmē integrāciju mītnes zemē. Darbs, uzņēmējdarbība, kā arī atrašanās bērna kopšanas atvaļinājumā prognozē labāku integrēšanos mītnes zemē. Tāpat cita nodarbošanās (piem., mājsaimnieces, kuras apprecējušās un dzīvo vīra paspārnē) gandrīz par trešdaļu palielina iespēju, ka pieaugs arī piederības jūtas mītnes zemei.

Augstāka apmierinātības pakāpe saistīta ar piederības izjūtu mītnes zemei pieaugumu, vienlaikus vājinoties piederības izjūtām Latvijai.

Interesanti, ka tieši plūstošo migrantu grupā, kuri pārmaiņus dzīvo Latvijā un ārzemēs, vērojamas vismazākās izmaiņas piederības apziņā – nevājinās piederības jūtas Latvijai, bet arī piederība mītnes zemei nepastiprinās.

Pirms izdarīt gala secinājumus, aplūkosim vēl pēdējo jautājumu, kas cieši saistīts ar piederības jūtu izcelsmes zemei saglabāšanu, kā arī jaunu piederības jūtu veidošanos mītnes zemē.

Piederība un atgriešanās plāni

Longitudinālā pieeja, kas ļauj novērtēt izmaiņas individuālā līmenī, sniedz arī unikālu iespēju novērot, kā realizējas cilvēku plāni. Šai gadījumā – kā pēc pieciem gadiem ir piepildījušies vai mainījušies atgriešanās plāni.

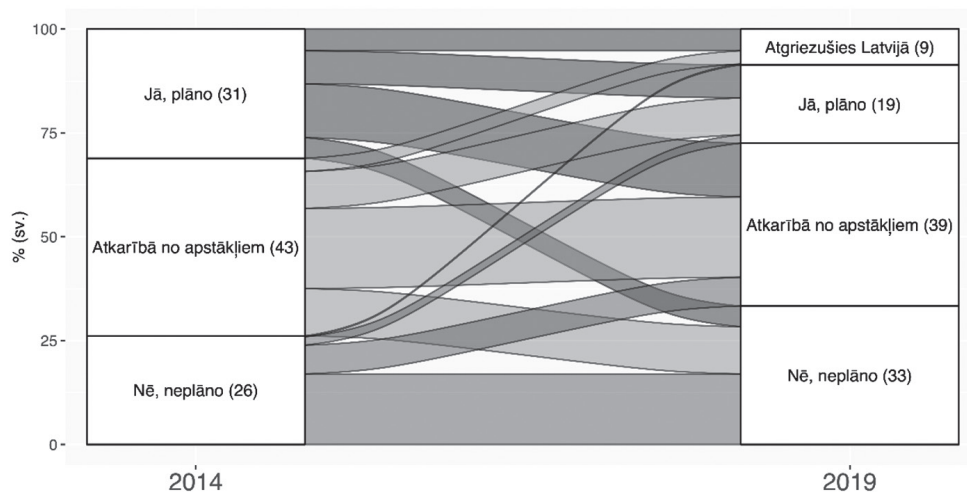
Dati liecina, ka kopš 2014. gada no šīs emigrantu kopas Latvijā uz dzīvi atgriezušies 9% (atbilstoši 2019. gada aptaujā sniegtajām atbildēm), ārzemēs un Latvijā pārmaiņus dzīvo 12%, bet pastāvīgi ārpus Latvijas turpina dzīvot 79% respondentu. Abos aptaujas

posmos respondentiem tika jautāts par atgriešanos tuvāko sešu mēnešu, piecu gadu laikā vai vecumdienās, atbilžu skalā iekļaujot arī kategoriju “varbūt, atkarībā no apstākļiem”. Uzskatāmības nolūkā aprēķināti jauni kumulatīvi mainīgie, veidojot šādas viennozīmīgas kategorijas neatkarīgi no laika posma: 1) jā, plāno atgriezties; 2) varbūt, atkarībā no apstākļiem un 3) nē, neplāno atgriezties. 2. attēls atspoguļo, kā sadalās cilvēku plūsmas atkarībā no plāniem 2014. gadā: tobrīd Latvijā plānoja atgriezties gandrīz trešdaļa (31%) respondentu, 26% bija stingri nolēmuši neatgriezties, bet salīdzinoši lielākā daļa (43%) pieļāva iespēju atgriezties atkarībā no dažādiem apstākļiem. 2019. gada dati liecina, ka kopumā procentuāli pieaugusi to respondentu grupa, kas neplāno atgriezties (no 26% līdz 33%). Salīdzinoši mazākas fluktuācijas vērojamas grupā, kas jau pirms pieciem gadiem bija pieņēmusi lēmumu neatgriezties Latvijā – no 26% respondentu, kas toreiz bija nolēmuši neatgriezties, šobrīd neplāno atgriezties 17%, iespēju, ka atgriezīsies noteiktos apstākļos, pieļauj 7%, bet 2% nolēmuši atgriezties un 0,2% atgriezušies.

Daudzveidīgākas ir to emigrantu trajektorijas, kuri pirms pieciem gadiem plānoja atgriezties. Šo respondentu plūsma sadalās mazāk vienmērīgi – 5% no tiem ir jau atgriezušies Latvijā, 8% ir nolēmuši to darīt, bet salīdzinoši liela grupa ieplūst nenoteiktības kategorijā – atkarībā no apstākļiem (13%), aptuveni 1% vairs neplāno atgriešanos.

Atbilstoši prognozei visvairāk sazarojas to respondentu grupa, kuri bija pieļāvuši iespēju atgriezties atkarībā no apstākļiem: no šīs grupas (43%) neliela daļa (3%) respondentu tomēr atgriezušies Latvijā, lielākā daļa (19%) pieņems lēmumu atkarībā no apstākļiem, bet salīdzinoši liela daļa (11%) šobrīd jau nolēmuši neatgriezties. Pozitīvi, ka daļa (9%) tomēr mainījusi savu viedokli un domā par atgriešanos.

Šī raksta kontekstā svarīgi aplūkot, kā atgriešanās plāni saistīti ar piederības apziņu, jo jau 2014. gada dati liecināja, ka pastāv nozīmīga korelācija starp šīm pazīmēm. Šo pašu saistību ļoti pārliecinoši apliecina arī 2019. gada dati. Respondentu daļa, kuri plāno atgriezties Latvijā, ir nozīmīgi augstāka to emigrantu klasterī (4.), kam spēcīgi izteiktas nacionālās piederības jūtas Latvijai un visam

2. attēls. Respondentu atgriešanās Latvijā plāni 2014. un 2019. gadā (%)

Piezīme: konsolidētās atbildes par plāniem sešu mēnešu, piecu gadu laikā un vecumdienās.

Bāze: $n = 1073$. A. Aleksandrova vizualizācija.

2. tabula. Atgriešanās plāni atkarībā no piederības apziņas dimensijām (%)

Piederības dimensijas	1. klasteris	2. klasteris	3. klasteris	4. klasteris	SigX ²
Plāno atgriezties Latvijā	22	2	17	49	< 0,001
Plāno atgriezties atkarībā no apstākļiem	50	41	40	34	< 0,001
Neplāno atgriezties Latvijā	28	57	43	17	< 0,001

latviskajam. Šajā grupā gandrīz puse (49%) plāno atgriezties Latvijā, kamēr grupā, kuru raksturo atsvešināšanās no Latvijas, to plāno darīt tikai 2% respondentu, bet vairāk nekā puse (57%) nedomā par atgriešanos Latvijā. Interesanti sadalās šī brīža plāni 1. klasterī, kuru nosacīti varam dēvēt par transnacionālās identitātes grupu (vienlīdz cieši piederīgi kā Latvijai, tā mītnes zemei): puse (50%) šīs grupas pārstāvju pieļauj domu par atgriešanos noteiktos apstākļos, pārējie dalās salīdzinoši līdzīgās daļās: plāno atgriezties 22% un nedaudz lielāka daļa (28%) neplāno to darīt.

Kopsavilkums un secinājumi

Emigrantu analīze, kas balstīta uz kvantitatīvās aptaujas empīriskajiem datiem, liecina, ka piederības izjūtas atkarībā no to intensitātes un objekta iespējams sagrupēt

noteiktos piederības klasteros, kas norāda uz atšķirīgām piederības apziņas dimensijām dažādās emigrantu grupās. Katras klastergrupas raksturojums, kas sniegts šajā rakstā, uzskatāmi demonstrē galvenās pazīmes, kas ietekmē subjektīvās piesaistes Latvijai saglabāšanos vai vājināšanos, kā arī piederības jūtu un jaunu identitāšu veidošanos uzņēmējvalstī. Regresijas analīzes rezultāti savukārt pirmo reizi ļauj identificēt faktorus, kas ietekmē piederības izjūtu izmaiņas individuālā līmenī.

Kopumā analīzes rezultāti apstiprina hipotēzes, norādot uz analīzē iekļauto faktoru nozīmīgu saistību ar piederības jūtu veidošanos un izmaiņām to intensitātē emigrācijā. Daļēji apstiprinās hipotēzes par dzimuma, pilsonības ietekmi (ierobežota nozīme tikai kādā no modeļiem).

Svarīga nozīme piederības izjūtu transformācijās emigrācijā ir laika faktoram. Turklāt

laikam šajā gadījumā ir divējāda nozīme – gan ārpus dzimtenes nodzīvotie mēneši, gadi, gan izceļošanas periods – emigrācijas vilnis, kas saistīts arī ar izceļošanas iemesliem un emocionālo fonu, kādā cilvēks atstājis Latviju.

Piederības izjūtu diferenciācijā būtiska nozīme ir ģimenei un sociālajām saitēm, proti, vai cilvēks svešumā dzīvo viens vai kopā ar ģimeni, draugiem.

Spēcīgu nacionālās piederības jūtu saglabāšanos un pastiprināšanos laika gaitā (sk. 3. un 4. klasteri) neatkarīgi no integrācijas un piederības mītnes zemei ietekmē Latvijā palikušī ģimenes daļa un sociālo kontaktu plašums Latvijā. Vispirms jau tie ir respondenta ģimenes locekļi vai vecāku ģimenes locekļi, kā arī tuvi draugi Latvijā, kas liek izjust ciešāku piederību, piem., vietai, no kuras izceļojis. Materiālais komponents, kas stiprina piederības jūtas, – īpašums Latvijā. Savukārt atšķirtība no tuviniekiem, kas ir cēlonis neapmierinātībai ģimenes dzīvē, kā arī neapmierinātība ar darbu un dzīvi kopumā ir nozīmīgi riska faktori, kas traucē justies piederīgiem jaunajai dzīvesvietai (šo grupu raksturo vāja piederības izjūta mītnes zemei, dzīvesvietas apkārtnē un mītnes zemes iedzīvotājiem).

Tautībai ir statistiski nozīmīga ietekme uz izmaiņām piederības izjūtās visos modeļos, bet vēl lielāka nozīme, īpaši nacionālās piederības jūtu saglabāšanā un stiprināšanā, ir ģimenē lietotajai sarunvalodai (šajā gadījumā latviešu valodai).

Piederības jūtu transformācijas nozīmīgi ietekmē respondenta vecums. Gados jaunāki cilvēki kopumā ātrāk adaptējas un iedzīvojas mītnes zemē, bet vienlaikus ātrāk aizmirst par savu izcelsmi. Piederība mītnes zemei un tās iedzīvotājiem pastiprinās, bet piederība Latvijai vājinās, samazinoties respondentu vecumam.

Subjektīvo pazīmju loks, kas ietekmē piederības formu dažādību, ir apmierinātība ar dažādām dzīves jomām un uzticēšanās līmenis politiskajām institūcijām (otrajā vilnī iekļauta tikai uzticēšanās Latvijas valdībai). Augstāks apmierinātības līmenis liecina gan par labvēlīgiem sociālekonomiskajiem apstākļiem, gan sakārtotību personiskajā dzīvē un stiprina piederības apziņu kā izcelsmes, tā arī mītnes zemei. Tas pats sakāms par

uzticēšanos – augstāks uzticēšanās līmenis (šajā gadījumā valdībai Latvijā) saistīts ar ciešāku piederības jūtu veidošanos Latvijai, bet līdzdalība diasporas organizācijās kalpo nacionālās identitātes jūtu uzturēšanai.

Par vēlmi norobežoties vai konfrontēties ar izcelsmes valsti un visu tajā notiekošo liecina ļoti vājas nacionālās piederības jūtas (2. klasteris). Šādas izjūtas biežāk raksturo emigrantus, no kuriem lielākā daļa izceļojusi ekonomiskās krīzes un pēckrīzes laikā, iespējams, nereti atstājot valsti ar rūgtumu sirdī. Galvenais izceļošanas iemesls – vēlme uzlabot dzīves kvalitāti (2014. gada mērījumi). Vājas saiknes uzturēšana ar izcelsmes valsti ir vai nu indivīda brīva izvēle, vai, iespējams, objektīvi nosacīta, jo daļai šo emigrantu nav palicis, ar ko uzturēt šīs saites (nav tuvu draugu nedz Latvijā, nedz izceļotāju no Latvijas vidū), toties veidojas draudzības saites ar vietējiem. Nav īpašumu Latvijā. To emigrantu grupā, kuri nejūtas piederīgi Latvijai vai kuriem mazinājusies piederības izjūta Latvijai, vairāk pārstāvēti cilvēki ar salīdzinoši zemu izglītības līmeni, politisko uzskatu ziņā prevalē īpaši zems uzticēšanās līmenis Latvijas valdībai. Tomēr, kā liecina pētījuma dati, piederības izcelsmes valstij mazināšanās automātiski nepastiprina piederības jūtas un jaunas identitātes veidošanos mītnes zemē.

Transnacionālā identitāte ir viena no piederības formām un ietver gan ciešu piederību mītnes zemei, tās iedzīvotājiem, gan izcelsmes valstij. Tās veidošanās pamatā ir atvērtība transnacionālām attiecībām. Kā liecina abu aptauju dati, šādu ambivalentu piederības jūtu veidošanos un pastiprināšanos nozīmīgā pakāpē prognozē iespēja dzīvot kopā ar savu ģimeni²⁴, augstāks respondenta izglītības līmenis, materiālā pārticība un augstāks apmierinātības līmenis visās dzīves jomās.

Transnacionālās identitātes veidošanos traucē tādi faktori kā nespēja atrast darbu, finansiālas grūtības utt., kas ir ekonomiskie izceļošanas iemesli un cieši korelē ar emigrācijas vilni, kā arī nepatika pret politiskajām

²⁴ 2014. gada aptaujas dati ļauj secināt, ka nokļūšanu šajā klasifikācijas grupā ietekmē arī laulības ar ārzemnieku un aizbraukšana, lai pievienotos ģimenei.

norisēm Latvijā, neuzticēšanās. Kā jau sacīts, apmierinātība ar dzīvi kopumā, augstāks uzticēšanās līmenis veicina pozitīvu piederību kā mītnes zemei, tā arī izcelsmes valstij, turpretim neapmierinātība ar kādu no dzīves aspektiem – darbu, ģimenes dzīvi, sociālekonomiskajiem apstākļiem – ietekmē atsvešināšanos, (ne)piederību.

Runājot par nākotni, jau tagad ir skaidrs, ka lielākā daļa no tiem, kas izbraukuši pēdējo emigrācijas viļņu laikā, Latvijā neatgriezīsies. Cilvēki meklē un atrod jaunus piederības avotus mītnes zemē, iesakņojas citā valstī. Turklāt, kā liecina mūsu pētījuma dati, lielākā daļa emigrējušo ir apmierināti un kļūst aizvien

apmierinātāki ar dzīvi. Tomēr mūsdienās, kad ir kļuvis daudz vienkāršāk ne tikai mainīt dzīvesvietu, bet arī uzturēt kontaktus ar izcelsmes valsti, strādāt vai mācīties attālināti, varbūt var cerēt, ka daļai no Latvijas aizbraukušo piederības izjūta savai zemei, dzimtajai vietai, savai tautai izkonkurēs jaunās piederības jūtas mītnes zemei, tās kopienai. Un, kā liecina pētījuma rezultāti, varbūtība, ka cilvēks neplāno vairs atgriezties Latvijā vai pieļauj iespēju atgriezties kaut kad vecumdienās, ir nozīmīgi augstāka to emigrantu grupā, kas atsvešinājušies no latviskā un nejūtas piederīgi Latvijai, un pretēji – nozīmīgi samazināta to emigrantu vidū, kuriem nacionālās identitātes apziņa ir spēcīga.

VĒRES

- Baffoe, M. (2011) Navigating Two Worlds: New Identity Constructions as Determinants for Successful Integration of New Black Immigrant and Refugee Youth in Canadian Society. *Journal of Social Sciences*, 7, 4, 475–484. Pieejams: <https://doi.org/10.3844/jssp.2011.475.484> (09.09.2020.).
- Bela, B.; Zepa, B. (red.) (2013) *Identitātes. Kopienas. Diskursi*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Bela, B. (2014) Starptautiskā migrācija un nacionālā identitāte – transnacionālās piederības veidošanās. Rozenvalds, J.; Zobena, A. (red.) *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 294–315.
- Bokser-Liwerant, J. (2002) Globalization and Collective Identities. *Social Compass*, 49, 2, 253–271, doi: 10.1177/0037768602049002009.
- De Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, CA : University of California Press.
- Frideres, J. S. (2002) Immigrants, Integration and the Intersection of Identities. Pieejams: canada.metropolis.net/events/diversity/immigration.pdf (09.09.2020.).
- Goldmanis, M. (2015). Statistisko svaru dizains pētījumā “Latvijas emigrantu kopienas”. Mieriņa, I. (red.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Grant, P. R. (2007) Sustaining a Strong Cultural and National Identity: The Acculturation of Immigrants and Second-generation Canadians of Asian and African Descent. *Journal of International Migration and Integration* 8, 89. Pieejams: <https://doi.org/10.1007/s12134-007-0003-2> (09.09.2020.).
- Hall, S. (1996) Introduction: Who needs “identity”? Hall, S.; du Gay, P. (eds.) *Questions of Cultural Identity*. London : Sage, 1–17.
- Hazans, M. (2011) Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010. Zepa, B.; Kļave, E. (red.) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010./2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 70–91.
- Hedetoft, U. (2004) Discourses and Images of Belonging: Migrants Between New Racism, Liberal Nationalism and Globalization. Christiansen, F.; Hedetoft, U. (eds.) *The Politics of Multiple Belonging: ethnicity and nationalism in Europe and East Asia*. England : Ashgate Publishing, 24–45.
- Hornsey, J. M.; Jetten, J. (2004) The Individual Within the Group: Balancing the Need to Belong With the Need to Be Different. *Personality and Social Psychology Review*, 8, 3, 248–264.
- Koroleva, I. (2019) The Complex Identities of Latvians Abroad: What Shapes Migrants’ Sense of Belonging? Kasa, R.; Mierina, I. (eds.) *The Emigrant Communities of Latvia. National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham : Springer.
- Koroļeva, I.; Rungule, R. (2013) Latvijas jauniešu sociāli teritoriālā piederība: etniskā un nacionālā identitāte. Bela, B.; Zepa, B. (zin. red.) *Identitātes. Kopienas. Diskursi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 27–47.

- Krzyżanowski, M.; Wodak, R. (2008) Multiple Identities, Migration and Belonging: 'Voices of Migrants'. Caldas-Coulthard, C. R.; Iedema, R. (eds.) *Identity Trouble*. London : Palgrave Macmillan. Pieejams: https://doi.org/10.1057/9780230593329_6 (09.09.2020.).
- Ķešāne, I. (2011) Emigrācija un identitāte. Zepa, B.; Kļave, E. (red.) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 64–70.
- Lulle, A. (2011) Home redefined: Latvians in Guernsey. Garda-Rozenberga, I.; Zirnīte, M. (eds.) *Oral History: Migration and Local Identities*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 23–33.
- May, V. (2011) Self, Belonging and Social Change. *Sociology*, 45, 3, 363–378.
- Rashid, T. (2007) Configuration of National Identity and Citizenship in Australia: Migration, Ethnicity and Religious Minorities, *Alternatives*, 6, 2–3, Fall & Winter, 1–27. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=2044237> (09.09.2020.).
- Rummens, J. (2001) *Canadian Identities: An Interdisciplinary Overview of Canadian Research on Identity*. Pieejams: canada.metropolis.net/events/ethnocultural/publications/identity_e.pdf (09.09.2020.).
- Rungule, R.; Koroļeva, I. (2014) Latvijas jauniešu daudzveidīgās identitātes. Rozenvalds, J.; Zobena, A. (red.) *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 251–270.
- Sime, D. (2018) Belonging and Ontological Security Among Eastern European Migrant Parents and Their Children. *Central and Eastern European Migration Review*, 7, 1, 35–53.
- Skrbiš, Z. (2008) Transnational Families: Theorising Migration, Emotions and Belonging. *Journal of Intercultural Studies*, 29, 3, 231–246, doi:10.1080/07256860802169188.
- Zepa, B.; Kļave, E. (red.) (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

Pielikums

1. tabula. Piederības apziņas dimensijas: respondentu sadalījums klasteros

Piederības dimensijas	Gadījumu skaits	
	Nesvērti dati	Svaroti dati
1. klasteris. Integrējušies mītnes zemē, cieši piederīgi Latvijai un latviskajam	533	468
2. klasteris. Pilnībā integrējušies mītnes zemē, atsvešinājušies no Latvijas un latviskā	172	218
3. klasteris. Vāji integrējušies mītnes zemē, mēreni piederīgi Latvijai un latviskajam	109	126
4. klasteris. Vāji integrējušies mītnes zemē, cieši piederīgi Latvijai un latviskajam	92	113

2. tabula. Individuālo izmaiņu piederības izjūtās ietekmējošie faktori (2014–2019), loģistiskās regresijas rezultāti

	Vājinājusies piederības izjūta Latvijai un latviskajam		Pastiprinājusies piederības izjūta Latvijai un latviskajam		Pastiprinājusies piederības izjūta mītnes zemei un tās iedzīvotājiem	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Dzimums: vīrieši			1,635***	5,131		
Vecumgrupas (atsauces kat. 55+)						
15–24	3,875**	48,181	0,427	1,533	3,498**	33,065
25–34	1,813*	6,127	–0,149	0,861	2,585**	13,261
35–54	2,364**	10,633	0,146	1,157	1,564*	4,776
Izglītības līmenis (atsauces kat. augsts)						
Zems	2,856**	17,395	–6,018**	0,002	–2,191**	0,112
Vidējs	–0,248	0,780	–0,229	0,796	–0,529	0,589

	Vājinājusies piederības izjūta Latvijai un latviskajam		Pastiprinājusies piederības izjūta Latvijai un latviskajam		Pastiprinājusies piederības izjūta mītnes zemei un tās iedzīvotājiem	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Emigrācijas vilnis (atsauces kat. pēc 2011. g.)						
Visu mūžu ārpus LV	2,032	7,629	-3,627*	0,027	-2,262*	0,104
Pirms 1991. g.	1,074	2,928	0,207	1,230	-0,927	0,396
1991.–1999. g.	-0,917	0,400	-0,387	0,679	-0,908	0,403
2000.–2003. g.	-2,259**	0,104	-1,868**	0,154	0,865	2,375
2004.–2008. g.	-0,750	0,472	-0,421	0,656	-0,007	0,993
2009.–2011. g.	-1,100**	0,333	-0,403	0,669	-0,649	0,522
Tautība (atsauces kat. cita)						
Latvieši	2,031**	7,624	-0,853	0,426	-0,266	0,766
Krievi	0,069	1,072	-2,358***	0,095	-1,306*	0,271
Sarunvaloda mājās (atsauces kat. latviešu)						
Krievu	1,160*	3,188	0,520	1,682	0,604	1,830
Latviešu un krievu	-1,542*	0,214	1,168	3,215	1,702**	5,484
Cita, t. sk. mītnes zemes	0,593	1,810	1,487**	4,426	-0,654	0,520
Pilsonība: Latvijas	-0,444	0,642	-1,095	0,335	-0,285	0,752
Pilsonība: mītnes zemes	0,903*	2,468	0,520	1,682	0,181	1,199
Latvijā dzīvo kāds no vecāku ģimenes (māte, tēvs, māsa, brālis u. c.)	-1,060*	0,346	0,466*	1,594	0,394	1,484
Latvijā dzīvo kāds no respondenta ģimenes (vīrs, sieva, bērni)	-0,774	0,461	1,097**	2,995	1,806***	6,085
Latvijā nedzīvo neviens radnieks	0,322	1,380	0,556	1,744	-1,000	0,368
Latvijā dzīvo draugi	-0,958	0,384	0,434*	1,544	0,269	1,309
Latvijā nav draugu	-2,347*	0,096	1,178	3,248	1,386	3,999
Draugi no Latvijas dzīvo mītnes zemē	-1,074**	0,342	0,327	1,387	-0,551	0,577
Draugi dzimuši mītnes zemē	-0,473	0,623	-0,221	0,802	-0,311	0,733
Draugi ir iebraucēji mītnes zemē	0,530	1,699	-0,998**	0,369	-0,156	0,856
Latvijā ir īpašums	0,107	1,113	0,933***	2,542	-0,355	0,701
Mītnes zemē ir, kam palīdzēt, ja saslīmtu	-4,028***	0,018	0,341	1,406	3,381***	29,408
Mītnes zemē ir, kam palīdzēt, ja jāaizņemas nauda	0,435	1,545	1,675**	5,338	-0,077	0,926
Mītnes zemē ir, ar ko parunāt, ja noskumis	2,846**	17,220	0,655	1,925	0,485	1,625
Dzīvo pārmaiņus Latvijā un ārzemēs	-2,732***	0,065	0,433	1,541	-1,371**	0,254
Nodarbošanās: strādā algotu darbu	-1,225**	0,294	-1,591***	0,204	0,946*	2,574
Nodarbošanās: uzņēmējs, pašnodarbinātais	-0,328	0,721	-0,746	0,474	1,251**	3,494
Nodarbošanās: mācās/studē	0,725	2,066	-1,023	0,359	0,725	2,065
Nodarbošanās: bērna kopšanas atvaļinājumā	-1,627**	0,197	-0,689	0,502	1,231**	3,426
Nodarbošanās: pensija	-3,315**	0,036	-2,602**	0,074	1,911	6,761
Nodarbošanās: cita	-0,221	0,802	0,684	1,981	3,319***	27,629

	Vājinājusies piederības izjūta Latvijai un latviskajam		Pastiprinājusies piederības izjūta Latvijai un latviskajam		Pastiprinājusies piederības izjūta mītnes zemei un tās iedzīvotājiem	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Materiālā pārticība: kā izdodas tikt galā ar ikdienas izdevumiem (atsauces kat. ļoti viegli)						
Ar lielām grūtībām	3,278*	26,514	-18,634	0,000	-0,269	0,764
Ar grūtībām	-1,258	0,284	-20,466	0,000	-1,744	0,175
Ar nelielām grūtībām	-1,660**	0,190	-0,695	0,499	-1,133*	0,322
Samērā viegli	0,031	1,032	-1,136*	0,321	-0,225	0,799
Viegli	0,928**	2,530	0,363*	1,437	-0,913**	0,401
Apmierinātība ar dažādām dzīves sfērām: apmierināti ar visu	0,865*	2,375	-0,182	0,833	-0,262	0,769
Mājsaimniecība: dzīvo kopā ar savu ģimeni	0,664	1,942	-1,492	0,225	-3,587***	0,028
Mājsaimniecība: dzīvo kopā ar saviem vecākiem	1,452*	4,273	-0,522	0,594	-0,541	0,582
Mājsaimniecība: dzīvo kopā ar citiem cilvēkiem	-0,476	0,621	-2,185**	0,113	-1,462*	0,232
Mājsaimniecība: dzīvo viens pats	0,306	1,358	-2,079**	0,125	-2,523**	0,080
Līdzdalība diasporas organizācijās un kolektīvos	-2,290***	0,101			-1,332***	0,264
Konstante	-0,033	0,968	0,895	2,446	-0,938	0,391

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Piezīme: analīze neietver tos respondentus, kuri 2019. gadā atgriezušies Latvijā, – remigrantus.

KĀDĀ VALODĀ RUNĀ DIASPORA? VALODAS SITUĀCIJAS DINAMIKA

Daina Grosa ir Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece. Viņas pētniecības jomas ir lietišķā valodniecība, socioloģija un cilvēkģeogrāfija. Pētījumi veikti Latvijas diasporā par dzimtās valodas uzturēšanu diasporā, bērnu remigrāciju valsts atbalsta kontekstā, kā arī migrācijas un remigrācijas emocionālo iespaidu uz bērnu labsajūtu. Pētījumi ir publicēti valsts pētījumu ziņojumos un prezentēti starptautiskās konferencēs. Maģistra grāds lietišķajā valodniecībā iegūts Monaša (*Monash*) Universitātē (Austrālijā), un pašlaik notiek doktora studijas Saseksas (*Sussex*) Universitātē (Anglijā).

Raksturvārdi: diaspora, dzimtās valodas uzturēšana, migrācija, remigrācija, psihosociālā labsajūta.

Ievads

Kopš Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas pirms trīs gadu desmitiem un Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā, Latvijas valstspiederīgajiem emigrējot uz ārvalstīm, mainījies viņu valodu prasme un valodas lietošanas tendences. Dzīvojot ārpus Latvijas lingvistiskās vides, Latvijas diasporas locekļiem uzsākot dzīvi un integrējoties citās valstīs – strādājot, studējot un ikdienā sazinoties ar vietējiem iedzīvotājiem citā valodā –, neizbēgami jaunā mītnes zemes valoda, kā arī citas valodas, kuras nepieciešamas saziņai, diasporā tiek izmantotas pastiprināti.

Ir bijis svarīgi valodas lietošanas tendences diasporā monitorēt pētnieciskā ceļā, lai valsts varētu atbilstoši un laicīgi reaģēt, izstrādājot un piedāvājot diasporā mītošiem dažāda veida latviešu valodas apguves atbalsta pasākumus, kad tādi ir nepieciešami.

Pēdējos gados ir veikti vairāki pētījumi par Latvijas valstspiederīgo dzīvi diasporā, kā

arī par to, kāds ir Latvijā atgriezušos remigrantu skatījums uz dzīvi. Balstoties uz datiem, kas iegūti Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta (turpmāk – LU FSI) pētnieku grupas diasporas un remigrantu pētījumos *Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika* (2014), *Atgriešanās Latvijā* (2016) un nesen veiktā pētījuma *Latvijas emigrantu kopienas otrajā vilnī – Labklājības un sociālās integrācijas izpēte likvidās migrācijas kontekstā: longitudinālā pieeja* (2019), var izdarīt būtiskus secinājumus par valodas lietojumu Latvijas diasporā un tā dinamiku. Secinājumi jau apkopoti gan Latviešu valodas aģentūras pētījumā *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*, gan nupat tapušā LU FSI pētnieku ziņojumā *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020*, un secinājumos vērts ielūkoties, tos kontekstualizējot ar pasaulē pazīstamām sociolingvistiskām teorijām, kas saistītas ar valodu, migrāciju un etniskām kopienām.

Šajā publikācijā sniegts pārskats par latviešu valodas lietošanu diasporā galvenajās mītnes zemēs, kā arī par situācijas dinamiku,

izmantojot gan Latvijas Universitātes pētnieku apkopotos datus, gan ārējos apsekojumus. Pētījums veikts ar Latvijas Zinātnes padomes finansiālu atbalstu granta *Labklājības un sociālās integrācijas izpēte likvidās migrācijas kontekstā: longitudinālā pieeja* (Nr. LZP-2018/1-0042) ietvaros.

Diasporas likums veidojis ietvaru

2018. gada nogalē tika pieņemts un 2019. gada 1. janvārī spēkā stājās Latvijas Diasporas likums, lai stiprinātu Latvijas diasporas latvisko identitāti un piederību Latvijai, sekmētu latviešu valodas un kultūras saglabāšanu diasporā, kā arī atbalstītu un veicinātu diasporas pilsonisko un politisko līdzdalību. Latviešu valoda jaunajā Diasporas likumā tiek pieminēta vairākos pantos. 2. pantā nosaukti pieci likuma mērķi, un 3. un 4. mērķis ir

- 3) *sekmēt latviešu valodas un kultūras saglabāšanu diasporā;*
- 4) *izstrādāt un īstenot sistēmisku un pastāvīgu diasporas atbalsta politiku un pasākumus, kuri veicina diasporas latvisko identitāti un saikni ar Latvijas kultūru, ekonomiku, tautsaimniecību un zinātni, latviešu valodas, kultūras un tradīciju pieejamību diasporai un nodrošina labvēlīgus apstākļus remigrācijai* (Diasporas likums, 2. pants (3), (4)).

Savukārt no 13 diasporas politikas uzdevumiem divi ir vērsti uz latviešu valodas apguvi, saglabāšanu, aizsardzību un attīstību diasporā. Diasporas politikas īstenošanas principos latviešu valodas saglabāšana arī skaidri iezīmēta kā viens piemērs no latviskās piederības principiem. Likumā teikts, ka Izglītības un zinātnes ministrija

- f) *izstrādā un īsteno atbalsta pasākumus, kas vērsti uz latviešu valodas, arī latgaliņu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida, un lībiešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību diasporā,*
- g) *nodrošina valsts valodas prasmes pārbauci organizēšanu un pieejamību diasporai tās locekļu pastāvīgajās dzīvesvietās ārvalstīs, izsniedzot atbilstošu valsts valodas prasmes apliecību* (Diasporas likums, 6. pants, (3)(f), (g)).

Skaidrs, ka latviešu valodai likumā piešķirta būtiska nozīme diasporā saistībā ar diasporas latvisko identitāti, valodas saglabāšanu (uzturēšanu) un apguvi (pārsvarā bērniem), un likumā ietverti atbalsta pasākumi un darbības, kas Latvijas valstij būtu jāveic, lai diasporas politikas uzdevumus varētu īstenot.

Rodas jautājums – kādās valodās tad šobrīd runā Latvijas diasporā un vai šim faktam ir jāvelta īpaša uzmanība? Vai ir nepieciešams runāt par pasaules valodu saglabāšanu un aizsardzību? Lai uz šo jautājumu atbildētu, vajadzīgs šī brīža “momentuzņēmums”, lai iemūžinātu valodas situāciju diasporā. Kādas valodas Latvijas diasporā dominē, un vai mainās valodu lietojums?

Vēsturiskais fons, latviešu valodas statuss

Ina Druvieta (2016) ievadrakstā, veidojot ietvaru Latviešu valodas aģentūras pētījumam par latviešu valodas situāciju no 2010. līdz 2015. gadam, raksturo valodas politikas kā sociolingvistikas nozares vēsturisko fonu. 20. gs. 60. un 70. gados tādi pētnieki kā U. Weinreichs (*Weinreich*), J. Gampercs (*Gumperz*), E. Haugens (*Haugen*) u. c. pievērsās pētījumiem par valodu kontaktiem, valodu zudumu un atdzimšanu, multilingvismu, kas visi ietekmē valstu valodas politiku. Īpaši plašu ievērību guva Maikla Krausa (*Michael Krauss*) 1991. gadā teiktā uzruna Amerikas lingvistu biedrībai, kurā viņš brīdināja, ka “mums acīmredzami ir nopietni jāizvērtē savas prioritātes, lai lingvistika vēsturiski nekļūst par vienīgo zinātni, kuras vadībā nevērības dēļ pazuda 90% no tās jomas, kuras dēļ tā pastāv”¹.

I. Druvieta kā iemeslu pasaules valodu zudumam skaidro: “21. gadsimtā, kad fizisks genocīds pret kādu etnosu – valodas nesēju – ir izņēmuma parādība, galvenais iemesls ir vecāku un vecvecāku nespēja vai nevēlēšanās nodot savu valodu nākamajām paaudzēm.”² Ietekmējošo faktoru ir daudz, un tie ir dažādi, bet viens no galvenajiem, kas veicina lingvistisko asimilāciju, ir intensīvā urbanizācija. Pēc Dž. Fišmena (*Joshua Fishman*) paaudžu

¹ Krauss 1992, 10.

² Druvieta 2016, 16.

lingvistiskās pēctecības skalas (*Graded Inter-generational Disruption Scale – GIDS*), latviešu valodā 2015. gadā runāja vismaz 2 miljoni cilvēku un tā raksturojama kā 1. līmeņa nacionālā valoda, tātad latviešu valoda šobrīd skaitās neapdraudēta. Skaitliski 2015. gadā Latvijā dzīvoja 1 miljons 979,4 tūkstoši iedzīvotāju, bet aptuveni 370 000 latviešu mīt diasporas valstīs (t. i., dzīvo ārpus Latvijas)³.

Lai gan latviešu valoda neskaitās apdraudēta (valodas, kuru runātāju skaits pārsniedz 1 miljonu, tiek ierindotas absolūti drošo valodu grupā), tomēr ir jāņem vērā tas, ka ar latviešu valodu Latvijas lingvistiskajā telpā konkurē angļu un krievu valoda – divas no sešām starptautiskajām megavalodām –, kā arī uz valodas dzīvotspēju negatīvu ietekmi atstāj fakts, ka ārpus Latvijas valsts dzīvojošie piedzīvo dinamisku valodas situāciju, kurā, dzīvojot diasporā, spiediens uz valodas asimilāciju ir liels.

Tomēr kopumā latviešu valodas etnolingvistiskā vitalitāte arī vērtējama kā augsta, toties, skatoties uz lingvistisko attieksmi pret savu valodu, – uz vienu no kritērijiem valodas noturības noteikšanai –, parādās, ka tikai vairums runātāju (bet ne visi) atbalsta valodas saglabāšanu. I. Druvieta norāda, ka normatīvie regulējumi un juridiskie mehānismi nav vienīgie, kas ietekmē valodas lietojumu, jo svarīgi ir atcerēties, ka “likums neattiecas uz valodu lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā” (Valsts valodas likums, 2(3). daļa), un “līdz ar to jāatzīst, ka tieši subjektīvais faktors jeb lingvistiskā attieksme latviešu etnolingvistisko vitalitāti neļauj atzīt par atbilstīgu valodu konkurences situācijai”⁴.

Dzimtās valodas pētniecība pasaulē

R. Lī (*Lee*) (2018), pētot imigrantus Kanādā un viņu pēcteču dzimtās valodas (*mother tongue*) prasmju uzturēšanu, uzsver, ka tā ir cieši saistīta ar viņu nacionālo un etnisko identitāti un imigrantu integrāciju. Vēsturiski teorētiskā tradīcija un pieeja imigrantu un viņu pēcteču valodas saskarsmei un apguvei galvenokārt ir bijusi vērsta uz pāreju no dzimtās valodas prasmēm uz jaunās mītnes

zemes valodu⁵. Uzsvars uz valodas nomaiņu (*language shift*) radās ar trīs paaudžu modeli, kurā ar katru nākamo paaudzi mītnes zemes valodas prasme uzlabojas, bet dzimtās valodas prasme pasliktinās⁶. Saskaņā ar šo modeli pirmā paaudze ir pārsvarā monolingvāla dzimtajā valodā ar ierobežotām mītnes zemes valodas spējām. Otrā paaudze, kura dzimusi mītnes zemē un kuras vecāki dzimuši izcelsmes valstī, ir bilingvāla dzimtajā valodā un mītnes zemes valodā (kaut viņi priekšroku dod mītnes zemes valodai)⁷, un trešajai paaudzei, kurai vecvecāki ir dzimuši izcelsmes valstī un kura pati ir dzimusi mītnes valstī, ir tikai mītnes valsts valodas prasmes⁸.

Ir vairāki pētījumi, kuros apstrīd šo trīs paaudžu modeli; kur atklājas, ka plaša angļu valodas prasmju apguve ne vienmēr nozīmē arī valodas nomaiņu uz angļu valodu kā vienīgo valodu un dzimtās valodas pilnīgu zudumu⁹. Tajās etniskajās kopienās, kur regulāri uz jauno mītnes valsti pārceļas arvien jauni imigranti no izcelsmes valsts (piem., meksikāņu imigranti ASV) un kur rodas iespējas valodu pielietot saskarsmē ar citiem imigrantiem, kuri dzimto valodu runā tekoši, tur šī valodu izmaiņa tik krasi arī nenotiek¹⁰. Mītnes valstī arī iespējams, ka mainījusies attieksme pret dzimtās valodas lietošanu ģimenē un bilingvisms tiek uztverts pozitīvi, novērtējot labumu, ko tas sniedz kognitīvi un izglītojošā ziņā¹¹.

Vērts mazliet ielūkoties jēdziena “diaspora” definīcijā, kā arī paskatīties vēsturiski latviešu valodas lietojumā un tā dinamikā trimdā, lai gūtu ieskatu valodas situācijā, kāda izveidojusies ārpus Latvijas dzīvojošiem valsts piederīgajiem, kuri iepriekšējā izceļošanas vilnī piedzīvojuši līdzīgas izmaiņas valodas lietojumā.

A. Lulle (2019), runājot par jēdzienu “diaspora”, skaidro, ka mūsdienās Latvijā šis jēdziens aptver “ārpus valsts teritorijas dzīvojošus Latvijas iedzīvotājus, kuri jūtas piederīgi

³ Druvieta 2016, 30.

⁴ Turpat, 32.

⁵ Fishman 1972; Stevens 1985.

⁶ Alba et al. 2002; Veltman 1983.

⁷ Lopez 1996.

⁸ Fishman 1972.

⁹ Alba et al. 2002.

¹⁰ Linton, Jimenez 2009.

¹¹ Alba et al. 2002; Linton, Jimenez 2009.

Latvijai”¹². Šis ir politiski noteikts skaidrojums, kurš politikas plānošanas dokumentos tiek lietots kopš 2010. gada, kad Kultūras ministrijas kompetencē nonāca jautājums, kā koordinēt saikņu stiprināšanu ar diasporu. Termins gan ir akadēmiski strīdīgs, jo jēdziens ne visu pētnieku (kā arī pašu izceļojušo) acīs attiecināms uz visiem tiem, kas izceļojuši no kādas valsts. Bēgļu gaitās devušos terminoloģiski dēvē par trimdiniekiem, un tā pati sevi identificē arī ļaužu grupa, kas izceļojusi no Latvijas un to atstājusi Otrā pasaules kara laikā. Ir bijuši mēģinājumi atdalīt “vecu trimdu” no “jaunajiem emigrantiem”, kā arī “Rietumu diasporu” no “Austrumu diasporas”¹³. Katrai no šīm ļaužu grupām, kas izceļojušas no Latvijas, ir raksturīgas īpašības un vēsturisks konteksts, kas tās mazliet atšķir vienu no otras, bet kopumā rezultāts ir viens – tās (te iekļauti arī transnacionāļi, kuri daļu savu laika pavada Latvijā, daļu ārpus Latvijas) šobrīd pārsvarā par savu dzīvesvietu izvēlas valsti, kas ir ārpus Latvijas. Neskatoties uz to, 21. gadsimtā, saskaņā ar Latvijas valsts iestāžu politiku, arī trimdinieki, Krievijā dzīvojošie latvieši un viņu pēcteči tiek dēvēti par diasporas locekļiem. Tādā veidā tiek uzsvērta viņu izcelsme un piederība Latvijai.

Trimdas pieredze

Turpinot ritināt trimdas pavedienu saistībā ar valodu un tās lietojumu ārpus Latvijas, valodniece Baiba Metuzāle-Kangere (2019) sniedz ieskatu valodas attīstībā trimdā līdz 1991. gadam. Tā kā šis iepriekšējais no Latvijas izceļojušo valstspiederīgo vilnis bija ievērojami liels – ap 200 000 – un ārpus Latvijas pavadītais laiks ieilga daudzu gadu garumā un vairākās paaudzēs, ir vērts to ņemt par pamatu pašreizējās diasporas pētniecībai. Trimdas latviešiem, dzīvojot nošķirtiem no Latvijas (Latvijas PSR), izveidojās tāda situācija, ka latvietība un valoda, kas tika uzturētas trimdā, bija, kā dēvē B. Metuzāle-Kangere, “valoda bez valsts”. Trimdā dzīvojošie latvieši turpināja “savu dzīvi kā minoritāt(es) svešās mītnes zemēs, kuras viņus integrēja savas valsts iekārtā,

pakļaujot latviešus asimilācijas procesiem”¹⁴. Viņa atzīst, ka mācības, kas gūtas, var noderēt Latvijas valsts attīstībā arī mūsdienās. Īpaši valodas uzturēšanas ziņā vērts skatīties, kā situācija attīstījās trimdā, lai varam vilkt paralēles ar to, kas notiek diasporā pašlaik.

Trimdas sabiedrība, kas izveidojās atsevišķās valstīs, kuras uzņēma bēgļus no Latvijas, faktiski uzņēma Latvijas valsts piederīgos, kuri vairākus gadus bija pavadījuši DP (DP – *Displaced Persons*) (t. s. dīpīšu) nometnēs, kas bija kā “Mazās Latvijas” – ar aktīvu sabiedrisko dzīvi, skolām, pat universitāti. Nokļūstot jaunajās mītnes zemēs, trimdinieki turpināja veidot paši savu “Mazo Latvijū”, aktīvi pašorganizējoties un dibinot biedrības, organizācijas, skolas, un attīstīt citas pašdarbības iniciatīvas, kas, protams, veicināja latviešu valodas saglabāšanos vismaz pirmajā iebraukušo latviešu paaudzē.

Bet, par spīti latviešu trimdinieku aktīvai darbībai gan kultūras sfērā, gan latviešu valodas uzturēšanas jomā, laiks tomēr darīja savu un asimilācija bija manāma kā dabiska parādība, paaudzēm nomainoties laika gaitā.

B. Metuzāle-Kangere, aprakstot latviešu valodas situāciju jau agrajos gados trimdā, norāda:

Bažas par latviešu valodas izzušanu radās jau pirmajā posmā, kad atklājās, ka divvalodīgie bērni nerunā tik <īri> kā viņu vairāk vai mazāk vienvalodīgie vecāki. Vispār sāka valdīt uzskats, ka, ja nav pabeigta ģimnāzijas izglītība Latvijā, tad cilvēku nevar uzskatīt par labu latviešu valodas pratēju. Vēlāk pieļāva arī ģimnāzijas beigšanu Vācijas nometņu skolās par kritēriju labai latviešu valodas prasmei. Daudzi tā laika ‘vecās paaudzes’ latvieši nesaredzēja iespēju noturēt dzīvu un spraigu latviešu valodu, vērojot izmaiņas nākamās paaudzes valodā. (Metuzāle-Kangere 2019, 112)

Trimdā tika dibinātas latviešu nedēļas nogales skolas, kas trimdas sākuma gados (50. gados) bija domātas tām trimdinieku atvasēm (trimdas 2. paaudzei), kuru mājas valoda ģimenē bija latviešu valoda. Ar laiku, arvien pieaugot jauktām laulībām, mājas valoda daudzās ģimenēs jau vairs nebija tikai latviešu

¹² Lulle 2019, 225.

¹³ Zelče 2011.

¹⁴ Zelče 2011, 108.

valoda. Ja valoda tika lietota, tad nākamajā paaudzē tā vairs nebija dzimtās valodas līmenī – labākā gadījumā tā bija otrā, ģimenē mazāk lietotā valoda. B. Metuzāle-Kangere:

Latviešu valodas runātāju skaits saruka, veidojoties apziņai, ka runātāja mītnes zemes valodā var neaprobežoti izteikties, bet latviešu valodā uz katra soļa jālauza galva un nereti pūles nevainagojās ar daiļrunīgu, koptu, pat ne vienmēr ar pareizu latviešu valodu. (Turpat, 119)

Nav zināms, vai tajā laikā trimdā ir veikti empīriski pētījumi gan par to, kā paši trimdinieki vērtējuši savas latviešu valodas prasmes, gan arī par trimdas latviešu valodas runas variantiem. Tomēr ir vērts pieminēt, ka, trimdai formāli beidzoties 1991. gadā, kad Latvijas neatkarība tika atjaunota, divu paaudžu laikā latviešu valoda nebija izmirusi. Latviešu valoda tomēr turpināja pastāvēt vēl trešajā paaudzē, un tā vēl tika lietota ikdienā trimdas pēcteču ģimenēs valstīs, kur vēl darbojās trimdas kopienas.

2014. gadā tika aptaujāti ārpus Latvijas dzīvojošie otrās paaudzes bilingvālie bijušie trimdas skolu audzēkņi¹⁵. Aptauja bija pieejama tiešsaistē, kā arī izplatīta trimdas latviešu plašsaziņas telpā, un uz to atsaucās 344 personas (lielākoties no ASV un Austrālijas, kā arī Kanādas, Lielbritānijas, Zviedrijas un Vācijas), kas apmeklēja latviešu skolu trimdā starp 1950. un 1991. gadu. Vairums (50%) latviešu skolu trimdā bija apmeklējuši 70. gados. Tieši par valodu runājot, 91% respondentu pārlicināsi vai drīzāk piekrita, ka skolas apmeklēšana ir uzlabojusi viņu latviešu valodas zināšanas. 92% respondentu tomēr apzinājās, ka valodas prasme attīstījās, galvenokārt runājot latviski mājās, un 76% respondentu konstatēja, ka latviešu skola pozitīvi iespaidoja viņu valodas zināšanas. Tieši skatoties uz pašvērtējumu, respondenti paši savu latviešu valodas prasmi novērtēja kā samērā augstu (saprāšana – 86% tekoši, runātprasme – 76% tekoši, lasītprasme – 71% tekoši, rakstītprasme – 63% tekoši). Subjektivitātei šeit gan ir nozīme, toties tā apliecina, ka respondenti augstu vērtē savas saziņas spējas latviešu valodā. Jautāti, vai viņi

savus bērnus – 3. paaudzi – ved vai ir veduši uz latviešu skolu, 65% atbildēja pozitīvi, 28% negatīvi, un 6% (bijušie trimdinieki) dzīvo Latvijā.

Jāņem, protams, vērā, ka aptaujas respondenti, atsaucoties uz aicinājumu piedalīties aptaujā, paši aktīvi vēl seko latviešu plašsaziņas līdzekļiem un sociālajiem tīkliem un turpina izrādīt interesi par latvietību – citādi viņi par aptauju nebūtu uzzinājuši. Tomēr ir vērts pieminēt, ka valodas un kultūras uzturēšana, kaut mazam procentam, vēl turpinās 3. un dažkārt pat 4. paaudzē un šīs ģimenes vēl aktīvi darbojas trimdas sabiedrības struktūrās un uztur tradīcijas, kas pārmantotas no iepriekšējām trimdas paaudzēm. Turklāt, sākot ar 1991. gadu, trimdas sabiedrībai pamazām pievienojās no Latvijas izbraukušais jaunais emigrantu vilnis, kas ienesa svaigas asinis un nereti atdzīvināja vietām jau stipri panīkušo sabiedrību, un iedvesa jaunu elpu.

Vai raksta sākumā pieminētajos pētījumos par diasporu tiešām paveras sociolingvistes Inas Druvietes agrāk pieminētā aina – proti, ka pasaules valodu zuduma “galvenais iemesls ir vecāku un vecvecāku nespēja vai nevēlēšanās nodot savu valodu nākamajām paaudzēm”?

Diasporas pētniecība

Migrācijas pētnieku secinājumos par Latvijas diasporu šobrīd atklājas valodas zināšanu un lietošanas dinamika, un 2019. gadā iegūtie dati ir gan analizējami paši par sevi, gan arī longitūdināli salīdzināmi ar 2014. gada datiem¹⁶.

Pie ārvalstīs dzīvojošiem Latvijas valsts piederīgajiem pieskaitāmi gan etniskie latvieši, krievu tautības emigranti, kā arī mazs procents citu tautību emigrantu – kopumā skatoties, visi ārvalstīs dzīvojošie latvieši un Latvijas valstspiederīgie tiek saukti par Latvijas diasporu. Dati, kas tiek apkopoti aptaujā, ir ņemti no diasporas respondentu pašvērtējuma par savām un savu bērnu valodas spējām. Pētījuma dati rāda, ka kopumā 72% (salīdzinājumā ar 59% 2014. gadā) Latvijas diasporas pārstāvju paši savas latviešu valodas zināšanas vērtē kā “ļoti labas vai pārvaldu brīvi”. Skatoties uz

¹⁵ Grosa 2014.

¹⁶ Mieraņa et al. 2020.

diasporu griezumā pēc tautības, 86% latviešu, 51% krievu un 62% citu tautību diasporas pārstāvju pārvalda latviešu valodu brīvi. Datus ietekmē pāris faktoru, kā, piem., krievu tautības emigrantiem ir uzlabojušās latviešu valodas prasmes, vai arī fakts, ka latviešu valodu individuālie respondenti ir uzlabojuši tāpēc, ka viņi plāno tuvākā nākotnē atgriezties Latvijā.

Pēc etniskās piederības otrs būtiskākais faktors, pēc kura tiek noteiktas latviešu valodas zināšanas, ir latviešu valodas lietošana ģimenē. Izrādās, ka valodas lietojumu ģimenē neietekmē fakts, ka dzīvesbiedrs ir svešautietis, – būtiski ir tas, vai latviešu valoda ģimenē tiek lietota ikdienā (arī ja tā tiek lietota līdztekus citai valodai). Ārpus Latvijas pavadīto gadu skaits arī ir viens no ietekmējošiem faktoriem. Valodu var sākt aizmirst arī tie diasporā dzīvojošie, kuri dzimuši un auguši Latvijā, ne tikai viņu bērni. Respondentiem ar Latvijas pilsonību ir labākas latviešu valodas zināšanas, tātad simboliskā saikne ar Latviju pamudina uzturēt valodas prasmes.

Ielūkojoties, kādas ir diasporā visplašāk izplatītāko valodu – angļu un krievu valodas – zināšanas, pētījumā atklājas, ka angļu valodas zināšanu līmenis 2019. gadā ievērojami uzlabojies salīdzinājumā ar 2014. gadu: pirmā emigrantu viļņa pētījumā no visiem respondentiem 74%, bet otrā viļņa pētījumā jau 78% angļu valodas zināšanu pašvērtējums bija “ļoti labas / dzimtā vai labas”. Krievu valodas zināšanās parādās pretēja aina – salīdzinot atbildes, kas saņemtas reizi piecos gados, visiem respondentiem neatkarīgi no tautības krievu valodas zināšanu pašvērtējums “ļoti labas / dzimtā vai labas” samazinājies no 77% līdz 67%.

Šis angļu valodas zināšanu līmeņa pieaugums un krievu valodas zināšanu līmeņa kritums ir dabisks, ja ģimenē un ikdienā tiek vairāk vai mazāk izmantotas katra no šīm valodām. Jo ilgāks laiks tiek pavadīts ārpus Latvijas, jo lielāka valodu izmaiņu tendence.

Sarunu valoda mājās ļoti ietekmē diasporas locekļu valodas prasmju uzturēšanu vai lejpuslīdi. 2019. gadā 46% respondentu diasporā lieto latviešu valodu, 46% angļu valodu, 38% krievu valodu, 13% mītnes zemes valodu (ne angļu valodu vai krievu), 2% runā vēl kādā citā valodā. Salīdzinoši 2014. gadā latviešu valodu lietoja 42%, krievu 46% un kādu citu

valodu 39% respondentu (angļu valoda nav atdalīta no citām valodām).

Aina gan paveras mazliet citādāka, ja skatās tikai latviešu tautības respondentu ģimeņu saziņas valodu, jo kopš 2014. gada ir palielinājies (no 24% līdz 32%) to cilvēku skaits, kas ģimenē lieto gan latviešu, gan kādu citu valodu. Būtiski ir samazinājies (no 40% līdz 28%) to ģimeņu skaits, kurās latviešu valoda ir ģimenes saziņas valoda. Šāda krituma dēļ latviešu valodas saglabāšana ģimenē ir manāmi apgrūtināta.

Ieskatoties valodas dinamikā individuālā līmenī un salīdzinot 1073 respondentu (kuri aptaujas aizpildīja abos pētījumos) sniegtos datus pa gadiem (2014 un 2019), atklājas, ka 19% respondentu, kuri iepriekš latviešu valodu lietoja ģimenē, 2019. gadā to vairs nelieto, kurpretim 12% sākuši lietot latviešu valodu.

Faktori, kas ietekmē izmaiņas valodas lietošanā, – citā valodā biežāk runā, ja ir vēlme turpināt dzīvot ārzemēs. Latviski vairāk runā, ja bieži ciemojas Latvijā. Ja respondents regulāri sazinās ar ģimeni/draugiem Latvijā, tad arī ģimenē latviešu valodu lieto vairāk. Ja biežāk uzturas latviešu valodas vidē (šeit var arī pieskaiftīt diasporas latviešu aktivitātes/pasākumus), tad ir arī lielāka iespēja, ka ieradums iesakņosies ģimenē.

Pētījumā arī tika izgaismots fakts, ka valodu zināšanas ir viens no būtiskiem faktoriem, kas ietekmē plānus palikt emigrācijā vai remigrēt. Kopumā 19% visu respondentu uzskata, ka grūtības latviešu valodas apgūšanā ir šķērslis, kas kavē atgriezties Latvijā, un, salīdzinot ar 2014. gadu, šis procents ir palielinājies. Turklāt 73% diasporas vecāku apgalvo, ka bērna iekļaušanos skolā vai pirmsskolā Latvijā traucētu bērna latviešu valodas zināšanu līmenis.

Respondentiem atbildot par savu nepilngadīgo bērnu latviešu valodas prasmēm, atklājās, ka vairāk nekā 50% Latvijas diasporas bērnu (arī krievu un citu tautību respondentu bērnu) latviešu valodas zināšanas ir “vājas”, “ļoti vājas” vai “nekādas”. Veicot regresiju analīzi, pētnieki secināja, ka galvenais faktors, kas iespaido bērna latviešu valodas zināšanas, ir latviešu valodas lietošana ģimenē. Vecāku motivācija un patriotisms vai piederības sajūta Latvijai ir viens no noteicošiem faktoriem – bez

vecāku dzinūļa valodas apguve nenotiks vai būs ļoti minimāla.

Intervijas ar diasporas pārstāvjiem sniedz dziļāku ieskatu

Šobrīd Latviešu valodas aģentūras uzdevumā tiek veikts pētījums par latviešu valodas lietošanu diasporā. Gan Eiropā, gan ārpus tās pētījuma ietvaros ir veiktas padziļinātas intervijas ar ģimenēm, kurās latviešu valoda tiek uzturēta ģimenē. No respondentiem pētnieki uzzina par valodas lietošanas paradumiem ikdienā ģimenē, kā arī par dažādiem citiem veidiem, kā latviešu valodas lietošana tiek veicināta diasporas ģimenēs. Padziļinātās intervijās atklājas respondentu viedoklis par valodas lietošanu un uzturēšanu daudz sīkākās niansēs, nekā iespējams uzzināt tiešsaistes aptaujā.

Tā, piem., kādā intervijā atklājas valodu lietošanas aina ikdienā. Abi vecāki ir no Latvijas, Lielbritānijā dzīvojuši 10 gadus, divi vecākie bērni pirmsskolas vecumā pārcēlušies uz Lielbritāniju ar vecākiem, jaunākais bērns dzimis Lielbritānijā. Abiem vecākiem angļu valodas zināšanas, kā saka pats respondents, ir *basic* līmenī – labā sarunvalodas līmenī. Atbildot uz jautājumu par to, kādā valodā ģimenē runā mājās pie vakariņu galda, viņš saka:

Es nezinu. Es vakariņās esmu baigi maz mājās, es esmu pārsvarā darbā. Tur jau ir tā lieta, ka sāk runāt latviski, bet tad ir uz pauzes, kaut ko nesaprot, un tad mēs pārejām uz angļu valodu, bet mēs ar sievu cenšamies latviski runāt. Viņas jau klausās, un tad prasa, kas tas par vārdu bija, ko tas nozīmē. Nav tā, ka viņas ir vienaldzīgas pret valodu. Ir 50 uz 50. Man jau arī kaut kā automātiski aiziet, un arī runāju angļiski reizēm, jo 10 gadi tomēr ir 10 gadi. Kaut kādas pēdas tajā valodā tas atstāj. Es arī runāju latviski, bet iestarpinās kaut kādi angļu vārdi iekšā, un to paliek arvien vairāk. (Respondents A, 10 gadus dzīvo Lielbritānijā)

Savukārt cita aina paveras kādā daudzvalodu ģimenē. Respondente dzīvo Polijā ar savu vīru cittautietī. Viņiem ir trīs Latvijā dzimuši bērni (viens pilngadīgs, divi sākumskolas vecumā). Par valodu, kas tiek lietota pie vakariņu galda, viņa stāsta:

Mums ir ļoti interesanta lieta mājās. Restorānā bieži cilvēki nāk klāt un prasa, kādā valodā mēs runājam, jo mēs runājam visās trijās valodās pie galda. Respektīvi, ja runā bērni ar tēti, tad viņi runā angļiski. Mēs varam pāriet uzreiz ar vīru krieviski, ja es kaut ko gribu iebilst iekšā. Ja es uzrunāju bērnus, tad es latviski ar viņiem runāju. Mēs visi varam diezgan labi pārmesties no vienas valodas uz otru. Principā mēs nepiedomājam pie tā. Tā mums ir – automātiski aiziet. (Respondente B, 3 gadus dzīvo Polijā)

Tātad ikdienā lietotā valoda nav pašsaprotama lieta – var notikt koda maiņa (*code switching*), kas var būt apzināta vai arī neapzināta, kā arī vienā sarunā katrs var runāt savā valodā un saprasties, vienam sarunu partnerim, iespējams, minimāli saprotot otra teikto.

Kad respondentei B uzdeva jautājumu “Vai Jūs esat apmierināta ar pašreizējām bērnu latviešu valodas prasmēm?”, viņas atbilde liecināja par rezignētību, bet tomēr cerību, ka viņas pūles valodas uzturēšanā nebūs veltas:

Protams, ka nē. Man vienu brīdi uznāca tāda filozofiska doma – kam to latviešu valodu vajag, jo es tos bērnus varbūt spiežu iet uz to latviešu skoliņu, un vai tiem bērniem īsti to valodu vajag? Tā kā nē. Laikam man to valodu gribas saglabāt, lai bērni to zinātu. Tas ir no filozofiskā viedokļa, bet valoda, protams, ir mātes dzimtā valoda, un tie ir radnieki, kas tajā valodā runā. Jebkura valoda plusā, kuru tu zini, ir baigi labi un forši. Tas ir arī smadzenēm darbs, ja tu zini vēl vienu valodu. Tie ir plusi, kāpēc to valodu vajadzētu uzturēt un varbūt arī kaut kādā brīdī vairāk pamācīt kaut ko par garumzīmēm un kā tas viss lasās. Es domāju, ka tas ir tikai pluss, ja to varētu tā attīstīt. Protams, ir cits jautājums par laikiem un iespējām. Jā, es to gribētu. Tāpēc es arī sūtu savus bērnus pie omītes un mēs mēģinām kaut kā to visu saglabāt. (Respondente B)

Šī respondente, daloties savās pārdomās par to, kāpēc dzimtā valoda vispār jā māca bērniem, atklāj savas iekšējās pretrunas; ka it kā, spriežot pēc loģikas, valoda nav vajadzīga, bet, skatoties pēc emocijām, valoda jāzina gan saziņai ar radiem, gan kā papildu valoda. Jautāts par to, kas ir lielākie izaicinājumi, uzturot

latviešu valodu ārpus Latvijas, respondents A atbild:

Šķērslis ir aizņemtība. Tu esi noguris. Sestdiena un svētdiena ir vienīgais laiks, kas tev ir no darba, ko tu gribi pavadīt savādāk tomēr. Man jau liels apbrīns ir tie vecāki, kuri dzīvo Anglijā un kuri tam velta laiku. Aplausi viņiem! Man nav, es nevaru. Varbūt man liekas, ka viņas [meitas] nebrauks atpakaļ uz Latviju un tur nestrādās, bet dzīvē viss var mainīties un sagriezties kājām gaisā. Viņas jau izlems beigās, kur un kā viņas dzīvos, bet valodu nekad nav par vēlu iemācīties. Viņas pabeigs universitāti te un varbūt brauks atpakaļ uz Latviju. Viņas jau zina, ka mācīsies valodu, bet viņām nav tā, ka viņām ir jāsāk no apaļas nulles. Viņām ir kaut kāda saprašana. Varbūt viņām būtu jāsāk runāt, bet bērns jau kautrējas kaut ko pateikt. Ja pateiks kaut ko nepareizi, tad atkal kaut ko pārmetīs. Es nekad neesmu satraucies par valodu. Ja viņas gribēs, viņām būs. Nav tā, ka mēs atbraucām uz Angliju un tagad tikai angļiski runāsim bez neviena vārda latviski. Tā valoda ir. Varbūt tā nav dominējošā valoda ģimenē, bet tā ir. Man un sievai tā ir dominējošā valoda. Tas īpatsvars ir 60 pret 40. 60% ir angļu valoda ģimenē un 40% – latviešu. (Respondents A)

Šajā situācijā latviešu valodai ir zināma loma dzīvē, bet galu galā dzīves neprognozējamības dēļ pati izvēle latviešu valodu apgūt labākā līmenī tiek atstāta uz to brīdi bērnu dzīvē, kad tas būs nepieciešams. Latviešu valoda netiek uzspiesta, tā ir daļa no ikdienas, bet otrā – mītnes zemes – valoda ģimenē dabiski sāk ņemt virsroku, un šī dinamika tiek pieņemta kā pašsaprotama lieta.

Arī ja valodiskā vide visapkārt ir kā visaptveroša jūra, tomēr, izjūtot cieņu pret savu dzimto valodu, ar pozitīvu attieksmi var daudz ko panākt:

Tā angļu valoda diemžēl, es nevaru pat paskaidrot, kāpēc. Viņa pārņem visu. Tas ir visās šūnās, tā angļu valoda nāk virsū, un uzturēt latviešu valodu [...] Es nezinu, es pat nezinu, ko es varētu vēl vairāk darīt. Bērniem arī ir dažādas spējas. Ir bērni, kam valodas nāk vieglāk un kam nenāk tik viegli. Viss kaut kas ir dzirdēts, kā trimdā ģimenes ir

uzturējušas ar kādām metodēm [...] Man ir robeža, ko es nedarīšu, man ir savas metodes [...] Man brīžiem sirds lūst [...] Es kaut ko mēģinu, bet es nezinu, ko es vēl reāli varētu izdarīt, lai savā jauktajā ģimenē, kur man vīrs nav latvietis, uzturētu to latviešu valodu, lai netraumētu tos bērnus. Es gribu ar pacietību un mīlestību, es tiešām gribu pa labam. Un es ceru, ka pieņāks tas brīdis, ka vienā brīdī viņiem tas būs svarīgi pašiem, ne tikai tāpēc, ka mamma liek, bet pašiem kaut kur iekšā nāks tā interese un velēšanās to uzturēt un uzlabot, jo, teiksim, ja tas bērns 18 gadu vecumā aizvāksies no manas mājas, ar mani kopā nebūs un ja viņš nolems, ka viņam to nevajag, tad tur nekas nebūs. Es ceru, ka varbūt ar kaut kādu mīlestību, ar saiknēm ar Latviju... Kas nu kuram svarīgi, ka viņiem tas pašiem būs svarīgi tajā brīdī, kad es vairs nebūšu tā kā autoritāte, kas viņiem saka, kas jādara. Tāds ir mans mērķis, kaut kā iedot varbūt to mīlestību, interesi un cieņu, ka viņi paši atradīs veidu, kā uzturēt, tā kā viņiem pamati ir iedoti. (Respondente D, dzīvo ASV, vīrs amerikānis, 3 skolas vecuma bērni)

Toties, atbildot uz jautājumu par valodu un identitāti “Vai latvietis var justies kā latvietis, ja viņš neprot latviešu valodu?”, respondenta A atbilde liecina, ka teorētiski gan, viņaprāt, dzimtās valodas prasmes tomēr ir svarīgas, lai apliecinātu savu etnisko piederību:

Tad jau tu neesi latvietis, ja nesaproti latviešu valodu. Kā mēs zināsim, kas mēs esam, ja mums būs vienota valoda [Eiropā]? Ja Eiropā būs angļu valoda, tad tā būs nacionālā valoda un mēs eiropieši skaitīsimies. Tā ir mūsu identitāte. Latvietis ir latvietis, jo viņš zina latviešu valodu. Tas, kurš ir piedzimis un uzaudzis Latvijā, tam ir jāzina latviešu valoda. It īpaši, ja tu dzīvo Latvijā, tas ir svarīgi. (Respondents A)

Ne visi respondenti piekrīt, ka latviskā identitāte ir saistīta ar valodu. Spānijā dzīvojošā respondente C, atbildot uz jautājumu “Vai valoda ir svarīga latviskai identitātei?”, par jaunāko, Spānijā dzimušo, bērnu, saka:

Vajadzētu pastāstīt par latviešu kultūru, lai viņš varētu justies kā latvietis nedaudz, ka viņam ir daļa no tās Latvijas. Viņš jau

zina. Es puikam daudz ko stāstu par Latviju. Piemēram, ka latviešu valoda ir viena no visvecākajām valodām pasaulē. Es to stāstu ne tikai puikam, bet arī spāņiem. Protams, viņi saka, ka tā nevar būt, bet es ar to ļoti lepojos, lai viņš vismaz justu, ka viņa mamma ir no tās puses, kur ir visvecākā valoda. Kādreiz es gāju uz skolu un stāstīju nedaudz par Latviju. Mums pat bija tāds Ziemassvētku pasākums kā piparkūku cepšana. Es mācīju bērniem piparkūkas cept... Bērniem tas ir tāds riktīgs wow! Tās piparkūkas ir piparotas – tā, lai izjūt! (Respondente C, 3 bērni, vairāk nekā 10 gadus dzīvo Spānijā)

Gan kvantitatīvie, gan kvalitatīvie dati apliecina, ka Latvijas valstspiederīgajiem, dzīvojot diasporā arvien ilgāku laiku, mājsaimniecībā vai ģimenē lietotās valodas dabiski piedzīvo valodas nomaiņu (*language shift*). Individuālās ģimenēs šīs izmaiņas ir pilnībā atkarīgas no latviski runājošā ģimenes locekļa etniskās pašapziņas, attieksmes pret latviešu valodu, kā arī no viedokļa par to, vai latviešu valoda bērniem būs vajadzīga nākotnē. Dzīves nevaļas un straujuma dēļ, bieži vien arī noguruma dēļ pat neapzināti valoda var tikt lietota citā intensitātē, nekā, pēc pašu diasporas locekļu domām, tā tiek lietota. Valodas lietošanas pašvērtējums ir viena lieta, pavisam cita lieta ir tas, kas notiek reālā dzīvē, mikrolīmenī.

Secinājumi un ieteikumi

Latviešu valodas lietošanas izmaiņas, no vienas puses, liecina par Latvijas valstspiederīgo un ārpus Latvijas dzīvojošo tautiešu atvērtību dzīvi dzīvot citādāk nekā viņu bērnībā. Dzīvojot Eiropas Savienībā ar tās savstarpēji atvērtām robežām, jāreķinās ar daudzvalodību arī ģimenē. Iespēja bieži ceļot un samērā regulāri apciemot ģimenes locekļu izcelsmes valstis (gan mātes, gan tēva, ja ģimene ir jaukta) diasporas nošķirtību no Latvijas tomēr mazina.

Saskarsme un saites ar tuviem radiem Latvijā ir atspajds valodas zudumam, kas citādāk notiktu vēl ātrāk.

Latvijas valsts piedāvātie dažādie atbalsta pasākumi diasporā dzīvojošām ģimenēm valodas uzturēšanas, kultūras un pilsoniskās līdzdalības (etniskā pašlepnuma stiprināšanas) jomā stiprina Latvijas diasporas piederības sajūtu Latvijai, neskatoties uz to, ka diasporas dzīvesvieta var būt jebkura valsts pasaulē. Mobilitāte pasaulē un transnacionāls dzīvesveids ir jāuztver nevis kā izcelsmes valstu valodu zuduma nolemība, bet drīzāk kā iespēja, kas diasporā dzīvojošajiem jānovērtē un jānodod tālāk.

Angļu valoda gan neapšaubāmi turpinās atstāt savu lielo ietekmi uz jebkuru diasporā mītošo ģimeni, jo tā ir ne tikai globālā saziņas valoda darbā un ģimenē, bet arī daļēji netiešā veidā viens no bērnu izglītojošiem līdzekļiem. No mazotnes, dzīvojot virtuālā vidē un ikdienā izmantojot dažādas platformas, lietotnes, mājaslapas, datorspēles, sociālos tīklus un citus tehnoloģiju veidus, kas ir lielākoties pieejami tikai angļu valodā, bērniem virtuālā vide spēlē lielu lomu viņu neformālā izglītošanas procesā. Šī parādība, protams, nav tikai Latvijas diasporas īpatnība, tā ir redzama gan pašā Latvijā, gan visā pasaulē.

Nobeigumā, atgriežoties pie Diasporas likuma pantiem, kur latviešu valodas un kultūras saglabāšana diasporā tagad ir valsts likumā nosprausta kā viens no mērķiem, valstij attiecībā uz diasporu būtu vēlams joprojām atrast arvien jaunus ceļus, kā Latvijas valsts piederīgajiem diasporā radīt interesi par Latvijas pozitīviem, pacilājošiem kultūras, izglītības un pilsoniskās līdzdalības pasākumiem gan virtuāli, gan klātienē tā, lai diasporā dzīvojošie tautieši caur arvien dažādākiem kanāliem justu saikni un piederības sajūtu Latvijai. Jo aktīvāka un plašāka būs diasporas iesaiste un līdzdarbība, jo lielāka būs vajadzība lietot latviešu valodu.

VĒRES

- Alba, R.; Logan, J.; Lutz, A.; Stults, B. (2002) Only English by the Third Generation? Loss and Preservation of the Mother Tongue among the Grandchildren of Contemporary Immigrants. *Demography*, 39, 3, 467–484.
- Diasporas likums. *Latvijas Vēstnesis* (14.11.2018.), 225. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/302998> (09.09.2020.).
- Druviete, I. (2016) Latviešu valoda pasaules sociolingvistisko procesu kontekstā. *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra.
- Fishman, J. (1972) *The Sociology of Language*. Rowley, MA : Newbury House.
- Grosa, D. (2014) Trimdas skolu loma latviskās identitātes veidošanā un latviešu valodas mācīšanā no bijušo audzēkņu skatpunkta. *Latvija ārpus Latvijas. Kultūra, vēsture, emigrācija un nacionālā identitāte. Konferences referātu krājums*. Rīga : Pasaules brīvo latviešu apvienība, 177–184.
- Krauss, M. (1992) The world's languages in crisis. *Language*, 68, 1, 4–10.
- Lee, R. (2018) Spousal Characteristics and Language Use at Home: Immigrants and Their Descendants in Canada. *Sociological Perspectives*, 61, 6, 874–893.
- Linton, A.; Jimenez, T. R. (2009) Contexts for Bilingualism among US-born Latinos. *Ethnic and Racial Studies*, 32, 6, 967–995.
- Lopez, D. (1996) Language: Diversity and Assimilation. Waldinger, R.; Bozorgmehr, M. (eds.) *Ethnic Los Angeles*. New York, NY : Russell Sage Foundation.
- Lulle, A. (2019) Diasporas izpratne nesenās migrācijas procesos. Krišjāne, Z.; Krūmiņš, J. (zin. red.) *Tautas ataudze Latvijā un sabiedrības atjaunošanas izaicinājumi*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Metuzāle-Kangere, B. (2019) Valoda bez valsts. Veisbergs, A. (red.) *Valoda un valsts*. Rīga: Apgāds “Zinātne”.
- Mieriņa, I.; Koroļeva, I.; Saulītis, A. (2020) *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020*. Pētījuma rezultāti. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Stevens, G. (1985) Nativity, Inter-marriage, and Mother-tongue Shift. *American Sociological Review*, 50, 1, 74–83.
- Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis* (24.09.1998.), 278. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32854> (09.09.2020.).
- Veltman, C. (1983) *Language Shift in the United States*. Berlin : Mouton.
- Zelče, V. (2011) Migrācijas lielākās plūsmas. 19. gs. sākums – 1991. gads. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 49–63.

VESELĪBAS APRŪPE LATVIJĀ: KĀDA IR ĢEOGRĀFIJAS IETEKME UZ DIASPORAS IZVĒLI?

Ieva Reine, *Dr. med., Mg. psych., Mg. sc. sal.*, ir Zviedrijas Sociālās apdrošināšanas aģentūras sociālās apdrošināšanas eksperte un analītiķe. Kopš doktora grāda iegūšanas sociālajā medicīnā un dzimtes studijās Ūmeo (*Umeå*) Universitātē Zviedrijā galvenokārt pētījusi cilvēku ar smagu invaliditāti labklājības un sociālās apdrošināšanas jautājumus. Bijusi arī ilggadēja asociētā pētniece Upsalas (*Uppsala*) Universitātē, kur darbojusies par projekta vadītāju, vadošā pētniece un turpina lasīt lekcijas un vada maģistrantūras un doktorantūras studentu darbus. Iepriekšējie pētījumi ir bijuši saistīti ar dažādiem sabiedrības veselības aspektiem, piem., psihisko veselību un bezdarbnieku veselības uzvedības paradumiem pārejas posmā no pusaudža vecuma līdz brieduma gadiem, kā arī ar invaliditāti un labklājību, sociālās apdrošināšanas un drošības sistēmām, īpašu uzsvāru liekot uz dzimtes mijiedarbību ar individuāliem, sociāliem un strukturāliem faktoriem. Jaunākās profesionālās un pētniecības intereses ietver Eiropas sociālās apdrošināšanas sistēmu un tiesību aktu

izpēti. Pašlaik ir Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta un Rīgas Stradiņa universitātes vadošā pētniece, nesēn uzsākusi vadīt projektu par sabiedrības novecošanas jautājumiem Baltijas jūras reģiona valstīs. Vada arī Ziemeļvalstu diasporas izglītības un kultūras grupu. Ir ievērojama pieredze dažādu diasporas organizāciju vadībā, kas ļauj ar lielu izpratni atainot ārvalstīs dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo dzīvesstāstus un pieredzes.

Raksturvārdi: migrācija, labklājība, sociālā apdrošināšana, ārstniecības pakalpojumi, transnacionālisms, sabiedrības veselība.

Ievads

Veselības aprūpes pieejamība ir nozīmīgs labklājības un drošības aspekts ikvienam cilvēkam neatkarīgi no dzimuma, vecuma, ienākumu līmeņa, saziņas valodas, izcelsmes valsts un pašreizējās mītnes zemes. Nesenajos Latvijas zinātnieku pētījumos ar veselības aprūpi un sociālo drošību saistītie jautājumi ir pakāpušies ārpus Latvijas dzīvojošo tautiešu interešu un rūpju hierarhijā¹. Jaunā Diasporas likuma rosinātas, arī Latvijas sabiedrībā notiek plašas diskusijas par jautājumiem, kas saistīti ar nodokļa apmēru ārvalstīs nopelnītajām

pensijām un likuma ietekmi uz remigrāciju². Aktualizējot sociālās drošības tēmas, no tām neatdalāma ir veselības aprūpes problemātika – kādi pakalpojumi būs pieejami ārpus Latvijas dzīvojošajiem un kas par to maksās³. Savukārt Latvijas valstspiederīgajiem citviet pasaulē nozīmīga ir pakalpojumu kvalitāte, pieejamība u. c. aspekti, kas nereti nosaka arī to, vai notiks izvēle par labu remigrācijai vai, tieši otrādi, to kavēs. Pētījumā *Labklājības un sociālās integrācijas izpēte likvidās migrācijas kontekstā: longitudinālā pieeja*⁴ (turpmāk –

² Reine 2020.

³ Diaspora turpmāk nevarēs saņemt Latvijas valsts apmaksātu veselības aprūpi (04.12.2017.). Pieejams: <https://www.latviesi.at/diaspora-turpmak-nevares-sanemt-latvijas-valsts-apmaksatu-veselibas-aprupi/> (30.09.2020.).

⁴ Pētījumu finansē Latvijas Zinātnes padomes grants Nr. LZP-2018/1-0042.

¹ Mieriņa 2019; Hazans 2016.

Pētījums) liela uzmanība ir pievērsta respondentu – Latvijas diasporas – zināšanām par Eiropas sociālo apdrošināšanu un tās izmantošanu migrantu veselības un psiholoģiskās labklājības nodrošināšanā. Eiropas Savienības direktīvas paredz iespējas saņemt veselības aprūpi citās valstīs⁵, tai skaitā Latvijā, tāpēc pētījumā tiek arī apskatīts, cik lielā mērā veselības aprūpes pakalpojumu saņēmēji izmanto šīs direktīvas sniegtās iespējas vai, tieši pretēji – iespējas saņemt Latvijas valsts vai pašu apmaksātus pakalpojumus. Pētījumā arī tiek analizēts, kādi ir Latvijas veselības pakalpojumu izmantošanas motīvi un kā notiek to apmaksa. Raksts sniedz ieskatu, kurās mītnes zemēs dzīvojošie Latvijas diasporas pārstāvji izvēlas saņemt veselības aprūpi Latvijā. Uzmanība ir pievērsta arī vajadzībām, kuras apmierināt izvēlas pārsvarā Latvijā, padziļināti skaidrojot kvalitatīvo pētījumu rezultātus.

Pētījuma metodoloģija

Pētījuma aptauja veikta laikā no 2019. gada 24. septembra līdz 11. novembrim, izmantojot longitudinālu dizainu (t. i., aicinot aptaujā piedalīties tos, kuri bija atstājuši savu kontaktinformāciju iepriekšējā aptaujā), taču piesaistot arī jaunus respondentus, replicējot 2014. gadā veiktās aptaujas pētījuma dizainu un metodoloģiju. Tāpat kā 2014. gadā, informācija par aptauju izplatīta ar diasporas mediju palīdzību, ievietojot informāciju ārvalstīs dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo interneta grupās un vēstkopās, ar Latvijas institūciju, kas veic darbu ar diasporu, palīdzību (Ārlietu ministrija, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Izglītības un zinātnes ministrija, Latviešu valodas aģentūra, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra), kā arī izsūtot informāciju un lūdzot ar to dalīties 390 iepriekš identificētām latviešu vai Latvijas izcelsmes cilvēku organizācijām, grupām, biedrībām, kopām, draudzēm u. tml. Tika izvietoti informatīvie reklāmplakāti par aptauju *Facebook*, portālos *Delfi.lv* (latviešu un krievu valodā) un *Press.lv*, tāpat *Draugiem.lv*

aicinājumi saviem lietotājiem, kā arī veikta aktīva komunikācija LU pētnieku mājaslapās un sociālajos tīklos. Anketa, tāpat kā 2014. gadā, bija pieejama latviešu, krievu un angļu valodā, un bija iespējams aizpildīt anketas garo vai īso variantu. Pretstatā 2014. gadam, kad 66% respondentu izvēlējās pilno anketas versiju, šoreiz 67% izvēlējās aizpildīt īsāko anketas versiju, kurā daļa jautājumu (pēc rotācijas principa) netika uzdoti. Aptaujā piedalījās 7702 respondenti vecumā no 15 gadiem: 6242 ārvalstīs dzīvojošie (t. sk. 334 transnacionāli, kas dzīvo vienlaikus Latvijā un ārzemēs) un 1460 remigranti. Aptaujas anketa un metodoloģija tika saskaņota ar Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Ētikas komisiju.

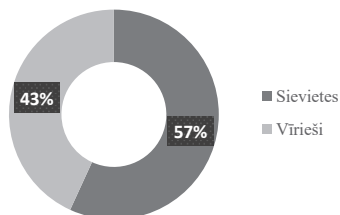
Datu iegūšanai tika izmantota interneta aptauja. Lai aptaujas datus varētu attiecināt uz visu Latvijas valstspiederīgo emigrantu kopumu, pētījumā tika izstrādāta īpaša statistisko datu svaru metodoloģija, izmantojot *OECD*, *Eurostat*, Latvijas Republikas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes un Lielbritānijas Centrālās statistikas pārvaldes datus un daudzfaktoru datu imputāciju. Arī šajā ziņojumā tiks izmantoti svērti dati, nodrošinot rezultātu vispārināšanas iespēju. Aptauju dati ir svaroti attiecībā pret četriem emigrantu sociāldemogrāfiskajiem faktoriem – dzimumu, vecumu, izglītības līmeni un galveno valodu, papildus stratificējot visu paraugkopu pēc emigrantu mītnes valsts. Svaru piemērošanas rezultātā visu svarošānā izmantoto faktoru sadalījums paraugkopā kļūst vienāds ar šo faktoru sadalījumu ģenerālkopā. Šo faktoru ietekme uz piedalīšanās varbūtību aptaujā no datu analīzes viedokļa tiek dzēsta, tādējādi būtiski palielinot aptaujas datu reprezentatīvātāti. Tomēr nav pamata uzskatīt, ka šie faktori aptaujā piedalīšanās varbūtību nosaka pilnībā. Šo varbūtību noteikti ietekmē arī virkne citu faktoru, kuri diemžēl nav iekļauti svaru aprēķinā, jo tie ir vai nu paši par sevi neizmērāmi (piem., konkrēta indivīda vispārējais atsaucības līmenis), vai arī to sadalījums ģenerālkopā nav zināms. Līdz ar to mēs nevaram apgalvot, ka svarotie dati ir pilnībā reprezentatīvi. Tomēr domājams, ka atlikušās novirzes no reprezentativitātes nav daudz lielākas nekā parasti sastopamās nerespondences radītās novirzes no reprezentativitātes

⁵ Direktīva 2011/24/ES par pacientu tiesību piemērošanu pārrobežu veselības aprūpē (Directive 2011).

klasiskā gadījumizlasē⁶. Izmantoti svāri “visai Latvijas diasporai”, kuru metodika izstrādāta remigrantu aptaujai *Atgriešanās Latvijā*⁷.

Analīze

Čandera diasporas definīcijā “ārpus savas dzimtenes izkļiedēta nācijas daļa, kas apzinās savu piederību izcelsmes valstij”⁸, var ietilpt dažādās citu valstu teritorijās dzīvojošie indivīdi, kuri ir piederīgi Latvijai, uztur kultūras, ekonomiskās un politiskās saiknes ar Latviju⁹. Mazāk tiek apskatīti veselības aprūpes un sociālie jautājumi, kuri arvien biežāk ierindojas prioritāšu augšgalā un ir spēcīgi faktori, kas ietekmē izvēli: vai nu remigrācija/repatriācija, vai tomēr dzīves un darba gaitu turpināšana ārpus Latvijas. Pētījumā ir ietvertas respondentu grupas, kuras izvēlējas atbildēt uz pilno aptauju vai kurām pēc jautājumu bloka rotācijas principa tika uzdoti jautājumi par veselības aprūpi. Pētījuma pirmajā solī no visiem 7702 respondentiem, izmantojot statistiskos svarus, tika izvēlētas grupas, kuras mīt 1) ārpus Latvijas, 2) lielākoties ārpus Latvijas vai 3) pārmaiņus Latvijā un ārzemēs, kopumā veidojot 6242 respondentu grupu. Analītiskā darba nākamajā solī tika atlasīti tie 1395 respondenti, kuri bija izvēlējušies saņemt veselības aprūpi Latvijā pēdējo piecu gadu laikā. Līdzīgi kā citos pētījumos, tai skaitā diasporas aptaujās, sieviešu īpatsvars ($n = 793$) ir lielāks nekā vīriešu ($n = 602$) dalībnieku skaits (1. attēls).

1. attēls. Respondentu dzimums, kuri mīt ārpus Latvijas, lielākoties ārpus Latvijas vai pārmaiņus Latvijā un ārzemēs un kuri ir saņēmuši veselības aprūpes pakalpojumus Latvijā pēdējo piecu gadu laikā

⁶ Goldmanis 2015.

⁷ Hazans 2016.

⁸ Chander 2001.

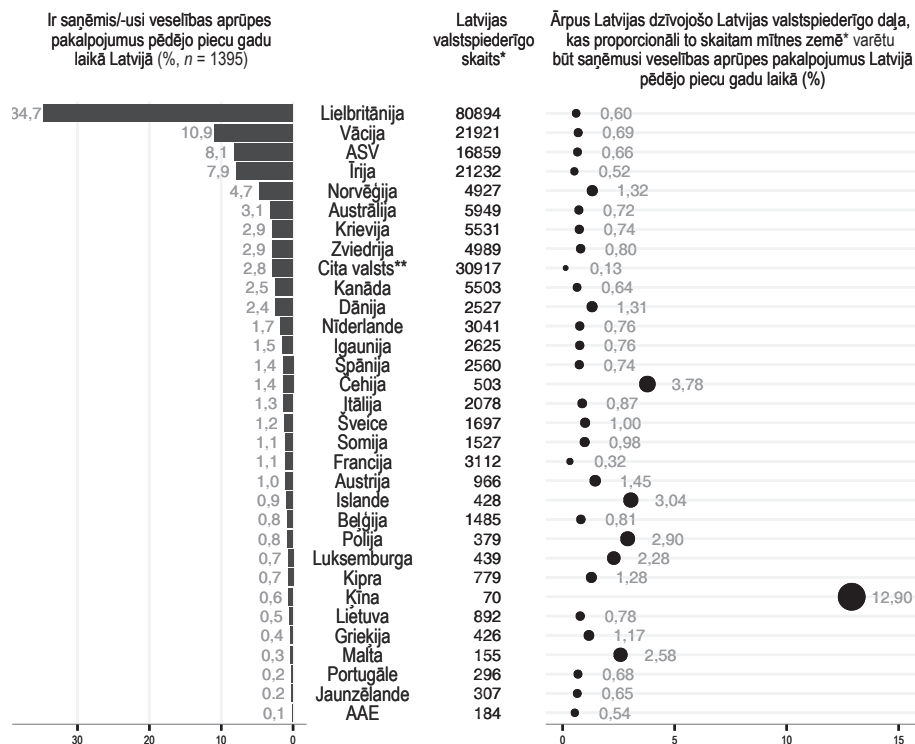
⁹ Dzenovska 2012, 176.

Pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP)¹⁰ datiem, 2020. gada sākumā ārvalstīs savu dzīvesvietu bija reģistrējuši 203 933 Latvijas valstspiederīgie. Kā redzams 2. attēlā, tā augšgalā, pēc pētījuma datus iegūtās informācijas par Latvijas veselības aprūpi saņēmušo īpatsvara, ir Lielbritānija, arī Vācija, ASV un Īrija. Tomēr tās nav valstis, kurās mītošie Latvijas valstspiederīgie proporcionāli vairāk izmantotu iespējas saņemt medicīnisko palīdzību. Savukārt tādas labklājības valstis kā Norvēģija, Dānija, Austrija u. c. ir ierindojamas to valstu grupā, kurās mītošie Latvijas valstspiederīgie relatīvi vairāk izmanto Latvijas veselības aprūpes sniegtās iespējas nekā iepriekš minētajās valstīs, tomēr arī to rādītāji ir krietni zem vidējā. Savukārt tādas valstis kā Čehija, Islande, Malta, Polija ierindojas to valstu grupā, kur pieprasījums pēc veselības aprūpes Latvijā ir ievērojami augstāks nekā caurmērā. Arī Luksemburga ir ar augstāku Latvijas veselības aprūpes pakalpojumu izmantošanu īpatsvaru, ko varētu izskaidrot ar sociālās apdrošināšanas īpašajiem noteikumiem daļai respondentu, kuri ir Eiropas Savienības institūciju darbinieki. Tomēr šāda sakarība nav atrodama Beļģijā dzīvojošajiem.

Ģeogrāfiskais tuvums tomēr neatspoguļo tendenci saņemt veselības aprūpes pakalpojumus Latvijā, jo rādītāji tādās tuvējās kaimiņvalstīs kā Igaunija, Lietuva un Krievija tomēr ir krietni zem vidējā (1,5%) visā iekļauto valstu grupā. Kā bija paredzams, proporcionāli ārpus Latvijas dzīvojošo skaitam ASV, Kanādā, Austrālijā un Jaunzēlandē mītošie samērā nedaudz izmanto veselības aprūpes pakalpojumus Latvijā, kamēr uz visu valstu fona īpašu uzmanību izpelnās Ķīna ar vairāk nekā 12,9% veselības aprūpes pakalpojumu saņēmēju Latvijā.

Sākotnējie pētījuma rezultāti norāda, ka tieši veselības aprūpes (ne)pieejamība mītnes zemē un Latvijā var būt transnacionālistu veicinoša faktoru grupa. Individuālās izvēles atšķiras dažādās Eiropas valstīs mītošajiem, turklāt veselības aprūpes izmantošanas variācijas nereti ir kombinētas – gan kā medicīnas tūrisms, segts ar apdrošināšanu vai privāti, gan Latvijas valsts apmaksāta veselības aprūpe.

¹⁰ PMLP 2020.

2. attēls. Valsts ārpus Latvijas, kurā respondents dzīvo un/vai strādā un saņēmis veselības aprūpes pakalpojumus pēdējo 5 gadu laikā Latvijā, un kopējais ārpus Latvijas dzīvojošo tādu Latvijas valstspiederīgo skaits un attiecīgā proporcija, kuri saņēmuši veselības aprūpes pakalpojumus Latvijā

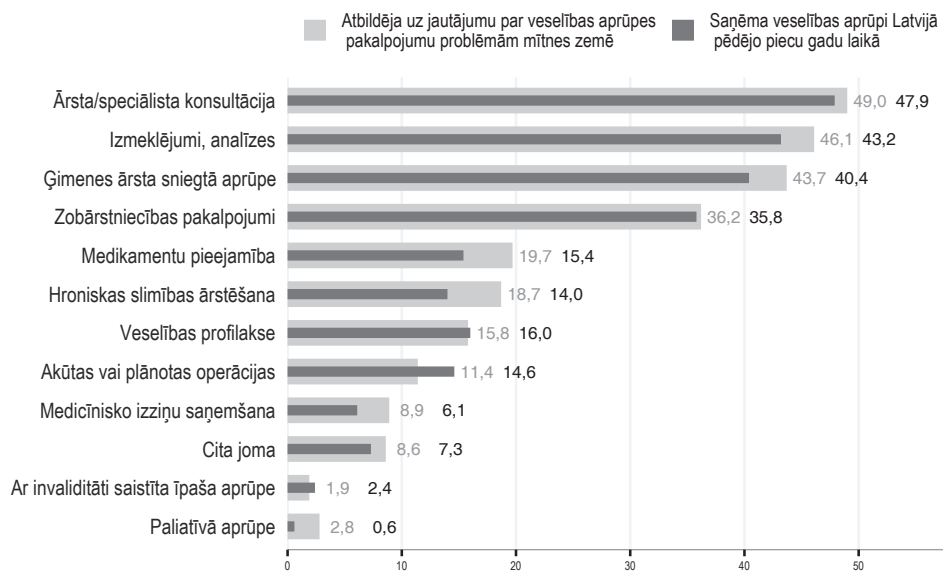
Piezīmes: * – pēc PMLP 2020. gada sākuma datiem; ** – cita valsts ir jebkura valsts, kas nav iekļauta tabulā. Vizualizācija: Aleksandrs Aleksandrovš

Kopumā 165 respondentiem bija iespēja atbildēt uz jautājumiem par problēmām saņemt veselības aprūpes pakalpojumus mītnes zemēs, proti, kas tieši vai netieši veicina braucienus intensitāti un ilgumu uz Latviju.

Jautājumu izvēle jau projekta plānošanas gaitā paredzēja kvantitatīvo datu izmantošanu par pamatu kvalitatīvo datu ieguvei, veicot intervijas, kas labāk ļautu izprast iegūtos statistiskos rezultātus. No pētījumā līdz šim veiktajām padziļinātajām intervijām ar dažādu Eiropas valstu respondentiem vairāki veselības aprūpes pakalpojumi mītnes zemēs tika vērtēti kā nepieejami/neeksistējoši vai nepietiekami labas kvalitātes. Visi aptaujātie respondenti atzina, ka Latvijā piedāvāto veselības pakalpojumu izmantošana un profilaktiskie izmeklējumi ir starp svarīgākajiem mērķiem, plānojot braucienus uz Latviju. Neraugoties uz respondentu

pietiekamām mītnes zemes valodu un sistēmas zināšanām, tika pausta uzticēšanās savam Latvijas ģimenes ārstam, pieejamām cenām profilaktiskiem izmeklējumiem un analīzēm, kurus daudzās labklājības valstīs neveic, kā arī augsts Latvijas speciālistu novērtējums.

Visbiežāk mītnes zemēs neapmierinātība bija saistīta ar problēmām saņemt ārsta/speciālista konsultāciju (3. attēls). Aptuveni puse respondentu no Vācijas, Lielbritānijas un vien nedaudz mazāk – no Nīderlandes bija saskārušies ar šīm problēmām. Intervijās aptaujātie atzina, ka Latvijā saņemt ārsta/speciālista pakalpojumus ir vieglāk, ātrāk un arī lētāk. Līdzīgi problēmas veikt izmeklējumus un analīzes mītnes zemēs visvairāk ir Vācijā dzīvojošajiem, kam seko Īrija, Lielbritānija, Somija, Igaunija, Nīderlande, ASV u. c. (virs vidējā rādītāja). Vācijā, Nīderlandē, Zviedrijā,

3. attēls. Kādā jomā respondents bija saskāries ar veselības aprūpes pakalpojumu problēmām mītnes zemē – visi kopā un atsevišķi tie respondenti, kuri saņēmuši veselības aprūpi Latvijā pēdējo piecu gadu laikā

Vizualizācija: Aleksandrs Aleksandrovš

Lielbritānijā dzīvojošie vairāk nekā citi arī atzīmēja, ka ir grūtības saņemt ģimenes ārsta pakalpojumus.

Nākamajā solī no tiem 364 respondentiem, kas kādu iemeslu dēļ nebija varējuši saņemt veselības aprūpes pakalpojumus savā mītnes zemē ārpus Latvijas, tika atlasīti tie, kuri pēdējo piecu gadu laikā bija saņēmuši veselības aprūpi Latvijā ($n=165$). Līdzīgi rezultāti caurmērā saglabājās arī šai izlasei.

Pētījumā ir objektīvs nepietiekamas informācijas daudzums, lai varētu izdarīt secinājumus par Ķīnā dzīvošajiem Latvijas valstspiederīgajiem un viņu veselības aprūpes paradumiem un vajadzībām. Tiek izvirzīta hipotēze, ko nākamajos pētījumos, tai skaitā padziļinātās intervijās, varētu pārbaudīt, vai valodas zināšanu trūkums, kā arī kulturālās atšķirības ir šķērslis, lai saņemtu apmierinošus veselības aprūpes pakalpojumus tālajā valstī, ar kuru tiek veidotas arvien ciešākas biznesa un diplomātiskās saites. Iespējams, ne tikai Ķīnā, bet arī citās valstīs salīdzinoši neseno iecerētajiem varētu būt nepietiekama sociālā un veselības apdrošināšana, lai pilnībā saņemtu visus nepieciešamos pakalpojumus.

Šī problemātika varētu būt attiecināma arī uz Eiropā strādājošajiem, kuri vēl nav iekļāvušies mītnes zemes sociālās drošības tīklā vai to nevar iegūt darba specifiskas dēļ.

Latvijas likumdevēji pēdējos gados ir pauduši ieinteresētību par ārpus Latvijas dzīvojošo nesamaksāto sociālo iemaksu apjomu, kas tomēr ļauj tiem izmantot sistēmu bez maksas vai tikai ar pacienta iemaksu. Tāpēc viens no pētījuma mērķiem bija noskaidrot, cik lielā mērā veselības aprūpes pakalpojumus apmaksā paši un cik – izmanto iespējas, ko sniedz Latvijas pilsonība, agrākais pieraksts pie ģimenes ārsta, iespējams, ka kāds nav izdeklarējies u. tml.

Analizējot respondentu norādītos veselības aprūpes pakalpojumu apmaksas veidus, kopumā vien piektā daļa (21%) jeb 289 no 1376 respondentiem, kuri atbildēja uz jautājumu par apmaksas veidiem un kuri lielākā vai mazākā mērā dzīvo ārpus Latvijas, pilnībā izmantoja Latvijas valsts apmaksātos pakalpojumus vai Eiropas veselības apdrošināšanas karti (EVAK). Ekstrapolējot uz visu PMLP reģistrēto ārvalstīs dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo skaitu, medicīnisko aprūpi par valsts

līdzekļiem vai ar EVAK karti pēdējo piecu gadu laikā varētu būt saņēmušas aptuveni 709 personas no visiem 3378 ārvalstīs mītošajiem Latvijas valstspiederīgajiem¹¹, kuri ir izmantojuši Latvijas veselības aprūpes iespējas¹². Pārējie ir maksājuši paši vai pakalpojumus apmaksājuši dažādi apdrošināšanas veidi.

Noslēgums

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka ir noteikti diasporas segmenti, kam Latvijas

veselības aprūpes sistēma varētu šķīst pieejamāka gan praktiski, gan finansiāli, turklāt ir ērtāka arī komunikatīvā un sociokulturālā ziņā, un to apliecina gan statistikas, gan intervijās aptaujāto dati. Tostarp aptaujas rezultāti liecina, ka ir maz respondentu, kuri būtu neapmierināti ar invaliditātes un paliatīvo aprūpi mītnes zemēs. Ģeogrāfiskais attālums ir mazāk svarīgs Eiropas robežās, lai saņemtu veselības aprūpi Latvijā. Kā liecina pētījuma rezultāti, iespējas veikt profilaktiskās apskates, saņemt speciālista un ģimenes ārsta konsultācijas gan veido ciešu saikni ar Latviju kā izcelsmes valsti, gan veicina transnacionālu dzīvesveidu. Neraugoties uz atsevišķu izceļotāju grupu noraidošo attieksmi pret Latvijas valsti, kopumā ir vērojama uzticēšanās veselības aprūpes sektoram Latvijā.

¹¹ Aprēķināts kā 1,5% no 225 198 PLMP datubāzē reģistrēto ārvalstīs mītošo Latvijas valstspiederīgo skaita, kas reizināts ar 21.

¹² Nav datu par vairākkārtēju veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanu.

VĒRES

Chander, A. (2001) Diaspora Bonds. *New York University Law Review*, 76.

Directive 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011 on the application of patients' rights in cross-border healthcare. Latviski pieejams: https://ec.europa.eu/health/cross-border_care/overview_lv (30.09.2020.).

Dzenovska, D. (2012) *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos*. Rīga : Biznesa augstskola Turība.

Goldmanis, M. (2015) Statistisko svaru dizains pētījumā *Latvijas emigrantu kopienas*. Mieriņa, I. (sast.) *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

Hazans, M. (2016) *Atgriešanās Latvijā: remigrantu aptaujas rezultāti*. Rīga : LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. https://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/petijumi/Atgriesanas_Latvija_-_petijuma_zinojums.pdf (30.09.2020.).

Mieriņa, I. (2019) *Kas mudina aizbraucējus atgriezties Latvijā: vai tikai ienākumu jautājums?* Rīga : LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. Pieejams: <https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP%20prezentacija%20Mierina.pdf> (30.09.2020.).

Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde (PMLP) (2020) *Latvijas valstspiederīgo personu skaits ārvalstīs* (01.01.2020.). Pieejams: https://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/PSAV_Aarvalstis_Latvijas_VPD_2020.pdf (30.09.2020.).

Reine, I. (2020) *Sociālās un veselības aprūpes līkloči: transnacionālisma izpausmes iespēju laikmetā*. Referāts LU 78. starptautiskās zinātniskās konferences sesijā "Jaunās migrācijas formas: ko tās nozīmē migrācijas pētniecībai". Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

ATGRIEŠANĀS ZAUDĒTAJĀ PARADĪZĒ: TRIMDAS (DIASPORAS) LATVIEŠU DZIMTENES APCIEMOJUMI

Maija Krūmiņa ir *Mg. hist.*, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta mutvārdu vēstures pētniece. 2011. gadā aizstāvēts maģistra darbs *Nacionālā Mutvārdu vēstures krājuma kolekcijas kā avots Otrā pasaules kara bēgļu izceļošanas pētniecībā* (LU Vēstures un filozofijas fakultāte), pašlaik izstrādā disertāciju par Latvijas Otrā pasaules kara bēgļiem. Galvenās pētnieciskās intereses: Otrā pasaules kara bēgļu izceļošana, latviešu trimdas vēsture, mutvārdu vēsture, migrācija. Pētījumu rezultāti publicēti Latvijā un starptautiskos izdevumos. Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas *Dzīvesstāsts* biedre.

Raksturvārdi: trimda, migrācija, identitāte, māju sajūta, mutvārdu vēsture.

Pēdējā desmitgadē migrācija un tās pētniecība ir kļuvusi arvien aktuālāka gan pasaules, gan Latvijas kontekstā. Nozīmīga daļa no Latvijas migrācijas vēstures ir arī tie vairāki simti tūkstoši Latvijas iedzīvotāju, kuri Otrā pasaules kara pēdējos gados devās bēgļu gaitās jeb piespiedu migrācijā uz Rietumvalstīm un, karam noslēdzoties, neuzskatīja par iespējamu atgriezties okupētajā dzimtenē. Tādējādi šie cilvēki, kuri visbiežāk bija devušies ceļā ar pārliecību par drīzu atgriešanos, kara un lielvaru politikas dēļ bija palikuši bez mājām. Saproto, ka šis *bezmāju* (angl. – *homelessness*) stāvoklis ieilgs, latviešu bēgļi meklēja un atrada patvērumu jaunās mītnes zemēs, kur definēja sevi kā trimdas kopienas, kurai ir kopīgs mērķis – cīņa pret komunismu, darbs neatkarīgas Latvijas atjaunošanas labā un latviešu kultūras saglabāšana svešumā, tās tālāka attīstīšana un ieaudzināšana nākamajās paaudzēs.

Laikam ejot, šie cilvēki pielāgojās jauniem apstākļiem, vairāk vai mazāk integrējās

mītnes zemju sabiedrībās, vadīja sekmīgas dzīves, vienlaikus neaizmirstot trimdas kopīgos mērķus un saglabājot savu latvisko identitāti, ko nodeva arī nākamajām trimdas paaudzēm. Latvijai atgūstot neatkarību, trimda oficiāli beidzās, jo latviešiem beidzot bija iespēja atgriezties *mājās*. Tomēr visbiežāk izrādījās, ka 50 gadi ir bijis pārāk ilgs laiks un cilvēki ir pārāk iesakņojušies, lai atgrieztos¹. Turklāt aktualizējās jautājums – kas ir tā vieta, ko šie cilvēki uzskatīja par savām mājām? Vai tā ir konkrētā ģeogrāfiskā vieta/valsts vai ideāltēls, kurā nav iespējams atgriezties?

Raksta pamatā ir pieņēmums, ka pastarpinātas atbildes uz iepriekš minētajiem jautājumiem iespējams iegūt, aplūkojot trimdas (pēc 1991. gada – diasporas) latviešu dzimtenes apciemojumu pieredzi, īpašu uzmanību vēršot uz pirmo viesošanos Latvijā, jo bieži vien tieši tā izgaismoja sadursmi starp iedomāto/iztēloto Latvijas tēlu un realitāti, bet vienlaikus

¹ Kulturālos faktoros, kas iespaidoja trimdas latviešu neatgriešanos Latvijā, aprakstījusi mutvārdu vēstures pētniece Maija Hinkle (Hinkle 2007).

atspoguļoja arī to, ka daļai trimdinieku, neraugoties uz ilgajiem svešumā pavadītajiem gadiem, Latvija joprojām iemieso vienīgās un īstās mājās².

Par avotu minētās pieredzes izpētē izmantotas Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājuma dzīvesstāstu intervijas ar trimdas latviešiem³, kuri “katrs atsevišķi vēsta par individuāliem un personiskiem dzīves notikumiem, tomēr, aplūkoti lielākā skaitā, ļauj saskatīt veselas paaudzes, vēstures laikmeta vai ģeogrāfiskas vietas kopainu”⁴. Īpaši nozīmīgi pētāmā jautājuma kontekstā ir arī tas, ka šāda veida biogrāfiskie avoti spēj atklāt, “kāda nozīme notikumiem bijusi cilvēku dzīvēs, cik dziļš ir to emocionālais iespaids, kā cilvēks apzinās notikušo un kā caur to izteic sevi, savu identitāti”⁵.

Lai ievietotu Latvijas apmeklējuma pieredzi plašākos kontekstuālos ietvaros, raksta sākuma daļā apzināti tādi jēdzieni kā *vietas identitāte*, *mājas un māju izjūta* tiešā kopsakarībā ar migrācijas, bēgļu un trimdas problemātiku, kā arī sniegts īss ieskats diskusijās, kas trimdas sabiedrībā apvija Padomju Latvijas apciemojumus. Tikai saprotot šo kontekstu, iespējams pilnvērtīgi izvērtēt, kāda loma dzimtenes apmeklējumiem bija trimdas latviešu dzīvē un identitātē.

Trimdas sabiedrības attieksme pret Padomju Latvijas apmeklējumiem

50. gadu otrajā pusē padomju varas iestādēm kļuva skaidrs, ka iecerētā Rietumos nokļuvušo *padomju pilsoņu* masveida repatriācija nenotiks, tāpēc 1959. gadā PSRS vēstniecības ārzemēs saņēma slepenu norādījumu pārtraukt repatriāciju un sākt šiem pilsoņiem izsniegt

vīzas īslaicīgam dzimtenes apmeklējumam⁶. Tādā veidā arī latviešu trimdiniekiem bija pavērts ceļš Latvijas apciemšanai. Taču zīmīgi, ka līdz ar šādas iespējas rašanos lielā mērā piepildījās padomju puses mērķis šķelt trimdas sabiedrību, jo visos tās līmeņos (organizācijās, baznīcu draudzēs un pat ģimenēs) bija vērojami krasi atšķirīgi viedokļi par to, vai šī iespēja ir jāizmanto.

Vairākums trimdas vadošo organizāciju un stingrā kursa⁷ piekritēju krasi nostājās pret dzimtenes apmeklējumiem (un kultūras sākariem kopumā), kā iemeslus minot vairākus apsvērumus: 1) dzimtenes apciemšana pierādīšot, ka trimdas sabiedrība atzīst tagadējo Latvijas valdību un līdz ar to Latvijas okupāciju; 2) braucieni ir bīstami, jo čeka dzimtenes apmeklētājus var savervēt darbam savā labā; 3) uz Latviju nav vērts braukt, jo *tūristi* netiek laisti ārpus Rīgas, bet viesnīcās ir uzstādītas noklausīšanās ierīces, kā dēļ ar saviem tuviniekiem nav iespējams brīvi sarunāties. Kopumā dzimtenes apmeklējumi tika atzīti par “kaitīgiem Latvijas nacionālām interesēm”⁸; tika apgalvots, ka nav iespējams stāstīt par latviešiem nodarīto netaisnību starptautiskā forumā, ja tam pretī var atsaukties uz trimdas latviešu braucieniem uz Latviju⁹, un tika lietoti pat tādi tēlaini salīdzinājumi kā “braucēji zāgē nost visu mūsu tautas nākotni, nogriež ceļu uz brīvību, lej ūdeni krievu propagandas dzirnās”¹⁰.

Tomēr ne tikai atsevišķi cilvēki, bet pat vesela trimdas sabiedrības daļa – vairums jauniešu un viņu organizāciju – ieņēma pretejas pozīcijas un atbalstīja gan kultūras sakarus ar Latviju, gan tās apciemojumus. Raksturojot tālaika situāciju, trimdas jaunatnes pārstāvji pat izteicās, ka pastāv divi dzelzs aizkari, kas trimdiniekus šķir no dzimtenes. “Vienu radījusi svešā okupācijas vara, otru – mēs paši ap sevi”¹¹, ar to domājot, ka trimdas lielākā

² Socioloģe Baiba Bela norādījusi, ka Latvijas apciemšanas stāsti iezīmē to, ka lielai daļai vecākās paaudzes trimdinieku Latvijas tēls jeb jēdziens nav tāpatīgs ar šīsdienas ģeogrāfisko Latviju un tās sociālo, politisko un kultūras kārtību (Bela 1997, 129).

³ Analizētas divas no NMV krājuma kolekcijām: *Latvieši Anglijā: 2009–2013* (50 intervijas) un *Latvieši Zviedrijā: 1996* (27 intervijas), kā arī atsevišķas ASV ierakstītas intervijas.

⁴ Bela-Krūmiņa 2004, 529.

⁵ Zirnīte 2011, 204.

⁶ Lešinskis 1986, 109.

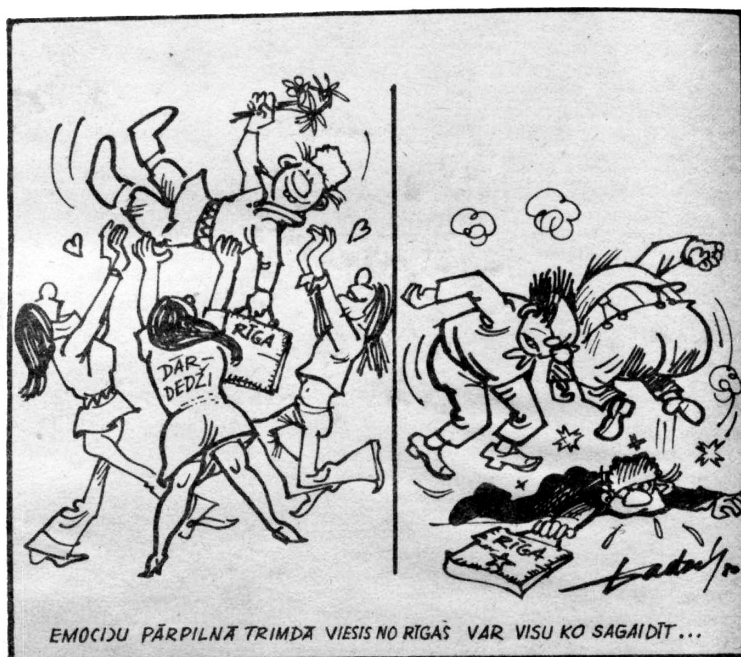
⁷ Stingrā kursa piekritēji uzskatīja, ka cīņā par mērķi – Latvijas neatkarības atjaunošanu – nav pieļaujamas citas attiecības starp trimdu un Latvijas PSR kā vien konfrontācija.

⁸ Vēla atmoda 1968, 6.

⁹ Sakari ar Latviju 1966, 4.

¹⁰ Kalniņš 1964, 1.

¹¹ Ruņģis 1957, 156.

Karikatūra latviešu nedēļas laikrakstā "Latvija Amerikā"

(Nr. 10, 1981. gada 7. marts)

daļa, un īpaši organizāciju vadība, ir tik ļoti ieslīgusi naidā pret komunismu, ka negrib par to neko zināt, tajā skaitā – arī par latviešiem, kas palikuši Latvijas PSR. Savukārt jaunā paaudze, kas bija dzimuši jau ārpus Latvijas vai pametuši to, būdami pavisam mazi, pauda, ka vēlas apmeklēt Latviju, lai, no vienas puses, iepazītu to un spētu būt pienācīgi savas zemes patrioti¹²; no otras puses, lai realitātē iepazītu visu trimdinieku lielāko ienaidnieku – komunismu¹³. Stingrā kursa piekritējiem tas deva iemeslu apvainot jauniešus koeksistences meklēšanā un komunistiskā domāšanā, un arī citiem trimdiniekiem, kuri izmantoja iespēju apmeklēt Latviju, bieži vien, sevišķi 60. gados, bija jāsaskaras ar nosodījumu no pārējās

trimdas sabiedrības, ko apliecina arī NMV intervijas¹⁴.

70. gados trimdas centrālās organizācijas un daļa sabiedrības mīkstināja savu nostāju Latvijas apciemošanas jautājumā, lielā mērā atstājot savstarpējo apciemojumu jautājumu "katra cilvēka sirdsapziņas, izjūtas un dzīves izpratnes izšķiršanās ziņā"¹⁵. Turklāt jau 1973. gadā Pasaules Brīvo latviešu apvienības veiktā aptauja uzrādīja, ka katrs desmitais trimdinieks Latviju jau bija apciemojis¹⁶. Lai arī šis skaitlis nav drošticams, jo atbildes tika saņemtas vien no 177 respondentiem, arī PSRS Ministru Padomes Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes *Intūrists* Rīgas nodaļas dati rāda, ka 1971. gadā Latviju apmeklēja 1060 tūristu-trimdinieku, 1972. gadā – 1375, un ar katru

¹² Šo apstākli labi raksturo Ata Lejiņa skaidrojums par to, kāpēc viņš 1970. gadā brauca uz Latviju: "Kāpēc braucu? Vienkārši vajadzēja redzēt Latviju, citādi nevarētu būt trimdinieks, vispār latvietis." (Lejiņš 2002, 182.)

¹³ "Apgalvojums, ka mēs esam aizmirsuši, kas ir komunisms, ir ļoti saudzīga kritika. Īstenībā mēs nekad neesam zinājuši – kas ir komunisms." (Lausks 1959, 27)

¹⁴ "Bet, kad es atbraucu atpakaļ [no Latvijas PSR], bij man tādi draugi, kas divi gadi ar manīm nerunāja, ka es esmu braucis pie komunistiem." (NMV-450, sieviete, dzim. 1920)

¹⁵ Leitītis 1981, 5.

¹⁶ Grava 1973.

nākamo gadu šis skaitlis pakāpeniski pieauga¹⁷. Tas apliecina, ka, lai arī vienprātība Latvijas apciemojumu jautājumā trimdas sabiedrībā nekad netika sasniegta un līdz pat neatkarībai jeb 80. gadu beigām daļa trimdinieku to uzskatīja par sev nepieņemamu rīcību¹⁸, apciemojumi notika, turklāt arvien lielākā skaitā.

Saprotams, ka daudzu braucēju galvenā motivācija bija vēlme satikt radniekus, ko tie pēdējo reizi bija redzējuši vēl kara laikā; savukārt jauniešus, kā jau minēts, visbiežāk vadīja vēlme realitātē skatīt vietu, par ko tie tik daudz bija dzirdējuši gan ģimenē, gan latviskajā vidē, bet ko nebija redzējuši savām acīm. *Daugavas Vanagu* Vācijas valdes priekšsēdis Jēkabs Leitītis tēlaini rakstīja: “Uz Latviju jābrauc mūsu jaunajiem, un jo sevišķi tiem, kuri dzimuši ārpus Latvijas. Kā lai viņi saprot un iepazīst tēvzemes mīlestību, ja savām acīm nav skatījuši mūsu zemi? Lai jaunieši aizbrauc uz tēvu dzimto zemi, lai liek delnu uz Latvijas zemes un jūt mūžīgās tēvzemes mīlestības sirdspukstienus.”¹⁹ Kā redzams, Leitītis vistiesākajā veidā sasaista dzimteni/tēvzemi kā ģeogrāfiski noteiktu un fizisku vietu ar cilvēka (trimdinieka) identitāti, uzskatot, ka tā ir šīs identitātes avots jeb izejas punkts, kuram “nepieskaroties” ir grūti saglabāt sevī latvietību.

Dzimtenes/māju nozīme bēgļu un trimdinieku identitātē

Bēgļu pētniecības diskursā liela uzmanība tiek pievērsta tam, ka bēgļi intensīvi ilgojas pēc savas izcelsmes vietas jeb paradīzes, kuras zaudējums vai neesamība nes sevī negatīvu pieredzi²⁰. Arī pēc Otrā pasaules kara Rietumos nonākušie Latvijas iedzīvotāji, uz kuriem ierasti attiecinām apzīmējumu “trimda” jeb “trimdinieki” (savukārt jaunajās mītnes zemēs viņi bija imigranti), pēc būtības bija bēgļi jeb

piespiedu migranti, kuri ārpus savas valsts bija nonākuši kara apstākļos, bēgļu ceļā nereti gūstot traumatisku pieredzi. Tomēr, kā norādījis psihologs un bēgļu pētnieks Reno K. Papadopoulos (*Renos K. Papadopoulos*), vienīgā kopīgā ikviena bēgļa iezīme, lai no kura laika un vietas viņš būtu nācis, ir nevis trauma, bet māju zaudējums²¹, kas ir ne tikai fiziska, bet arī psiholoģiska pieredze.

Mājas, kas trimdas kontekstā bieži vien tiek vienādotas ar dzimto zemi, ir ne tikai fiziska ēka vai vieta, bet arī piederības, intimitātes, drošības, savstarpējo attiecību un pašapziņas telpa²². Mājas ir dziļi iesakņots jēdziens, kas ietver gan vietu, gan koncepciju, aptverot ilgošanās jūtas, ko pavada nostalgija. Mājās savienojas atmiņas un ilgas, telpiskums un laicīgums, tuvākā ģimene un sen miruši priekšteči, lokālais un globālais, fiziskais, netveramais un tas, ko nav iespējams ietvert vārdos²³.

Skatot plašāk, mājas ir nozīmīga ikviena cilvēka identitātes daļa, precīzāk – tās nosaka viņa *vietas identitāti*. Vietas identitāte, kuru 70. gadu beigās kā jēdzienu sāka lietot vides psihologi, tiek definēta kā atmiņu, koncepciju, interpretāciju, ideju un ar to saistītu sajūtu sajaukums, kas vērsti pret noteiktu fizisku vidi (vietu)²⁴. Vienlaikus tas ir arī aktīvs process, kura laikā cilvēki, telpiski mijiedarbojoties, definē sevi pēc piederības noteiktai vietai. Citiem vārdiem, vietas identitāte ir personīgās identitātes sastāvdaļa, kas attīstās atbilstoši tiem elementiem, kas ir tipiski noteiktai vietai, un tām darbībām, kas tur ir notikušas²⁵.

Ja mājas un māju sajūta ir daļa no cilvēku pašidentitātes, kas kā mozaīka satur virkni mazāku elementu, māju zaudējums un kļūšana par bēgļiem izjauc šo mozaīku. Tādējādi bēgļu gadījumā māju zaudējums nav tikai apzināta ģimenes mājas zaudēšana ar visām tās materiālajām, sentimentālajām un psiholoģiskajām vērtībām, bet gan daudz fundamentālāka un primārāka problēma, kas rada identitātes traucējumus, ko R. Papadopoulos nodēvējis par *nostalgisko dezorientāciju* (arī *ontoloģiska*

¹⁷ Starostina 2015, 277.

¹⁸ “Mums tā sajūta bija tāda, ka, ja brauc uz Latviju, tad no mums prasītu zināmus meslus maksāt par to. Un kaut kādā veidā atzīt to, kas te notiek. [...] Un mēs nu tādā veidā negribējām meslus maksāt.” (NMV–455, vīrietis, dzim. 1925)

¹⁹ Leitītis 1981, 6.

²⁰ Warner 1994, 161.

²¹ Papadopoulos 2002, 9.

²² Liu 2014, 19.

²³ Markowitz 2004, 23.

²⁴ Qazami 2014, 307.

²⁵ Hernandez et al. 2007, 311.

nedrošība jeb *eksistenciāls nemiers*). Šī stāvokļa kopīgās iezīmes ir dziļa plaisas, tukšuma, trūkuma izjūta, neuzticēšanās savai personiskajai esamībai un dzīves izpratnei, kas var novest pie sava veida sastinguma²⁶.

Tieši tāpēc māju problemātika (līdztekus identitātei un piederības sajūtai kā potenciāliem sinonīmiem), pēc pētnieku atzinumiem, ir viens no iespējamajiem dažādo migrācijas paradigmu satikšanās punktiem²⁷, jo migranti, kuri ir piedzīvojuši aizbraukšanu (bēgšanu) un iebraukšanu (ierašanos jaunajā mītnes vietā) kā savas dzīves lūzuma posmus (jeb personīgās biogrāfijas pārrāvumus²⁸), psiholoģisko, emocionālo un eksistenciālo saikni ar mājām izjūt asāk. Tā kā migrācija pati pat sevi ietver polaritāti starp mājām un prombūtni, ņemot vērā nenoteiktību, kas ir ar iespējamību vai neiespējamību atgriezties mājās²⁹, mājas jeb dzimtā zeme migrantu, bet jo īpaši bēgļu, dzīvē kļūst par zināma veida svētvietām – vietām, kuras funkcionē kā sava veida *perpetuum mobile*³⁰, sniedzot tiem dzinējspēku savas identitātes uzturēšanā.

Izrietoši – bēgļu un trimdinieku pasaules izjūtā mājas vienlaikus ir gan atmiņu, gan cerību vieta³¹. Tas ir, tā ir vieta, pēc kuras visi bēgļi un trimdinieki ilgojas, taču vienlaikus arī tāda, kur nav iespējams atgriezties, pat ja var apciemot to ģeogrāfisko teritoriju, kas tiek uzskatīta par bēgļu “izcelsmes” vietu³². Rezultātā bieži vien atgriešanos dzimtenē/mājās pavada fundamentāla nostalgija³³ (vai atgriezts kultūršoks³⁴), jo tā liek skaidri apjaust to, kas ir palicis pagātnē un ko nav iespējams atgūt. Tieši tāpēc arī trimdinieku pasaules izjūtā mājas/dzimtene kļūst par zaudēto paradīzi – pagātnes mirāžu, ko nekad nav un nebūs iespējams atgūt³⁵. Taču vai līdzīga tendence vērojama arī

trimdas latviešu dzīvesstāstos un Latvijas apciemojumu naratīvos?

Latvijas apciemojumu pieredze dzīvesstāstos

Tā kā NMV krājuma intervijas lielākoties ierakstītas kā dzīvesstāstu intervijas, kurās atmiņu autors pats veido stāstījumu, tajās vienmēr dzirdams skaidrs definējums par auto- māju sajūtu attiecībā uz Latviju un izjūtām, tajā atgriežoties (kas arī ne vienmēr ir noticis, jo ne visi trimdinieki Latviju ir apciemojuši). Tomēr daudzos gadījumos šīs sajūtas ir *sadzirdamas*, pat ja ne izteiktas vārdos, savukārt citos ir arī skaidri definētas un apliecina to, ka māju un dzimtenes zaudējums daļā trimdinieku patiesi izraisīja stāvokli, kas iepriekš tika raksturots kā nostalgiskā dezorientācija un kas viņos saglabājis visu mūžu. Tā, piem., kāda 1941. gadā dzimusi autore savu vēlmi apciemot Padomju Latviju, pamato šādi: *Jo es biju pazudusi, jā. Kaut kas man trūka dzīvē un vilka atpakaļ. [...] Laikam galvenokārt, ka man tur bija mīļas atmiņas par mīļiem cilvēkiem... Jo tos cilvēkus es vairs nesatiku un biju zaudējusi kaut necik to kontaktu.*³⁶ Savukārt 1926. gadā dzimušas sievietes izjūtas ir vēl sakāpinātākas: *Man ir pilnīgi kādreiz fiziskas sāpes pēc Latvijas. Man ir tādas ilgas pēc Latvijas. Bet, piemēram, tā kā mans tēvs bija armijā, mums nekādi īpašumi nebija.*³⁷ Abi fragmenti apliecina tukšuma un kaut kā trūkuma izjūtas esamību, kā arī to, ka šī nostalgija nav vērsta tikai uz fizisku vietu, bet uz ko vairāk – cilvēkiem, savstarpējām attiecībām un vidī kopumā. Tajā pašā laikā abos šajos dzīvesstāstos, kuros ilgošanās pēc dzimtās zemes izpaužas gandrīz vai kā diskomforts ķermenī – ķermenī, kurš jūtas atrauts no savas īstās vietas³⁸, līdz galam skaidri netiek izteiktas izjūtas, šajā vietā atgriežoties, lai gan tiek minēts, ka tas ir noticis. Vien rodas nojausma, ka savu ilgu objektu apciemojums abos gadījumos nav radījis ilgošanās atvieglojumu.

Skaidrāk šīs izjūtas, kas radušās, pirmoreiz apmeklējot Latviju, un arī psiholoģiskās

²⁶ Papadopoulos 2002, 9–18.

²⁷ Vukušić 2011, 67.

²⁸ Ahmed 1999, 343.

²⁹ Tabuna, 97.

³⁰ Vukušić 2011, 70.

³¹ Gemignani 2011, 148.

³² Ahmed 1999, 341.

³³ Warner 1994, 171.

³⁴ Liu 2014, 20.

³⁵ Morley 2000, 49–51.

³⁶ NMV–3400.

³⁷ NMV–3420.

³⁸ Ahmed 1999, 343.

sekas, kādas šis apmeklējums radījis, raksturotas citā dzīvesstāstā: *Jā, es esmu vairākas reizes bijusi [Latvijā]. .. Bet tas pirmais pārdzīvojums bija visdrausmīgāk faktiski. Kad es atbraucu atpakaļ, tad .. kādu pusgadu man bija ārkārtīga depresija. Es sajutos tā: šeit [Zviedrijā] es esmu svešs – sveša zeme, sveša valoda...*³⁹ Kā redzams, šajā gadījumā tieši atgriešanās mājās izraisījusi nostalgiskās dezorientācijas kulmināciju, kas izpaudusies arī ķermeniskā veidā – depresijā, jo trimdinieci nebija iespējams dzīvot sev tik mīļētajā un pazīstamajā vietā – dzimtenē. Tāpat šis gadījums apliecina, ka patiesībai lielā mērā atbilst pētnieku novērojums, ka, lai cik spēcīgu saikni (pieķeršanos) trimdinieki būtu izveidojuši ar jauno vidi, tā nespēj aizvietot stingro sasaisti ar izcelsmes vietu⁴⁰.

Zīmīgi, ka minētā dzīvesstāsta turpinājumā parādās vēl kāds aspekts, kam ir liela nozīme daudzu trimdinieku māju/dzimtenes naratīvos: *Un Latvija! Bet tur nav atkal tas, kas bija toreiz, vai ne. Krievu valoda visur skan .. cik šausmīgi... Un visi izklīduši, vai ne. Tik vien maza daļiņa Latvijā palikusi no maniem draugiem un kolēģām. Tā kā [...] nav tāda īsta pamata zem kājām. Es vēl to joprojām jūtu. [...] Rīgā es aizbraucu – o, Rīga! Vai cik jauki! Kaut kā tā ārkārtīgi silta sajūta pārņem. Bet tomēr atkal... Nē, bet tā tomēr nav mana Rīga. Tā ir savādāka.*⁴¹

Pirmkārt, šis naratīvs pilnībā saskan ar iepriekš minēto pētnieku novērojumu par to, ka nav iespējama atgriešanās tādās mājās/dzimtenē, kāda tā ir palikusi trimdinieku atmiņās. Resp., autores kā bēgles ceļojums ir vedis tikai vienā virzienā, jo, arī atgriežoties, viņa nav nokļuvusi atpakaļ tai pašā vietā, no kuras sākotnēji nākusi. Gan no fiziskās, gan attieksmes perspektīvas vieta, ko viņa reiz sauca par mājām, ir mainījusies un tai ir lemts dzīvot vairs tikai atmiņās⁴². Interesanti, ka dažu trimdas latviešu dzīvesstāstos atklājas, ka viņi ļoti asi izjūt to, ka patiesa atgriešanās mājās/dzimtenē prasītu ne vien ceļošanu telpā, bet

arī laikā⁴³, kas, kā viņi labi saprot, nav iespējams. Šī iemesla dēļ daļa trimdinieku apzināti izvēlējušies uz Latviju nekad nedoties, kā to apliecina šis piemērs: *Es domāju, ka mana Latvija nomira reizē ar manu jaunību tur. Un, ja nu mani, tā sakot, uz zelta paplātes aizvestu tur; ok. Bet es ar lielu cenšanos. Es negribu samaitāt savus sapņus par manu sapņu Latviju, kas palika tur! Kas nomira reizē ar manu jaunību.*⁴⁴

Otrkārt, iepriekš minētajā fragmentā iezīmējas viens no iemesliem, kādēļ daudziem trimdiniekiem, atgriežoties Latvijā, īpaši, ja viņu pirmā atgriešanās notika padomju laikā, radās atgrieztais kultūršoks un bija grūti tur atkal sajusties kā mājās, tas ir, šo kultūršoku radīja visapkārt dzirdamā krievu valoda un krievu (svešinieku) klātbūtne⁴⁵. Protams, ka trimdinieku pasaules izjūtā padomju vara, kas ierasti tika asociēta ar krievu varu, bija galējais ienaidnieks, kas izraisījis viņu bēgšanu, tāpēc arī vienmēr radīja ārkārtīgi negatīvas emocijas. Tomēr vēl viens šādu izjūtu iemesls varētu būt tas, ka pastāv nesaraucama saikne starp to, kā tiek iztēlotas mājas, un izslēgšanas mehānismiem, kas nosaka tās robežas. Resp., vienotas mājas un nācijas izjūta ir atkarīga no jebkādu svešo elementu izslēgšanas⁴⁶. Tādējādi trimdiniekiem, apciemojot Latviju un sastopoties ar šī svešā elementa izteiktu klātbūtni, tika iedragāta spēja pilnībā identificēties ar šo vietu, un to apliecina vairāki dzīvesstāstu fragmenti:

*Ja es aizbraucu atpakaļ uz Latviju, arī es ļoti pārdzīvoju to svešinieku klātieni. Tā nav mana Latvija.*⁴⁷

To vienu reizi viņš [tēvs] izleca no tramvaja. [...] Un tad mēs izkāpām, es teicu: “Kas tev ir?” Viņš teica: “Es vairs nevaru ciest klausīties to rupjo, jēlo krievu valodu! Man tā krievu valoda līdz kaklam!” Un viņš tā bija noskaities, un tad beigu beigās viņš teica: “Es vairs nebraukšu atpakaļ! Tā nav mana Latvija vairs. Es vienkārši negribu to

³⁹ NMV-443, sieviete, dzim. 1915.

⁴⁰ Vukušic 2011, 76.

⁴¹ NMV-443.

⁴² Gemignani 2011, 132–133.

⁴³ Morley 2000, 51.

⁴⁴ NMV-764, vīrietis, dzim. 1925.

⁴⁵ NMV-3400.

⁴⁶ Morley 2000, 31.

⁴⁷ NMV-755, sieviete, dzim. 1920.

*pie dzīvot. Es gribu palikt pie savām atmiņām, kāda Latvija bija.*⁴⁸

Jāņem vērā arī tas, ka trimdinieki bieži vien attīsta fiksētu un uz atpakaļskatu vērstu dzimtenes attēlu⁴⁹, kurā līdz ar to ir ļoti grūti vai pat neiespējami iekļaut tur notikušās pārmaiņas, neraugoties uz to, vai tās ir vērtējamas pozitīvi vai negatīvi. Dzīvesstāstos parādās arī pašu trimdinieku izpratne par šāda sava – iedomāta – Latvijas tēla eksistenci: *Beidzot tu esi tanī dzimtenē, kuru tu kaut kādīgi esi iedomājies caur rožainām brillēm, bet arī tu zini, ka tur viss nebūs tā... Bet tomēr tā fantāzija kaut kāda tur ir.*⁵⁰

Tomēr šādu izjūtu esamību nevar vispārināt, jo trimdas latviešu dzīvesstāstos parādās arī tādi Latvijas apciemojumu stāsti, kur nav liecību par sagaidītā/atcerētā sadursmi ar realitāti, un to var raksturot kā pilnvērtīgu atgriešanos mājās. Piem.: *Viens, ko visu trimdas laiku es savā ziņā apzināti centos – runāt par tām vietām, kur es dzīvoju, ka tādā un tādā vietā es dzīvoju, un centos nesaukt tās par savām mājām. Ka tās nav manas mājas, ka manas īstās mājas ir mana dzimtene, tās ir Latvijā. [...] Manas īstās mājas ir šeit Latvijā tādā ziņā, ka .. man tiešām tā sajūta, ka man Rīga pieder. [...] Tā ir mana. Tā ir mana pilsēta. Un atkal tāpat arī, izbraucot laukos vai jūrmalā, es jūtos ārkārtīgi labi, jo tā ir mana jūrmala un tas ir mans mežs, un tas ir tas, ka viņš kādam tur citam īpašumā, tādā personīgā īpašumā, tas mani sevišķi neuztrauc. Bet tas ir tāds vairāk abstrakts jēdziens.*⁵¹

Zīmīgi, ka šis gadījums iezīmē ļoti apzinātu, aktīvu rīcību, kas vērsta uz to, lai visus ilgos trimdas gadus saglabātu sevī māju sajūtu, kas saistīta tikai ar izcelsmes zemi, neļaujot veidoties jaunai, ar mītnes zemi saistītai vietas identitātei. Tas apliecina novērojumu, ka cilvēkiem attiecībā uz vietu ir aktīva loma, tas ir, viņi veido vietu un savu vietas identitāti eksistenciālās attiecībās ar ģeogrāfisko vidi⁵². Tajā pašā laikā šis gadījums iezīmē zināmu pretrunu apgalvojumam, ka parasti migranti,

tajā skaitā bēgļi, kuri savā dzīvē ir pieredējuši divas vietas un tām piešķirto nozīmi, ir piesaistījuši sevi šīm vietām un lielākā vai mazākā mērā iesakņojušies tajās⁵³. Acīmredzot, aktīvi izkopjot sevī tikai vienu vietas identitāti, piesaiste un iesakņošanās var nenotikt. To, ka tā nav noticis šajā gadījumā, apliecina arī tas, ka minētā autore pēc neatkarības atgūšanas atgriezās uz dzīvi Latvijā. Tātad šeit var runāt ne vairs par zaudēto, bet gan atgūto paradīzi, ko apliecina arī citi trimdas latviešu stāsti, kā, piem.: *Man visi teica, kad es braucu atpakaļ – nu tu gan būsi vilusies. Tu tik daudz sadomājies par Latviju vienmēr un šā un tā. Un, kad es aizbraucu uz Latviju, es atradu, ka viņa bija vēl skaistāka, nekā es to biju iedomājusies. [...] Es jūtos, ka es tur piederu, tā kā man nav nekādas problēmas personīgi.*⁵⁴

Nobeigums

Kā rāda raksta gaitā iztīrītie piemēri, trimdas latviešu dzīvesstāstos sastopamas dažādas Latvijas apciemojumu pieredzes, kas saistītas ar tikpat dažādām šo cilvēku attieksmēm jeb izjūtām pret Latviju kā savām mājām – reālām vai iztēlotām. Skatot kopumā, vērojams, ka relatīvi biežāk šie stāsti par Latvijas apciemojumiem ir stāsti par zaudējumu, it sevišķi tad, ja ir iznīcināta tur atstātā fiziskā mājvieta, kā tas spilgti atspoguļojas, piem., šajā stāstā: *Tad, kad es atgriezos pirmo reizi [...], es nekā tur vairs nepazīnu, it nekā. Pat ne celiņa, pa kuru mēs gājām. Es atradu mājas pamatus. Mājas pamatos apmēram tur, kur man stāvēja gulta, tur auga egle. Tai bija nokrituši daži čiekuri, vai arī vāveres viņus bija nometušas. Trīs čiekurus es paņēmu – tas viss no manām tēva mājām. [...] Cita vietā es neko negribu – es gribu to vietīņu, kur es dzimu, kur es augu, kas piederēja maniem senčiem. [...] Ar to man ir mīļa mana zeme, mana dzimtene. Tā ir mana dzimtene. Bet manas mājas ir Amerikā, jo te es esmu nodzīvojusi no 1951. gada. Es jūtos te droša. [...] Man ļoti žēl, tur ir mana dzimtene, bet šeit ir mana māja.*⁵⁵

⁴⁸ NMV–3400.

⁴⁹ Morley 2000, 49.

⁵⁰ NMV–3401, sieviete, dzim. 1940.

⁵¹ NMV–918, sieviete, dzim. 1940.

⁵² Tabuna 1998, 97.

⁵³ Tabuna 1998, 97.

⁵⁴ NMV–3401.

⁵⁵ NMV–813, sieviete, dzim. 1913.

Šāds novērojums lielā mērā saskan ar rakstā aplūkotajām bēgļu un trimdas problemātikai veltītās zinātniskās literatūras pamatatzīnām, turklāt pēdējais citāts izgaismo vēl kādu jēdzienu, kuram jo īpaši liela nozīme trimdinieku dzīvēs, tas ir, vietas piesaisti (*place attachment*). Vietas piesaiste un vietas identitāte ir divi koncepti, kas bieži pārklājas, taču cilvēks var būt vietai piesaistīts, bet ar to neidentificēties, un otrādi – viņš var izjust augstu personīgo identificēšanos ar vietu, bet neizjust piesaisti, piem., justies vietai piederīgs, bet nevēlēties tur dzīvot⁵⁶. Pilnīgi saprotams, ka tik daudzi trimdā pavadītie gadi daļā trimdas latviešu radīja disonansi starp vietas identitāti un piesaisti, kas noteikti iespaidoja lēmumu par pilnīgu atgriešanos vai neatgriešanos uz dzīvi Latvijā.

Jautājums, kurš paliek ārpus šī raksta robežām, bet ir būtisks, lai skatītu trimdinieku

pieredzi kopskatā: kādu iespaidu Latvijas apciemojumi atstāja uz jaunākās paaudzes trimdas latviešiem piemītošo vietas identitāti, māju un piederības sajūtu un kādas atšķirības vērojamas vecākās paaudzes un jaunāko paaudžu iespaidos. Šī jautājuma tālāka pētniecība ļautu noskaidrot arī ģimenes stāstu lomu vietas identitātes un māju sajūtas veidošanās procesā, jo ģimenes un mājas ir nesaraujami jēdzieni, un, kad mājas tiek zaudētas, arī šis *bezmāju* stāvoklis ir jāiekļauj ģimenes stāstā, kas ne vienmēr ir viegls uzdevums⁵⁷.

Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā Nr. lzp-2018/1-0458 *Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva* un LU projektā *Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija* (AAP2016/B033).

⁵⁶ Hernandez 2011, 311.

⁵⁷ Papadopoulos 2002, 25.

VĒRES

- Ahmed, S. (1999) Home and away: Narratives of migration and estrangement. *International Journal of Cultural Studies*, 2, 3, 329–347.
- Bela, B. (1997) Identitātes daudzvalsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 51, 5/6, 112–129.
- Bela-Krūmiņa, B. (2004) Kultūras nozīme latviskās identitātes uzturēšanā un pārmantošanā trimdā. Kļaviņa D.; Brancis, M. (sast.) *Konferences "Trimda, kultūra, nacionālā identitāte" referātu krājums*. Rīga : Nordik, 528–541.
- Gemignani, M. (2011) The Past if Past: The Use of Memories and Self-Healing Narratives in Refugees from the Former Yugoslavia. *Journal of Refugee Studies*, 24, 1, 132–156.
- Grava, U. (1973) Mūsu sabiedriskā doma par sakariem ar Latviju. *ALA žurnāls*, 9, 5–9.
- Hernandez, B.; Hidalgo, C.; Salazar-Laplace E.; Hess S. (2007) Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of Environmental Psychology*, 27, 4, 310–319.
- Hinkle, M. (2006) Latvian-Americans in the Post-Soviet era: Cultural factors on return migration in oral history interviews. *Journal of Baltic Studies*, 37, 1, 48–67.
- Kalniņš, B. (1964) Braukt vai nebraukt uz Latviju? *Brīvība*, 3, 1.
- Lausks (1959) Jaunatnes nedēļa 1958. *Jaunā Gaita*, 19, 27.
- Leitītis, J. (1981) Pārdomas. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 5, 4–9.
- Lejiņš, A. (2002) *Mūra drupinātājs jeb Ceļš atpakaļ uz mājām*. Rīga : Jumava.
- Lešinskis, I. (1986) Kultūras sakari vai etniskā spiegošana: to kādreizējā veidotāja viedoklis. *Latvija Šodien*, 14, 109–118.
- Liu, S. L. (2014) A search for a place to call home: Negotiation of home, identity and senses of belonging among new migrants from the People's Republic of China (PRC) to New Zealand. *Emotion, Space and Society*, 10, 18–26.
- Markowitz, F. (2004) The home(s) of homecomings. Markowitz, F.; Stefansson, A. (eds.) *Homecomings: Unsettling Paths of Return*. Lanham, MD : Lexington Books, 21–35.

- Morley, D. (2000) *Home Territories: Media, Mobility and Identity*. London, New York : Routledge.
- Papadopoulos, R. K. (2002) Refugees, home, trauma. *Therapeutic Care for Refugees: No Place Like Home*. London : H. Karnac (Books), 9–39.
- Qazimi, S. (2014) Sense of place and place identity. *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 1, 1, 306–310.
- Ruņģis, A. (1957) Redaktora pačala. *Jaunā Gaita*, 10, 156–157.
- Sakari ar Latviju (1966). *Brīvība*, 8, 4.
- Starostina M. (2015) Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes Vissavienības akciju sabiedrības “Intūrists” Rīgas nodaļā darbā ar latviešu trimdas tūristiem (1957–1985). Jarinovska K. (red.) *VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti*, 1. *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*. Rīga : LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, 241–280.
- Tabuna, A. (1998) Vieta kā individuālās un kopīgās identitātes avots. Treile, J. (red.) *Māja/Mājas: pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas*. Rīga : LU Praktiskās filozofijas katedra, 97–102.
- Vēla atmoda (1968). *Brīvība*, 5, 6.
- Vukušić, A. M. (2011) You’re at home – you’re not at home. Migrant experience of returning “home”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 48/1, 65–83.
- Warner, D. (1994) Voluntary repatriation and the meaning of return to home: a critique of liberal mathematics. *Journal of Refugee Studies*, 7, 2/3, 160–174.
- Zirnīte, M. (2011) Paaudzes dzīvesstāsts trimdā un Latvijā. Krūmiņa-Koņkova, S. (red.) *Kultūras identitātes dimensijas*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 189–205.

BRĪVĪBA KĀ TRIMDAS SOCIĀLDEMOKRĀTU POLITISKĀ BALSS – PIRMIE GADI (1948–1954): ĪSS IESKATS

Lilita Zaļkalne dzimusi 1955. gadā Sidnejā, Austrālijā. Minsteres Latviešu ģimnāzijas abituriente Vācijā (1973). Bakalaura grādu uzņēmējdarbības vadībā ieguvusi Kalifornijas Universitātē Bērklījā (*University of California, Berkeley*) (1975) un *Dr. phil.* grādu baltu valodās (2014) Stokholmas Universitātē, aizstāvēot disertāciju par Padomju Savienības repatriācijas kampaņu pret latviešu trimdu. Kopš 1992. gada ir mācībspēks Stokholmas Universitātes Baltu valodu nodaļā.

Raksturvārdi: mēnešraksts *Brīvība*, Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP), LSDSP ĀK, latvieši Zviedrijā, Brūno Kalniņš.

Pēckara trimdas latviešu sociāldemokrātija ir pētniecības lauks, kur vēl daudz kas pētāms un analizējams, bet kur nopietni pētniecības pamati jau likti. Latviešu trimdas sociāldemokrātu loma Zviedrijas ārpolitiskā attiecībās ar Padomju Savienību Baltijas jautājumā analizēta vēsturnieces A. Daudzes grāmatā¹. Ieskatu atsevišķu trimdas sociāldemokrātu darbībā Raiņa un Aspazijas Fondā un Kastaņolas pieminekļa veidošanas procesā var iegūt G. Grīnumas pētījumā². Preses vēstures jomā līdz šim plašākā publicētā analīze par trimdas sociāldemokrātu orgānu *Brīvība* parādās S. Griķes diplomdarbā³. Šajā rakstā, izmantojot *Brīvību* un citas trimdas avīzes kā avotus, centīšos tuvāk aprakstīt kontekstu *Brīvības* sākuma posmam, kad *Brīvību* izdeva

kā žurnālu, kā arī apskatīt 1950.–1954. gada pārvērtības, kad *Partijas Biļetens* kļuva par drukātu avīzi *Brīvība*. Kāda bija *Brīvības* politiskā balss? Vai avīzes saturā manāmas kādas maiņas vai pārvērtības? Kas tās veicināja?

20. gadsimta 50. gadi iezīmē lūzumu trimdas esamībā. Ja vēl 40. gados, pēc kara beigām, daudzi trimdinieki sapņoja par drīzu atgriešanos atbrīvotajā Latvijā vai pat domāja, ka varēs tāpat atgriezties un kaut kā izdzīvot okupācijas apstākļos, tad 1949. gada marta deportācijas šos priekšstatus pavisam apgāza. Vairs nebija šaubu, ka jaunusāktā dzīve ārzemēs būs jāturpina.

Bet, pirms sapņi par atgriešanos bija galīgi izgaisuši, latvieši Vācijas nometnēs un Zviedrijā – valstīs, kur vairums trimdinieku atradās tūlītējos pēckara gados, – jau bija paguvuši izveidot stipras sabiedriskās organizācijas, nodibināt baznīcas dzīvi un strādāt tālāk kultūras laukā, ar ko vēl nesen Latvijā bija nodarbināti. Tā izveidojās t. s. “Mazā Latvija” Vācijas nometnēs – ar pilnu latvisku izglītības ceļu (pamatskolām, arodmācībām, ģimnāzijām un pat universitāti) un ar plašu izteiksmi kultūrā (teātri, operas, baleti, kori, koncerti), kā arī

¹ Daudze 2011.

² Grīnuma 2009.

³ Griķe 1997–1998.

plašu izdevējdarbību⁴. Līdzīga aktivitāte bija arī Zviedrijā, bet daudz mazākos apmēros, jo šajā valstī sākotnēji atradās ap 4600 latviešu⁵, kamēr Vācijas nometnēs aplēstais latviešu skaits bija pāri par 100 000. 40. gadu beigās sākās nometņu tukšošana, kad latviešu bēgļi izbrauca lielākoties uz Austrāliju, Angliju, Amerikas Savienotajām Valstīm un Kanādu. Vācijā palika ap 12 000 latviešu bēgļu⁶.

Jaunajās mītņu zemēs latviešu trimdinieki turpināja savu sabiedrisko un kultūralo dzīvi. Lielākajās pilsētās tika dibinātas organizācijas un apvienības, tika veidotas draudzes ap latviešu baznīcām, atvaļinājuma brīžos latvieši tikās akadēmiskajās organizācijās, tautas deju un sporta kopās, sestdienas skolās, mākslas veicinātājos, teātra un kora mēģinājumos⁷. Trimdas darbību cītīgi dokumentēja un aprakstīja regulāri iznākošajās avīzēs, žurnālos, mēnešrakstos un citā periodikā⁸. Grāmatu izdošana turpināja ritēt pilnā sparā, kaut arī mazākos apmēros, ja salīdzina ar Vācijas nometņu laiku⁹.

Šajā trimdas vispārējā rosībā ievērojama loma bija latviešu sociāldemokrātiem. Tie, tāpat kā citi latvieši, bēga no Latvijas otrreizējās padomju okupācijas un vai nu evakuējās uz Vāciju, vai ar laivām pārbrauca uz Zviedriju. Šī cilvēku grupa bija skaitliski maza – tikai ap simts biedru bija devušies emigrācijā¹⁰, un savos uzskatos un darbībā stipri atšķīrās no trimdas konservatīvā vairākuma. Partijas aktīvismu un izturību pierāda tas, ka no piecām trimdas politiskajām partijām, kas 1961. gadā pieminētas O. Freivalda uzskaitē (proti, Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, Latviešu liberālā apvienība, Latviešu zemnieku savienība, Latvijas Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku agrārpartija un Kristīgo zemnieku un katoļu partija¹¹), Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (turpmāk – LSDSP) vienīgā bez pārtraukuma turpināja savu darbību atjaunotajā Latvijā 1991. gadā.

⁴ Ozoliņš 1954.

⁵ Siliņš 2011, 112.

⁶ Zalkalns 2014, 65.

⁷ Tichovskis 1954.

⁸ Turpat, 121–236.

⁹ Jēgers 1989.

¹⁰ Kalniņš 1993, 207.

¹¹ Freivalds 1961, 160.

LSDSP un dažas citas trimdas partijas un domu biedri atzina par likumīgu vienīgi 1922. gada Satversmi, kuras pēctecību pārstāvēja bijušais Saeimas priekšsēdis bīskaps Jāzeps Rancāns, kas, pēc Satversmes 16. panta, ieņēma Valsts prezidenta vietu. LSDSP uzskatīja, ka uz šī juridiskā pamata, nevis uz nedemokrātiskā 1934. gada 15. maija apvērsuma rezultātiem, ko simbolizēja ārkārtējo pilnvaru turētājs sūtnis K. Zariņš, būtu jāveido turpmākā trimdas politisko organizāciju sadarbība¹². Šīs pretstata pozīcijas, kādā virzienā trimdai būtu jāattīstās – uz parlamentārisma vai autoritārā ulmanisma pamata –, izraisīja nesaņķas un strīdus trimdas sabiedrībā līdz pat 60. gadiem un vēlāk¹³. Minētās pretrības raksturoja trimdas politisko karti turpat vai visu trimdas pastāvēšanas laiku: mazākumu pārstāvēja Latvijas brīvvalsts laika politisko partiju vadītāji ar LSDSP priekšgalā, bet pārējie veidoja “trimdas saimes nospiedošo vairākumu”¹⁴, kur bija gan liela apolitiska tautas masa, gan mērenas pilsoniskās aprindas, gan arī “dažādu nokrāsu labā spārna ļaudis”¹⁵.

Šīm dažādām trimdas politiskajām novirzēm bija savi laikraksti. Lielākais trimdas laikraksts *Laiks*, kas 1949. gada augustā sāka iznākt Ņujorkā, ASV (redaktori Kārlis Rabācs un Helmārs Rudzītis), ieturēja apolitisku “mērenu” nostāju ar labējā spārma noslieci, un par uzskatu dažādību gādāja avīzes plašais korespondentu un līdzstrādnieku loks. Tā bija “lielās bēgļu masas” avīze, pamatos nacionāli konservatīva. Zviedrijā abu trimdas politisko pušu – 1922. gada Satversmes aizstāvētāju un 15. maija apvērsuma piekritēju – uzskatus atspoguļoja Stokholmā iznākušās avīzes *Latvju Ziņas* un *Latvju Vārds*. Abas sāka darboties 1944. gadā nometņu apstākļos kā rotaprintēti biļeteni, bet jau pēc dažiem mēnešiem sāka iznākt drukātā veidā kā avīzes, ar redakcijām, līdzstrādniekiem un maksājošiem abonentiem. *Latvju Ziņas* apakštitulu “Nedēļas laikraksts latviešiem Zviedrijā” bija demokrātisko grupu, t. i., sociāldemokrātu un liberāļu koalīcijas,

¹² Red. 1948.

¹³ Freivalds 1961, 152–153.

¹⁴ Turpat, 154.

¹⁵ T. 1948.

orgāns rakstnieka Jāņa Grīna vadībā.¹⁶ Par redakcijas sekretāru strādāja apgāda *Daugava* vadītājs Juris Šleiers. *Latvju Vārds* ar apakštitulu “Zviedrijas latviešu garīgai dzīvei” redaktora Jāņa Andrupa vadībā bija izteikts labējā spārna laikraksts, kuras redakcijas kolēģijā bija prof. Kārlis Straubergs, mācītājs Roberts Slokenbergs, redaktors Nikolajs Seglenieks un redaktors Arturs Miķelsons.

Zviedrija dabīgā kārtā bija kļuvusi par trimdas sociāldemokrātu centru pēc Otrā pasaules kara, jo te atradās vairums bijušās LSDSP Centrālkomitejas locekļu un biedru. Tā 1945. gada 4. augustā Stokholmā četrpadsmit trimdas latviešu sociāldemokrāti nodibināja Zviedrijas Latviešu sociāldemokrātu klubu, ievēlot Brūno Kalniņu par priekšsēdi¹⁷. 1948. gadā konstituēja Ārzemju komiteju¹⁸, bet gadu vēlāk dibināja LSDSP koporganizāciju trimdā, apvienojot vecus un jaunus partijas biedrus, kas bija izkaisīti pa visiem kontinentiem brīvajā pasaulē¹⁹. Jaunu partijas programmu proklamēja 1950. gadā.²⁰ LSDSP Ārzemju komiteja par savu galveno mērķi deklarēja “cīņu par demokrātiskas un neatkarīgas Latvijas republikas atjaunošanu”²¹.

Nesaskaņu dēļ sociāldemokrātiem 1949. gadā bija jāatstāj *Latvju Ziņas*²², un drīz pēc tam redaktoru Jāni Grīnu aizvietoja ar izdevniecības *Daugava* vadītāju Dagniju Šleieri. Avīze beidza iznākt 1955. gadā. Izmaiņas *Latvju Ziņās* noveda pie tā, ka LSDSP nodibināja savu oficiālo partijas izdevumu *Brīvība*. Tās nolūks bija darīt ārēji zināmus partijas mērķus un uzskatus plašākai latviešu trimdas sabiedrībai, vienlaicīgi sniegtot informāciju biedriem par partijas iekšējo darbu. Pirmais *Brīvības* numurs 84 lpp. apjomā iznāca 1948. gada augustā F. Cielēna un B. Kalniņa vadībā, un to iespieda V. Bumbēra apgāds

Burtnieks Eslingenā, Rietumvācijā. Otrais *Brīvības* numurs iznāca 1949. gadā Stokholmā, bet trešais – 1950. gadā, arī Stokholmā.

Šie pirmie trīs *Brīvības* numuri atkārtoti skaidro LSDSP pozīciju, ka trimdas pēctečībai jābalstās uz 1922. gada Satversmi un parlamentārismu. Praviētiski tiek deklarēts, ka “.. atbrīvotā Latvijā visus valsts jautājumus izlems pašas tautas uz demokrātiskiem pamatiem brīvi vēlēta tautas pārstāvība”²³. Sadaļās *Mūsu viedoklis*, *Starptautiskā sociālistiskā kustība*, *Latviešu emigrācijas gaitas*, *Prese un grāmatas* parādās vairāku pazīstamu sociāldemokrātu autoru raksti. Tiek sniegti arī atskati par LSDSP vēsturi, kā, piem., Klāras Kalniņas²⁴, Kārļa Dziļlejas²⁵ un Nikolaja Valtera²⁶ ideoloģiskie raksti.

Ne tikai aizstāvēt demokrātiju un parlamentārismu, bet arī citās politiskās jomās partijas nostāja atšķīrās no trimdas vairākuma uzskatiem. Piem., 1949. gadā *Brīvības* lasītājiem teikts, ka “bēgļiem ir jāpagatavojas uz ilgstošu emigrāciju svešumā” un ka lielākā daļa trimdinieku “dzimtenē vairs neatgriezīsies”²⁷. Trimdas lielā prese izvairījās no tik skaidriem slēdzieniem, bet atkārtoja vēlmju domu, ka latviešu emigranti svešā zemē nepalik, bet gan “griezīsies atpakaļ dzimtenē, tikko tā sauks savus pasaulē kļīstošus dēlus un meitas, viņi atgriezīsies! Jo viņi mīl savu zemi!”²⁸. Tāpat ārpolitikas analīzē par auksto karu *Brīvībā* rakstīts, ka ASV un Anglija neuzrāda “vēlēšanos sākt karu pret austrumu bloku” un ka “nav arī iemesla domāt, ka Padomju Krievija uzsāktu trešo pasaules karu tuvākos gados”²⁹. *Brīvība* deklarēja, ka “tuvākos gados nekādas kara briesmas nedraud, un ir tādēļ nevietā pakļauties kara psychozei un krist panikā”³⁰. Turpretī citos labējā spārna preses izdevumos valdīja doma, ka trešais pasaules karš kurā katrā laikā var iesākties, ar izteiktu cerību, ka

¹⁶ Bēdīgs gals. *Brīvība*, 7 (08.–09.1955.), 8.

¹⁷ Kalniņš 1993, 211.

¹⁸ Latviešu sociāldemokrātu ārzemju komiteja 1948, 3.

¹⁹ Visiem latviešu sociāldemokrātiem! *Brīvība*, 2 (01.1949.), 71.

²⁰ Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas programma emigrācijā, *Brīvība*, 3 (01.1950.), 2–5.

²¹ Latviešu sociāldemokrātu ārzemju komiteja 1948, 3.

²² Bēdīgs gals. *Brīvība*, 7 (08.–09.1955.), 8.

²³ Latviešu sociāldemokrātu ārzemju komiteja 1948, 4.

²⁴ Kalniņa 1949.

²⁵ Dziļleja 1950.

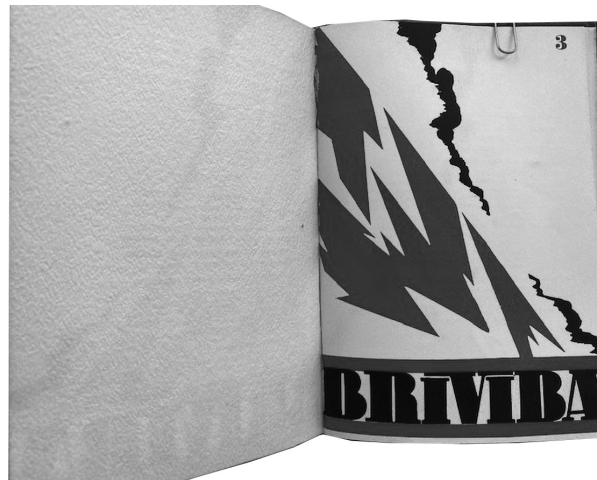
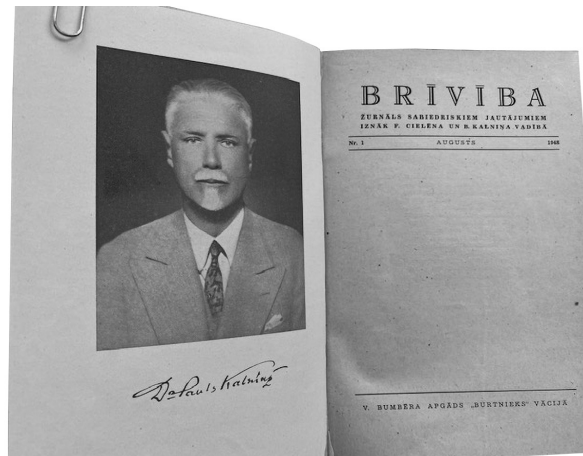
²⁶ Valters 1949; Valters 1950.

²⁷ Izceļošana. *Brīvība*, 2 (01.1949.), 38.

²⁸ Grincevičs 1948.

²⁹ Aukstais karš. *Brīvība*, 3 (01.1950.), 19.

³⁰ Izceļošana. *Brīvība*, 2 (01.1949.), 39–40.

pēc Rietumu uzvaras bruņotā cīņā pret komunistisko Austrumu bloku Baltijas valstis atgūs savu brīvību³¹. Uz šo *Brīvība* atbild, ka “lamberģiskajai presei trūkst ārpolitiskās attīstības izpratnes”³².

Brīvība velta slejas kultūrai, visvairāk kā īsas recenzijas sadaļā *Prese un grāmatas*. Recenzēto grāmatu izvēle ir ar noslieci uz pašu autoriem. Piem., tiek pieminēts, ka K. Dzīļlejam iznākušas divas grāmatas *Burtnieka* apgādā Vācijā (*Trimdas dziesmas – Tālos ceļos* ar S. Vidberga ilustrācijām un *Bērnības dienu tēlojumi – Mans brālītis* ar P. Kuncendorfa ilustrācijām) un ka apgāds *Brīvais vārds* izdevis K. Dzīļlejas patriotisko dzejojumu *Cilvēks*

trimdā. Pozitīvi pieminēta arī jurista K. Vanaga grāmatas *Latvijas valsts satversme, kas katram jāzina par to? iznākšana*³³. Ilmāra Bastjāņa feļetons *Cik līdzīgas šīs gleznas...* varbūt piekaitāms pie pirmā numura kultūras devuma³⁴. Otrajā *Brīvības* numurā iespiests Mildas Kalniņas apskats par norvēģu dzejnieku A. Everlandu (*Arnulf Overland*)³⁵. Izņemot tāpat otrajā numurā iespiesto Kārļa Dzelziša dzejoli *Sasaukšanās*³⁶, oriģinālu daiļliteratūras darbu *Brīvībā* nav, jo, kā pašā *Brīvībā* ir rakstīts, tas ir “tikai sabiedriski-politisks izdevums”³⁷.

³¹ Lambergis 1950.

³² Aukstais kašs. *Brīvība*, 3 (01.1950.), 20.

³³ Prese un grāmatas. *Brīvība*, 1 (08.1948.), 83–84.

³⁴ Bastjānis 1948.

³⁵ Kalniņa 1949.

³⁶ Dzelzītis 1949.

³⁷ Par un pret “Brīvību”. *Brīvība*, 3 (01.1950.), 32.

Sākumā bija cerēts, ka žurnāls iznāks katru otro vai trešo mēnesi, bet līdzekļu trūkuma un nepietiekamā abonentu skaita dēļ žurnāls beidza iznākt 1950. gadā jau pēc trim numuriem. Bija domāts izdot ceturto numuru 1950. gada novembrī, bet šīs cerības nepiepildījās³⁸, jo *Brīvības* materiālai atbalstīšanai nodibinātais garantu fonds³⁹ nespēja sagādāt nepieciešamos līdzekļus. Abonentu piesaistīšanai nepietika ar žurnāla plašo līdzstrādnieku pulku, kurā bija pazīstami sabiedriskie darbinieki Eiropā un Ziemeļamerikas kontinentā: “V. Bastjānis, Vācijā, I. Bastjānis, ASV, A. Bucīņš, Zviedrijā, K. Dziļleja, Vācijā, K. Dzelzītis, Austrijā, R. Drillis, Vācijā, J. Grava, ASV, Klāra Kalniņa, Zviedrijā, J. Kļava, Šveicē, I. Kaģis, Kanādā, Dr. Z. Karlsons, Zviedrijā, R. Krauja, Anglijā, V. Kraulītis, ASV, Dr. A. Lietuvietis, ASV, J. Naudiņš, Vācijā, Dr. E. Ogrīņš, Zviedrijā, A. Paeglijs, Zviedrijā, R. Pakalns, Meksikā, J. Pāvulāns, Zviedrijā, Indr. Rītiņš, Vācijā, Dr. T. Staprāns, ASV, A. Stefenhagens, ASV, R. Straume, Zviedrijā, E. Tomāss, Vācijā, N. Valters, Austrijā, R. Vithofs, Beļģijā.”⁴⁰

Neapšaubāmi, ka žurnāla izplatīšanu traucēja trimdas vadošo aprindu negatīvais noskaņojums pret sociāldemokrātiju un LSDSP, tas izpaudās personīgos uzbrukumos un goda aizskaršanā. Šaurajā latviešu saimē izsaldēšana no sabiedrības varēja notikt vairākos veidos. Ir liecība, ka Stokholmas apkārtnē latviešu skolu vadība liedza jauniešiem no sociāldemokrātu ģimenēm apmeklēt latviešu papildskolas. Citi izsaldēšanas veidi bija neatbildēt uz vēstulēm, nepārdot sociāldemokrātiem ieejas biļetes uz sarīkojumiem u. tml. Bija arī vairāki gadījumi, kur sociāldemokrāti lūgti atstāt telpas vai izmesti no sanāksmēm, jo tie esot “komunisti”. Samērā parasta parādība bija latviešu sociāldemokrātu denuncēšana par komunistiem, vērstoties zviedru iestādēs⁴¹. Ļoti nopietna ir *Brīvībā* publicētā ziņa, ka Vācijas nometnēs noliedza žurnālu pārdot un notika fiziska izrēķināšanās ar *Brīvības* lasītājiem, izplatītājiem un līdzstrādniekiem⁴².

³⁸ Partijas dzīve. *Partijas Biļetens*, 3 (07.1950.), 9.

³⁹ Latv. soc.-dem. klubs Zviedrijā. *Brīvība*, 3 (01.1950.), 27.

⁴⁰ *Brīvība*, 1 (08.1948.), 85.

⁴¹ Anonīms 2003.

⁴² Kalniņš 1949.

Potenciālos *Brīvības* lasītājus iespaidoja arī daudzās negatīvās recenzijas trimdas avīzēs. Piem., *Latvju Vārda* redaktors raksta, ka žurnāla *Brīvības* “mērķis ir plānveidīga latviešu emigrācijas graušana, izmantojot šim nolūkam kailus un saltus melus par atsevišķām parādībām un personām”⁴³. Iznīcinošu kritiku satīriskā recenzijā par *Brīvību* sniedz rakstnieks Dzintars Sodums, norādot, ka žurnāls “savā sektantiskā žargona ziņā stāv joprojām uz 1890. vai 1905. gada līmeņa” un ka tā autori “ar aizkustinošu centību gan prot atcerēties bijušo un par to vai nu kliegt vai romantiski skumt, bet ir nespējīgi uzņemt sevī daudzus jaunos jēdzienus, ko radījis Rietumeiropas sociālisms”⁴⁴. No otras puses, jādodomā, ka nepieciešamība LSDSP viedokli aizstāvēt ar kaujinieciskiem lozungiem un pārspīlējumiem bija reakcija pret pastāvīgiem uzbrukumiem un vietējās latviešu sabiedrības neiecietību.

Sākot ar 1950. gada vasaru, *Brīvības* vietā “Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku Partijas ĀK un Zviedrijas Latviešu Soc-dem. klubs” sāka izlaist rotaprintētu informācijas lapu *Partijas Biļetens*, ko izplatīja LSDSP biedriem. Līdz 1954. gadam iznāca 42 šādi rotaprintēti mašīnraksta mēnešraksti 10–20 lapušu apjomā. *Partijas Biļetena* redaktori bija B. Kalniņš un K. Dziļleja⁴⁵, un biļetena vadības lokam piebiedrojās arī Latviešu sociāldemokrātiskās jaunatnes (LSDJ) priekšsēdis Bruno Misiņš⁴⁶.

Līdzīgi pirmajiem trim *Brīvības* laidieniem, *Partijas Biļetens* (turpmāk – *PB*) turpināja uzsākt saturisko ievirzi, piedaloties tiem pašiem avīzes līdzstrādniekiem un korespondentiem. Tika sniegtas analīzes par aktuālajiem sociāldemokrātijas jautājumiem, atskati par sociāldemokrātiskās kustības vēsturi, kā arī nelieli pārskati par ārpolitiskiem notikumiem un dzīvi Padomju Latvijā. Sadaļā *Preses apskats* – dzelīgi komentāri par trimdas konservatīvo “vadoņu” izdarībām un atspēkojumi trimdas avīzēs publicētajiem uzbrukumiem partijai un atsevišķiem sociāldemokrātiem. Aktualitāti

⁴³ Argo 1948.

⁴⁴ Sodums 1949.

⁴⁵ *Partijas Biļetens*, 10 (10.1951.), 2.

⁴⁶ Partijas dzīve. *Partijas Biļetens*, 3/4 (03.–04.1951.), 9.

pieskīra atferējumi par tikko notikušām partijas sanāksmēm, sarīkojumu sludinājumi, kā arī uzaicinājumi uz biedru sapulcēm.

1950. gada 5. numurā, kas bija īpaši 18. novembra piemiņai veltīts izdevums, paziņots, ka, kaut gan *PB* domāts "partijas biedru politiskai informācijai", tomēr "nevar būt iebildumu, ja to dod lasīt arī mūsu partijas simpatizētājiem un vispār demokrātiskiem latviešiem", un šajā nolūkā "biedriem, pēc pieprasījuma, tiks piesūtīti vairāki eksemplāri"⁴⁷. Tātad *PB* ir domāts ne tikai LSDSP biedriem, bet arī plašākai trimdas latviešu sabiedrībai. Nepilnus divus gadus vēlāk *PB* slejās atzīmēts, ka no izdotās tīrāžas "vairāk par pusi aiziet ārpus partijas stāvošiem tautiešiem" un "PB nonācis arī okupētajā Latvijā"⁴⁸. Tā kā *PB* caurmēra tīrāža bija ap 700 eksemplāru un partijā bija ap 100 biedru⁴⁹, jānāk pie slēdziena, ka LSDSP nežēloja līdzekļus, lai katru mēnesi sūtītu simtiem eksemplāru partijas pārstāvjiem un grāmatu galdiem Zviedrijā un ārzemēs, lai iegūtu jaunus abonētājus un politiskos atbalstītājus.

Kā liecina daudzie paskaidrojumi, komentāri un aizstāvēšanās raksti gandrīz vai katrā *PB* laidienā, trimdas labējās preses uzbrukumi LSDSP, un īpaši B. Kalniņam, pa šiem gadiem nemazinājās, bet gan pieņēmas biežumā. Īpaši naidīgu nostāju ieturēja Kanādā izdotā avīze *Latvija Amerikā*, Zviedrijas *Latvju Vārds* un Vācijas *Latvija*. Šo avīžu izdevēju, redaktoru un atbalstītāju pulkā atradās krietns skaits indivīdu, kas bija ne tikai bijušie SD un gestapo darbinieki un citi vācu okupācijas laika kolaboranti, bet arī bijušie komunisti un NKVD ziņotāji, kas, apmetuši kažoku, tagad soļoja galēji labējā spārna piekritēju pulkā. Viņu galvenais mērķis bija iznīcināt LSDSP darbību trimdā, jo, viņuprāt, B. Kalniņš un LSDSP bija tie, kas ar saviem atklājumiem par šo labējā spārna vīru noziedzīgo pagātni traucēja viņu centienus kļūt trimdā par noteicējiem. Šai, pamatoti var teikt, galēji labējā spārna kustībai milzīgu triecienu deva bijušā K. Ulmaņa autoritārās valdības ministra Alfrēda Valdmaņa apcietināšana 1954. gada aprīlī un sodīšana ar četriem gadiem spaidu darbos par krāpšanu un izspiešanu⁵⁰. A. Valdmanis

⁴⁷ Partijas dzīve. *Partijas Biļetens*, 5 (11.1950.), 19.
⁴⁸ Partijas dzīve. *Partijas Biļetens*, 3 (03.1952.), 9.
⁴⁹ Mūsu koporganizācija. *Partijas Biļetens*, 1 (07.1950.), 2.

⁵⁰ Valdmanis notiesāts! *Brīvība*, 8 (10.1954.), 3.

bija 1950. gadā kļuvis par ģenerāldirektoru Ņūfaundlendā (Kanādā) Ekonomiskās attīstības departamentā, bet četrus gadus vēlāk viņu apsūdzēja par apmēram 500 000 dolāru noblēdīšanu. Rietumu pasaules interese par šo afēru bija milzīga, un prese Londonā, Ņujorkā, Vācijā, Skandināvijā un citur plaši aprakstīja tiesas procesu. Vēl ilgi pēc sprieduma izziņošanas ārzemju presē parādījās Latvijai un trimdas latviešiem negatīvas ziņas par “Valdmaņa lietu”. Tika atklāts, piem., ka “Alfrēds Valdmanis no izkrāptās naudas 3.000 dolāru ieguldījis Toronto avīzē *Latvija Amerikā*”⁵¹. Ir ticams, ka A. Valdmaņa pēkšņā pārvēršanās no augsta valdības ierēdņa par notiesātu zagli un krāpnieku lika kādai trimdas daļai apšaubīt laikrakstā *Latvija Amerikā* pausto labējo ideoloģiju un novērsties no viņa labējā spārna domubiedriem.

LSDSP Ārzemju komitejas un Zviedrijas latviešu sociāldemokrātiskā kluba sēdēs atkārtoti diskutē par *PB* turpmāko izdošanu un tās saturu un pārrunā iespējas atkal izdot *Brīvību* kā drukātu žurnālu. Atzīmējot partijas 50 gadu pastāvēšanas jubileju 1954. gadā, atkal tika izveidota LSDSP biedru garantu grupa, kas uzņēmās viena gada garumā finansēt *Partijas Biļetena* iespiešanu lielākā metienā⁵². Tas kļuva finansiāli iespējams, jo gādību par *Brīvības* salikšanu un iespiešanu tradicionālajā tipogrāfijas tehnikā uzņēmās apgāda *Ziemeļblāzma* dibinātājs Jānis Abučs (1914–1978). J. Abučs strādāja par burtlici zviedru sociāldemokrātiskās provinces avīzes spiestuvē *Västmanlands Folkblad Tryckeri* Vesterosā, kur viņam kā darbiniekam bija iespēja izmantot spiestuvi gan sava apgāda, gan arī *Brīvības* u. c. vajadzībām.

1954. gada februārī 500 eksemplāru lielā metienā iznāca *Brīvības – Partijas Biļetena* pirmais numurs B. Kalniņa un K. Dziļlejas redakcijā – formātā un izskatā, kāds *Brīvībai* bija raksturīgs turpmākajos gadu desmitos. Biedriem, kā jau bija ierasts, lielākā skaitā piesūtīja brīveksemplārus “ar lūgumu tos izdalīt vai piesūtīt interesentiem”⁵³. Sākot ar

3. (48.) numuru, *Brīvību – Partijas Biļetenu* piedāvā abonēšanai ar iespēju to piesūtīt pa parasto pastu un pa gaisa pastu visās trimdas zemēs. *Brīvības* 5. (50.) numurs, kas iznāca 1954. gada jūnijā, bija veltīts LSDSP 50 gadu pastāvēšanai un darbībai. Tika atmests *Partijas Biļetena* nosaukums, un avīzes galvu, ko bija zīmējis LSDSP biedrs, mākslinieks Sigismunds Vidbergs, iespieda divās krāsās: vārds *Brīvība* ar smalku baltu līniju caurvītiem melniem burtiem uz sarkanām liesmām degošās lāpas fona.

Avīzes saturs pamatā nemainījās. Tāpat kā pirmajās *Brīvībās* un sekojošos *PB*, parādījās gan ideoloģiski raksti par sociāldemokrātiju, gan pasaules notikumu un ārpolitikas analīzes, gan pārskati par internacionālo sociāldemokrātiju un vietējo LSDSP klubu un kopu darbību. Toties, vai nu ievērojot Dz. Soduma satīriskās piezīmes, vai tāpēc, ka bija nodoms ieviest jaunu redakcionālu ievirzi, jaunās *Brīvības* stils bija mainījies. Akūtais sabiedriskais strīds par parlamentārisumu un pret autoritārisumu bija zaudēts, un tika meklēti citi sadarbības veidi ar trimdas organizācijām, lai ietu kopcīņā par brīvu un demokrātisku Latviju. “Sektantiskais žargons” tika izskausts, un agrākos uzbrukumus kādai labā spārna parādībai tagad pasniedza kā asu komentāru, ieturot lietišķu stilu. Kā liecina *Brīvības* un LSDSP turpmākā darbība, jaunā žurnālistikas pieeja bija veiksmīga – tika iegūti avīžu abonētāji ārpus partijas rindām, partijā iestājās jauni biedri. Varētu domāt, ka jaunais grafiskais noformējums, konfrontatīvā stila atmešana un A. Valdmaņa un viņa piekritēju izgāšanās bija pievilkuši jaunus lasītāju pulkus, jo jau pēc dažiem mēnešiem *Brīvības* metiens bija uzkāpis līdz 1000 eksemplāriem.

Noslēgums

Jaunajā tehnikā *Brīvība* kā drukāta avīze turpināja iznākt turpat vai 50 gadus. Bieži ieņemot atšķirīgu pozīciju iepretim trimdas vadošo organizāciju uzskatiem, *Brīvība* aktīvi piedalījās trimdas politikās un kultūras debatēs. *Brīvības* relatīvi lielais 1000 eksemplāru metiens un plašais abonētu skaits visās latviešu trimdas zemēs norāda, ka avīze tika cītīgi lasīta. Neskatoties uz visiem apvainojumiem

⁵¹ Par izkrāptu naudu izdota avīze. *Brīvība*, 5 (05.1955.), 4.

⁵² Redakcija 1954.

⁵³ Partijas dzīve. *Brīvība*, 1 (02.1954.), 4.

un iebaidīšanas mēģinājumiem, LSDSP nepadevās vilinājumiem un spiedieniem, bet ieturēja savu sociāldemokrātisko virzienu visus gadu desmitus. LSDSP un *Brīvība* deva skaidru pretsvaru trimdas konservatīvajai politiskai noslieci. Kaut gan LSDSP nekad neieguva noteicošu lomu trimdas lielajās jumta organizācijās, tā sniedza alternatīvu tai trimdas jaunajai

paaudzei, kura nesaskatīja, kā starpkaru Latvijas lauku dzīves romantizēšana un diktatora K. Ulmaņa slavināšana nākotnē varēs novest pie brīvas un neatkarīgas Latvijas. Turpmākie pētījumi atklās, tieši kādu lomu LSDSP un *Brīvība* ieguva, lai netiešā veidā modernizētu trimdas politisko vadību un izglītotu trimdas jauno paaudzi politiskajā domāšanā.

VĒRES

- Argo [Andrejs Johansons] (1948) Meli. *Latvju Vārds*, 80 (16.10.1948.), 1–2.
- Bastjānis, I. (1948) Cik līdzīgas šīs gleznas... (15. maija četrpadsmitās gada dienas atcerei). *Brīvība*, 1, (08.1948.), 80–83.
- Daudze, A. (2011) *Latvija Zviedrijas politikā 1945–1991*. Rīga : Zvaigzne ABC.
- Dzelzītis, K. (1949) Sasaukšanās. *Brīvība*, 2 (01.1949.), 3–4.
- Dziļleja, K. (1950) J. Rainis un sociāldemokrātija. *Brīvība*, 3 (janv.), 10–14.
- Freivalds, O. (1961) *Latviešu politiskās partijas 60 gadus*. Kopenhāgena : Imanta.
- Griķe, S. (1997–1998) Latviešu sociāldemokrātu trimdas izdevums “Brīvība” (1954.–1964.). *Brīvība*, 6/7, 20–22; 8, 12–14; 1, 16–19; 2/3, 16–18; 4, 15.
- Grincevičs, K. (1948) Vecie un jauni austrālieši. *Tēvzeme*, 69 (02.10.1948.), 4.
- Grīnuma, G. (2009) *Piemīņas paradoksi: Raiņa un Aspazijas atcere Kastanjolā*. Rīga : Karogs.
- Jēgers, B. (1989) *Statistisks pārskats par trimdas grāmatniecību*. Nolasīts konferencē *1st Meeting of Latvian Writers from Latvia and the West* (05.–06.06.1989.) Stokholmā.
- Kalniņa, K. (1949) Jaunā strāva un pirmā latviešu sociālistu prāva 1897.–98. g. (piecdesmit gadu atcerei). *Brīvība*, 2 (01.1949.), 41–47.
- Kalniņa, M. (1949) Norvēģu brīvības dzejnieks A. Everlands – mūsu draugs. *Brīvība*, 2 (01.1949.), 54–57.
- Kalniņš, B. (1949) Brīvība un vienība. *Brīvība*, 2 (01.1949.), 5–6.
- Kalniņš, B. (1993 [1956]) *Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi (1905–1955)*. 2. izd. Stockholm : Memento.
- Lambers, V. (1950) Vienīgas ceļš uz Latvijas brīvību. *Latvija*, 6 (21.01.1950.), 2.
- Latviešu sociāldemokrātu ārzemju komiteja (1948) Par brīvību, neatkarību, vienlīdzību! *Brīvība*, 1 (aug.), 3–4.
- Ozoliņš, K. (1954) “Mazā Latvija” un latviešu dzīve Vācijā. Tichovskis, H. (red.) *Latviešu trimdas desmit gadi: rakstu krājums*. [Toronto] : Astras apgāds.
- Red. (1948) Laikmeta dokumenti. *Brīvība*, 1 (aug.), 32–43.
- Redakcija (1954) Jaunu gaitu sākot. *Brīvība*, 1 (02.1954.), 1.
- Siliņš, L. (2011) *Zviedru-Latviešu palīdzības komitejas darbība*. Rīga : LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.
- Sodums, D. (1949) Romantiskā Brīvība. *Ceļa Zīmes*, 4 (10.1949.), 310–311.
- T. (1948) Nacionālā Fonda vēlēšanās Zviedrijā. *Brīvība*, 1 (aug.), 65.
- Tichovskis, H. (red.) (1954) *Latviešu trimdas desmit gadi: rakstu krājums*. [Toronto] : Astras apgāds.
- Valters, N. (1949) Tiesības un politika. *Brīvība*, 2 (janv.), 21–28.
- Valters, N. (1950) Humanitārais sociālisms. *Brīvība*, 3 (janv.), 5–10.
- Zalkalns, L. (2014) *Back to the Motherland: Repatriation and Latvian Émigrés 1955–1958*. Stockholm : Stockholm University.

Laikraksti

Brīvība (1948–1951, 1954–1999).

Partijas Biļetens (1951–1953).

Intervijas

Anonīms A. (2003) Intervija 15.01.2003.

BÜRO FÜR HEIMATVETRIEBENE AUSLÄNDER (1952–1964): LATVIEŠU BĒGLI RIETUMVĀCIJĀ UN TO LOMA BIROJA DARBĪBĀ

Kārlis Kangeris dzimis 1948. gada 14. jūnijā Augustdorfā, Vācijā. 1966. gadā beidzis Minsteres Latviešu ģimnāziju. Minsteres Universitātē studējis psiholoģiju un vēsturi (1967–1982, ar pārtraukumiem). Pēc 1986. gada vēstures studijas turpinātas Stokholmas Universitātē. Latvijas Universitātē iegūts vēstures doktora grāds (2002). Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors (2016). Strādājis Stokholmas Universitātes Baltijas pētniecības centrā (1983–2008). Sēderternas (Dienvidstokholmas) Universitātes (*Södertörns högskola*) mācībspēks un dažādu pētniecības projektu līdzstrādnieks (1997–2004). LU Latvijas vēstures institūta pētnieks (no 2008). Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis (1998–2019). Ministru kabineta izveidotās komisijas PSRS nodarīto zaudējumu Latvijai aprēķināšanai loceklis (no 2013). Speciālās starpdisciplinārās komisijas Latvijas PSR Valsts drošības komitejas dokumentu izpētei priekšsēdētājs (2014–2018).

Raksturvārdi: latvieši Rietumvācijā, PSRS repatriācijas politika, Birojs no dzimtenes padzītajiem ārzemniekiem, antikommunisms, aukstais karš.

Kad 1951. gada beigās Starptautiskā bēgļu organizācija (*International Refugee Organization – IRO*) izbeidza savu darbību Rietumvācijas (Vācijas Federatīvās Republikas – VFR) teritorijā, tur vēl bija palikuši ap 220 000 bēgļu (pārvietoto personu), no kuriem ap 160 000 nāca no Austrumeiropas, resp., komunistiskā bloka valstīm (Bulgārijas, Dienvidslāvijas, Polijas (ieskaitot ukraiņus), Rumānijas, Čehoslovākijas, Ungārijas, PSRS, Igaunijas, Latvijas¹ un Lietuvas)². Līdz ar *IRO* darbības izbeigšanu

visi bēgļu jautājumi 1951./1952. gadā bija pārģājuši Rietumvācijas valdības kompetencē.

Birojs no dzimtenes padzītajiem ārzemniekiem – *Büro für heimatvertriebene Ausländer 1952–1964*

Lai iegūtu pārskatu par Austrumeiropas bēgļu grupām, uzturētu kontaktus ar tām un lai veicinātu to kultūras pasākumus, Rietumvācijas valdība 1952. gada oktobrī izveidoja Biroju no dzimtenes padzītajiem ārzemniekiem (*Büro für heimatvertriebene Ausländer – BfHA*). Birojs atradās Diseldorfā, *Cecilienallee 52*. Sākumā tā uzdevumi nebija sevišķi noteikti. Tos skaidri definēja tikai 1955. gadā. Biroja uzdevumos pats birojs ierakstīja:

¹ Latviešu skaits 1951. gada beigās bija 18 154 personas. Turpinoties izceļošanai uz ASV, nākamajos gados latviešu skaits samazinājās līdz 13 133 personām (01.04.1955.).

² Pēc kara beigām no vēlākās Rietumvācijas teritorijas Apvienoto Nāciju Palīdzības un atjaunošanas pārvalde (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA*) līdz

1947. gada vasarai bija repatriējuši ap 5,3 milj. cilvēku, bet laika posmā no 1947. līdz 1951. gadam no palikušiem miljons bēgļu *IRO* bija sagādājusi iespēju izceļot uz aizjūras zemēm ap 800 000. Sk. Jacobmeyer 1985, 41, 173; arī Harmsen 1958, 17–19, 22–26.

Novērošana un ziņošana par austrumu emigrāciju VFR (ziņu avots federālajām iestādēm), tās organizācijām, tās darbību, tās sakariem ar ārzemēm; izziņas par atsevišķām personām. [...] Neoficiāli sakari un saskaņošana ar ASV iestādēm, kas sadarbojas ar emigrācijas pārstāvjiem.³

Toties Rietumvācijas Ārlietu ministrija par *BfHA* uzdevumu 5. punktu izteicās diplomātiskā valodā:

*Austrumu emigrācijas novērošana Austrumu–Rietumu saspīlējumā ietvaros un tai no komunistiskajiem režīmiem dzimtenē paredzētā loma koeksistences politikā.*⁴

Birojam bija arī cieša sadarbība ar Vācijas Federālo satversmes aizsardzības biroju (*Bundesamt für Verfassungsschutz – BfV*). Satversmes aizsardzības birojs 1956. gadā izteica vēlēšanos, lai *BfHA* arī turpmāk pievērstos ārzemnieku uzraudzīšanai, jo *BfV* patlaban nesot to resursu un zināšanu un tas arī neesot viņu darbības smagumpunkts⁵. Un tā tas palika līdz *BfHA* darbības izbeigšanai 1964. gadā. *BfV* un tā filiāle Mīnhenē (*Bayerisches Landesamt für Verfassungsschutz*) ar sevišķām mērķdotācijām arī atbalstīja *BfHA* darbu.

Pirmajos darbības gados *BfHA* budžets bija ap 200 000 DM gadā, bet 60. gadu sākumā pieauga līdz pāri par 400 000 DM. Nauda nāca galvenokārt no Ārlietu ministrijas. Budžets būtībā sadalījās divās daļās. Apmēram puse līdzekļu aizgāja *BfHA* pētniecības dienestam, bet otrā daļa regulārajam *BfHA* darbam – kontaktiem ar emigrantu grupām un to uzraudzībai. Pētniecības dienests – *Forschungsdienst Osteuropa* – izdeva pārskatus par notiekošo atsevišķās Austrumeiropas zemēs (komunistiskajā blokā). Tie varēja būt ikmēneša izdevumi vai arī ceturkšņa izdevums (ik pa trim mēnešiem). Materiālu vāca un sakārtoja atsevišķo

tautību darba grupas. 1960. gadā tādu bija 12 ar pāri par 30 līdzstrādniekiem. Līdz 1960. gadam pastāvēja arī atsevišķa Latvijas darba grupa, ko vadīja Pauls Kovaļevskis. Bet pēc viņa pārcelšanās uz Kopenhāgenu visus baltiešus apvienoja vienā grupā — *Baltischer Arbeitskreis*, kuru turpmāk vadīja Dr. Heincs Išreits (*Heinz Ischreyt*).

BfHA izdevumu posteņos jau no paša darbības sākuma bija nodaļa – stipendiāti. Pirmajos darbības gados Austrumeiropas bēgļu stipendiātu skaits bija ap 15, līdz tas nākamajos gados pieauga līdz 30 stipendiātiem gadā. Kopā izmaksāto stipendiju summa gadā bija caurmērā 26 000 DM.⁶

BfHA vadīja profesors Dr. Gerhards fon Mende (*Gerhardt von Mende*), vācbaltietis, kurš bija dzimis Rīgā (1904). Otrajā pasaules karā viņš strādāja Austrumu ministrijā un bija atbildīgs par “turku tautām”. Pēc kara G. fon Mende kādu laiku konsultēja angļus Kaukāza tautu lietās, tad amerikāņus. 1951. gadā viņš pārgāja jaunās Rietumvācijas dienestā. G. fon Mende prata arī latviešu valodu⁷. Viņa vietnieks bija Valters Konrādi (*Walter Conradi*), dzimis 1910. gadā. Arī viņš bija vācbaltietis, kurš pirms pārcelšanās uz Vācijas reihu 30. gadu sākumā dzīvoja Jelgavā. Kara laikā viņš strādāja Ārlietu ministrijas Radio raidījumu nodaļā⁸. *BfHA* pamatdarbā 60. gadu sākumā bija 12 darbinieki.

Bez darbiniekiem pamatdarbā un pētniecības dienesta līdzstrādniekiem *BfHA* katrā ārzemnieku grupā bija sava “uzticības persona” (*Vertrauensperson, Gewährsperson*), kura bija arī atalgota un no kuras sagaidīja, ka tā sniegs ziņas par grupā notiekošo (vai nu regulāri, vai arī pēc pieprasījuma). Latviešu grupā “uzticības persona” bija Pauls Kovaļevskis. Pēc viņa pārcelšanās uz Kopenhāgenu latviešu grupā

³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – PA AA (Ārlietu ministrijas politiskais arhīvs), S-20, 105743. Aufgaben des Büros für heimatvertriebene Ausländer (22.09.1955). Te arī jānorāda, ka visi Rietumvācijas slepenie dienesti līdz 1955./1956. gadam bija pakļauti ASV specdienestu kontrolei.

⁴ Turpat.

⁵ PA AA, S-20, 105785. Aktenvermerk, Unterredung mit Herrn Dr. Nollau, BfV (12.11.1956).

⁶ Par stipendiātiem tuvāk sk. PA AA, S-20, 105780.

⁷ *Baltisches Biographisches Lexikon digital*. Pieejams: <http://bbl-digital.de/eintrag/Mende-Gerhardt-Roman-v.-1904-1963/> (07.06.2016.). Par G. fon Mendes darbību pirms pāriešanas Rietumvācijas dienestā sk. Centrālās izlūkošanas pārvaldes (CIP) (*Central Intelligence Agency – CIA*) arhīvu, pieejams: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519697e9993294098d50c4d9> (30.05.2020.).

⁸ Hürter et al. 2000, 383.

“uzticības personas” vietu vairs neatjaunoja. No P. Kovaļevska sarakstes ar *BfHA* nav redzams, ka viņš būtu sniedzis sensitīvas ziņas par latviešu grupu un noskaņojumu tajā⁹. (Turpretī, piem., ir saglabājušies daudzi rakstiski igauņu pārstāvja ziņojumi, kurus sniedza pulkvedis Ludvigs Jakobsens¹⁰.) Cits jautājums ir par P. Kovaļevska regulāro ciemošanos *BfHA*. Par šīm apspriedēm ziņu nav.

Latvieši, resp., Latviešu centrālā komiteja (LCK), tuvākus sakarus ar *BfHA* uzņēma 1953. gada sākumā, kad *BfHA* vadītājs uz LCK biroju Augustdorfā nosūtīja savu pārstāvi, lai tas ar LCK vadītāju pulkvedi Vili Janumu izrunātu iespējamās sadarbības jautājumus un LCK izteiktos par saviem uzdevumiem un vēlmēm¹¹. Kā no dokumentiem redzams, tad *BfHA* nebija nekāds lielais palīgs latviešu kultūras jautājumu risināšanā. *BfHA* drīzāk izrādījās par starpnieku, kas latviešu pārstāvjiem izkārtoja piekļuvi dažādām Rietumvācijas ministrijām. Piem., LCK priekšsēdim vajadzēja izkārtot tikšanos ar t. s. Blanka biroju, kas slepenībā veica Rietumvācijas armijas dibināšanas priekšdarbus¹². Vienīgais redzamais finansiālais atbalsts latviešu darbībai bija atbalsta izkārtošana laikrakstam *Latvija*¹³. Tas bija nozīmīgs līdzeklis cīņā pret komunistu diversiju Rietumvācijas latviešu sabiedrībā. Svarīgi pieminēt arī, ka *BfHA* sedza pusi no Eiropas Latviešu jaunatnes apvienības 1. un 2. kongresa izdevumiem 1954. un 1955. gadā¹⁴. Citādi *BfHA* regulāri atbalstīja starpnacionālās organizācijas, kā, piem., Baltiešu kopību Vācijā (*Baltische Gesellschaft in Deutschland*) u. c.

Svarīga bija *BfHA* sadarbība ar LCK ziņu apmaiņas jomā, sevišķi nozīmīga sākuma gados, kad abas puses apmainījās ar ziņām par

personām (latviešu pavalstniekiem) Rietumvācijā neatkarīgi no tā, no kuras puses nāca iniciatīva. Šo sadarbību no LCK puses parasti kārtoja Vilis Hāzners (līdz 1956. gadam). Pēc 1955./1956. gada sadarbība sevišķi izvērsās Padomju Savienības repatriācijas politikas pasākumu apspriešanā un, sākot ar 1960. gadu, t. s. kultūras sakaru novērošanā.

BfHA neapšaubāmi veidoja, lai varētu uzturēt savu veida kontroli pār Rietumvācijā palikušajiem Austrumeiropas bēgļiem. Ja *BfHA* “izkārtne” arī bija runa par atbalstu Austrumeiropas bēgļiem kultūras jautājumos, tad tas bija drīzāk tāpēc, lai slēptu tiešos *BfHA* uzdevumus. Ka *BfHA* bija aukstā kara iestāde, to labi parāda *BfHA* nodaļas Pētniecības dienesta darbība. Tāpat to skaidri dokumentē *BfHA* sadarbība ar ASV slepenajām un pusslepenajām institūcijām Rietumvācijā, kas no Rietumvācijas teritorijas un tajā veica slepenas pretkomunistiskas darbības. Centrālās izlūkošanas pārvaldes (CIP) (*Central Intelligence Agency – CIA*) akcijas ar segvārdiem *AEFREEMAN* (mērķis: stiprināt pretestību pret komunismu un vājināt padomju režīmu Baltijas valstīs), *AEFLAG* (vērsta uz Latvijas PSR gan slepenu, gan citu ziņu iegūšanai), *AECOB/ZRLYNCH* (operācijas aģentu nogādāšanai uz Latviju un izvešanai no tās) bija vērstas no Rietumvācijas uz Baltiju, bet akcijas *AEMARSH* un *TPTONIC* risinājās Rietumvācijā uz vietas (par to sk. tālāk)¹⁵. Tāpat *BfHA* politisko darbu labi dokumentē iesaistīšanās PSRS un citu Austrumbloka valstu repatriācijas politikas apkarošanā.

Kad 1964. gadā sākās *BfHA* likvidēšanas process, visi materiāli, kas attiecās uz *BfHA* un Vācijas Federālā satversmes aizsardzības biroja sadarbību, kopā ar dokumentiem par “emigrantu kartotēku” nonāca *BfV* rīcībā¹⁶. Tomēr dokumenti, kas attiecās uz *BfHA* neoficiālo sadarbību ar ASV dienestiem Rietumvācijā, kaut sadarbība bija noteikta 1955. gada darbības vadlīnijās, nav nonākuši Ārlietu ministrijas arhīvā.

⁹ P. Kovaļevska sarakste ar *BfHA* atrodama: PA AA, S-20, 111481.

¹⁰ Sk. PA AA, S-20, 105727.

¹¹ Latviešu trimdas arhīvs Minsterē (LTAM), LCK dokumenti, LCK juridiskās nozares vadītāja sarakste 1954–1956, von Mende an Janums (03.02.1953). Dokumenta noraksts PA AA, S-20, 105725.

¹² PA AA, S-20, 105725; LCK an Conradi (25.11.1954).

¹³ Sk. PA AA, S-20, 105708.

¹⁴ PA AA, S-20, 105725; Conradi an Ozoliņš (06.08.1954); Conradi an LCK (28.07.1955).

¹⁵ *Research Aid: Cryptonyms and Terms in Declassified CIA Files Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Records Disclosure Acts*. 2007.

¹⁶ PA AA, S-20, 105724; Conradi an Auwärtiges Amt (16.03.1964).

Padomju Savienības repatriācijas politika Rietumvācijā

Komiteju par atgriešanos Dzimtenē PSRS izveidoja 1955. gada martā Austrumberlīnē. Šādu plānu KGB (krievu val. – *Комитет государственной безопасности*, latv. val. – Valsts drošības komiteja, VDK) Maskavā jau bija izvirzījis 1953. gadā, bet atbalstu šī ideja guva tikai 1955. gadā, kad plānus par Komitejas par atgriešanos Dzimtenē izveidi 6. janvārī apstiprināja PSKP Centrālkomitejas Prezidijs un PSRS Ministru Padome. Komitejai pēc KGB plāniem bija divi uzdevumi. Oficiāli Komiteju dibināja, lai tā veicinātu PSRS pilsoņu atgriešanos dzimtenē. Tāpēc arī Komitejai piešķīra sabiedriskās organizācijas statusu. Tomēr Komitejas īstais uzdevums bija ievākt ziņas par emigrantu/bēgļu organizācijām (galvenokārt Rietumvācijā) un to aktivitātēm, kā arī veicināt šo organizāciju iziršanu/sašķelšanu. 1955. gada 7. aprīlī *Pravda* ziņoja par Komitejas dibināšanu un Komiteju raksturoja kā neatkarīgu sabiedrības iniciatīvu. Tomēr Komitejai būtībā vajadzēja darboties kā KGB “pagarinātai rokai” Vācijā. Komiteja pazīstama arī ar nosaukumu “Mihailova komiteja”. Nosaukuma pamatā ir Komitejas priekšsēdētāja ģenerālmajora uzvārds – Nikolajs Filipovičs Mihailovs.¹⁷

Komiteja, sākot ar 1955. gada aprīli, sāka izlaist savu avīzi *Par Atgriešanos Dzimtenē* – vispirms krievu valodā, bet jūlijā – arī ukraiņu, gruzīnu, uzbeku, igauņu, lietuviešu un latviešu valodā. Tāpat vasarā savu darbību uzsāka arī raidītājs *Par atgriešanos Dzimtenē*, katru dienu plkst. 19.00 raidot krievu, ukraiņu un citās valodās.¹⁸

Lai savai darbībai repatriācijas jomā gūtu kādus lielākus panākumus, PSRS Augstākās Padomes Prezidijs 1955. gada 17. septembrī izdeva dekrētu *Par padomju pilsoņu amnestēšanu, kas 1941.–1945. gada Lielā Tēvijas kara periodā sadarbojušies ar okupantiem*¹⁹.

Repatriācijas politikas iedzīvināšana Rietumvācijā bija ne tikai PSRS pasākums. Šajā

politikā tika iesaistītas arī citas Austrumu/padomju bloka valstis. Tā šāda veida komitejas 1955. gadā vēl tika izveidotas Polijas Tautas Republikā, Ungārijas Tautas Republikā, Rumānijas Tautas Republikā, Bulgārijas Tautas republikā, Čehoslovākijas Sociālistiskajā Republikā un Albānijas Tautas Republikā. Šajās zemēs tāpat pieņēma amnestijas likumus, kas līdzinājās PSRS 1955. gada 17. septembra amnestijas likumam. Tā bija “koncertēta” akcija, kurā pirmo vijoli nepārprotami spēlēja PSRS. (Tomēr tas vēl nenozīmēja, ka politikā iepretim Rietumvācijai šīm satelītvalstīm nevarēja būt savas speciālās intereses.)

Padomju Savienības politikā iepretim Rietumvācijas politikai 1955./1956. gadā redzamas vairākas stratēģijas, lai mēģinātu gūt iespaidu uz Rietumvācijas politikas lēmumiem. Šā raksta uzdevums nav iedziļināties šajās stratēģijās. Piemēra pēc varam pieminēt Ņikitas Hruščova 1955. gadā priekšplānā izvirzīto “miermīlīgās līdzaspastāvēšanas politiku”, tēzi par divu Vācijas valstu pastāvēšanu, Rietumvācijas uzņemšanu Ziemeļatlantijas līguma organizācijā (NATO), Rietumvācijas un PSRS diplomātisko attiecību nodibināšanu, kas nozīmēja PSRS vēstniecības atvēršanu Bonnā, kā arī Rietumvācijas vēstniecības atvēršanu Maskavā, Rietumvācijas un PSRS sarunas Maskavā u. c.

Austrumeiropas bēgļu skaits Rietumvācijā 1955. gadā bija aptuveni 220 000. No tiem 36 671 bēglis bija no PSRS teritorijām, to skaitā 23 360 no Baltijas valstīm un 13 311 no agrākās pirmskara PSRS teritorijas²⁰. Runas par 100 000 Rietumvācijā “aizturētajiem” padomju pilsoņiem bija tiešs un apzināts PSRS valdības pārspēlējums²¹.

Pat ja padomju pilsoņu skaits, kurus PSRS puse deklarēja par savējiem, nebija liels vai sevišķi nozīmīgs, padomju pusei tomēr svarīgi bija panākt iespaidu uz Rietumvācijas valdību (iejaukšanos tās darbā), bēgļu grupās radīt nedrošības sajūtu un neuzticību iepretim

¹⁷ Zalkalns 2014, 84–87.

¹⁸ Turpat, 112–115.

¹⁹ Turpat, 78–81; BA, B 136/6499; von Mende an Bundeskanzleramt (15.10.1955).

²⁰ Bundesarchiv – BA (Vācijas Federālais arhīvs), B 150/3540-2, Ausländer mit sowjetischer Staatsangehörigkeit im Bundesgebiet (19.09.1955).

²¹ Šo jautājumu padomju puse izvirzīja sarunās (13.09.1955.) ar Rietumvācijas valdības deleģāciju, kas viesojās Maskavā 09.–13.09.1955.

Rietumvācijas valdībai, kā arī mēģināt graut šo grupu kopību.

Komiteja latviešu bēgļiem piesūtīja savu izdevumu *Par Atgriešanos Dzimtenē*, radioraidījumos mutvārdiem mēģināja ietekmēt bēgļus, rīkoja vēstuļu akcijas, daudziem piesūtot “privāta rakstura” vēstules, kā arī Rietumvācijā aktivizēja savu “aģentu” jeb simpatizētāju tīklu, lai tas latviešu centros paustu Komitejas ideoloģiju, resp., vērstos pret bēgļu grupas vadošajām personām.

Komitejas vadītājs N. Mihailovs vērsās pie “padomju pilsoņiem” ne tikai ar uzsaukumiem savā avīzē un radioprogrammā ar aicinājumu atgriezties mājās, bet arī ar oficiāliem iesniegumiem pie Rietumvācijas valdības. 1955. gada 30. oktobrī vēstulē iekšlietu ministram Gerhardam Šrēderam (*Gerhard Schröder*, 1910–1989) tika izteikta prasība, ka Rietumvācijas valdībai jāatver robežas un jāļauj visiem padomju pilsoņiem atgriezties mājās.

Šo vēstuli apsprieda Rietumvācijas resoru konferencē 1955. gada 7. novembrī, kurā piedalījās Ārlietu ministrijas, Iekšlietu ministrijas, Bēgļu ministrijas, kā arī Tieslietu ministrijas pārstāvji. Uzskats bija, ka kaut kādam sabiedriskas organizācijas ģenerālim nav oficiāli jāatbild, bet to darīs Iekšlietu ministrija ar paziņojumu Rietumvācijas valdības oficiālajā izdevumā²².

Atbildes pirmajā punktā Iekšlietu ministrija izskaidroja, ka Rietumvācijā palikušie bēgļi pēc kara nav izmantojuši *UNRRA* un *IRO* organizētās repatriācijas akcijas un brīvprātīgi palikuši Rietumvācijā. “Ar to viņi zaudēja savu *DP* statusu un atrodas Rietumvācijā, pamatojoties uz savu brīvo izvēli.” Otrajā punktā tika uzsvērts, ka šīs personas laika gaitā ir ieguvušas pasas, pamatojoties uz Londonas vienošanos (15.10.1946.) un Starptautisko vienošanos par bēgļu tiesībām (28.07.1951.). Atbildes trešajā punktā tika akcentēts, ka Rietumvācijas valdība nevienam neliek ceļā šķēršļus atstāt Rietumvācijas teritoriju un ka tā ir katra bēgļa individuālā izvēle, vai atgriezties mājās vai palikt Rietumvācijā.

Diskusijās par atbildes vēstuli ģenerālim N. Mihailovam izskatīja arī jautājumu, vai

Padomju Savienība, kad tai būs vēstniecība Bonnā, varēs atsaukties uz to, ka tā ir Rietumvācijā dzīvojošo krievu bēgļu / PSRS bēgļu tiesību aizstāve (*Schutzmacht*). Atbilde bija šāda: “Personas, kuras bauda Bēgļu tiesību konvencijas aizstāvību un kuriem kā politiskajiem bēgļiem atzīta šīs konvencijas piemērošana, tagad vairs nebauda savas agrākās valdības/valsts aizstāvību. Aizstāvību par šiem istajiem bēgļiem PSRS vairs nevar uzņemt. (Visiem bēgļiem ir pasas sakarā ar Londonas vienošanos.)”²³

Šos Rietumvācijas Iekšlietu ministrijas izteiktos principus apstiprināja arī Bēgļu ministrijas vadītājs profesors Dr. Teodors Oberlenders (*Theodor Oberländer*), tiekoties ar bēgļu pārstāvjiem 1955. gada novembra beigās²⁴. Tāpat par šiem principiem vēlāk, 1956. gadā, Rietumvācijas Ārlietu ministrija izteicās arī dažādās notās PSRS vēstniecībai Rietumvācijā.

Kā jau pēc ģenerāļa N. Mihailova neveiksmīgā mēģinājuma bija sagaidāms, turpmāk runāšanu par repatriācijas politikas jautājumiem politiskajā līmenī Rietumvācijā pārņēma PSRS vēstniecība Bonnā. Tā PSRS vēstnieks Bonnā Valeriāns Aleksandrovičs Zorins vai viņa padotie Rietumvācijas valdībai no 1956. gada 9. marta līdz 1956. gada 9. oktobrim iesniedza pavisam 11 notas (vai cita veida dokumentus) padomju pilsoņu repatriācijas jautājumos²⁵. (Svarīgākās notas reizē arī publicēja Komitejas avīzē *Par Atgriešanos Dzimtenē*.)

Šajos dokumentos tika izteiktas vispārējas prasības pēc padomju pilsoņu repatriācijas, prasības laist uz dzimteni Rietumvācijas cietumos ieslodzītos un psihiatriskās slimnīcās mītošos padomju pilsoņus, PSRS vēstniecībai Bonnā izsniegt padomju pilsoņu adreses, pieļaut vēstniecības darbiniekiem apmeklēt padomju pilsoņus viņu dzīvesvietās un, visbeidzot, neturēt padomju pilsoņus ieslodzītus bēgļu nometnēs. Pēc diplomātisko notu apmaiņām abas puses

²² *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* (15.11.1955).

²³ BA, B 150/3540, Vermerk: Ressorbesprechung über die Behandlung des an den Herrn Bundesminister des Innern gerichteten Briefes des Generals Michailow, Vorsitzender des "Komitee für die Rückkehr in die Heimat" (11.11.1955).

²⁴ *Latvija* (03.12.1955.).

²⁵ Visi šie iesniegumi un vācu atbildes apkopotas: BA, B 150/3540-1.

varēja vienoties par trim punktiem: cietumos ieslodzīto un psihiatriskajās slimnīcās esošo personu repatriāciju, kā arī par padomju pilsoņu adrešu izsniegšanu padomju iestādēm, ja attiecīgās personas piekrīt.

Tā Rietumvācijas valdība 1955. gada nogalē deva atļauju cietumos ieslodzītajiem padomju pilsoņiem izvēlēties – vai nu atgriezties dzimtenē, vai arī turpināt izciest sodu Rietumvācijas cietumos. Līdz 1956. gada vidum 65 ieslodzītie, to vidū arī divi latvieši, bija izteikušies par repatriāciju uz PSRS²⁶.

Psihiatriskajās slimnīcās 1955./1956. gadā atradās 653 Austrumeiropas bēgļi. Ar laiku jautājums nokārtojās pats no sevis un neviens netika repatriēts ne uz PSRS, ne uz kādu citu Austrumu bloka valsti²⁷.

Bēgļu adrešu jautājumā Rietumvācijas valdība PSRS pusei izrādīja zināmu pretimnākšanu, atļaujot adreses vēstniecībai izdot, ja attiecīgā persona tam piekrīt. Padomju vēstniecība Rietumvācijas valdībai piegādāja adrešu sarakstus²⁸, kurus tad attiecīgās Vācijas iestādes pārbaudīja. Par pārbauci rezultātiem ziņoja padomju vēstniecībai. Ja atradās kāda no padomju sarakstos esošajām personām un tā bija devusi savu piekrišanu adreses nodot tālāk vēstniecībai, tad padomju pārstāvjiem atļāva apmeklēt šīs personas, bet tikai kāda vācu ierēdņa vai ANO Augstā komisāra (bēgļu jautājumos) pārstāvja pavadībā. Visbeidzot, lai iegūtu skaidrību par to, vai kāda persona brīvprātīgi repatriējas vai ne, repatriantiem bija jāaizpilda vācu valdības divas sagatavotas anketas, kurās viņi apstiprināja, ka repatriēšanās notiek pēc brīvas gribas²⁹. Tā Rietumvācijas

valdība bija rūpējusies par bēgļu tiesiskā statusa nodrošināšanu, kā arī ierobežojusi PSRS pārstāvjiem tiešo piekļuvi bēgļiem.

Līdz ar PSRS vēstnieka V. Zorina atgriešanos Maskavā 1956. gada vidū beidzās arī PSRS spiediens uz Rietumvāciju diplomātiskajā laukā.

Kad 1955. gadā Austrumberlīnē darbību uzsāka Komiteja, G. fon Mende un viņa birojs bija tā institūcija, kas ziņoja par Komitejas darbību, noskaņojumu bēgļu grupās un ieteica valdībai pasākumus, kas būtu veicami, lai pretdarbotos Mihailova komitejas propagandai, bēgļu grupās saglabājot mieru un uzticību Rietumvācijas patvēruma tiesību politikai. Pirmo ziņojumu par Mihailova komiteju *BfHA* rakstīja 1955. gada 11. maijā³⁰. Latviešos/baltiešos satraukuma neesot, jo avīze *Par Atgriešanos Dzimtenē* iznākot krievu valodā³¹. Situācija saasinājās ar vasaru, kad avīze *Par Atgriešanos Dzimtenē* sāka iznākt arī nekrievu valodās (latviski – *Par Atgriešanos Dzimtenē*), bet jo sevišķi ar septembri, kad PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājs maršals Nikolajs Bulgaņins bija apgalvojis (13.09.1955.), ka Rietumvācijā aizturot 100 000 padomju pilsoņu, kas dzīvo necilvēcīgos apstākļos un grib atgriezties mājās. Šis apgalvojums bēgļos radīja bailes, ka tos varēšot piespiestu kārtā repatriēt uz PSRS un ka sarunās Maskavā viņi esot iztirgoti apmaiņā pret vācu karagūstekņiem.

Tā, sākot ar septembra vidu, G. fon Mendem bija darba pilnas rokas. Nākamajos mēnešos viņš piedalījās daudzās ministriju sēdēs. Ziņoja par Mihailova komitejas aktivitātēm, tās iespaidu uz bēgļu grupām un nāca ar saviem ieteikumiem, kas būtu darāms, lai kontrolētu propagandas izplatīšanu un mazinātu propagandas iespaidu uz bēgļu sabiedrībām. 1956. gada vasarā G. fon Mende bija sagatavojis apjomīgu analītisku darbu par ārvalstu repatriācijas politiku Rietumvācijā: *Padomju Savienības un tautas demokrātiju repatriācijas akcijas un to politiskais un psiholoģiskais iespaids uz no dzimtenes padzītajiem*

²⁶ Skaits aprēķināts pēc padomju notās minētajiem datiem. BA, B 136/6499, Auswärtiges Amt, Verbalnote (18.10.1956).

²⁷ BA, B 150/3546, Auswärtiges Amt an Herrn Bundesminister des Innern (10.07.1956), Der Bundesminister des Innern an die Herrn Innenminister der Länder (20.06.1959).

²⁸ BA, R 136/6499, Auswärtiges Amt an Herrn Bundesminister des Innern (26.09.1956) (sarakstā 3013 vārdi); BA, B 150/3540-1, Der Bundesminister des Innern an Auswärtiges Amt (23.08.1957) (sarakstā 4043 vārdi).

²⁹ BA, B 150/3537, Der Bundesminister für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte an alle Landesflüchtlingsverwaltungen (29.02.1956), pielikumi Nr. 1 un Nr. 2.

³⁰ BA, B 136/6486, BfHA an Bundeskanzleramt (11.05.1955).

³¹ Pirmā analīze par laikraksta iespaidu uz latviešu sabiedrību bija par Diseldorfas latviešiem. PA AA, S-20, 105785, Aktenvermerk (25.04.1955).

ārzemniekiem Vācijas Federatīvajā Republikā³². Pētījumam bija šādas nodaļas:

- Ārzemnieku skaits, sociālā struktūra un iesaistīšanās saimnieciskajā dzīvē.
- Austrumu politiskā emigrācija kā objekts psiholoģiskajā karā.
- Padomju Savienības nostāja iepretim emigrācijai no PSRS.
- Pašreizējās repatriācijas akcijas psiholoģiskā sagatavošana.
- Repatriācijas propagandas darba veids un norise.
- Repatriācijas propagandas skaitliskie rezultāti.
- Repatriācijas akcijas politiskie un psiholoģiskie mērķi.
- VFR nostāja repatriācijas jautājumā.
- Repatriācijas akcijas psiholoģiskais un politiskais iespaids uz bēgļiem.
- Pašas emigrācijas spertie soļi pret repatriācijas propagandu.

Pirmajā darbības gadā Komitejai Rietumvācijā bija bijuši savi panākumi. Līdz 1956. gada augustam Rietumvācijā bija oficiāli reģistrēti kādi 153 repatrianti, kas bija atgriezušies PSRS³³. Šos skaitļus vācu iestādes neuzskatīja par precīziem, jo bija arī iespēja doties mājās uz PSRS caur Austrumberlīni. Šīs personas neparādījās Rietumvācijas statistikā. Toties padomju puses minētais repatriantu skaits bija 350 personas³⁴. (Šis skaits arī pārņemts kādā NATO statistikā uz 1956. gada septembri³⁵.) Repatriantu starpā latviešu skaits bija mazs – kādas septiņas personas. Ar nākamā gadu repatriantu skaits strauji samazinājās, un 1958. gadā vēl tikai kādas desmit personas

bija aizbraukušas uz PSRS. Nākamajos gados – vēl tikai divas vai trīs personas gadā³⁶.

Neskatoties uz repatriantu skaita samazināšanos līdz maznozīmībai, Birojs no dzimtenes padzītajiem ārzemniekiem (*BfHA*) savu darbu attiecībā uz PSRS repatriācijas akcijām turpināja. Lasīja avīzi *Par Atgriešanos Dzimtenē*, klausījās Mihailova komitejas radio radījumus un, kad bija kaut kas svarīgs, kas skāra arī Rietumvācijas intereses, ziņoja par to valdībai, vai arī tas notika ar Vācijas Federālā satversmes aizsardzības biroja starpniecību, piem., par VFR kanclera Konrāda Adenauera (*Konrad Adenauer*) apvainošanu laikrakstā *Dzimtenes Balsis*³⁷.

BfHA vadītājs G. fon Mende sava pārskata par Austrumbloka valstu repatriācijas politiku pēdējā nodaļā norādīja uz pašu emigrantu grupu pasākumiem, kas vērsti pret repatriācijas akcijām un komunisma propagandu. LCK vadība Rietumvācijā dzīvojošajiem latviešiem ieteica ignorēt Komitejas piesūtītos materiālus (galvenokārt tā bija avīze *Par Atgriešanos Dzimtenē*). Ieteica vai nu tos iznīcināt, vai arī sūtīt atpakaļ. Tāpat ieteica izvairīties no kontaktiem ar padomju emisāriem (aģentiem). Par notiekošo padomju propagandas darbā izsmeloši ziņoja savā laikrakstā *Latvija*.

Tomēr šajā periodā (1955/1956) jāievēro viens speciāls aspekts – kāda duča Rietumvācijā dzīvojošo latviešu organizāciju pārstāvju iesaistīšanās CIP darbā. Bez jau iepriekš minētajiem CIP projektiem (*AEFFREEMAN*, *AEFLAG*, *AECOB/ZRLYNCH*) te jāizceļ projekts *AEMARSH*, kura darbības laiks bija no 1953. līdz 1959. gadam. Šim projektam kā piesegorganizācija noderēja Latviešu kultūras institūts ar adresi ASV (CIP segvārds *AEMINX*), kas formāli bija iesaistīts latviešu nacionālās kultūras saglabāšanā un attīstīšanā, materiālu par latviešu nacionālo dzīvi vākšanā, kā arī kam bija jā rūpējas par ārpus dzimtenes dzīvojošo latviešu fizisko, garīgo un

³² BA, B 136/6499, Die Repatriierungsaktion der Sowjetunion und der Volksdemokratien und ihre politischen und psychologischen Rückwirkungen auf die Heimatvertriebenen Ausländer in der Bundesrepublik (bez datuma). Manuskriptam ar pielikumiem bija 103 lpp. (kopija arī fondā BA, B 150/3540-1).

³³ BA, B 150/3537-1, Zahlen der nichtdeutschen Flüchtlinge in der Bundesrepublik und der Repatriierten (17.10.1956).

³⁴ BA, B 150/3537-1, Repatriierung von ausländischen Flüchtlingen und heimatlosen Ausländern (11.10.1956).

³⁵ Zalkalns 2014, 103. lpp., 103. piezīme.

³⁶ Tā, piem., 1961. gadā, pēc Ārzemnieku centrālā reģistra datiem, bija repatriējušās divas personas, 1964. gadā tāpat divas personas. Visi dati: BA, B 106/24946.

³⁷ BA, B 136/6486, Bundesamt für Verfassungsschutz an Herrn Bundesminister des Innern (27.11.1959).

morālo vērtību nodrošināšanu un saglabāšanu. (Šajā projektā no Rietumvācijā dzīvojošiem latviešiem, kuri ieņēma vadošus amatus latviešu organizācijās, bija iesaistīti Aleksandrs Burmeisters, Jānis Cīrulis, Vilis Hāzners un Herberts Zāgars.) Turklāt Rietumvācijā CIP vēl īstenoja akciju *TPTONIC*, kas attiecās uz Nacionālās komitejas brīvai Eiropai (*National Committee for a Free Europe*) darbību. Sakaru persona šajā projektā bija pulkvedis Vilis Janums, kurš vadīja LCK un bija arī *Daugavas Vanagu* Centrālās valdes priekšsēdis. Viņam šai projektā bija CIP segvārds *AECANOE-3*, un savus ziņojumus centrālei viņš parakstīja ar segvārdu Jānis. Šajā ziņotāja lomā V. Janums bija no 1957. līdz 1961. gadam.

Kaut gan pēc apraksta *AEMARSH* projekts varēja izskatīties pēc tāda, kas kaut ko varēja veikt pret padomju repatriācijas politiku Rietumvācijā, tomēr no dokumentiem redzams, ka šajā virzienā nekas nav noticis. Toties V. Janums savā CIP projektā nepārprotami vērsās pret padomju repatriācijas politiku un komunistiskām aktivitātēm Rietumvācijā, mēģinot atklāt komunistu aģentus un simpatizētājus latviešu trimdas sabiedrībā. Viņa lietā saglabājušies vairāki ziņojumi par vērsanos pret komunistiskiem strāvojumiem. Piem., ziņojumi par Augustu Kalniņu Minsterē, kurš bija cemojies Austrumberlīnē Mihailova komitejā (*Operācija: Minstere 1, 09.–14.08.1957.*, *Operācija: Minstere 2, 24.–26.08.1957.*), un ziņojumi par A. Kalniņa viesošanos Latvijā 1960. gadā (12.07. un 12.10.)³⁸. Te vēl jāpiemin, ka, strādājot LCK, viņam bija izveidoti divi dokumentu vāki ar uzrakstu *Janums. Slepni*. Tajos bija ziņojumi par novērotām komunistiskām aktivitātēm latviešu sabiedrībā un arī minēti konkrētu personu vārdi, kuras uzskatīja par iespējamiem padomju aģentiem. Visas šīs ziņas nosūtīja uz kādas amerikāņu organizācijas adresei Minhenē. Tas notika, sākot ar 1954./1955. gadu. Šo ziņu sniegšanu amerikāņu puse atbalstīja finansiāli³⁹.

³⁸ Pieejams: <https://www.cia.gov/library/reading-room/document/51966ecd993294098d50b113> (30.05.2020.).

³⁹ 1970. gada vasarā šā raksta autors sāka strādāt LCK. Kad viņš kopā ar jauno LCK vadītāju Ādolfu Šildi pārņēma biroja telpas, viņi iepazīnās arī ar tur esošajiem dokumentiem. Kā pirmos K. Kangeris izšķīrstīja šos divus aktu vākus

Tomēr viens dokuments, kas saistīts ar komunistu aģentu un viņu simpatizētāju identificēšanu, Rietumvācijas LCK birojā bija saglabājies (sk. dokumentu šī raksta pielikumā). Tā ir instrukcija par “ziņu sniegšanu par personām, kas darbojas mūsu ienaidnieku uzdevumā”. Uz instrukcijas pamata “[novērošanas] punktu vadītājiem” (latviešu bēgļu nometnē vai kādā citā latviešu dzīvesvietā) vajadzēja sastādīt aizdomās turamo personu pazīmju sarakstu. Ziņas vienreiz mēnesī bija jānodod vai jānosūta “centram”. Cik tādu ziņotāju punktu pastāvēja, cik visa novērošanas akcija latviešu sabiedrībā bija centralizēta, pēc V. Januma slepeno aktu vāku pazušanas vairs nav iespējams pateikt. Ka sabiedrības novērošana un datu centralizācija notika, uz to norāda amerikāņu organizācijai nosūtītās ziņas. Labs pierādījums kādam speciāli vāktam aizdomās turēto aģentu sarakstam ir arī ziņojums Latviešu centrālās padomes (LCP) sesijā 1958. gada 4./5. janvārī Minsterē, kurā minēts, “ka Rietumvācijā ir zināmas ap 25 personas, par kurām ir aizdomas, ka tās latviešu vidū darbojas par labu komunistiem. [...] LCK par šo aģentu darbību ir informēta”⁴⁰. Arī ja 50. gadu otrā puse bija aukstā kara laiks, tad tomēr paliek jautājums, cik tīra no juridiskās puses bija šāda slepena datu vākšana, ja to veic sabiedriskā organizācija Latviešu tautas kopība Vācijā, kurā ietilpa LCP un LCK un kurai bija “juridiskas personas” statuss. (Bet, apkarojot komunistiskās aktivitātes, par šādiem aspektiem nerūpējās.)

Atkal jauna aktivitāte *BfHA* darbā parādījās 60. gada sākumā, kad Komiteja par atgriešanos Dzimtenē mainīja savu nosaukumu uz Komiteja repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs, reizē arī par jaunu definējot savus uzdevumus. Masveida

ar atzīmi *Janums. Slepni*, sīkāku iepazīšanos ar dokumentiem atliekot uz citu reizi. Tomēr tā nesanāca. Kad nākamo reizi viņš ieradās birojā, šie aktu vāki bija nozuduši. Vai tos bija paņēmis pats pulkvedis vai arī tie bija nodoti agrākajiem ziņu sniegšanas finansētājiem, K. Kangeris nemēģināja noskaidrot.

⁴⁰ *Latvija*, 3 (18.01.1958.). Līdz 1956. gadam LCK Informācijas nodaļu, kura arī apkopoja ziņas par komunistiskajām aktivitātēm latviešu sabiedrībā, vadīja Vilis Hāzners. Pēc viņa izceļošanas uz ASV šo darbu pārņēma pats V. Janums.

repatriācija bija atmesta, tās vietā liekot "ievērojamu emigrācijas sabiedrisku darbinieku" atgriešanos. Jauni elementi jaunajās nostādnēs bija arī "emigrantu organizāciju valdošās reakcionārās virsotnes atmaskošana", kā arī "pret Padomju Latviju lojālu grupu organizēšana ārzemēs"⁴¹. Papildus VFR Ārlietu ministrijā vēl ienāca plašs ziņojums no vēstniecības Maskavā, kurā analizēja Baltijas padomju republiku attiecības ar baltiešu emigrāciju. Ziņojuma beigās bija konstatējums:

*Tas ir acīmredzami, ka šādos apstākļos padomju puse uzskata par ļoti traucējošām pastāvošās baltiešu trimdas grupas, nemaz nerunājot par to, ka spēcīgais antikomunistiskais izstarojums, kas iziet no tām, ne bez pamata tiek uzskatīts par traucēkli saviem līdzāspastāvēšanas plāniem.*⁴²

Šo G. fon Mendes ziņojumu par Komitejas politikas maiņu Rietumvācijas Ārlietu ministrijā uzskatīja par tik nozīmīgu, ka to virzīja tālāk VFR pārstāvniecībai NATO Pārīzē⁴³, kas ar šo ziņojumu iepazīstināja visas NATO dalībvalstu pārstāvniecības⁴⁴. Francijas pārstāvniecība NATO pievienoja tam savus uzskatus, un Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs jaunie mērķi tika pārrunāti NATO Politiskās padomes sēdē 1960. gada 12. aprīlī, kurā ar saviem pienesumiem uzstājās arī ASV un Kanādas pārstāvji. Politiskajā padomē nolēma sekot attīstībai un vajadzības gadījumā par jaunu ziņot padomei⁴⁵.

⁴¹ PA AA, (Zwischenlager) 1052 (SU 94.29), von Mende an Auswärtiges Amt (16.02.1960).

⁴² Turpat, Botschaft der Bundesrepublik Deutschland Moskau an Auswärtiges Amt, Verhältnis der baltischen Sowjetrepubliken zu der baltischen Emigration (09.03.1960).

⁴³ Turpat, Auswärtiges Amt an die Vertretung der Bundesrepublik Deutschland bei der Nordatlantikpakt-Organisation, Änderung der sowjetischen Taktik gegenüber der Emigration aus der UdSSR (05.03.1960).

⁴⁴ Turpat, Vertretung der Bundesrepublik Deutschland bei der Nordatlantikpakt-Organisation an Auswärtiges Amt, Änderung der sowjetischen Taktik gegenüber der Emigration aus der UdSSR (17.03.1960).

⁴⁵ Turpat, Vertretung der Bundesrepublik Deutschland bei der Nordatlantikpakt-Organisation

Tāpat ar 1959./1960. gadu atkal pastiprinājās kontakti starp *BfHA* un LCK / V. Janumu. Vispirms *BfHA* bija jāievāc sīkākas ziņas par Omštedes (*Ohmstede*) bēgļu nometnē Oldenburgā notikušo (1958/1959), bet sevišķi par izdevumu *Laika Ritmos*, kurā asi kritizēja latviešu trimdas vadību Rietumvācijā⁴⁶. Tomēr galvenā interese nākamajos gados bija pievērsta A. Kalniņam Minsterē un Eduardam Alainim Memmingenē. Ziņas bija jāsaģādā Vācijas Federālajam satversmes aizsardzības birojam (*BfV*) un tā filiālei Minhenē (*Bayerisches Landesamt für Verfassungsschutz*), kurus interesēja naudas avoti, no kuriem abi kungi finansēja savus izdevumus: *Draugs* Minsterē (iznāca kopš 1961. gada) un *Daugava* (iznāca kopš 1962. gada).⁴⁷ Tāpat sevišķu interesi piesaistīja E. Alaiņa organizētais grupas brauciens uz Latviju 1962. gada jūlijā⁴⁸.

Kā zināms, šī jaunā Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs politika sāka darboties, pirmajos gados priekšplānā galvenokārt izvirzot "emigrantu organizāciju valdošās reakcionārās virsotnes atmaskošanu". Brošūra/grāmata *Kas ir Daugavas Vanagi?* latviešu valodā iznāca 1962. gadā, bet vācu valodā 1963. gadā.⁴⁹ Pēc *BfHA* lūguma savu slēdzienu par šo izdevumu 1963. gada februārī deva V. Janums, raksturojot to kā propagandas izdevumu, kas izdots vienīgi, lai kaitētu latviešu organizācijas *Daugavas Vanagi* tēlam un mērķiem⁵⁰. Šī bija

an Auswärtiges Amt, Änderung der sowjetischen Taktik gegenüber der Emigration aus der UdSSR (25.04.1960).

⁴⁶ PA AA, S-20, 105725; Janums an Conradi (06.03.1959).

⁴⁷ Turpat, V. Konrādī ziņojums profesoram [G. fon Mende] (29.08.1962.), kurā tiek atreferētas abu satversmes aizsardzības biroju intereses.

⁴⁸ Turpat, Conradi an Janums (02.04.1962); Janums an Conradi (12.04.1962); Conradi an Janums (26.06.1962); Janums an Conradi (06.07.1962); Janums an Conradi (17.07.1962).

⁴⁹ Šim izdevumam vēlākos gados bija bijis savs iespaids uz tiesībsargājošām iestādēm, jo ap 250 bijušo latviešu karavīru Rietumvācijā tika saukti uz prokuratūrām uz iztaujāšanu par viņu pagātni un iespējamo saistību ar noziegumiem pret cilvēci un kara noziegumiem.

⁵⁰ Turpat, Janums an Büro für Heimatvertriebene Ausländer (10.02.1963).

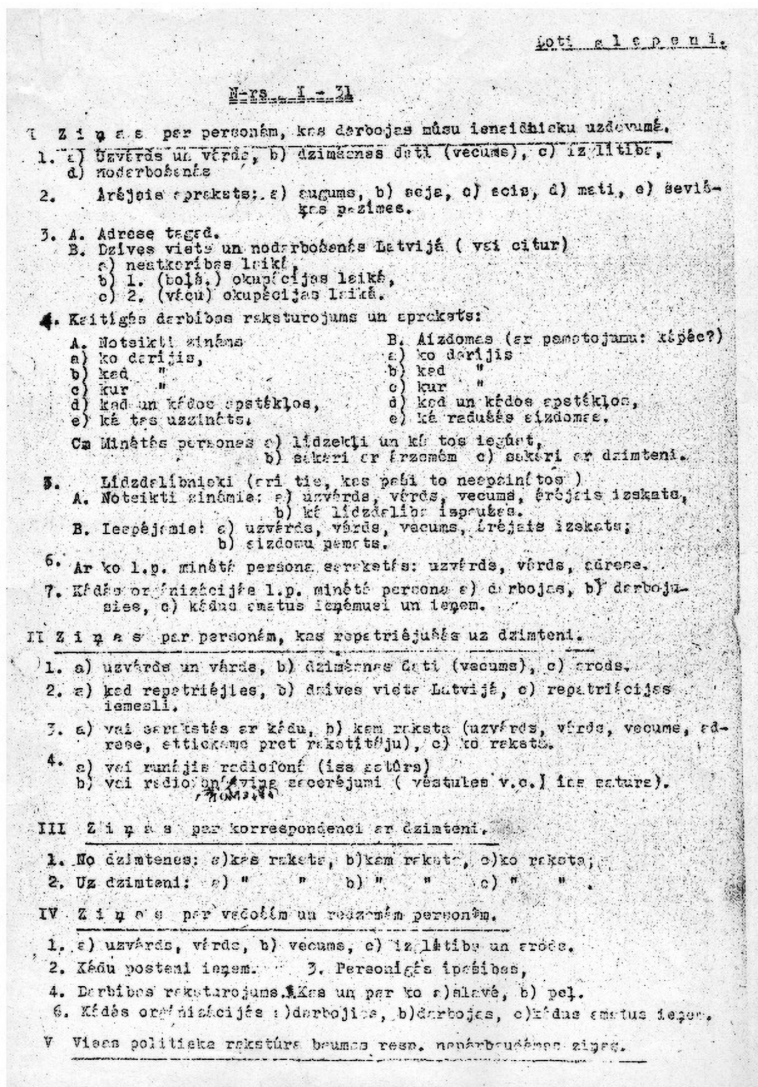
V. Januma pēdējā sarakstīšanās ar *Bfha* par komunistu propagandu un viņu mēģinājumiem infiltrēties Rietumvācijas latviešu trimdas sabiedrībā. 1963. gada beigās mira G. fon Mende, un jau 1964. gada pavasarī sākās *Bfha* likvidēšanas process.

Līdz ar to bija noslēgusies īpatnējas Rietumvācijas valdības izveidotas struktūras darbība. No vienas puses, *Bfha* vāca un publicēja informāciju par stāvokli un notikumiem atsevišķajās Austrumu bloka valstīs, šai darbā

izmantojot pašus Austrumeiropas bēgļus, no otras puses – *Bfha* uzraudzīja bēgļu grupas, tā sakot, no iekšienes, savu materiālu vākšanā izmantojot arī pašu bēgļu organizatoriskos un personāla resursus. Tā *Bfha* bija vērtīgs instruments aukstā kara laikā cīņā pret komunismu un komunistiskajām aktivitātēm bēgļu sabiedrībā, kā arī tas kalpoja Rietumvācijas ministrijām un Vācijas Federālajam satversmes aizsardzības birojam kā ļoti vērtīgs informācijas sniedzējs.

Pielikums

LCK Rietumvācijā “ļoti slepenās” instrukcijas 1. lpp. ziņu sniegšanai par personām, kas darbojas “mūsu ienaidnieku” uzdevumā. (Dokuments K. Kangerā privātajā kolekcijā.)

VĒRES

Arhīvi

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) – Ārlietu ministrijas politiskais arhīvs

Bundesarchiv (BA) – Vācijas Federālais arhīvs

B 106 – *Bundesminister des Innern* – Federālais iekšlietu ministrs

B 136 – *Bundeskanzleramt* – Federālā kanclera pārvalde

B 150 – *Ministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte* – Padzīto, bēgļu un karā cietušo lietu ministrija

Central Intelligence Agency Archives – Centrālās izlūkošanas pārvaldes arhīvs

Special Collection, Nazi War Crimes Disclosure Act, CIA Name Files (Record Group 263):

– Vilis Janums

– Gerhard von Mende

Latviešu trimdas arhīvs Minsterē (LTAM) – LCK dokumenti

– LCK juridiskās nozares vadītāja sarakste 1954–1956

Publikācijas

Baltisches Biographisches Lexikon digital. Pieejams: <http://bbl-digital.de/eintrag/Mende-Gerhard-Roman-v-1904-1963/> (07.06.2016.).

Hürter, J.; Kröger, M.; Messerschmidt, R.; Scheidemann, C. (Bearb.) (2000) *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945*, 1: A–F. Paderborn, München, Wien, Zürich : Ferdinand Schöningh.

Harmsen, H. (1958) *Die Integration heimatloser Ausländer und nichtdeutscher Flüchtlinge in Westdeutschland. Schriftenreihe der Deutschen Nansen-Gesellschaft e.V.*, 1. Augsburg : Hofmann-Druck.

Jacobmeyer, W. (1985) *Vom Zwangsarbeiter zum Heimatlosen Ausländer: Die Displaced Persons in Westdeutschland 1945–1951. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*, 65. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht.

Zalkalns, L. (2014) *Back to the Motherland: Repatriation and Latvian Èmigrés 1955–1958*. Stockholm : Stockholm University.

EIROPAS LATVIEŠU JAUNATNES APVIENĪBA (ELJA) – VĒSTURE UN NOZĪME

Ģirts Zēgners dzimis Eslingenā (1950), arī uzaudzis Vācijā, beidzis vācu ģimnāziju (1968). Kopš 70. gadu sākuma ieņēmis virkni Eiropas Latviešu jaunatnes apvienības (ELJA) amatu, ELJA 24. kongresā Kenterberijā (Anglija) ievēlēts par tās valdes priekšsēdi 1977./78. darbības gadam. Piedalījies 20 ELJA kongresos un 6 Vispasaules latviešu jaunatnes kongresos (VLJK), arī kā referents. Ar folkloras ansambli *Minsteres mičotāji* apbraukājis ASV un Kanādu (1973), kā arī Austrāliju (1975). Kopš 1974. gada vairākkārt apmeklējis okupēto Latviju, pēc 1979. gada desmit gadus tajā vairs nav ielaists. Pēc aktīviem gadiem ELJA iestājies LSDSP Ārzemju komitejā, tās pārstāvis Vācijā. Atmodas gados daudzi kontakti ar politisko partiju pārstāvjiem un žurnālistiem Vācijas galvaspilsētā Bonnā. Pēc profesijas ārsts radioonkologs (medicīnu studējis Gīsenes Universitātē un Bonnas Universitātē). Strādājis slimnīcās Bonnā un privātp praksē Ķelnē. Pieder studentu korporācijai *Lettonia*, darbojas Latvijas Okupācijas muzeja biedrībā un sabiedriskā organizācijā *ELJA50*. Ar ģimeni pārcēlies uz dzīvi Latvijā (no 2003).

Raksturvārdi: ELJA, Etlingenas Deklarācija, VLJK, trimda, kultūras sakari.

Kad Otrā pasaules kara beigās liels skaits latviešu devās trimdā, viņu vidū bija arī bērni un jaunieši, kuriem drīz pievienojās jau ārpus Latvijas dzimušie, vispirms bēgļu nometnēs galvenokārt Vācijā un vēlāk jau jaunajās mītnes zemēs.

No 50. gadu sākuma jauniešu darbība jau sāka izvērsties organizētā veidā, tapa trimdas latviešu jaunatnes organizācijas – Amerikas Latviešu jaunatnes apvienība (ALJA) (1952), Eiropas Latviešu jaunatnes apvienība (ELJA) un Latviešu nacionālā jaunatnes apvienība Kanādā (LNJAK) (1954). Austrālijā rikoja jaunatnes dienas (kopš 1962), vēlāk dibināta formāla latviešu jaunatnes apvienība (LJAA) (1969). ALJA, LNJAK un LJAA pastāv vēl tagad. 70. gados darbojās arī Dienvidamerikas Latviešu jaunatnes apvienība (DALJA) ar kopām Venecuēlā, Brazīlijā un Argentīnā. Apvienību centrālās valdes veicināja sadarbību

vietējo jauniešu starpā un koordinēja jaunatnes kultūras aktivitātes, tautas deju kopu, koru, teātru un sporta dzīvi. Jaunatnes apvienības iesaistījās arī latviešu centrālo organizāciju sabiedriskā un politiskā darbā. Apvienību kongresi ar centrālo valžu u. c. amatpersonu vēlēšanām parasti notika reizi gadā, ELJA dalībnieku skaits bija ap 130–350.

ELJA dibināta 1954. gada 15. augustā Annabergā pie Bonnas (*Bonn-Annaberg*, Vācijā). Tās dibināšanas kongresā piedalījās ap 50 dalībnieku. Goda viesi un referenti – pazīstamie kultūras darbinieki rakstnieks Jānis Jaunsudrabiņš un profesori Ernests Blese un Eduards Šturms.¹ Zīmīgi, ka jaunās organizācijas pirmā oficiālā vēstule ar paziņojumu par ELJA dibināšanu simboliski ir adresēta Latvijas pilnvarotajam sūtnim Kārlim Zariņam

¹ Pirmos divus gadus enerģiski darbojās valdes priekšsēde Aģita Ķiploka no Vācijas, bez viņas pirmajā valdē ievēlēti arī Adelaida Rutka (Francija), Aivars Gulbis (Beļģija), Mazalda Imoberštega (Šveice) un Pāvels Šadurskis (Zviedrija).

1. attēls. ELJA pirmā valde 1954. gada 15. augustā Bonnā (Annabergā). No kreisās: Aivars Gulbis (Beļģija), Mazalda Imoberštega (Šveice), Pāvels Šadurskis (Zviedrija), Adelaida Rutka (Francija), “krusttēvs” Kārlis Gulbis (Beļģija), priekšsēde Aģita Ķiploka (Vācija).
Foto: Māra Linde

Londonā, kurš bija arī ELJA goda biedrs un goda viesis ELJA 5. kongresā Etlingenā (Vācijā) un 9. kongresā Līdsā (Anglijā).

Īpaša situācija bija Zviedrijā, kur uz delegātu pārstāvniecības pamata darbojās Komiteja latviešu jaunatnes sadarbībai (KLJS) kā jaunatnes organizāciju (IMKA, sporta klubi u. c.), *Daugavas Vanagu* un Latvijas brīvvalsts politisko partiju jaunatnes nozaru sadarbības organizācija (1955–1964). Tās pirmie vadītāji – Imants Freimanis, Jānis Vikmanis un Uldis Kariņš.

Visā tās pastāvēšanas laikā milzīga nozīme ELJA sabiedriski politiskajā darbībā bija Ervīna Grīna un Gunāra Irbes (abi no Zviedrijas) izstrādātajai Etlingenas Deklarācijai jeb “Vēstījumam latviešu jaunatnei visā pasaulē”, kuru pieņēma 1957. gada 4. augustā ELJA 4. kongresā Etlingenā, Vācijā, “pēc Latvijas Satversmes pamatprincipiem” (kā tālaika avīzē formulēja U. Kariņš²).

“ELJA vēstījuma Latvijas jaunatnei visā pasaulē” galvenais pants skanēja šādi: *Mēs esam par neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanu*. ELJA statūtos (1958) kā abi galvenie mērķi definēti – *apzināt*

Eiropas brīvajās valstīs dzīvojošo latviešu jaunatni un izvērst tās centienus saskaņotā darbībā, kā arī veicināt latviešu jaunatnē latviskas kopības sajūtu un sekmēt aktīvu līdzdarbību Latvijas neatkarības atjaunošanas darbā. Dziļi simboliski, ka abu ELJA kongresu laikā Etlingenas rātslaukumā cits citam blakus plīvoja lieli Latvijas, Vācijas un Eiropas Padomes karogi.

Šie skaidri definētie nacionālpolitiskie, pretkomunistiskie mērķi dažādos laika posmos bija galvenie ideoloģiskie šķēršļi, kas liedza okupētās Latvijas varai piekrist oficiāliem kontaktiem ar ELJA. Jau kopš šo ELJA mērķu pieņemšanas Latvijas iestādēs mēģināja diskreditēt ELJA kā organizāciju un panākt šo mērķu mīkstināšanu, ELJA statūtu grozījumus vai pat Etlingenas Deklarācijas atcelšanu.

Pirmie gadi pagāja, veidojot organizatoriskas struktūras, pārstrādājot un pieņemot galīgos statūtus, nodibinot pulciņus un kopas atsevišķās pilsētās Vācijā, Francijā, Holandē, Dānijā, Norvēģijā. Pirmā formālā nodaļa nodibināta Anglijā (1956), vēlāk Skandināvijā (1962) un Vācijā (1963). Tā kā centrālās valdes un nodaļu amatu periods parasti bija viens gads, īpaši nodaļas darbībā netrūka kāpumu un kritumu. Visas ELJA amatpersonas strādāja

² *Latvju Vārds*, 16 (29.05.1958.).

2. attēls. ELJA 4. kongresa dalībnieki 1957. gadā Etlingenā (Dienvidvācijā).
Foto: Andrejs Preiss

bez jebkādas atlīdzības, bieži nesaņemot pat ceļa izdevumus.

Visus pirmos gadus ELJA politiskā nostāja bija pilnīgā saskaņā ar trimdas centrālajām organizācijām. ELJA 10. kongresā (1963) Kēnigšteīnā (Vācijā) piedalījās 320 jaunieši, tā virstematā – *Komunismam nav nākotnes*.

Blakus iekšējiem organizatoriskiem jautājumiem kongresos apskatīja arī aktuālo situāciju okupētajā Latvijā. Bet arvien vairāk ELJA ienāca jaunieši, kuri Latviju bija atstājuši kā mazi bērni un pašu karu atcerējās vairs vienīgi no vecāku stāstiem. Jau drīz kongresos piedalījās arī jaunieši, kuri nesen dažādos ceļos bija tikuši ārā no okupētās Latvijas. Pavērsienu izraisīja 1956. gadā legāli no Latvijas izbraukušais Tālvāldis Mednis, kurš vēl Etlingenā un vēlāk trimdas presē par apstākļiem Latvijā stāstīja ar pseidonīmu, bet ELJA kongresā 1961. gadā Roskildē (Dānijā), kur iebrauca nelegāli) kļuva par ELJA valdes priekšsēdi.

Pirmās plaisas un nopietnās domstarpības ar trimdas sabiedrības vairākumu radīja ALJA pārstāvju Aivara Ruņģa un Valtera Nollendorfa referāti ELJA 12. kongresā (1965) Līdsā ar atšķirīgu pieeju un taktiku attiecībā ar okupēto Latviju, jo starplaikā jaunatnes organizāciju vadību jau bija pārņēmuši jaunieši, kuri savu izglītību bija ieguvuši nevis Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā Latvijā, bet jau Rietumu skolās un universitātēs. Kopš 1961. gada

jaunatnes apvienību ALJA, LNJAK un ELJA kopīgais apgāds *Ceļinieks* izdeva neatkarīgo jaunatnes žurnālu *Mēs* (līdz 1969. gadam iznāca 29 numuri), bet ALJA izdevums *Jaunā Gaita* kļuva par literāru žurnālu un svaigu sabiedrisko domu paudēju pārsvarā konservatīvajā trimdā.

V. Nollendorfa un A. Ruņģa analīzes par trimdas latviešu jaunatnes lomu sakaros ar tautu okupētajā Latvijā bija pavērsiens jautājumā par kontaktu uzturēšanu ar Latviju, kas drīz pārtapa par kontroversālo “kultūras sakaru” jautājumu un dominēja trimdas diskusijās. Žurnālā *Mēs* ļoti populāra kļuva sadaļa *Ko mēs zinām par viņiem, ko viņi zina par mums...* Turpmāk gandrīz katra ELJA kongresa darba kārtībā vienā vai otrā veidā bija jautājums par kontaktiem ar jaunatni Latvijā.

ELJA darbības galvenie notikumi bija liellelībie gadskārtējie kongresi, kas parasti ilga četras piecas dienas. Vismaz viena diena (papildus bieži arī nakts) bija veltīta pilnsapulcēm ar valdes atskaitēm par veikto vai nepadarīto darbu, jauno amatpersonu velēšanām un aktuāliem jautājumiem. Tajās neiztika bez karstām debatēm un pat polemikām, kas varēja ievilkties līdz agram rītam, bet vienmēr beidzās ar ELJA neformālās himnas *Nevis slinkojot un pūstot* kopīgo dziedāšanu, kurā vienojās pat viskarstākie diskusiju kontrahenti.

Referātu tematos un diskusijās atspoguļojās ne tikai trimdas, bet arī pasaules politiskie

notikumi un ideoloģiskās debātes trimdas zemju vietējā sabiedrībā. Sākumā kongresa referenti pārsvarā bija vidējās un vecākās paaudzes referenti, taču ar laiku šī proporcija apgrīzās.³

ELJA kā “jauno latviešu politiskās domāšanas kalvi” raksturoja organizācijas *Daugavas Vanagi* jaunatnes nozares vadītājs Indulis Kažociņš: “It sevišķi šis politiskais moments izpaužas Eiropā, kur dažādo zemju mācību iestādes dažādi veido un ietekmē jauniešu domāšanu. Citos kontinentos tas nav ne tik uzskatāmi, ne arī nozīmīgi, jo politiskie strāvājumi ir nesalīdzināmi viengabalaināki, kamēr Eiropā dzīvojošie latviešu jaunieši izteic visu Eiropas politisko uzskatu daudzveidību un bieži vien arī to nesaskaņas [...] ELJA priekšrocība ir tā, ka šī apvienība spēj piesaistīt sev visu politisko uzskatu un nosliecu latviešu jauniešus. ELJA dod iespēju šiem jauniešiem patstāvīgi izvērtēt un izdiskutēt savus ieskatus bez kautrēšanās vecāku un kritisku autoritāšu priekšā. ELJA’i ir arī iespēja nesašķelt atšķirīgi domājošos jauniešus atsevišķos nogrupējumos, jo ELJA necenšas uzstādīt trimdas “valdību”, un tādēļ tai nav jābažģijas par piemērotu programmu vēlētajū piesaistīšanai. Tā paša iemesla dēļ ELJA var atļauties politiskus eksperimentus, kādus savu noteikumu vai principu dēļ nevar atļauties citas organizācijas vai zemju latviešu pārstāvības. Kad diskutējās un eksperimentos jaunie latvieši ir nostiprinājuši savu personīgo dzīves uzskatu, viņi kļūst par nodēriģiem pārejo latviešu organizāciju darbiniekiem, pieslēdamies tām saskaņā ar savu pārliecību, kā daudzi to jau darījuši.”⁴

No pavisam 43 ELJA kongresiem, resp., pilnsapulcēm, 19 notikuši Vācijā, desmit Anglijā, pieci Zviedrijā, trīs Dānijā, ik pa diviem Holandē, Francijā un Beļģijā.⁵

³ No vecākās paaudzes tika aicināti īpaši interesanti vai arī kontroversāli referenti (piem., diplomāti un politiķi Mikēlis Valters, Edgars Krieviņš, Brūno Kalniņš, vēsturnieki Uldis Ģermanis, Edgars Andersons, Edgars Dunsdorfs), nešķirojot pēc ideoloģiskās pārliecības.

⁴ *Londonas Avīze* (01.05.1981.).

⁵ Daudzi ELJA priekšsēži ieņēmuši būtiskus amatus citās latviešu centrālās vai sabiedriskās organizācijās: Aģita Ķiploka, Jūlijs Kadelis, Vilma Tenese, Tālvāldis Mednis, Ivars Vētra,

50. gadu beigās un 60. gadu sākumā ar skaņu lenšu palīdzību darbojās pirmais tālmācības *Latviešu valodas neklātienas kurss* ar latviskiem priekšmetiem, jo aizvien vairāk ienāca jaunā paaudze bez latviešu skolās iegūtām zināšanām. Tie bija pēc valodnieces Dr. Vēlās Rūķes-Draviņas koncepcijas izstrādāti latviešu valodas kursi vairākos līmeņos ar 26 valodas un 12 literatūras lekcijām.⁶

Lielajos kongresos mēģināja sagatavot pēc iespējas daudzpusīgāku programmu, lai katrs jaunietis varētu atrast vismaz vienu viņu interesējošu tēmu, savukārt 60. gadu sākumā pēc Vilmas Teneses ierosinājuma tika uzskāti ELJA divu, trīs dienu ilgi semināri ar kāda īpaša latviska priekšmeta dziļāku apskatu.⁷

ELJA 20 gadu jubilejas kongresā (1974) de Bronā (Nīderlandē) Ata Lejiņa (vēlāk 10.–13. Saeimas deputāts) vadītajās diskusijās par jaunatni okupētajā Latvijā piedalījās nesen no

Aleksandrs Tērmanis, Viktors Grigulis, Vilnis Zaļkalns, Andris Zemītis, Ģirts Zēgners, Mārtiņš Zandbergs (bijis arī ALJA priekšsēdis), Jāna Jēruma-Grīnberga, Gundega Muchka, Sarma Zemīte, Valdis Labinskis, Paulīne Riemere, Rolands Blezūrs u. c. Pēdējais aktīvais priekšsēdis bija Ilmārs Lejiņš.

⁶ Zenta Mauriņa par Jāni Poruku un Kārli Skalbi; Kārlis Dziļleja par latviešu nacionālo atmodu, Raini un brāļiem Kaudzītēm; Jānis Rudzītis par latviešu drāmu un Mārtiņu Zivertu; Jānis Andrupis par Rūdolfu Blaumani, Zinaīdu Lazdu un Veroniku Strēlerti; Jānis Grīns par J. Jaunsudrabiņu un Ēriku Ādamsonu. Kursu mūzikas daļas vadītājs Andris Vītoliņš izdeva *Ziemassvētku un citas garīgas dziesmas bērniem*, sadarbībā ar Stokholmas apgādu *Latvian Music* – skaņu plates ar Jāzepa Vītola u. c. komponistu darbiem. Kurša vajadzībām J. Jaunsudrabiņš ierunāja savu eseju *Piemini Latviju*. Šis notikums toreiz Latvijā tika noklusēts.

⁷ Mākslas semināri: Bonnā (Annabergā) (1959, Vācijā), Londonā (1965, Lielbritānijā) un Luvēnā (1967, Beļģijā). Politiskie semināri: Groningenā (1960, Holandē), Hitfeldā (1961, pie Hamburgas, Vācijā), Brigē (1962, Beļģijā), Erlinghauzenē (1964, Vācijā) un Rietumberlīnē (1966). Mūzikas seminārs Lundā (1967, Zviedrijā), statūtu resp. darba seminārs (1964, Ljēžā, Beļģijā; 1972, Oldenburgā, Vācijā), folkloras seminārs Šprecē (1980, pie Hamburgas), latviešu valodas resp. literatūras semināri Lundā (1964), Gēteborgā (1960, 1965) un vēstures seminārs Sigtūnā (1962) (visi – Zviedrijā).

Latvijas izbraukušie latviešu jaunieši – vēlākais Dziesmu svētku virsdiriģents Marks Opeskins un tagadējais Valsts prezidents Egils Levits.

70. gados vēl tikai topošās zaļās kustības idejas ELJA jau aktīvi izplatīja arhitekts Ansis Reinhards no Šveices, referējot arī par nacionālo minoritāšu situāciju dažādās Eiropas valstīs. Vēlāk viņam bija lieli nopelni pirmskara vēstniecību ēku Ženēvā un Parīzē juridiskajā atgūšanā Latvijas īpašumā, palīdzot Ārlietu ministrijas sarunās ar Šveices un Francijas valdībām un panākot kompensāciju saņemšanu.

Kongresos un jaunatnes dienās notika arī sporta nodarbības, balles, literāri vakari, teātru izrādes, koncerti, sadziedāšana, zolītes turnīri, pat iesvētības un kāzas. Netrūka arī bohēmas, kas deva arī konstruktīvus rezultātus: mūžīgi jaunais, nopietni nenopietnais Jānis (Bertas dēls) Pīpiņš no apkārtraksta *Aizgalds C* (dibināts ELJA kongresā Roskildē [1961, Dānija]) izveidoja un pēc vajadzības izdeva (kopš 1962) *Rūgto Apīni* – “globālo, bezpartejisko humora & satīras žurnālu iekšējai & ārējai informācijai”. Redaktori – J. Pīpiņš (ar iesauku Pīpjānītis), Vilnis Zaļkalns, Uldis Siliņš u. c. Izdevējs – *Latviešu globālais velnu dzinēju fonds*, un klajā nāca 59 laidieni (līdz 1986), metiens līdz 400 eksemplāru.

Tā kā ELJA kongresos satikās jaunieši no dažādām Eiropas valstīm, sarunu valoda bija latviešu. Sākumā populārs bija sauklis PPP (pulcēties – priecāties – precēties), vēlākos gados to papildināja ar vēl vienu P – par politiku.

Netrūka arī domstarpības ar trimdas jūmtorganizācijām. Tā ELJA ilgus gadus neizmanvoja savas balsstiesības Rietumeiropas latviešu pārstāvniecībā LAK EC (Latvijas atbrīvošanas komiteja Eiropas Centrs), jo neatzina tās struktūru, kurā pārāk liels svars bija paredzēts tikai vairs uz papīra pastāvošajām pirmskara laika Latvijas politiskajām partijām. Lielākās domstarpības bija par ELJA visbiežāk diskutētajiem kultūras sakariem ar okupēto Latviju. 1974. gada maijā LCP (Latviešu centrālā padome) Vācijā atteica ELJA Vācijas nodaļai MLG telpas semināram par kultūras sakariem, kā arī virzīt tālāk pieprasījumu Vācijas iestādēm tā finansēšanai atbalstam. Pēc nodaļas protesta LCP pieņēma t. s. “nacionālās stājas” rezolūciju (1976), kurā pārmeta jauniešiem “pakalpot mums naidīgai varai un svešai ideoloģijai”.

ELJA kongresa pilnsapulce 1977. gada vasarā Kenterberijā (Anglijā) pieņēma šādu atbildi: “Šīs [LCP] rezolūcijas daļa diskriminē latviešu tautas kopības locekļus, ir vērsta pret preses un domu izmaiņas brīvību, un tādēļ nav savienojama ar demokrātijas pamatprincipiem. Šādas, pret savstarpējo toleranci vērstas rezolūcijas veicina šķelšanos trimdas latviešu sabiedrībā un kalpo okupantu interesēm.”⁸ Rezultātā uz vairākiem gadiem pārtrūka ELJA un LCP sadarbība.

ELJA Anglijas (Lielbritānijas) nodaļa

Jau agrīno nodaļas darbības uzsākšanu (1956) veicināja draudzīgie kontakti ar organizāciju *Daugavas Vanagi*, kuras daudzajos latviešu lauku īpašumos (Straumēni, Almēlija, Kaķu muiža) un klubos visās lielajās Anglijas pilsētās darbojās vairākas tautas deju kopas vai kori. Vēlākos gados finansiālu atbalstu sniedza arī LNPL (Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā) Izglītības fonds (Ādolfs Sīlis, Andrejs Ozoliņš). Nodaļa sāpīgi izjuta tās pirmā valdes priekšsēža Ojāra Lediņa traģisko nāvi autokatastrofā (1957), kuram par godu nodibināja ceļojošo piemiņas kausu, to piešķirot rosīgākai jauniešu kopai. Vairums ELJA biedru aktīvi dejoja tautas deju kopās, kuras piedalījās ne tikai vietējā britu deju festivālā, bet arī starptautiskos.⁹

Anglijas jauniešu dzīvē bija jūtams apolītisks, brīžiem arī “anarhistisks” gars, īpaši, kad Māris Bite un Andris Mellakauls jau 70. gadu vidū britu arhīvos bija sākuši izsekot latviešu teroristu pēdām, kuriem bija jābēg no Krievijas pēc 1905. gada revolūcijas sakāves un no kuriem daļa nonāca Londonā.¹⁰ Līdzīgā garā veidoti arī nodaļas izdevumi *Traips* un *Jaunietis*.¹¹ Latviešu jauniešu “Īlingas komū-

⁸ *ELJA Informācija*, 84.

⁹ Piem., Vācijā, Francijā, Sicīlijā u. c., arī ELJA kongresos Etlingenā (1957/58) un Vestendē (1966, Beļģijā).

¹⁰ Viņu nelegālās darbības turpināšana kulminēja ar Vinstona Čērčila vadītās britu Iekšlietu ministrijas apšaudi Londonā, *Sidney Street*, un daudziem policistu un latviešu anarhistu upuriem 1911. gada janvārī.

¹¹ Nodaļu vadīja Gunārs un Pauls Tomsoni, Imants Lūsis, Viktors Grigulis, Jānis Kažociņš, Dzintra

na” (*Ealing*) Londonā kļuva slavena un vairāk nekā desmit gadus bija arī ELJA Anglijas nodaļas smadzeņu centrs.

ELJA Skandināvijas nodaļa

Nodaļa dibināta ELJA kongresa laikā Roskildē (1961, Dānijā), pirmais tās kongress notika Upsalā (1962, Zviedrijā). Tomēr visu darbības laiku bija jūtama Stokholmas jauniešu dominance.

Zviedrija jau tūlīt pēc kara beigām izcēlās ar ļoti rosīgu sporta dzīvi, īpaši vieglatlētiku un basketbolu. Latviešu basketbola klubs *Rīga* ieguva Zviedrijas pieaugušo meistarvienības titulu (1958), jau nākamā basketbolistu paaudze – gandrīz visi bija ELJA biedri – kļuva par Zviedrijas juniorčempioniem (1964). Vairākas latviešu jaunietes un jaunieši bija Zviedrijas valstsvienības izlases spēlētāji.

Lielu publicitāti Zviedrijas presē ieguva latviešu jauniešu pretpadomju akcija, PSRS vadītāja Ņikitas Hruščova valsts vizītes laikā palaižot sīvēnu Stokholmas centrā (1964). Rīkoti regulāri politisku u. c. interesantu pārrunu cikli, izmantojot Stokholmas lielo intelektuālo potenciālu ar latviešu referentiem vēsturē, literatūrā, valodniecībā, ekonomikā, arhitektūrā, sportā u. c. nozarēs. Sarīkojumus izsludināja ar populāro, mākslinieciski glīti veidoto nodaļas izdevumu *Ļoti svarīgs vēstījums*. Baltistikas un latviešu valodas studiju dēļ Stokholmas Universitātē, sākot ar 60. gadu beigām, bija vērojams latviešu jauniešu pieplūdums no citām zemēm, kā Vācija, ASV un pat Austrālija. Visā latviešu pasaulē leģendāras kļuva jauniešu regulārās tikšanās vietas *Pagrabs* un *Bodīte* Stokholmas vecpilsētā. No daudzām jaunatnes dienām īpaši atzīmējams nodaļas seminārs Upsalā ar četriem latviešu jauniešiem – bijušajiem padomju jūrnikiem, kuri bija izbēguši no zvejas kuģiem uz Rietumiem un vairākas dienas brīvās diskusijās liecināja par savu dzīvi okupācijas apstākļos (1964)¹².

Grīnberga, Raimonds un Mārtiņš Dāles, Andris Mellakauls, Ivars Kalns-Tīmanis, Jana Teterē u. c. Mūzikas žanrā pieminami rokansambļi *Alva* un *Arvīds & Mūrsitēji*, kā arī Lilijas Zobenā vadītais kamerkoris *Atbalss*.

¹² Tenese, V. Tad es metos bēgt. *Mēs*, 21.

Šajā radošajā atmosfērā jau 60. gadu vidū dibināti populārie mūzikas ansambļi *Saules brāļi*, *Dundurs*, *Alis P*, *Prusaks*, novatoriskais jaunatnes eksperimentālais teātris *Mālu ansamblis*. Vēl tagad regulāri muzicē Gundars Rullis. ELJA biedri Stokholmā veidoja arī Baltijas brīvības un miera kuģa rīcības komitejas kodolu (1985), kā arī Zviedrijas Radio Latviešu redakciju Viļņa Zaļkalna vadībā, kas kopš Atmodas laika bija svarīgs ziņu avots Latvijas latviešiem.¹³

ELJA Vācijas nodaļa

Nodaļa dibināta ELJA 10. kongresa laikā Kēnigšteinā (1963). Nodaļas pirmais kongress notika Minsterē, jo sākuma gados tās aktīvākie biedri bija Minsteres Latviešu ģimnāzijas (MLĢ) absolventi. Kā vienīgā latviešu vidusskola pasaulē ārpus Latvijas tā vienmēr bija īpašā ELJA uzmanības lokā, līdz ar to novārtā atstājot Dienvidvācijas jauniešus. Tāpat vēlākos ELJA darbības gados rūpes par skolas likteni un nākotnes nodrošināšanu palika arī tās Vācijas nodaļas (VN) smagumpunkti. 70. gadu sākumā izveidojās *Minsteres mičotāju* folkloras ansamblis MLĢ skolnieka V. Zaļkalna un skolotājas Vitas Kristovskas vadībā, kas ar latviešu kāzu tradīciju etnogrāfisko uzvedumu apeļoja Vāciju, Angliju un Zviedriju. Lai reklamētu MLĢ arī ārpus Eiropas – jo Vācijas izglītības iestāžu prasību dēļ vairs nebija iespējams to uzturēt ar skolēniem tikai no Vācijas –, sadarbībā ar ALJA un LNĶAK notika ap 40 *Minsteres mičotāju* četru nedēļu turneja uz ASV un Kanādu (1973, 16 izrādes 14 vietās). Pēc negaidīti lieliem panākumiem ansamblis izveidoja arī otru kultūras programmu, pamatsastāvu papildinot ar Zviedrijas jauniešiem (Juris Kronbergs), un pavadīja sešu nedēļu turneju sešos Austrālijas latviešu centros (1976). Tas iedvesmoja arī Austrālijas jauniešu deju ansambli *Saules josta* piedalīties 1. Pasaules latviešu Dziesmu dienās Gotlandē (1979) un

¹³ ELJA Skandināvijas nodaļu ir vadījuši Māris Slokenbergs, Andrievs Eiche, Ilze Ristamecs, Kārlis Graufelds, Jānis Bergholcs, Juris Kronbergs, Anna Muchka, Kristīne Čakste, Imants Gross, Laine Lasmane, Šarlote Cērpa, Juris Rozītis, Tots Grīns, Austra Krastiņa, Laine Cekule u. c.

veikt pasaules turneju uz Ziemeļameriku un līdz pat Venecuēlai Dienvidamerikā (1982).

Vēlāk arī citi latviešu mūzikas un teātru ansambļi devās uz viesizrādēm citos kontinentos. Šīs globālās turnejas deva lielu stimulu vietējām jaunatnes aktivitātēm, veicināja kultūras jaunradi un apmaiņu, savstarpējo sadarbību un stiprināja kontaktus starp latviešu jauniešiem visās pasaules malās. Arī bez mūsdienu modernajām tehnoloģijām izveidojās plašs jaunatnes sazināšanās tīkls. ELJA vārdā pirmo *Naktsmāju tīkla* (NMT) sarakstu ar pārgulēšanas iespējām latviešu jauniešiem no visas pasaules sastādīja Edīte Paudere (Bērziņa) un Jānis Pīpiņš Beļģijā (1965). Divas aktuālas šī saraksta brošūras ELJA izdeva arī vēlāk (1981, 1983). NMT izdeva vairākos metienos, 3. izdevumā (1983) ievietotas latviešu jauniešu adreses, kuri dzīvo ne tikai Eiropā, bet visā pasaulē.

Diemžēl mazāk sekmīgi izrādījās baltiešu semināri kopīgi ar lietuviešu un igauņu jauniešiem Manheimā (1966) un Oldenburgā (1967). Notika arī divi semināri ar vācbaltiešu jauniešiem Bonnā (Annabergā) (1977) un Līneburgā (1981). Unikālās Baltijas Centrālās bibliotēkas veidotājam Oto Bongam bija plaša seno Baltijas karšu izstāde ELJA 10. kongresā Kēnigšteīnā (1963).

Kopā ar Latviešu studentu apvienību Vācijā (LSAV) VN biedri piedalījās vairākās protesta akcijās, piem., piketos pie Lielbritānijas pārstāvniecībām pret premjerministra Harolda Vilsona vadītās britu valdības lēmumu atdot Latvijas zeltu PSRS. Tos *BATUN (Baltic Appeal to the United Nations)* 1967. gada 15. maijā rīkoja vienlaicīgi visā pasaulē. Atmodas laikā citastarp rīkots politiskais seminārs Rostokā (1991) un ekoloģiskais seminārs Neiminsteres tuvumā (1992).

Nodaļa izdeva *ELJA VN* apkārtraksta 51 numuru (1978–1995). Trimdā ļoti populāri mūzikas ansambļi no Vācijas bija *Brāļi Graši* (Austris un Uldis), Mārtiņa (Zandberga) vīru koris Minsterē, *Ludvigs dzird*, tautas mūzikas kopa *Ķelnes prāģeri*, kamerkoris *Dūdas* u. c.¹⁴

¹⁴ ELJA Vācijas nodaļas valdes priekšsēži: Viesturs Vētra, Māra Jenkevica, Līgita Vētra, Māris Damroze, Arnis Puliņš, Edvīns Pāss (*Paas*), Ojārs Rozītis, Jānis Vecvagars, Matīss Kļaviņš, Valdis Labinskis, Jānis Cipulis, Anna

Aizvien vairāk atveroties Eiropas valstu robežām un līdz ar to rodoties vajadzībai pēc starpvalstu vīzām, 70. gadu otrajā pusē par tradīciju kļuva vienas nodaļas jauniešu braucieni pie abām pārējām nodaļām, piem., uz Jaungada sagaidīšanu Anglijā un jaunatnes dienām Lieldienās Zviedrijā, savukārt uz Vasarsvētkiem Vācijā. Tā, piem., *Mārtiņa vīru koris* no Minsteres Lieldienās kuplināja J. Kronberga rīkoto ELJA Skandināvijas nodaļas literāro vakaru Vesterosā (1974) kopā ar zviedru dzejnieku Tomasu Transtremēru – vēlāko Nobela prēmijas laureātu literatūrā.

Citās Eiropas valstīs – Šveicē, Holandē, Beļģijā, Dānijā un Norvēģijā – latviešu jauniešu skaits bija mazs. 1956. gadā nodibināja nodaļu Francijā (priekšsēde Mārīte Mīlmane), kur Parīzes pulciņš noturējās līdz 60. gadu beigām, sarīkojot vairākas jaunatnes dienas. Tādas notika arī citur, piem., Lionā un Oslo.

ELJA Informācija (EI)

No sākotnējiem ELJA valdes apkārtrakstiem un vienkāršiem paziņojumiem par valdes darbību un sarīkojumiem izveidojās nopietns diskusiju žurnāls *ELJA Informācija* (klasisks kļuva sauklis *Nešķirsti – lasi EI*), domu apmaiņu turpinot arī starp kongresiem. Būtisku preses brīvības pamatprincipu ieviesa ar ELJA Kēnigšteīnas kongresa lēmumu (1963) turpmāk ievēlēt no valdes neatkarīgus EI redaktorus, tā atdalot EI izdošanu no valdes pienākumiem. Līdz ar to EI redaktori kļuva atbildīgi vienīgi pilnsapulcei.

Svaigas vēsmas EI piedzīvoja līdz ar bijušo MLĢ skolnieku un “jauno kreiso” studentu Mārtiņa Būmaņa un Ojāra Rozīša ievēlēšanu par redaktoriem (1971; 57.–67. laidieni). Šajā laikā EI kļuva par vērtīgu jaunatnes žurnālu, ienesot jaunas domas un diskutējot arī par aktuālām pasaules tēmām un to globālo iespaidu uz latviešu jaunatni, protams, ar fokusu uz Austrumeiropu un Latviju. Tā tika vismaz daļēji aizpildīts robs, kas bija radies, kad apgāds *Ceļinieks* pārtrauca (1969) izdot jaunatnes žurnālu *Mēs*. Tomēr ar vienas balss pārsvaru (57 : 56) dramatiskā ELJA pilnsapulcē

Muchka, Sabīne Beca, Andra Apine (Levite), Aira Priedīte, Korijs Avots, Toms Urdze u. c.

Kerkradē (1973, Holandē) redakcija pārgāja pie sociāldemokrātu jauniešiem A. Lejiņa un J. Kronberga Stokholmā (EI, 68–76), vēlāk arī V. Zaļkalna redakcijā (EI, 84–86).¹⁵ Nākamās EI redakcijas (Pēteris Šmitmanis, M. Bite, Kārlis Kangeris u. c.) arvien spēja noturēt EI augsto līmeni.

ELJA darbības laikā iznāca 120 EI numuri, pēdējais 1993. gada martā. Īpaši atzīmējams EI 100. jubilejas numurs (sastādītāji M. Būmanis, K. Kangeris, O. Rozītis) ar tikpat kā visu līdzšinējo redaktoru atmiņu rakstiem (1984). Neparasts bija EI 75. laidniens kā speciālizdevums (red. A. Lejiņš, J. Kronbergs), kas iznāca kā Rīgas karte kabatas formātā, lai to varētu vieglāk slepeni ievest okupētajā Latvijā, jo tajā laikā Rīgā nebija nopērkama karte latviešu valodā. Turklāt kartē Rīgas ielu nosaukumi bija atzīmēti ne tikai ar padomju, bet arī pirmskara, resp., mūsdienu, nosaukumiem. EI metiens patstāvīgi bija 500–1100 eksemplāru.

No diskusijām ELJA kongresā Abensenā (1967, Vācijā) par modernas bērnu literatūras vajadzībām trimdā dzimušai otrajai paaudzei izauga Baibas Vītoļiņas Stokholmā dibinātais apgāds *Atvase*, kurā līdz 1990. gadam tika izdotas 55 galvenokārt bērnu un jauniešu grāmatas. ELJA drukātavā Minsterē iespieda *ELJA rokas grāmatu* (1980). Bez EI un nodaļas žurnāliem Atmodas laikā iznāca arī ELJA Centrālās valdes izdevums *Priekšstats* par aktuālajiem notikumiem Latvijā.¹⁶

ELJA kultūras un sabiedriskā dzīve

ELJA bieži deva platformu latviešu māksliniekiem, mūziķiem u. c. kultūras

¹⁵ Īpaši pieminamas asās ideoloģiskās polemikas A. Lejiņa un Valža Āboliņa starpā, kurās piedalījās arī M. Būmanis, O. Rozītis un Brūno Kalniņš.

¹⁶ *ELJA Informācijas* redaktori gadu gaitā bijuši Alberts Spoģis, Imants Balodis, Vilma Tenese, Gunārs Irbe, Jānis Pīpiņš, Mārtiņš Būmanis, Ojārs Rozītis, Atis Lejiņš, Juris Kronbergs, Māris Bite, Kārlis Kangeris, Vilnis Zaļkalns, Pēteris Šmitmanis, Juris Jostiņš, Aivars Sinka, Ilze Cipule, Egils Levits, Sabine Beca (*Betz*), Nīls Ebdens, Terēze Svilāne, Dainis Mjartāns, Linda Freimane u. c. *ELJA rokas grāmatas* sastādītājs – Andrejs Neimanis, *Priekšstata* redaktors – Valdis Bērziņš.

darbiniekiem.¹⁷ 50. gadu kongresos rīkoja gleznu un daiļamatniecības izstādes (Egons Herndorfs). Klasisks kļūvis J. Kronberga spārnotais izteiciens, stājoties EI kultūras nodaļas redaktora amatā: “Bet, dāmas un kungi, kultūra, tāpat kā šņabis, maksā naudu!”¹⁸

Eksperimentālais Stokholmas *Mālu ansamblis* izrādīja Semjuela Beketa lugu *Gaidot Godo* (J. Kronberga tulkojumā, Jura Rozīša režijā) turnejā gan pa Ameriku (1978, arī 4. VLJK Viljamstaunā, ASV), gan Austrāliju (1980).¹⁹ Piedāvāto izrādi Rīgā turienes iestādes noraidīja.

Saules brāļi Zviedrijā varēja lepoties, ka, visticamāk, bija pirmais rokansamblis latviešu kultūras vēsturē. Tas kuplināja daudz ELJA kongresu balles. Arī *Dundurs* un *Prusaku ansamblis* ieņēma ievērojamu vietu savu žanru mūzikā. Profesionālu sniegumu rādīja kamerkoris *Atbalss* (mākslinieciskie vadītāji Lilija Zobena un Leslijs Īsts, Anglijā), *Mārtiņa vīru koris* (Mārtiņa Zandberga vadībā) un kamerkoris *Dūdas* (vadītājs M. Opeskins, abi – Vācijā).

Jau pirms ELJA biedru vecuma robežas (35 g.) sasniegšanas vairāki biedri pievērsās garīgajai dzīvei, galvenokārt Evaņģēliski luteriskajā baznīcā.²⁰ Arī pēc neatkarības atgūšanas ārzemēs palikušie sabiedriskie darbinieki turpināja uzturēt *Daugavas Vanagu* un latviešu centrālo organizāciju īpašumus un dzīvi Zviedrijā, Vācijā un Anglijā, arī pārņemot to vadību.²¹

¹⁷ Literārajā vakarā ELJA kongresā Gēteborgā (1960, Zviedrijā) savus darbus lasīja Dzintars Sodums, Ojārs Jēgens, Uldis Ģērmanis, Andrejs Irbe, Velta Sņikere, Pēteris Aigars, Jānis Gulbītis un Ervīns Grīns. Daudzi jauni autori pirmos darbus lasīja ELJA literārajos vakaros: Juris Kronbergs, Pāvils Johansons, Margīta Gūtmane, Ārija Zveja, Ināra Kasvante, Tenis Liepiņš, Ojārs Rozītis, bieži tos kuplinot ar *Brāļu Grašu* vai citu jauno mūziķu sniegumiem.

¹⁸ Kultūra. Piezīmes. *ELJA Informācija*, 73.

¹⁹ Rozītis, O. Par absurdo teātri un latviešiem: anti-saruna ar Juri Kronbergu. *ELJA Informācija*, 63.

²⁰ Klāvs Bērziņš, Aivars Skujiņš, Gunārs Abakuks, Ilze Kuplēna, Ieva Graufelde, Imants Alksnis, Laima un Toms Urdzes, Ilze Kuplēna u. c. kalpoja latviešu draudzēs, Elmārs E. Rozītis ilgus gadus bija LELB ĀL arhibīskaps.

²¹ Lilija Zobena, Māris Pūlis (Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā [LNPL] Anglijā), Andris Zemītis, Nīls Ebdens (Latviešu kopība Vācijā [LKV]), Juris Rozītis, Austrā Krēšlīņa

3. attēls. Sabiedriskā dzīve un dziedāšana 2. VLJK 1972. gadā Londonā (ar ģitāru Austris Grasis). Foto: no autora personiskā arhīva

Svarīga loma, it īpaši Atmodā, bija radio raidītājam *Brīvā Eiropa* Minhenē, kurā strādāja Pāvils Brūvers, Viktors Strunskis, Valdis Labinskis, Dainis Mjartāns u. c., savukārt jau minēto Zviedrijas Radio Latviešu redakciju dibināja un ilgus gadus vadīja V. Zaļkalns – visi vēl nesen vai joprojām aktīvi ELJA biedri.²²

Pāris gadus 80. gados sevi spilgti pieteica Eiropas Latviešu padsmiņnieku apvienība (ELPA) ar tās aktīvajiem biedriem un vēlākajiem sabiedriskajiem darbiniekiem Ilmāru Lejiņu, Andri K. Bērziņu, Jāni Pāvulu u. c. Kopš 1979. gada latvisko izglītību ELJA paspārnē jaunieši varēja iegūt Eiropas Vasaras skolā (EVS Minsteres Latviešu ģimnāzijā, jaunieši no 11 līdz 16 gadiem) un kopš 1974. gada – Vasaras kursos (arī Minsterē, domāti jauniešiem ELJA biedru vecumā 16–35 gadi, citām latviešu jaunatnes apvienībām līdz 30).

(Zviedrijas Latviešu centrālā padome [ZLCP]), Kristaps Grasis (Eiropas Latviešu apvienība [ELA]), kuriem ar laiku pievienojās arī no Latvijas izbraukušie diasporas latvieši.

²² Redakcijā līdz tās slēgšanai (2004) strādāja arī Linda Freimane, Juris Kaža, Jānis Pāvuls, Austra Krēsliņa u. c. ELJA biedri. Ieguldījumu Latvijas mediju attīstībā devuši Andris Mellakauls, Dainis Mjartāns un Valdis Labinskis.

Vācijas preseī jau no 80. gadu sākuma informāciju par Latvijas pārkrievošanu un okupācijas apstākļiem regulāri sniedza bijušais ELJA priekšsēdis un PBLA Informācijas biroja vadītājs Jūlijs Kadelis Minsterē, kura materiāli parādījās ietekmīgajās Vācijas avīzēs *Die Welt*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) u. c. Citos preses izdevumos rakstīja O. Rozītis (*taz*), A. Urdze un M. Būmanis. Svarīga loma kultūras un modernās mākslas dzīvē Āhenē, Brēmenē un Rietumberlīnē bija Valdim Āboliņam, arī saskarē ar okupēto Latviju. K. Kangeris no ELJA arhivāra un trimdas vēstures pētnieka izauga par profesionālu vēsturnieku un nesenās LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas vadītāju Latvijā.

80. gadu sākumā ELJA aktīvo biedru V. Zaļkalna, M. Zandberga, Ģ. Zēģnera u. c. neformālā Kultūras glābšanas biedrība (KGB) izdeva četras skaņuplates ar autoru/ansambļu mūziku, ko cenzūra okupētā Latvijā aizliedza.

Vairāki kādreiz aktīvi ELJA jaunieši vēlāk kļuva aktīvi vietējā mītnes zemes sabiedrībā, piem., ELJA Upsalas nodaļas dibinātāja un valdes locekle Laila Freivalde – Zviedrijas ārlietu ministre, bet ELJA priekšsēde Jāna Jēruma-Grīnberga – Lielbritānijas luterāņu baznīcas bīskape, kļuva par pirmo bīskapi – sievieti

4. attēls. Jaunā valde u. c. amatpersonas ELJA 25 gadu jubilejas kongresā 1979. gada Hemslingenā (Ziemeļvācijā). 1. rindā no kreisās: Dāvis Pētersons, Anna Muchka, Lolita Grase (priekšsēde), Velga Zēgnere, Egils Levits. 2. rindā: Kārlis Kangeris, Matīss Kļaviņš, Ieva Kļaviņa, Juris Kaža, Sabīne Beca-Betz, Andris Zemītis, Rolands Lappuķe.

Foto: no autora personiskā arhīva

Anglijas vēsturē. Mākslas dzīvē Vācijā pēdas atstājuši V. Āboliņš²³ un Indulis Bilzēns.

Vispasaules latviešu jaunatnes kustība

ELJA un trimdas jaunatnes apvienību “globalizācija” iesākās 50. gadu otrajā pusē, kad Eiropā Otrā pasaules kara sekas bija pārvarētas un sākās “ekonomikas brīnums” un augšupeja. Pirmie aizjūras latviešu jaunieši ELJA kongresos parādījās kā Vācijā stacionētie ASV armijas karavīri, pat spējot sastādīt savu basketbola komandu. Pirmo reizi ALJA, LNJAK un ELJA priekšsēži satikās kopīgā darba sēdē Ziemeļamerikas 1. Latviešu jaunatnes dienās Toronto (1959), kur īpašā Kanādas preses konferencē trīs centrālās latviešu jaunatnes organizācijas iepazīstināja ar politisku deklarāciju, pieprasot “brīvu Latviju brīvu nāciju saimē”. Ziemeļamerikas 2. Latviešu jaunatnes svētkos Čikāgā (1962, ASV), kurus rakstiski sveica ASV prezidents Džons F. Kenedijs²⁴, notika latviešu jaunatnes organizā-

ciju vairāku dienu kopsēde ar pārstāvjiem no visiem kontinentiem. Toreizējie valdes priekšsēži: ALJA – Uldis Grava, ELJA – Tālvāldis Mednis, LNJAK – Modris Zandbergs.

Plašāka jaunatnes starpkontinentālā sadraudzēšanās sākās ELJA 10 gadu jubilejas kongresā Kēnigšteinā (1963, Vācijā), kurā piedalījās 320 dalībnieki, tostarp 80 no Amerikas ALJA priekšsēža Ivara Bērziņa vadībā, un ELJA kongresā Hamburgā (1964) – līdzīgi liela ASV un Kanādas jauniešu grupa sakarā ar 1. Eiropas latviešu Dziesmu svētkiem. 1. Vispasaules latviešu jaunatnes kongresu (VLJK), kurš bija paredzēts 1968. gada jūlija beigās Rietumberlīnē, pēdējā brīdī, reaģējot uz PSRS protestu, Rietumu sabiedrotie aizliedza. Kongresu nācās pārcelt uz Hanoveru, kur notika 2. Eiropas latviešu Dziesmu svētki. Kongresa aizliegums izraisīja lielu publicitāti pasaules presē un pirmo reizi pēc Otrā pasaules kara izcēla starptautiskā līmenī Latvijas okupācijas jautājumu.²⁵ Reģistrēto dalībnieku skaits: 452 (133 – ASV, 47 – Kanāda, 262 – Eiropa, 10 – Austrālija). Pēc Minsteres latviešu

²³ Astahovska, Priede-Krievkalne 2019.

²⁴ *Jaunā Gaita*, 37.

²⁵ Sk. Kangeris 2011.

jauniešu iniciatīvas saziņoja līdzekļus, lai šajā kongresā varētu plīvot lielākais Latvijas sarkanbaltsarkanais karogs pasaulē (6 × 8 m), kas pēc tam ceļoja uz visiem vēlākajiem VLJK un daudziem ELJA kongresiem. ELJA valdes priekšsēdis Viktors Grigulis (Anglija) u. c. ELJA biedri piedalījās Jaunatnes svētkos *Nākotne 70 Toronto* (1970).

VLJK parasti pulcējās 300 līdz 500 latviešu jauniešu no visām pasaules malām, un tiem bija liela nozīme jaunatnes sadarbībai pāri savu mītnes zemju un pat kontinentu robežām, veicinot savstarpējus kontaktus un sadarbību dažādās jomās. No kāda anonīma ziedotāja (visticamāk, Vācijas preses magnāta Aksela Špringera [*Axel Springer*]) 1968. gadā saņemtajiem 50 000 vācu marku (DM) izveidots Vispasaules latviešu jaunatnes fonds (VLJF), no kura finansēja nākamos VLJK u. c. kopīgus jaunatnes projektus.

Sekoja vēl desmit VLJK visos kontinentos.²⁶ No 2. VLJK Londonā (1972) taisnā ceļā uz Rīgu caur Maskavu devās 15 ALJA un LNJAK biedru grupa, kur tā nonāca konfliktā ar padomju varu, divus jauniešus izraidot no PSRS, resp., Latvijas. Īpaši pieminams arī 8. VLJK Haiko (1989, Somijā), jau Atmodas laikā, kurā pirmo reizi VLJK vēsturē piedalījās vairāk nekā 100 jauniešu un politisko kustību pārstāvju no toreiz vēl okupētās Latvijas ar tolaik svarīgāko latviešu organizāciju vadītāju – Daiņa Īvāna (LTF) un Gunāra Meierovica (PBLA) – simbolisko tikšanos. Kopīga memoranda tekstu par Hitlera–Stalīna pakta 50. gadadienu un tā anulēšanas prasību palīdzēja sastādīt ELJA pilnvarotie juristi Ilze Cipule un Egils Levits, kā arī toreizējais Latvijas Juristu biedrības priekšsēdētājs un tagadējais Valsts prezidenta kancelejas vadītājs Andris Teikmanis. 9. VLJK Straumēnos (1992, Anglijā) bija pirmais VLJK pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, kuru sveica atjaunotās valsts pirmā persona – Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs.

Vispilgtāk pieredze, kas iegūta, darbojoties jaunatnes apvienībās trimdā, sevi apliecināja 1985. gadā, kad PBLA rīkotā Baltijas

tribunāla Kopenhāgenā galvenais organizētājs bija kādreizējais ELJA priekšsēdis J. Kadelis, bet Baltijas brīvības un miera kuģa rīkošanas smagumu uzņēmās citi bijušie trimdas jaunatnes organizāciju vadītāji V. Zaļkalns (ELJA), viņa klasesbiedrs MLĢ Māris Graudiņš (ALJA) un Baiba Rubesa (LNJAK), kuri spīdoši parādīja pasaulei trimdas dzīvotspēju un prasmi formulēt tās politisko prasību atjaunot Baltijas valstu neatkarību.

ELJA “kultūras sakari” ar Latviju

Pēc Maskavas rīkojuma PSRS vēstniecībā Austrumberlīnē nodibinātā Komitejas par atgriešanos Dzimtenē Latvijas filiāle (1955) drīz sāka izdot avīzi latviešu valodā ar nosaukumu *Par Atgriešanos Dzimtenē*, ko par velti izsūtīja trimdas latviešiem. 1958. gadā to pārsauca par *Dzimtenes Balsi* un kopš 60. gadu sākuma izdeva Rīgā.²⁷

Par ideoloģisko aizmuguri ilgus gadus gādāja LKP CK Kultūras nodaļa un Ārzemju sakaru nodaļa Aivara Gora, resp., Vladimira Laukmaņa, vadībā – sadarbībā ar pārdēvēto Latvijas Komiteju kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs, sauktu par Kultūras sakaru komiteju (KSK), kuras redzamākais pārstāvis bija vēlākais politiskais pārbēdzējs Imants Lešinskis. Ideoloģiskā darbā tika iesaistīta arī LPSR Zinātņu akadēmija, kas sāki pētīja trimdas presi un gatavoja attiecīgas analīzes (Brigita Pudele, Valentīns Šteinbergs, Arta Jāne, Juris Prikulis, Feliciāna Rajevska, Jānis Vējš u. c.).

Uz pretkomunistisko ELJA statūtu un Etlingenas Deklarācijas pieņemšanu padomju vara Latvijā atbildēja ar uzbrukumiem ELJA vadībai, ar ko izcēlās komjaunatnes CK sekretārs H. Valters un vēlākais Latvijas PSR kultūras ministrs Vladimirs Kaupužs, taču drīz vien mainīja taktiku. 1960. gadā ELJA valdes priekšsēde V. Tenese saņēma Latvijas un ārzemju

²⁶ No Londonas (Anglijā, 1972) un Viljamstaunas (ASV, 1978) līdz Adelaidei (1997, Austrālijā) un Toronto (2000, Kanādā).

²⁷ Berlīnē kontaktos ar trimdas jauniešiem īpaši izcēlās Fridrihs Straube, Gunārs Lapiņš, Andris Trautmanis, Tālvāldis Putriņš un Dainis Piņķis, kamēr Stokholmā par trimdu “rūpējās” PSRS vēstniecības atašeji – VDK darbinieki Bernhards Borgs, Leonīds Rimjans, Ivars Ķezbers, Alberts Liepa, Nikolajs Neilands, Dainis Zelmenis u. c. diplomātu statusa aizsegā.

draudzības un kultūras sakaru biedrības valdes priekšsēža vietnieka Jevgēnija Bīrona oficiālu lūgumu Rīgā “piedalīties Republikas 20 gadu jubilejas svinībās, kā arī Dziesmu svētkos”, piedāvājot brīvu uzturu un ceļa izdevumus. ELJA šo ielūgumu nepieņēma, bet zviedru preseī prezentēja neseno politisko pārbēdzēju no Latvijas Jāni Mazulānu un 1962. gadā ar vairākiem ELJA biedriem (un tolaik Somijā studējošo ASV latviešu jauni, vēlāko izcilo latviešu padomju literatūras pētnieku Rolfu Ekmani) apmeklēja komunistiski inspirēto Pasaules jaunatnes 8. festivālu Helsinkos, kur tikās ar Latvijas kori *Rīga* (diriģents Jānis Dūmiņš) u. c. īpaši atsūtītiem Latvijas jauniešiem, ieskaitot čekistu “Māri Bērziņu”.²⁸

60. gadu otrajā pusē KSK sāka sistemātiski ielūgt daudzus aktīvos trimdas jauniešus individuāli uz Rīgu, piedāvājot ceļa izdevumu un viesnīcas izmaksu segšanu. Uz 1. VLJK Rietumberlīnē KSK/VDK pārstāvis Austrumberlīnē Fridrihs Straube piedāvāja nosūtīt jauniešu delegāciju no Latvijas, ko rīcības komiteja nolēma ignorēt. ELJA 16. kongresa pilnsapulce Almēlijā (1969, Anglijā) pieņēma rezolūciju, kurā “kongress prasa izbeigt vajāšanas pret 84 gadus veco Latvijas brīvības cīnītāju Frici Menderu”, nosūtot telegrammu uz Rīgu LPSR Ministru Padomes priekšsēdētājam Vitālijam Rubenim.

Tajā pašā laikā ELJA valdes priekšsēde Dainuvīte Neimane (Urdze), kura piederēja pie t. s. “jaunajiem kreisajiem” (Rīgai tos nosaucot par “Ķelnes grupu”), 1969. gadā ar F. Straubes starpniecību un caur Latvijas Padomju rakstnieku savienību mēģināja noorganizēt Latvijas un trimdas literātu kopīgu semināru Vācijā, bet atdūrās pret Latvijas kompartijas (LKP–PSKP) ideoloģisko betonu. Galvenais traucēklis: Rīgai nepieņemamie ELJA statūti un Etlingenas Deklarācija. Arī otrais mēģinājums sarīkot šādu semināru 1970. gadā, šoreiz bez ELJA formālās līdzdalības, cieta neveiksmi.²⁹

Paradigmas maiņa notika ELJA 18. kongresā Minsterē (1971), kurā pilnsapulce “uzdeva mēģināt 2. VLJK [1972, Londonā] rīcības komitejas ELJA pārstāvjiem ielūgt uz kongresu pārstāvjus no Latvijas PSR”. Intensīvā

sarakste starp VLJK pārstāvi A. Lejiņu un KSK priekšsēdētāju I. Lešinski palika bez konkrēta rezultāta, par ko pašā VLJK pilnsapulcē Londonā izvērtās karstas diskusijas.

1974. gada maijā ELJA Vācijas nodaļa noorganizēja 15 tās biedru braucienu uz Rietumberlīni, lai apmeklētu PSRS *dienas*, kurās aktrise Lidija Freimane-Pasternaka no Rīgas deklamēja Bertolta Brehta dzejas un notika sarunas ar jauniecelto KSK pārstāvi Austrumberlīnē Andri Trautmani par “kultūras sakaru” perspektīvu. Līdzīga tikšanās Berlīnē notika 1977. gada martā ar KSK priekšsēdētāju Albertu Liepu sakarā ar gleznotājas Maijas Tabakas personālizstādi.

“Kultūras sakaru” kulminācija bija 1975. gadā, kad tūlīt pēc 3. VLJK (15.–21. augustā) Florefā (Beļģijā) tajā pašā vietā notika Latvijas PSR seminārs (22.–23. augustā), kas bija abu pušu kompromiss, lai formāli apietu problēmas par trimdas jaunatnes organizāciju statūtu prasību pēc Latvijas neatkarības, kas KSK bija nepieņemama. LPSR seminārā piedalījās 220 (no 380) kongresa dalībnieki, no okupētās Latvijas – dzejnieki Jānis Peters un Pēteris Zirņītis, kinorežisors Ivars Seleckis un *Dzimtenes Balss* redaktora vietnieks Laimonis Zakss.

Šis notikums izraisīja plašas diskusijas trimdā un pārmetumus jaunatnei. Tās jau iepriekš bija izskanējuši pēc intervijas *Jaunās Gaitas* 100. numura simpozijā *Šīs domas ir jaunas* ar astoņiem pazīstamiem trimdas jauniešiem, tostarp ELJA pārstāvjiem 3. VLJK rīcības komitejā O. Rozīti un M. Būmani. Pēdējais uz jautājumu “Kas pēc Tavām domām vislabāk veicinātu kultūrāli bagātu, saimnieciski nodrošinātu un politiski brīvu dzīvi Baltijas valstīs?” provokatīvi atbildēja: “Netraucēta atīstība uz komūnismu.” Abiem nācās piedzīvot arī, ka LKP CK pirmais sekretārs Augusts Voss viņus labvēlīgi piemin padomju presē.³⁰

No ikgadējām prezidiju priekšsēdētāju I. Lešinska, A. Liepas un Anatola Baranovska plašajām “atskaitēm par Latvijas Kultūras sakaru komitejas darbību ar tautiešiem ārzmēs”, kas sniegtas Latvijas KP CK Ārzemju

²⁸ *Mēs*, 5.

²⁹ Sal. Bērsons 2019, 271–277.

³⁰ Voss, A. (1975) Apliecināt komunisma ideālus. *Cīņa*, 215 (13.09.1975.), tulk. no *Sovetskaja kul'tura* (09.09.1975.).

sakaru nodaļas vadītājam V. Laukmanim galvenokārt 70. gadu pirmajā pusē, secināms, ka KSK vadība ļoti uzmanīgi sekoja ELJA biedru iekšējām ideoloģiskajām diskusijām, mēģinādama tās ietekmēt savu mērķu īstenošanai³¹. Ar pašu ELJA strādāja vairākas VDK struktūrvienības, galvenokārt 1. daļa (ārējā izlūkošana) un 5. daļa (cīņa pret ideoloģisko diversiju).

Florefas diskusijās radās doma un ierosinājums par KSK rīkotiemi Vasaras kursiem Latvijā trimdas jauniešiem. Pirmie kursi notika 1976. gada vasarā Jūrmalā. Vairākus gadus tajos piedalījās 15–20 trimdas jauniešu, arī ELJA vadoši biedri. 1976. gada izskaņā Turku (Somijā) notika seminārs ar abu pušu jauniešu piedalīšanos, ieskaitot KSK pārstāvjus. Tomēr jau drīz sāka parādīties domstarpības, iemesls – KSK mēģinājumi pieņemt lēmumus pret trimdas jauniešu interesēm, un tas izraisīja ELJA protestus un saasināja savstarpējās attiecības. 1977. gada novembrī *Dzimtenes Balss* ievietoja polemisku rakstu pret ELJA valdes priekšsēdi Ģ. Zēgneru pāris dienu pirms viņa ierašanās Rīgā kā tūristam, reizē noraidot ELJA valdes sekretārei Lolitai Kļaviņai abu kopīgi pieprasīto vīzu. Rīgā netrūka arī obligātā VDK izsekošana. Šajos gados nevarēja arī nepamanīt KSK kā VDK segorganizācijas aizvien biežāk sastopamo lomu trimdas jauniešu vervēšanā par VDK aģentiem.

ELJA 24. kongresā Kenterberijā (1977, Anglijā) pēc Dziesmu svētkiem (Londonā) piedalījās arī kāds trimdas latvietis, kurš kā aģents ar segvārdu Helēna par kongresu ziņoja VDK. Galvenais izspiedzes objekts – ELJA dibinātāja un pretpadomju *Gaismas akcijas* vadītāja Pauļa Kļaviņa uzstāšanās kongresa programmā ar slepeni no Latvijas izvesto filmu par darba koloniju *OC 78/7 Šķirotavas* noņemtnē pie Rīgas. Filma pēc tam apceļoja visu pasauli un izraisīja pat Francijas un Itālijas komunistisko partiju protestus pret PSRS politiku.³² Kontrastprogrammā nākamajā kongresa vakarā – abas no KSK saņemtās LPSR filmas *Mērnieku laiki* un *Mans draugs – nenopietns cilvēks*.

³¹ Lešinskis 2017, 295–320.

³² Kļaviņš, P. (2012) *Gaismas akcija 1969–1989: liecības un dokumenti*. Rīga : Drukātava, 443–451; arī *Diena*, 270 (14.12.1993.).

Par “kultūras sakaru” lūzumpunktu kļuva 1978. gada rudens, kad trimdu un Latvijas PSR VDK satricināja bijušā KSK priekšsēdētāja I. Lešinska pārbēgšana, pieprasot politisko patvērumu ASV, par kuru Atis Lejiņš bija laidis klajā grāmatu *Gorkija iela 11a jeb Ceļš atpakaļ uz mājām* (1976), kurā autors vaļsirdīgi aprakstīja savas sarunas Rīgā ar šo augsta ranga VDK virsnieku³³.

Bija sācies “kultūras sakaru” noriets. 1979. gada sākumā savu darbību izbeidza Florefā ierosinātā un 1976. gadā iniciatoru grupas (A. Mellakauls, O. Rozītis, I. Gross) dibinātā trimdas Kultūras sakaru biedrība (KSB), kas bija iecerēta kā sava veida partnerorganizācija Latvijas KSK. 1979. gada vasarā I. Lešinskis lielākajā trimdas avīzē *Laiks* sāka publicēt savas atmiņas *Kalpības gadi 57* turpinājumos (līdz 1980. gada rudenim)³⁴. Četras nedēļas vēlāk jau nervozā atmosfērā notika pēdējie Vasaras kursi trimdas jauniešiem ar savdabīgu kursantu kopīgo izbraucienu uz Daugavas svētkiem (režisors Uģis Brikmāns) Doles salā, kur pirmo reizi pēc atbrīvošanas no soda noņemtnes (tur pavadīti septiņi gadi) publiski uzstāties bija atļauts dzejniekam Knutam Skujeniekam. Bijušo politieslodzīto sveica ne tikai draugi – literāti, Latvijas kultūras dzīves inteliģence, koris *Tēvzeme* (diriģents Haralds Mednis), folkloras kopa *Skandinieki* (vadītāji Helmī un Dainis Stalti), domubiedri Gunārs Astra, Juris Ziemeļis u. c. Latvijas disidenti, bet arī ap 15 trimdas latviešu jauniešu – kursantu, kurus pavadīja daudzi KSK/VDK politikadri.

5. VLJK rīcības komitejas priekšsēdis A. Mellakauls paša vadītā kongresā latviešu lauku īpašumā Straumēnos (1981, Anglijā) publiski liecināja par VDK virsnieka un izlūkošanas darbinieka Roberta Anspoka (arī Anspaka) 1977. gada mēģinājumu viņu pēc Vasaras kursu apmeklēšanas savervēt par VDK aģentu. Šī atzīšanās 300 jauniešu priekšā bija viens no lielākajiem šoka momentiem trimdas jaunatnei, ko jau iepriekš bija pieteicis V. Zaļkalns abu kopīgās uzstāšanās ievadā: “Pārāk daudzi trimdas latviešu jaunieši paliek karājoties sakaru komitejas bufetes telpās un apgrozās VDK izraudzītās t. s. inteliģences

³³ Sal. Lejiņš 2002.

³⁴ Sal. Lešinskis 2017.

apriņķos. Latviešu tauta Latvijā nesastāv vienīgi no Pad. Latvijas nomenklatūras pārstāvjiem – funkcionāriem, kultūras dzīves spīdekļiem, VDK smaidīgajiem zēniem.”³⁵ Pēc paša kongresa pie PSRS vēstniecības Londonā notika plaša pretpadomju demonstrācija, kurā piedalījās apmēram 200 kongresa dalībnieku.

Izputēja ne tikai trimdas jauniešu ierosinātie Vasaras kursi. Ļoti populāro bijušo ALJA un ELJA priekšsēdi, *Mārtiņa dziesmu grāmatas* autoru un MLĢ skolotāju M. Zandbergu 1981. gada Lieldienās Rīgā uz ielas apcietināja, Stūra mājā pratināja un izraidīja no Latvijas. Viņš kopā ar citiem jauniešiem un aktīviem ELJA biedriem bija uzturējis kontaktus ar okupētās Latvijas sociāldemokrātijas vadītāju Juri Būmeisteru, kurš kopā ar Daini Lismani par “Dzimtenes nodevību” saņēma 15, resp., 12, gadu sodu. Arī M. Zandbergs 5. VLJK Straumēnos publiski stāstīja par saviem piedzīvojumiem čekā.

MLĢ skolniekus Haraldu Ozolu un Mārtiņu Sīmani 1982. gada Lieldienās Rīgā aizturēja, tāpat čekā pratināja un izraidīja no Latvijas, par ko žurnālists Juris Blaumanis klasiskā padomju mērcē sacerēja garu burlaku stāstu *Kā rodas disidenti?*³⁶ Baiba Vītoliņa un viņas sešpadsmitgadīgā meita Ilga no Stokholmas 1983. gada janvārī tika aizturētas, pratinātas un izraidītas no Latvijas par sakaru uzturēšanu ar Pauļa Kļaviņa vadītās *Gaismas akcijas* kontaktpersonām Latvijā.

Šādā jau nokaitētā atmosfērā, ko ietekmēja arī aukstā kara jaunie uzliesmojumi pēc PSRS iebrukuma Afganistānā, samērā ātri izjuka ELJA valdes 1980. gada maijā ierosinātie un uzsāktie kontakti ar Latvijas JOK (Latvijas PSR Jaunatnes organizāciju komiteja, faktiski komjaunatne), kas vainagojās ar KSK vadītāja A. Baranovska atzinumu KSK plēnumā Rīgā 1981. gada 16. jūnijā: “Atsevišķi emigrācijas reakcionāro organizāciju vadītāji sāk mainīt savas prettautiskās cīņas taktiku. Atklātas konfrontācijas vietā tiek pieņemta kultūras sakaru graušana, ja tā varētu teikt, no iekšienes. Proti, kultūras sakari tiek “atzīti”. Šie cilvēki, ja vien tic viņu vārdiem, gatavi pat personiski piedalīties to attīstīšanā. Patiesībā runa ir par nodomu

izmantot zinātnes un kultūras sakarus graujošām politiskām un ideoloģiskām diversijām, kā arī visparastākajai spiegošanai, slepenu saimniecisku, tehnoloģisku un militāru ziņu vākšanai, pēc kurām prasa rietumvalstu izlūkošanas dienesti. To visā savā kailumā atklāja tiesas prāva pret J. Būmeisteru un D. Lismani, kas notika maija beigās un jūnija sākuma Rīgā. Izrādās, ka tiklab V. Zaļkalnam, kā arī M. Zandbergam un J. Rozītīm, gan tā dēvētās LSDSP ĀK [Ārzemju komiteja] politiskā izkārtne, gan nodarbošanās kultūras jomā, gan liekulīgā gatavība sekmēt kultūras sakarus ar dzimteni bija vajadzīga tikai tāpēc, lai vieglāk pildītu rietumvalstu izlūkošanas dienestu aģentu pienākumus.”³⁷

Jau I. Lešinskis savos *Kalpības gados* bija rakstījis: “Latviešu sociāldemokrāti bija pirmā organizācija, kas savos lēmumos atzina, ka okupācijas režīma pieļautie sakari ar tautu Latvijā nebūt nav vienvirziena iela, ko čeka iekārtojusi savās interesēs, bet gan tilts, kur izlūkgājiens ejams arī pretējā virzienā. Jāapstiprina, ka šie izlūkgājiens visumā bija sekmīgi.”³⁸

Pēteris Ločmelis no VDK Informācijas analīzes daļas šādi analizēja 6. VLJK Austrālijā, kurš notika 1983./84. gadumijā: “Ar galvenajiem referātiem, kas noteica emigrantu jaunatnes darbības virzienu, uzstājās Māris Graudiņš un Ģirts Zēgners. Viņu uzstāšanās bija pārpludināta ar izgudrojumiem par “cilvēktiesību pārkāpumiem PSRS”, “par nacionālās pagrīdes cīņu Latvijā” un noveda pie domas par to, ka visi emigrācijas aprēķini pamatā saistīti ar cerībām, ka radīsies notikumi, līdzīgi kā Polijā, kurus var sekmēt Latvijā it kā pastāvošā disidentu kustība .. Kongress saplānoja virkni konkrētu pasākumu tuvākajā nākotnē: atbalstīt Eiropas parlamenta rezolūciju, kas iesaka atbalstīt “Baltijas jautājuma” apspriešanu ANO, materiāli atbalstīt t. s. “Miera un brīvības” kuģa kruīzu pa Baltijas jūru 1985. g. vasarā, kas būs protests pret “Latvijas okupāciju” – dalībnieku skaits ap 500 cilvēku.”³⁹

³⁵ 5. VLJK *Vadonis* (1981).

³⁶ *Padomju Jaunatne* (20.–22.05.1983.).

³⁷ *Dzimtenes Balss*, 26 (25.06.1981.).

³⁸ *Laiks*, 3 (09.01.1980.).

³⁹ Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC) 2004. gada izziņa par ELJA no LPSR VDK datubāzes DELTA.

Tā KSK/VDK mēģinājumi ietekmēt ELJA biedrus, lai mainītu ELJA statūtus un atceltu Etlingenas Deklarāciju, bija izrādījušies nesekmīgi.

ELJA politiskā darbība mītnes zemēs

Mazāk ELJA darbība bija vērsta uz vietējo mītnes zemju politiku. ELJA 17. kongresa pilnsapulce Udevallā (1970, Zviedrijā) pieņēma rezolūciju nosūtīt protesta vēstuli Rietumvācijas sociāldemokrātiskajam kancleram Villijam Brantam (*Willy Brandt*): “ELJA protestē pret Vācijas-Krievijas 20.8.1970. līguma 3. paragrāfu, cik tālu tas skar Baltijas valstis. Latvija, Igaunija un Lietuva nav vainīgas pie Otrā pasaules kara un tā sekām. Tādēļ Vācijas Federatīvās republikas valdībai nav tiesību pieņemt izšķirošus lēmumus, kas aizskar Baltijas valstu eksistences intereses.” V. Branta 16.09.1970. atbildē tomēr uzsvērts, ka “VFR valdība nav mainījusi Jums pazīstamo viedokli Baltijas valstu jautājumā”, t. i., arī turpmāk neatzīst Baltijas valstu iekļaušanu PSRS.⁴⁰

ELJA 27. pilnsapulce Straumēnos (1980, Anglijā) protestēja pret pazīstamā Vācijas konservatīvā politiķa un ilggadējā Bavārijas Ministru prezidenta Franca Jozefa Štrausa (*Franz Josef Strauss*) neformālās sarunās paustajiem uzskatiem vizītes laikā Izraēlā par tās konfliktu ar palestīniešiem, par kuriem esot teicis, ka tāpat arī “Baltijas tautu centieni pēc neatkarības ir iracionāli”. To ziņojuši vairāki cits no cita neatkarīgi preses avoti, galvenokārt ietekmīgais žurnāls *Spiegel*. Savā atbildē arī J. Štrauss apstiprināja Baltijas tautu neapstrīdamās pašnoteikšanās tiesības.⁴¹

1980. gada novembrī PBLA Informācijas biroja Mīnsterē vadītāja, bijušā ELJA priekšsēža J. Kadeļa organizatoriskajā vadībā notika slavenā akcija, kas pievērsa pasaules preses uzmanību Baltijas valstu liktenim, – mācītāja Māra Ķirsona asinsizliešana uz PSRS karoga pie Madrides konferences pils. Lielākoties ELJA Vācijas nodaļas biedri bija tie, kas pie slavenā *Real Madrid* futbola stadiona pielika lielu plakātu ar prasību pēc Latvijas brīvības,

pēc kā vairākus jauniešus ieslodzīja Spānijas cietumā.

1981. gada novembrī tuvu pie 100 ELJA biedru piedalījās milzīgā protesta demonstrācijā pret PSRS vadītāja Leonīda Brežņeva valsts vizīti Bonnā, kuras laikā Vācijas drošības iestādes tur dzīvojošajam ELJA dibinātājam P. Kļaviņam un diviem viņa bērniem – aktīviem ELJA biedriem – noteica mājas arestu. Šis gadījums drīz nokļuva VFR parlamenta debatēs par Vācijas ārpolitikas jautājumiem un attiecībām ar PSRS.

ELJA Anglijas nodaļas rīkotajā politiskās informācijas seminārā 1985. gada maijā Londonā notika kopīga vēstulju rakstīšana un nosūtīšana 18 britu parlamenta locekļiem, kuri, tāpat kā britu premjerministre Mārgarita Tečere un viņas valdības locekļi, nebija pievienojušies *Early Day Motion* kampaņai, kas prasīja Jaltas līguma atsaukšanu. Citu vēstuli aizsūtīja M. Tečeres vietniekam vikontam Vaitlovam (*Whitelaw*) pirms viņa došanās uz Padomju Savienību un tikšanās ar Mihailu Gorbačovu. Vēstulē viņš tika aicināts Maskavā runāt arī par pārkrievošanas spaidiem Baltijas valstīs un iestāties par latviešu politiskiem ieslodzītiem, īpaši G. Astru, Lidiju Lasmani-Doroņinu un Jāni Rožkalnu.

ELJA un Latvijas neatkarības atjaunošana

Kad 70. gadu beigās vairākiem idejiski domājošiem jauniešiem (sociāldemokrāti un “jaunie kreisie”) vecuma robežas (35 gadi) sasniegšanas dēļ bija jāatstāj ELJA, arī attiecīgās ideoloģiskās diskusijas izbeidzās un paši kongresi sāka zaudēt spraigumu. Nākamā ELJA paaudze izrādījās neitrālāka, pragmatiskāka, konservatīvāka. Arī karstais “kultūras sakaru” jautājums pēc VDK pieaugošajām aktivitātēm pret ELJA bija zaudējis savu aktualitāti un līdzšinējo nozīmi.

80. gadu sākumā PSRS sākās aizvien straujāka ekonomiskā lejupslīde un iezīmējās politiskās sistēmas sabrukums, ko padomju režīms un VDK mēģināja apturēt ar represijām visā PSRS, arī pret okupētās Latvijas disidentu kustību. Pieauga apcietināšanas un nevēlamu režīma pretinieku piespiedu izraidīšana no Latvijas. G. Astras pēdējais vārds

⁴⁰ Deksnis, Beķere 2013.

⁴¹ *ELJA Informācija*, 92; Nevardarbīgā pretošanās 2017.

5. attēls. Ģirts Zēgners un pēdējais ELJA priekšsēdis Ilmārs Lejiņš ELJA 50 gadu jubilejas kongresa atklāšanā 2004. gadā Rīgā. Foto: no autora personiskā arhīva

tiesā un citas līdzīgas liecības pa slepeniem ceļiem bieži jau pēc pāris dienām sasniedza Rietumus, kas savukārt pastiprināja padomju sistēmas norietu.

Trimdas jaunieši aizvien drošsirdīgāk ieveda Latvijā aizliegto Rietumu, ieskaitot trimdas, literatūru. ELJA pilnsapulces regulāri pieņēma rezolūcijas pret cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā, pieprasot apcietināto latviešu jauniešu atbrīvošanu no padomju ieslodzījuma. Velga Zēgnere un Viktors Strunskis tika iecelti par ELJA pārstāvjiem cilvēktiesību jautājumos. ELJA kongresos dominēja analīzes par padomju varas centieniem apspiest visas brīvās izpausmes. M. Gorbačova iesāktās pārkārtošanās/pārbūves rezultātā šīs plaissas kļuva aizvien redzamākas un atspoguļojās arī ELJA darbībā. Vairākos kongresos (arī 6. VLJK 1983. gada beigās Austrālijā un 7. VLJK 1986. gadā Otavā, Kanādā) no Latvijas izbraukuši jaunieši stāstīja par turienes apstākļiem, kur jaunatnes neapmierinātība izpaudās kā vienas jauniešu daļas sajūsma par dumpiniecisko rokmūziku, bet citas daļas aktīva iesaistīšanās folkloras kustībā kopš 70. gadu otrās puses. Pasaulē populāra kļuva Jura Podnieka

filma *Vai viegli būt jaunam?* (1986), kuru arī ELJA biedri aktīvi palīdzēja izplatīt Rietumeiropas publikai.

Jau pirms Atmodas ELJA biedri īpaši sekoja līdzi notikumiem Latvijā, uztverot tur vērojamo noskaņojumu un jaunus strāvojumus latviešu jauniešos, it īpaši mūzikā (vissspilgtāk folkloras kustībā), ieskaitot slepenu abpusēju sadarbību daļēji konspiratīvos apstākļos, lai apietu visur vērojamo VDK kontroli. Līdz ar dzelzs priekškara un robežu lēno, bet nenovēršamo krišanu ELJA sarīkojumos aizvien biežāk parādījās dalībnieki un referenti no Latvijas. Jau 8. VLJK laikā (1989, Somijā) bija atvērtas slūžas, kuras varēja izmantot abos virzienos. ELJA valdes priekšsēde Daina Millere 1990. gada sākumā atzina: “Pēdējos gados ELJA kongresos, kā daudzos citos trimdas sarīkojumos, dalībnieku skaits samazinājies. Beidzot kontakti un braukšana uz Latviju ir iespējami, cik vien vēlas! Diemžēl šķiet, ka vairs nav ne laika, ne naudas, nedz intereses nodarboties ar trimdas sabiedrību.”⁴²

⁴² ELJA Informācija, 114.

Trīs nedēļas pirms Augstākās Padomes 4. maija Neatkarības deklarācijas pieņemšanas – 1990. gada 14./15. aprīlī – notika ELJA seminārs Rīgā, Poligrāfiķu klubā, vēl juku laikos. Dalībnieku skaits no Latvijas – 300, oficiāli reģistrēti ap 160, vairāk nekā puse no politiskām un sabiedriskām organizācijām, kā arī augstākām mācību iestādēm. Mērķis: sniegt informāciju par ELJA un ALJA (tā Rīgā uzturēja biroju ar diviem darbiniekiem), trimdas vēsturi, izglītības sistēmu utt.⁴³

Bet biedru skaita un kapacitātes trūkuma dēļ ELJA vairs nespēja apmierināt Latvijas jauniešu vēlmes un īstenot iecerētos projektus. Izjuka arī plāns kopā ar pārējām trimdas jaunatnes apvienībām Rīgā nopirkt namīpašumu.

Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana 1991. gada 21. augustā pēc Maskavas puča izgāšanās sanāca tik pēkšņi, ka pārsteidza pasauli, trimdu un ELJA. EI 117. numurs, kas iznāca 1991. gada novembrī, šo faktu pieminēja tikai garāmejojot un atspoguļoja pavisam skopi. Pavisam pēkšņi un pat mazliet negaidīti ELJA mērķi bija sasniegti, trimda beigusies.

9. VLJK Straumēnos (1992), kas notika gadu pēc neatkarības atjaunošanas, attiecīgi izmainīja ELJA statūtus un pieņēma Straumēnu Deklarāciju, kuras ievadā rakstīts:

Latviešu jaunatne!

Pirms 35 gadiem ELJA kongress izveidoja un pieņēma Etlingenas Deklarāciju. Šī deklarācija 10 pamattēzēs ieskicēja nākotnes brīvās Latvijas seju. Šodien Latvija ir atzīta par neatkarīgu valsti, un daļa toreizējās deklarācijas mērķu ir sasniegti. Mēs tāpēc uzskatām, ka ir pienācis laiks jaunai deklarācijai, jaunām pamattēzēm par Latvijas tālāk ejamo ceļu. Latvijas jaunatne vairs nav sašķelta. Tāpēc aicinām visu latviešu jaunatni pievienoties

⁴³ Kā referenti uzstājās ELJA aktīvie darbinieki R. Blezūrs, D. Mjartāns un Rolands Lappuķe, bijušais ALJA priekšsēdis profesors V. Nollendorfs, toreiz jaunie žurnālisti Kārlis Streips un Pauls Raudseps, Andris Aukmanis, Daina Vītola u. c. Notika Ovena Šneidera fotoizstāde par erotisko mākslu un Loriņas Vudas folkmuzikas koncerts. Bija jūtama arī VDK pretdarbība, tā, piem., ELJA valdes priekšsēdim V. Labinskim tika liegta iespēja piedalīties, neizsniedzot viņam iebraukšanas vīzu.

šai deklarācijai, apzinoties, ka kopībā ir mūsu spēks un darbs jāveic mums visiem.

Pirmais un pēdējais pants skan šādi:

1. *Atjaunotajā Latvijas Republikā jānostiprina un jāattīsta demokrātija, iedzīvotāju brīvība un atbildība par valsti.*
12. *Latvijai jāklūst pilntiesīgai loceklei pasaules valstu saimē. Latvijai jābūt draudzīgām attiecībām ar visām demokrātiskām valstīm un ciešai sadarbībai ar Baltijas jūras reģiona zemēm.*

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas daudzi agrākie un vēl aktīvie ELJA biedri un citi trimdas jaunieši pārcēlās uz dzīvi Latvijā, turpinot darbu valsts un pilsoniskās sabiedrības attīstīšanā.⁴⁴ Īpaša loma bijušajiem ELJA biedriem bija Latvijas vēstniecību izveidošanā savās mītnes zemēs.⁴⁵ Citi palīdzēja, gatavojot augsni Latvijas ceļam uz Eiropas Savienību un NATO. Vairāki kādreiz aktīvi ELJA biedri kļuva par Saeimas deputātiem⁴⁶ un Ārlietu ministrijas speciālo uzdevumu vēstniekiem diasporas jautājumos.

ELJA pēdējo pilnsapulci noturēja 1995. gadā Minsterē, MLG 50 gadu pastāvēšanas ietvaros, bet jaunā valde savu darbību vairs nespēja uzsākt, līdzīgi arī ELJA nodaļas. Bet formāli ELJA nekad nav likvidēta⁴⁷.

⁴⁴ Valsts pārvaldē, ministrijās un NVO iesaistījās Inese Bīrzniece, Indra Lielkāja, Vita Tērauda, Māra Sīmane, A. Aukmanis u. c. Pēdējais ELJA Vācijas nodaļas priekšsēdis Andris Gobiņš šodien vada Eiropas Kustību Latvijā, īpaši rūpējoties par sabiedrisko organizāciju iekļaušanu Eiropas Savienības struktūrās.

⁴⁵ Andrejs un Dainuvīte Urdzes, L. Kļaviņa, R. Lappuķe, E. Levits Bonnā; I. Gross, K. Čakste, J. Kronbergs Stokholmā; Marie-Anne Zariņa Londonā; A. Reinhards Ženēvā; Imants Lieģis Amsterdamā; Pēteris Elferts Dublinā.

⁴⁶ Valdis Liepiņš, Rasma Kārklīņa, Liene Liepiņa, A. Lejiņš. Ilggadējais ELJA revīzijas komisijas loceklis un EI redaktors Egils Levits tagad ir Valsts prezidents, viņa dzīvesbiedre Andra Levite ir ELJA dibinātāja Jāņa Apiņa meita, bijusī ELJA Vācijas nodaļas valdes priekšsēde.

⁴⁷ Sal. Kronbergs 2004.

VĒRES

ELJA vēsturi un biedru uzskatus līdz 1981. gadam sistemātiski pētījis vienīgi Kārlis Kangeris, vairākas aptaujas par ELJA biedru, resp., VLJK dalībnieku, uzskatiem un atšķirībām veicis Andrejs Urdze. Trimdas latviešu jaunatnes vaibstus mēģinājuši iezīmēt arī Vaira Viķe-Freiberga, Aldis Putniņš, Līga Ruperte, Solveiga Mieziņa.

Trimdas/ārzemju literatūra

- Alksnis, I. (1967) *Latvijas Sagnis*. Zviedrija.
Ģērmanis, U. (1985) *Zināšanai: raksti par mūsu un padomju lietām*. Stokholma : Ziemeļzvaigzne.
Informācijas brošūras par ELJA (1961, 1964, 1967).
Jaunatnes žurnāli *Mēs*, 1–29 (1961–1969) un *ELJA Informācija* 1–120 (1954–1993). Pieejams: www.periodika.lv.
Kangeris, K. (1973/1974) Latviešu jaunatnes identitāte. *ELJA Informācija*, 64–66.
Kangeris, K. (1976) ELJA – struktūra, biedri, kongresi. *ELJA Informācija*, 78–79.
Kangeris, K. (1981) Elja partikulārisms: viena vai četras organizācijas? *ELJA Informācija*, 94.
Kaut šķirti, tomēr nešķirami (1965) Kalamazoo, Mich. : Studiju grupa.
Kļaviņa, L. (1992) *ELJA attiecības un sakari ar Latviju*. Londona : *ELJA Informācijas redakcija*.
Kronbergs, J. (2004) Oda Eiropas Latviešu jaunatnes apvienībai sakarā ar tās 50 gadu jubilejas kongresu Saulkrastos. *Jaunā Gaita*, 239. Pieejams: http://zagarsins.net/jg/jg239/JG239_Dzeja.htm (04.10.2020.).
Latvju enciklopēdija, 4. *Papildinājumi* (1962) Red. L. Švābe. Stokholma : Trīs zvaigznes.
Latvju enciklopēdija 1962–1982, 1. *A–I* (1983) Red. E. Andersons. Linkolna : ALA Latviešu Institūts.
Tāltālu tālumā (1964) Kalamazoo, Mich. : Studiju grupa.
6. *VLJK: Idejas un vārdi* (1986) Austrālija.

Padomju literatūra

- Anerauds, J.; Kreicbergs, H. (sast.) (1981) *Latvijas komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs, Rīgā, Gorkija ielā 11a*. Rīga : Avots.
Dzilna, P.; Klāvs, K. (1986) *Bankrots*. Rīga : Avots.
Goris, A. (1975) Kas slēpjas zem “vienotās kultūras” plīvura? *Karogs*, 2.
Ievkalns, R. (1966) *Jo divu dzimteņu nav*. Rīga : Liesma.
Jāne, A. (atb.) (1986) *Zem sveša, prettautiska karoga*. Rīga : Avots.
Kreicbergs, H. (1989) *Vainīgie un nelaimīgie*. Rīga : Avots.
Šteinbergs, V. (1982) Baltijas reakcionārā emigrācija šodien (lietuviešu, latviešu un igauņu antikomunistiskā emigrācija imperiālisma kalpībā). Rīga : Zinātne.

Latvijas literatūra

- Astahovska, I.; Priede-Krievkalne, A. (2019) *Valdis Āboliņš: Avangards, meilārts, jaunais kreisums un kultūras sakari aukstā kara laikā*. Rīga : Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs.
Bērsons, I. (2019) *Laiku nospiedumi 1947–1990*. Rīga : Zinātne.
Deksnis, E. B.; Beķere, K. (2013) Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. *Latvieši un Latvija*, III: *Atjaunotā Latvijas valsts*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija.
Eglāja-Kristosone, E. (2013) *Dzelzsgriezēji: Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
Kangeris, K. (2011) Pirmā Vispasaulē latviešu jaunatnes kongresa aizliegšana 1968. gadā: latviešu trimdas organizāciju protesti. *Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā: Apvienotā Pasaulē latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija. Pieejams: <https://www.barikadopedija.lv/raksti/740760> (04.10.2020.).
Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā: Apvienotā Pasaulē latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli. (2011) Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija.
Lejiņš, A. (2002) *Mūra drupinātājs jeb Ceļš atpakaļ uz mājām*. Rīga : Jumava.
Lejiņš, A. (2004) Kurš bija kaķis, kurš pele? *Diena* (11.09.2004.).
Lešinska, I. (2001) “Kad Imants palika tajā pusē...”: Ievas Lešinskas intervija ar Pēteri Zirni. *Latvju Teksti*, 6, 26–35.
Lešinskis, I. (2017) *Starp divām pasaulēm: kalpības gadi un citi raksti*. Rīga : Biedrība “Domas spēks”.
Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos, 4: *Latvijas neatkarības idejas uzturēšana trimdā (1945–1991)* (2017) Rīga : LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs.
Nyet Nyet Soviet: Stāsti par latviešu politiskajām demonstrācijām trimdā (2018). Rīga : Muzejs un pētniecības centrs “Latvieši Pasaulē”.
Spilners, I. (1998) *Mēs uzvarējām!* Rīga : Elpa.
Spogis, A. (2008) *Minsteres Latviešu ģimmāzija izdzīvoja (1946–1998)*. Rīga : Valters un Rapa.

ĪPAŠĀ SALA MINSTERES LATVIEŠU ĢIMNĀZIJA – BIJUŠĀ SKOLĒNA PIEZĪMES

Foto: Aivars Liepiņš (*Diena*)

Ojārs J. Rozītis dzimis 1951. gadā Bādenbādenē, Vācijā. Apmeklējis Minsteres Latviešu ģimnāziju (1961–1970). Nepabeigtas socioloģijas, angļu valodas un literatūras, kā arī žurnālistikas studijas Vestfālenes Vilhelma universitātē Minsterē. Būdams students, izpalīgs socioloģijas un angļu valodas un literatūras institūtos. Kopš 60. gadu beigām aktīva žurnālista darbība vispirms trimdas, vēlāk arī Vācijas un Latvijas medijos. Bijis tulks un tulkotājs Vācijas tieslietu sistēmā un privātos uzņēmumos. Sešus gadus nostrādājis ES Padomes Ģenerālsēkretariāta valodu dienesta Latviešu valodas nodaļā Briselē. Pensionējoties pārcēlies uz pastāvīgu dzīvi Latvijā.

Raksturvārdi: Minsteres Latviešu ģimnāzija, latviskums trimdā, atmiņas par 60. gadiem, trimdas sadarbība ar Rietumu slepenajiem dienestiem.

Minsteres Latviešu ģimnāzija noteikti bija īpaša vieta. Arī neatkarīgi no tā, ka pērn gan vietējie, gan ārvalstu mediji izplatīja ziņu, ka – amatā stājoties premjeram Krišjānim Kariņam un Valsts prezidentam Egilam Levitam – pie Latvijas valsts stūres tikuši “minsterieši”¹, tādējādi sekmīgi nomainot gan vēlino 90. gadu “strīpainos” (“ventspilniekus”) un “pumpainos” (“valmieriešus”), gan vēlāk jo īpaši visādu patriotu vajātos “sorosoīdus”.

Pietiek paņemt rokā jebkuru grāmatu par latviešu bēgļu gaitām pēc Otrā pasaules kara Vācijā, lai uzdurotos ziņām par nometņu skolām.²

Arī Minsteres Latviešu ģimnāzija (īsi – MLĢ) šajā sakarā nebija izņēmums, uzskatāma ir tās ciešā sasaiste ar latviešu bēgļu dzīvi pēckara Vācijā. 1947. gadā, sākoties lielajam izceļošanas vilnim vispirms uz Lielbritāniju, vēlāk uz ASV, Kanādu vai Austrāliju, nometnes strauji tukšojās. Dažas slēdza pavisam, citas apvienoja. Un tā arī vēlākā MLĢ savu trajektoriju Ziemeļreinas-Vestfālenes pavalstī uzsāka Augustdorfā (1946–1957), bet noslēdza Minsterē (1957–1998).

Arī vēl kādā citā ziņā šī vidusskola bija pārciestā Otrā pasaules kara bērns. Vienkāršos vārdos: briti, kuru pārvaldībā līdz Vācijas Federatīvās Republikas dibināšanai 1949. gadā atradās vēlākās Ziemeļreinas-Vestfālenes

(Daģis 1968, 23), kā arī K. Ozoliņš (Ozoliņš 1954, 311). Abi nule minētie autori atzīmē arī audzēkņu skaitu: tautskolās – 7000, ģimnāzijās – 2500. Atmiņu stāsti, piem., par Eslingenas ģimnāziju, atrodami: Žigure 2012, 161–172. Par Ēbenveileres Latviešu ģimnāziju, vienīgo franču okupācijas zonā: Klauss, Krādziņš, Lācis 1998. Tās beigšanas apliecību saņēma arī mans tēvs (turpat, 174–179).

¹ Latviešu mediju telpā, piem., TVnet/LSM.lv 2019 un LETA 2019, vācu presē: Sils 2019.

² Alberts Spoģis raksta, ka Vācijā šajos gados izveidotas 57 latviešu ģimnāzijas un 112 tautskolas, resp., pamatskolas (Spoģis 2008, 3). Tos pašus skaitļus nosauc arī Jānis Daģis

1. attēls. Trīs vīri 60. gadu sākumā. No kreisās: brālis Andris, tētis Ojārs G. Rozītis un autors. Foto: no autora personiskā arhīva

pavalsts teritorija, uzspieda kara izraisītājiem vāciešiem rūpes par kara sekas “likvidēšanu” – tostarp bēgļu aprūpi un izglītības iestādēm.³

Un tas nu izrādījās faktiskais pamats Minsteres Latviešu ģimnāzijai. Kamēr klasiskajās bēgļu nometnēs tā saucamajā “Mazās Latvijas” periodā skolas bija darbojušās vairāk vai mazāk uz entuziasma pamata, diez vai ilgstoši nodrošināt pilna laiku ģimnāzijas darbību (ieskaitot, piem., skolotāju algas vai internāta uzturēšanu) latviešu sabiedrībai vienai pašai būtu bijis pa spēkam, Vācijā jo īpaši. MLĢ veiksmes modeļa princips vairāku gadu desmitu garumā bija: deviņas desmitdaļas budžetā sedz Ziemeļreinas-Vestfālenes Sociālo lietu ministrija, bet vienu – trimdas latviešu sabiedrība. Rezultāts bija vienīgā pilna laika vidējā līmeņa izglītības iestāde Rietumu pasaulē ar latviešu mācību valodu. Bez tam beigšanas apliecība nodrošināja pieeju augstākajai izglītībai Vācijā.

³ Uz šo sakarību norāda arī vairākas publikācijas vācu valodā, piem.: Anon 2005, Kirbach 1987. Savukārt tiesības veidot savas privātās skolas latviešu un citu tautību bēgļiem Vācijā, t. s. *displaced persons (DP)*, nodrošināja 1951. gadā pieņemtā Likuma par bezdzimtenes ārzemnieku juridisko statusu Federācijas teritorijā (*Gesetz über die Rechtsstellung heimatloser Ausländer im Bundesgebiet*) 14. panta 3. daļa.

Savukārt Latvijas neatkarības pilnīgā atjaunošana 1991. gadā vienlaikus vidējā termiņā pielika punktu šai skolai. Nebija vairs padomju varas, kas savulaik lika doties bēgļu gaitās, un līdz ar to atkrita loģiskais pamatojums vācu finansējumam. Bet Rīgai pavilkt šo ģimnāziju nebija pa spēkam, jo īpaši ņemot vērā, cik daudzām skolām pašā Latvijā tecēja jūmti vai trūka modernu mācību līdzekļu.

Kopā ar savu jaunāko brāli Andri Minsteres Latviešu ģimnāzijā nonācu 1961. gada rudenī. Līdz tam mēs bijām dzīvojuši Raštates pilsētiņā Dienvidvācijā. Cik atceros, Roziši tur bija puslīdz vienīgā latviešu ģimene. Mājās ģimene runāja latviski. Vāciski Andris un es iemācījāmies gan no mūsu auklītes, gan no kaimiņbērniem pagalmā un uz ielas. Biju arī sācis apmeklēt vietējo pamatskolu un, iesaistoties skolēnu avīzes veidošanā, paziņojis mammai, ka gribu kļūt par žurnālistu.

Vai maniem vecākiem toreiz jau bija doma abus dēlus sūtīt Minsteres Latviešu ģimnāzijā, to nemāku pateikt, bet viņiem pašiem pajautāt vairs nevaru, jo abi nu jau miruši. Šķiet, ka izšķirīgais brīdis bija mammas Laimdotas pārāgrā nāve jau minētajā 1961. gadā. Tētis – arī Ojārs – tobrīd atradās neapskaužamā situācijā: no vienas puses, vēl spēka gados, no otras puses, kā atraitnis viens pats atbildīgs par diviem puikām – viens gandrīz desmit, bet otrs piecus gadus vecs.

2. attēls. MLĢ internāta adrese Grēvenes ielā 69, 3. bloks.
 Autora istaba atradās 3. stāva galā, ēkas tālākajā stūrī.
 Foto: no filmas *Ghetto ohne Zaun (Geto bez žoga)*

Ministere piedāvāja risinājumu abām problēmām. Tētis pēc iepriekšējā dienesta ASV 7132. tā saucamajā *Labor Service* (“melno”) rotā Etlingenā te varēja atsākt studēt, bet MLĢ bija internāts. Citiem vārdiem, Andrim un man izglītība, maltītes un jumts virs galvas nodrošināts.

Tiem ciemiņiem no Latvijas, kas Ministeres Latviešu ģimnāzijā iegriezās Atmodas un pirmajos atjaunotās neatkarības laikos, varētu būt grūti stādīties priekšā, kas tā bija par vietu 1961. gadā. Skola un internāts toreiz bija izvietoti Grēvenes ielā 69, Pirmā pasaules kara gados celtās artilērijas kazarmās mazliet ārpus romantiskās vecpilsētas bijušajiem mūriem. Par ēku nolietojumu varbūt vien tik daudz: vismaz puīšu tualetes telpās varēja pamatīgi “norauties pa knaģiem” ar elektrību, ja, stāvot basām kājām uz mitras grīdas, pieskārs ūdens krānam (no kura, protams, nekad netecēja silts ūdens).

Grēvenes ielas kazarmās, ja nemaldos, bija pavisam četras mūra ēkas, kas bija izvietotas pa teritorijas perifēriju, bet pagalmā – vēl vismaz viena, bet ticamāk gan divas koka barakas. Atceros arī vēl drīzāk dekoratīvā rakstura iežogojumu, taču vismaz 60. gadu sākumā vārtus vairs neapsargāja.⁴ Nometne bija

⁴ Jau 1950. gada 30. jūnijā atbildība par Vācijā palikušajiem Otrā pasaules kara bēgļiem bija

kļuvusi par dzīvesvietu, nevis eksteritoriālu cilvēku noņemšanas vietu.⁵

Šajā sakarā jāatzīmē, ka Ministeres nometne Ziemeļreinas-Vestfālenes pavalstī bija viena no pēdējām bēgļu novietnēm, ja ne pati pēdējā.⁶ Pārējās bija patukšojis lielais izceļošanas vilnis 40. gadu beigās. Palikušie bēgļi viena vai otra iemesla dēļ nebija izturējuši *beautiful Balts* kritērijus, pēc kuriem ASV, Austrālija vai Kanāda bija atlasījušas sev vēlamus imigrantus, bet dzimtenē atgriezties arī nevēlējās.⁷

pārgājusi no Apvienoto Nāciju Organizācijas paspārnē izveidotās *International Refugee Organisation (IRO)* uz vietējām varas iestādēm, sk. Tegeler 2007, 25.

⁵ Uzskatāmi to apliecina pašas nometnes pārvērtības no *DP camp 3210* cauri *Colchester/ Plymouth Barracks* un *46 DPAC* līdz *Wohnstätte für Ausländer* (Ārzemnieku mītne). Sk. Schröder 2005, 458.

⁶ Kā fiksēts Stefana Šrēdera pētījumā par *DP* (latviskojumā – “dīpišu”) nometnēm Ministeres apriņķī un pilsētā, Grēvenes ielas nometne bija pēdējā Ziemeļreinas-Vestfālenes pavalstī, to galīgi slēdza tikai 1966. gadā (Schröder 2005, 402).

⁷ Par *beautiful Balts* atlases principu sk., piem., Shephard 2011, it īpaši 323–344. Attiecībā uz Austrāliju: Persian 2017.

Ja jēdziens *beautiful Balts* bija drīzāk neoficiāla rakstura, tad Lielbritānija no 1946. līdz 1947. gadam īstenoja ieceļošanas programmu

3. attēls. Momentuzņēmums MLĢ internāta iekštelpās Grēvenes ielā 60. gadu sākumā. Pirmais no kreisās: autors.

Foto: no autora personiskā arhīva

Publika Grēvenes ielas nometnē bija diezgan raiba. Latviešu pasaule centrējās 3. blokā pa visiem četriem stāviem. No pirmā stāva man atmiņā palikusi lielā skolas ēdamzāle un virtuve Liepas kundzes stingrā pārraudzībā. Otrā stāvu atceros vāji, bet trešajā stāvā bija izvietots Minsteres Latviešu ģimnāzijas internāts (ienākot pa divviru durvīm, zēni pa kreisi, meitenes pa labi, bet televīzijas un balīšu telpa turpat pie ieejas). Ceturtais stāvs bija mājvieta pašai ģimnāzijai, kas apvienoja gan pamatskolas, gan vidusskolas klases.

Šķiet, 4. blokā bez latviešu ģimenēm turējās arī saujiņa igauņu. Taču tā galvenā “atrakcija” bija kāda poļu komersanta uzturētā piparbodīte. Tās saimnieku vismaz latviešu ģimnāzisti dēvēja par *Paņe Pļacek*, un viņš nodrošināja cita starpā skolēniem kāroto ogļhidrātu devu visādu cukurotu našņu un dzērienu

paskatā, bet gados vecākajiem nometnes iemītniekiem – tikpat nepieciešamo alkoholu.

Baraka vai barakas pagalmā skaitījās it kā poļu rokās, bez tam klīda runas par bijušajiem Balkānu valstu pilsoņiem.⁸

Vislielākā plūkšanās letiņu puikām parasti iznāca ar poļu vienaudžiem – piem., par jautājumu, kas kur siro ārpus nometnes teritorijas (par to mazliet tālāk). Taču tas mūs nekavēja apvienot spēkus, ja nācās kārtot domstarpības ar kopēju pretiniek – vācu zeņķiem, t. i., fričiem⁹.

Ar to tad arī iezīmējās svarīgs elements Minsteres Latviešu ģimnāzijas skolēnu garīgajā topogrāfijā – zināma nošķirtība no apkārtējās vides un reizē iekšējā kopības sajūta. *Ghetto ohne Zaun*, tātad *Geto bez žoga* – šādu nosaukumu, raksturojot Grēvenes ielas latviešu sabiedrību, pirms pāris gadiem izraudzījās

ar vismaz tikpat poētisku nosaukumu – “Jaunais Baltijas/baltiešu gulbis”: “Recruitment of Displaced Persons for Employment in British Sanatoria: Operation ‘BALT CYGNET’”. Piedāvājot mājsaimniecisku darbu sanatorijās un citās veselības aizsardzības iestādēs, tā vērsās galvenokārt pie gados jaunām bēglēm no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas, sk. Gilbert 2017, 72–94; McDowell 2004, 31–36; Nasaw 2020, 340–341.

⁸ Šo manu personīgo iespaidu apstiprina statistika, kas attiecībā uz *Colchester/Plymouth Barracks*, resp., Grēvenes ielas nometni, piem., 1949. gada decembrī uzskaita 161 poli, 115 baltiešus un 21 dienviņslāvu (Schröder 2005, 332).

⁹ Tā arī manu necenzēto lamuvārdu repertuārā nonākusi poļu “*kurwa*”, resp., vieglas uzvedības sieviete jeb vienkārši “mauka”.

4. attēls. Adventes sarīkojums MLĢ internāta televīzijas telpā Grēvenes ielā 60. gadu sākumā. Foto: no autora personiskā arhīva

vācu skolēni savam vēstures projektam: dokumentālai filmai¹⁰.

Taču šī šķirtne starp savējiem un svešiem nebūt nebija tik absolūta, kā varētu domāt pēc sirdīgajiem puiku kautiņiem. Piem., man pašam vācu valodas zināšanas bija diezgan labas – pretstatā pat vienam otram Minsteres Latviešu ģimnāzijas skolotājam, kas ar leģendāro teicienu *Der Kuh? Die Kuh? Das Kuh?*¹¹ bezpalīdzīgi pērās pa vācu valodas dzimtes un artikulu mukulājiem.

Taču mani vācu puse kaut kā nepievilka – “ciņpilna vienaldzība” (šķiet, ka man šis jēdziens pielipis no nemirstīgā Pepones tēla itāļu autora Džovanīno Gvareski romānos par dona Kamilo piedzīvojumiem) varētu būt

labs raksturojums manai toreizējai nostājai. Pretējā, t. i., vācu, pusē viedoklis, iespējams, bija pat stingrāks; pats to gan no vietējiem nekad neesmu dzirdējis, taču Grēvenes ielas noietnes iedzīvotājos turējās diezgan stingra pārliecība, ka tur viņus uzskatot par *verfluchte Ausländer*, tātad “nolādētajiem” vai “nolāpītajiem ārzemniekiem”¹².

¹⁰ *Ghetto ohne Zaun* 2009.

¹¹ Šajā gadījumā izšķirīgi bija vācu valodā noteikt dzimti vārdam *Kuh*, ar ko vācu valodā apzīmē govī, kā arī attiecīgi pielāgot artikulu. Pareizi ir *die Kuh*.

¹² Gluži no gaisa grābts šis uzskats, iespējams, nebija. Savā pētījumā par *DP* un vāciešu attiecībām S. Šrēders atzīmē, ka 50. gadu sākumā vietējie Minsteres iedzīvotāji, baidoties no konkurences darba tirgū, bēgļus mēdza raksturot kā “ārzemnieku sērgu”. Kad 1950. gada maija beigās policija pārmeklē kādu no pilsētas noņemam, aizturot 13 “dīpīšus”, apkārtnējo māju iemītnieki neesot slēpuši prieku par to, ka “no šī mūžīga nemiera perēkļa atkal attālināti daži gaisa jaucēji” – tā vietējā prese (Schröder 2007, 80). Atskārstot, ka Minsterei 1950. gadā nāksies uzņemties atbildību par vairāk nekā 4000 bēgļu (to skaits visā Ziemeļreinas-Vestfālenes pašvalstī tobrīd sasniedza aptuveni septiņpadsmit

Attiecībā uz geto efektu beigās jāņem vērā vēl klasiskā puiku subkultūra, kas norobežojas gan no vecākās paaudzes, gan no plašākas sabiedrības. Piederēt savējo grupai, sastāvēt savējo bandā bija svarīgi, un manā gadījumā to noteikti iekrāsoja latviskums.

Kā jau kārtīgai subkulturai pienākas, arī Minsteres Latviešu ģimnāzijai, vismaz 60. gadu sākumā, bija arī sava valoda, savs žargons. Vienu piemēru minēju jau iepriekš – “norauties pa kņāģiem”; “zubrīt(ies)” (pastiprināti mācīties) ir cits, tāpat kā “učuks” un “učene” (skolotājs un skola) vai arī “tuška” un “tuškpapīrs” (tualetes un tualetes papīrs). Bet “fugot”? Laisties lapās, bēgt (aizguvums no latīņu valodas). “Čoks” (cietums). “Atstiept pedāļus” (nolikt karoti, mirt). “Kolķīt” (vareni vemt). “Joptvaišmaķ”, “jopcik”, “jedritvaikociņ” (pārsteiguma un izbrīnas izteicieni). “Noraut zobu” vai “atstāt koferi” (vairāk vai mazāk skaļi izdalīt vēdera gāzes). “Atčohnīt” (apjaukt, saprast). “Čumā” (daudz). Utt.

No kurienes šis žargons bija radies, to grūti pateikt. Visticamākā iespēja: jo īpaši pirmajos gados nometņu skolas apmeklēja audzēkņi, kuri savu izglītību bija sākuši jau Latvijā (kā piemērs man nāk prātā Brunis Rubess¹³ vai arī mans tēvs) un šīs runas īpatnības bija paņēmuši līdzī no savām iepriekšējām mācību iestādēm dzimtenē¹⁴. Labs avots žargonam bija arī visāda veida patriotiski militārā literatūra, sākot no Aleksandra Grīna *Dvēseļu puteņa* līdz Arnolda Šiņķa *Kurzemes cietoksnim*.

Mazliet par dzīvi internātā. Runa ir par agrīniem 60. gadiem un par izbijušām

tūkstošus), domes deputāti izteica bažas par “pilsētas aplenkumu” vai “noslogošanu”, “kas ievērojamā mērā mazinās drošību šeit Minsterē” (Schröder 2007, 79, kā arī Schröder 2005, 337).

¹³ Sagatavojies neklātienē, Brunis Rubess pabeidza Augustdorfas Latviešu ģimnāziju 1948. gadā (Spoģis 2008, 19, 505; sk. arī Rubess, Ikstena 1999, 117). Bet pirms tam viņš kopā ar manu tēvu bija apmeklējis Rīgas pilsētas 1. ģimnāziju (sk. skolēnu sarakstus: Rīgas pilsētas 1. ģimnāzija 1984, 563).

¹⁴ Tā liek domāt apstākļi, ka iepriekš ieskicētais Minsteres Latviešu ģimnāzijas skolēnu žargona paraugu uzskaitījums daudz neatšķiras no pirmskara Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijas audzēkņu leksikas, sk. Rīgas pilsētas 1. ģimnāzija 1984, 519.

kazarmām. Tur faktiski nebija ne smakas no tā, ko mēdz pazīt no filmām par elitārām britu mācību iestādēm. Dzimumi, kā jau minēju, vienā stāvā, bet stingri šķirti, katrs savā galā. Man tūlīt jāatzīstas, ka desmit gadu vecumā meitenes mani ne pārāk interesēja; kā vecākie skolēni risināja šo jautājumu – to neatminu.

Aprūtinot apstākļi noteikti bija tas, ka audzēkņi bija izminināti pa trim vai četriem vienā istabā. Katram balti lakota metāla gulta, šaurs drēbju skapis, grāmatu plauktiņš. Istabas vidū galds, stūrī – ar ogļēm kurināma krāsns (tā derēja gan sildīšanai, gan sasiroto produktu termiskai apstrādei). Privātuma faktiski nekāda.

Parasti vecākie audzēkņi savus gados jaunākos istabas biedrus “mozēja” (bet tāda kārtība šķiet raksturīga arī citām mācību iestādēm visā pasaulē un visos laikos). Nezinu, kā lietas notika meiteņu galā, bet pie pušiem tomēr bija sava veida “ārpusreglamenta attiecības”. Ne jau kā Sarkanarmijā, taču parasti visi nepatīkamie darbi un pienākumi sakrājās pie mazajiem. Tostarp ziemā bija jārūpējās par krāsnīņu, gan to tīrot, gan no pagraba stiepjot ogles un malku kurināšanai.

Tādējādi diezgan jaunus gados apguvu prasmi, piem., sacirst pagales glītos iekura skalos. Citādi pagrabā gan bija mazliet pabaisi. Tumša, drēgna pazemes valstība. Te atradās arī koplietošanas dušas (noteikti atceros, ka abi dzimumi te nesatikās, taču nemāku pateikt, vai pušiem un meitenēm bija katram savi laiki vai tomēr pavisam šķirtas telpas, un man šķiet, ka silts ūdens ne vienmēr bija pieejams).

Malkas pagrabā piedzīvoju arī pirmo sava mūža cigareti, varbūt divpadsmit gadu vecumā. Sasmakušās velves žēlīgi piesedza varenu kāsēšanu un beigās sirsniņu “kolķīšanu”.

Protams, šajā vecumā dzīvi ārpus skolas stundām un t. s. mācību laika mēdza noteikt attiecīgas izdarības, parasti gan visādas blēņas. Varbūt pat lielākā mērā nekā parastā skolā, jo bijām taču internātā, bez vecāku tiešās uzraudzības. Pagalmā zem varenām kastaņām daudzijām “futeni”, tētis turpat vai nespēja man piepirkt acenes. Vismaz manā istabā kādu laiku ļoti populāras bija apvienotās leļķšanas un tāllēkšanas sacensības no skapjaugšanas gultās (to režģi tad gan beigās attiecīgi turējās vairs tikai uz godavārda). Leģendārs bija arī

caurums, ko sienā starp divām istabām bija izurbinājuši, ja nemaldos, brāļi Uldis un Austris Graši (runa ir par to pašu Austri, kurš kopš 2012. gada ir Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, bet 2019. gadā saņēma arī Ministru kabineta balvu). Tāpat MLĢ “pagrīdes vēsturē” iegājis R. Z. – beigās gan nesekmīgais – mēģinājums puišu tualetēs uzspriecināt atejpodu.

Nedarbu kategorijā jāieskaita arī sirošana, jo īpaši vasaras un rudens vakaros. Jaunus, enerģiskus cilvēkus allaž mēdza vajāt izsalkums, it sevišķi vēlajās stundās. Un tad nu sākās pārtikas sagādes ekspedīcijas. Vispārējā teorija bija tā, ka aplasīt, teiksim, ābeli kādā pamestā mazdārziņā skaitās “puslīdz okē”. Ne-laime bija tā, ka jēdzienu “pamests” drīz vien sāka tā paplašināt, ka tas attiecās uz visu, kas tuvākajā apkaimē brieda, auga un gatavojās. No mūsu sirojumiem droši nebija nedz aktīvi apsaimniekoti ģimenes dārziņi, nedz kartupeļu tīrumi. Vēl šodien man uz kreisās kājas redzama rēta, ko ieguvu, laižoties lapās no branga suņa un tā saniknotā saimnieka, mazdārziņa iekopēja. Bet šādās ekspedīcijās “noorganizēti” tūpeņi, uzcepti uz istabas krāsniņas, bija klase par sevi. Protams, lieki atzīmēt, ka šie reidi akurāt neveicināja MLĢ labo slavu vāciešos.

Šodienas Latvijas skolu sistēma gatavojas pārejai uz kompetencēs balstītu vielas apguvi – Minsteres Latviešu ģimnāziju no šīs pieejas šķīra gaismas gadi (taču stāvoklis daudz citādāks nebija arī Vācijas izglītības sistēmā kopumā). Šķiet, ka toreiz kā nerakstīts likums spēkā bija latīniskais sauklis *Repetitio est mater studiorum!* (Atkārtošana ir zināšanu māte!¹⁵, cita starpā MLĢ Mirdzas Rinkuses vadībā arī teicami apguvu latīņu valodas pamatus).

Taču manā skatījumā šādai kalšanai nekādas vainas nebija. Pateicoties Aina Šildei, man nav daudz jālauza galva par to, vai sestdaļa ir lielāka vai mazāka par septītdaļu. Mani arī vēl joprojām nemulsina procentu aplēses vai trejskaitļu rēķini, kā arī smīdina dažāda labā šodienas jaunieša centieni galvā aprēķināt, cik man pienākas maiņas naudā. Savukārt no Olijas Trauciņas apguvu spēju nekļūdīgi noteikt,

¹⁵ Saukļa autors ir romiešu valsts darbinieks un rakstnieks Flāvījs Magnuss Aurēlijs Kasiodors Senators (485-585).

kuros gadījumos palīgteikumu ievadīt ar saikli “ka” un kuros – ar apstākļa vārdu “kad”, un tas ir tikai viens piemērs. Par latviešu literatūras klasikas apguvi nemaz nerunājot.

Labi, Minsterē lietotās pedagoģiskās metodes ne vienmēr bija pirmā svaiguma. No pamatskolas gadiem atceros tupēšanu uz ceļiem klases stūrī.

Minsteres Latviešu ģimnāziju pabeidzu 1970. gadā, kad no vecajām kazarmām tā bija jau pārcēlusies uz skolas darbam piemērotām telpām Vīnburgas ielā (*Wienburgstr.*) turpat Minsterē¹⁶. Pēdējo klašu gaitā man kļuva skaidra pati lielākā toreizējās MLĢ īpatnība, kas bija vienlaikus tās trūkums un tās klusais veiksmes stāsts. Runa ir par skolu kā salu.

Vispirms notikumu jūrā. Kopš 60. gadu vidus Rietumu sabiedrības bija pārņēmis nemiera vilnis, kas it īpaši skāra jaunatni. Bet Minsteres Latviešu ģimnāzijā no šīm vēsmām īsti neko nemanīja.

Tikai viens piemērs. Manā personiskajā dzīvē bija pienākuši laiki, kad pretējais dzimums mani sāka interesēt tā nopietnāk. Bet, kamēr vācu izglītības iestādēs un skolēnu protestos augstus vilņus sīta jautājums, kā un ar kādiem uzskates līdzekļiem hormonāli nestabilo jaunatni iepazīstināt ar seksualitāti, MLĢ drīzāk valdīja kautrīgs klusums. Informatīvā, arī it kā neērtus tematus aptverošā, bet vienlaikus iejūtīgā izdevuma *Lexikon der Sexualaufklärung*¹⁷ vietā mums bija H. Kreicera drīz pēc kara izdotā *Dzīves mācība latvju jaunatnei*¹⁸.

¹⁶ No Grēvenes uz Vīnburgas ielu Minsteres Latviešu ģimnāzija pārcēlās 1964. gada decembrī (Spoģis 2008, 47). Šeit vismaz vecāko klašu audzēkņi internātā tika pie individuālām istabiņām (turpat, 49).

¹⁷ Goldstein, McBride 1972.

¹⁸ Kreicers 1949. Par jautājumu, kas mani plosīja tobrīd, autors zināja vien teikt: “Tāpat skaists un varens dabas likums noteic, ka zēnam jātop par jaunekli, vīru un tēvu, meitenei – par jaunavu, sievu un māti. Tas laiks nāks arī tev. [...] Visā dzīvajā dabā jauna dzīvība sākas ar apaugļošanu. [...] Vīrieša un sievietes dzimumšūniņu savienošanās dod mikroskopisku aizmetni jaunajam cilvēkam.” (Turpat, 74–78) Taču par to, kā īsti notiek šī dzimumšūniņu savienošanās – ne vārda. Toties gana labi padomi, ko latvju jaunatnei “dzimumdzīves higēnas” (*sic!*) lauciņā darīt

5. attēls. MLĢ 1968/1969 jau Vīnburgas ielas telpās. Minsteres Latviešu ģimnāzijas brošūras vāks. Otrais no kreisās: autors.
Foto: Ginters Hildenhāgens (*Günter Hildenhagen*)

Taču Minsteres Latviešu ģimnāzija bija “sala” attiecībā arī uz reālo Latviju, resp., nevis ulmaņlaika valsti, bet tās padomju pēcteci. Latvijas literatūras attīstība – iestrēgusi kaut kur pie *Straumēniem* un *Baltās grāmatas*. Sevišķi uzskatāmi to izjutu, manām skolas gaitām 1970. gadā tuvojoties beigām. Belševica, Vācietis, Peters, Ziedonis – nepazīstami vārdi. Un tas pats attiecās uz jauniem trimdas literātiem – kaut vai uz Stumbru vai Saliņu.

līdz tam brīdīm: “Tīrība, mērenība ēšanā un dzeršanā, nepārēšanās vakaros, atturēšanās no sāļiem, piparotiem ēdieniem un alkohola, fizisks darbs vai saprātīgs sports te ir pirmie noteikumi. Vakaros ieteicamas aukstas dušas. Gulēt vēsās telpās un rītos nevērtīties bez miega. Valdī arī par (*sic!*) savām domām, lai tās nedarbotos ne ar ko piedauzīgu, no kā tev pašam jākaunās.” (Turpat, 78) Šeit un visos pārējos izmantotajos trimdas autoru citātos saglabāta oriģinālrakstība (red. piez.).

Nacionālai stājai toreiz bija tikai viens šķietami pašsaprotams, bezmaz vai oficiāli atzīts izpausmes veids: antikommunisms. Bet cik lielā mērā šī politiskā pārliecība bija pārņēmusi “manu” skolu, to – sev par gana lielu šoku – uzzināju tikai pirms pāris gadiem, iepazīstoties ar atslēptiem ASV izlūkdienesta CIP dokumentiem. To vidū nejausi uzgāju arī kādu ziņojumu, ko 1957. gadā bija sacerējis redzams trimdas latviešu sabiedriskais darbinieks J. B. Pēc visām pazīmēm spriežot, viņš bija piepelnījies ar savu tautiešu izlūkošanu un “aizdomīgu” (lasi: sociāldemokrātisku un komunistisku) personu novērošanu.

Tā arī J. B., attaisnotos izdevumos uzrādot saviem maizes tēviem – domājams, Vācijas Satversmes aizsardzības dienestam – pavisam 84,65 vācu markas, devās uz Minsteri, lai tur 1957. gada 24. augustā piedalītos Jāņa Jaunsudrabiņa 80 gadu jubilejas svinībās. Viņa mīsiņa: noskaidrot, vai sirmā rakstnieka honorāri

Latvijā padomju varas rokās varētu izvērsties par līdzekli, kā šantažēt J. Jaunsudrabiņa tad jau bijušo znotu Vili Štepleru, lai tas sadarbotos, resp., ziņotu par latviešu trimdas organizāciju iekšējām norisēm. Šajā sakarā esot jānovērtē, “cik lielas briesmas draud latviešu vadošam centram Vācijā no indiskrēcijas” – tā aģents raksta savā atskaitē.

Neatkarīgi no šīs vispār murgainās nostādes¹⁹ mani šajā dokumentā satricēja drīzāk nebūtisks blakusteikums: kā izrādās, kāda no manām skolotājām bija uzskatījusi par vajadzīgu J. B. pavēstīt, ka viņai “acīs duroties” kolēģis²⁰. Diemžēl no paša materiāla neizriet, kas pēkšņi piesaistījis viņas skatienu, taču, ņemot vērā, ka šis novērojums vispār iekļauts ziņojumā vācu izlūkdienestam, prātā vispirms nāk it kā pret pastāvošo kārtību vērstas, pret-tautiskas rosības. Bet doma vien, ka “manā” skolā pedagogs “stučī” pedagogu...

Pirms Latvijas Nacionālās bibliotēkas jaunceltnes atklāšanas 2014. gadā apzīmējums “Gaismas pils” vismaz toreizējās trimdas aprindās tikpat kā visos gadījumos attiecās uz Minsteres Latviešu ģimnāziju. Skolas misiju tās direktors Zigfrīds Vītens (tālaika skolēniem pazīstams kā Šlurfis vai Šlurfjūs) 1970. gadā skaidroja šādi: “Mūsu jaunatne ir mūsu nākotne un cerība. Tāpēc latviešu ģimnāzija un tautskola Minsterē cenšas svešumā uzaugušiem latviešu bērniem ieaudzināt latvietības apziņu.”²¹

¹⁹ Kā liktenīgu kuriozitāti šajā sakarā var pieminēt, ka, piem., Vācijā iznākušā laikraksta *Latvija* slejās Štepleru tipiski mēdza raksturot kā “latviešu draugu” (sk., piem., Aigars 1949, Salacietis 1981, Sudrabiņš 1985). Taču tieši šī draudzība J. B. acīs kļūst par iemeslu J. Jaunsudrabiņa kādreizējo znotu uzskatīt par īpašu apdraudējumu trimdas sabiedrībai: “Šteplers visus šos gadus stāvējis ļoti tuvu latviešu sabiedriskās dzīves centram [...], tādēļ viņam bez šaubām ir pilnīgs pārskats par latviešu vadošo orgānu iekšējām lietām.” (Janums 1998, 14)

²⁰ Janums 1998, 8. Sīkāk šo materiālu esmu iztirzājis rakstā: Rozītis 2019a, it īpaši 67.

²¹ Spoģis 2008, 70. Lai audzēkņos ieaudzinātu minēto latvietības apziņu, direktors paredzēja “tos iepazīstināt ar latviskām tradīcijām, ar Latvijas vēsturi, rakstniecību un ģeografiju, kā arī iemācīt latviešu valodu, t. i., skolēnos attīstīt prasmi

Bet jau 1967. gadā par skolu atbildīgais Latviešu centrālās komitejas izglītības nozares vadītājs Jānis Daģis par MLĢ teica, ka tā paverot “drošu ceļu uz latvisko pasauli un tās svētumiem. [...] MLĢ sagatavo mūsu nākamās sabiedriskos un politiskos darbiniekus, kas reiz stāsies un jau pamazām stājas mūsu vietā cīņā par Latviju un latviešu tautas brīvības atgūšanu”.²²

Savukārt filozofijas skolotājs, dzejnieks, Latgales patriots un vēlākais Minsteres Latviešu ģimnāzijas hronists Alberts Spoģis jau atskatā deklarēja: “MLĢ ir vēsturiska mācību iestāde. Varētu pat teikt: tai pienākas viena no galvenajām vietām Latvijas brīvības izcīņā. Veselus 50 gadus tā atradās mūsu tautas dzīvības uzturēšanas cīņas priekšpulkos.”²³ Citiem vārdiem, vismaz atbildīgo trimdas organizāciju un pedagogiskā personāla līmenī skola atradās ciešā patriotisma skāvienā.

Audzēkņu līmenī šādu nostāju atceros mazāk. Katrā valsts svētku sarīkojumā piesauktajai “cīņai par Latvijas brīvību un neatkarību” vienkārši trūka seguma reālajā dzīvē. Sak, cik, piem., ir vērts apgalvojums “Latvija mīt mūsu sirdīs un ir mūsu mājas”, ja trimdinieki tik uzskatāmi iekārtojās uz palikšanu mītnes zemē, bieži vien pieņemot tās pavalstniecību?

Latvijas valsts karogu nenoniecīnājām, himnu arī ne. Bet daudzas ar to saistītās runas mums izlikās tukšas diezgan. Vismaz es tās laidu gar ausīm.

Un tomēr: sava veida spītīgs latviskums tieši “minsteriešiem” piemita. Taču tas, manuprāt, drīzāk saistījās ar skolas un internāta dzīves neformālo pusi. Man spilgtāk par jebkuru 18. novembra sarīkojumu atmiņā palikuši neoficiālie dziedāšanas vakari, ja nemaldos, Austra Graša istabā. Uz visām piemērotām un nepiemērotām mēbelēm sasēduši, visvisādu sagrabinātu mūzikas instrumentu pavadībā dziedājām, dziedājām, dziedājām...

Lielā mērā ar to roku rokā gāja jau iepriekš pieminētais MLĢ “salas efekts”, šī jau ieskicētā, bet neredzamā geto līnija, kas šķīra skolu, bet jo īpaši internātu, no apkārtējās vācu vides.

gramatiski un stilistiski pareizi runāt un rakstīt” (turpat).

²² Spoģis 2008, 57.

²³ Spoģis 1999.

“Sala” arī tādā nozīmē, ka te bija vienīgā vieta Rietumu pasaulē – ja neskaita veco ļaužu mītnes –, kur latviska dzīve bija iespējama 24/7 režīmā, bet latviskums – pašsaprotams, dabīgs, pieejams un jūtams ikdienā.²⁴

Šo efektu sevišķi pastiprināja posms pēc pārcelšanās no Grēvenes ielas kazarmām uz Vīnburgas ielas telpām 1964. gada nogalē. Skolēnu rindas nu papildināja audzēkņi ne vien no citām Eiropas valstīm, bet arī no aizjūras. Jau 1954. gadā dibinātajai Eiropas Latviešu jaunatnes apvienībai (ELJA) par priekšrocību bija kļuvis biedru sadalījums pa vairākām pātvēruma zemēm. Tas pats no sevis par vienīgo kopējo mēli pieļāva latviešu valodu. Minsteres Latviešu ģimnāzijā notika tas pats. Piedevām ne tikai uz trim vai četrām gadskārtējā ELJA kongresa dienām, bet diennakts režīmā turpat visa gada garumā.

Un ELJA un Minsteres Latviešu ģimnāzijas kopīgs bija arī zināms iecietības gars. Par spīti stingri patriotiskajai, antikomunistiskai pamatievirzei, skola neliedza saviem skolēniem domāt arī pašiem – ja vien citādi atzīmes bija vismaz līmenī, ja ne labas. 1970. gada jūlijā man bija uzticēts savas izlaiduma klases uzdevumā teikt oficiālos atvadu vārdus. Es toreiz cita starpā uzdevu diezgan provokatīvu

jautājumu: “Vai trimdai Latvijas latvieši neesot nekādi ‘īstie latvieši’ vien tāpēc, ka nav ‘paguvuši laikus aizbēgt’ un šī iemesla dēļ ‘nepelna mūsu ievērību?’ [...] un piemetināju iz savas pieredzes: ‘Meklējot atbildi skolā, šādu interesi drošības pēc kvalificē kā komunistisku infiltrāciju’.”²⁵

Šī jautājuma būtību pa īstam gan sapratu tikai pāris nedēļas vēlāk, pirmo reizi mūžā aizbraucis uz savu vecāku dzimteni. Pretstats ar trimdas aprindās piekopto uzskatu par Padomju Latviju, proti, vietu, kur, okupācijas varas mākti, latvieši padevušies savam liktenim, pārstājuši domāt, rakstīt un skaļi runāt latviski, bija vairāk nekā graužošs. Taču tas atkal ir cits stāsts, kas saistīts ar 70. gadu trimdas diskusijām par kultūras sakariem ar Latviju.

Tomēr par vienu šodien esmu diezgan drošs. Ja šīs rindiņas top Mārupē, tad ne tikai tāpēc, ka Latvija pirms apaļiem 30 gadiem atjaunoja savu valstisko neatkarību, bet arī tāpēc, ka pats pirms tam biju apmeklējis Minsteres Latviešu ģimnāziju. Vismaz pa daļai turienes ikdienas latviskuma vitamīns mani pensijgados novedis uz šejieni. Un, kā zināms, es neesmu vienīgais. Te varētu minēt vairākkārt piesaukto A. Grasi, bet arī premjeru K. Kariņu, Valsts prezidentu E. Levītu un daudzus citus.

²⁴ Gan par “salas” tematu, gan Grēvenes ielā nodzīvotajiem gadiem agrāk esmu pastāstījis arī citā rakstā: Rozītis 1989.

²⁵ Citēts pēc mana raksta: Rozītis 2019.

VĒRES

- Aigars, P. (1949) Straumēnu tulkotājs Vilis Steplers – latviešu draugs pagātnē un tagadnē. *Latvija* (01.10.1949.).
- Anon (2005) Kulturelle Heimat der Letten in der Fremde. *Neue Zürcher Zeitung* (21.10.2005.). Pieejams: <https://www.nzz.ch/articleD916N-1.178327> (02.05.2020.).
- Daģis, J. (1968) *Latviešu skolas Vācijā*. Diseldorfā : Augsne.
- Ghetto ohne Zaun* (2009) LWL Medienzentrum für Westfalen. Ar latviešu subtitriem šī dokumentālā filma pieejama: http://www.archiv.org.lv/baltijas_dp_vacija/?id=34&lang=lv (12.03.2020.).
- Gilbert, E. (2017) *Rebuilding Post-War Britain. Latvian, Lithuanian & Estonian Refugees in Britain, 1946–1951*. Barnsley : Pen and Sword Books,
- Goldstein, M.; McBride, W. (1972) *Lexikon der Sexualaufklärung*. Frankfurt : Fischer Taschenbuch Verlag.
- Janums, V. (1998) Viļa Januma lieta ar *Nazi War Crimes Disclosure Act* (1998) atslepenotajos *CIA* dokumentos, 66. dok. Pieejams: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/JANUMS%2C%20VILIS_0066.pdf (14.03.2020.).
- Kirbach, R. (1987) Sprachlose Schulaufsicht – Das lettische Gymnasium in Münster ist bedroht. *Die Zeit* (03.04.1987.). Pieejams: <https://www.zeit.de/1987/15/sprachlose-schulaufsicht> (02.05.2020.).

- Klauss, U; Krādziņš, J.; Lācis, I. (sast.) (1998) *Ebenveilerieši*. Rīga : ULMA, 1998.
- Ozoliņš, K. (1954) Mazā Latvija un latviešu dzīve Vācijā. H. Tichovskis (red.) *Latviešu trimdas desmit gadi*. Toronto : Astras apgāds, 295–320.
- Kreicers, H. (1949) *Dzīves mācība latvju jaunatnei*. Detmolda : Nedēļas Apskata apgāds.
- LETA (2019) *Levits: Kariņš joprojām ir mans labākais skolnieks* (30.05.2019.). Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/politika/levits-karins-joprojam-ir-mans-labakais-skolnieks-14220485> (01.05.2020.).
- McDowell, L. (2004) Narratives of Family, Community and Waged Work: Latvian European Volunteer Worker Women in post-war Britain, *Women's History Review*, 13 (1). Pieejams: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09612020400200381> (17.11.2020.).
- Nasaw, D. (2020) *The Last Million. Europe's Displaced Persons from World War to Cold War*. New York : Penguin Press.
- Persian, J. (2017) *Beautiful Balts: From Displaced Persons to New Australians*. Sydney : NewSouth.
- Rīgas pilsētas 1. ģimnazija* (1984) Toronto : RPIĢ bijušo audzēkņu biedrības Zviedrijā izdevums.
- Rozītis, O. J. (1989) Vai viegli uzaugt par latvieti svešatnē? *Avots*, 2, 62–67. Pieejams: <https://egramatas.coam/2015/11/07/zurnals-avots-1989-01-12/> (14.03.2020.).
- Rozītis, O. J. (2019) “Domāts (nopietni!): darīts” – Valdis J. Āboliņš, trimdas “jaunie kreisie” un kultūras sakari: 60.–70. gadu apvāršņu skices. Astahovska, I.; Priede-Krievkalne, A. (sast.) *Valdis Āboliņš: Avangards, meilārts, jaunais kreisums un kultūras sakari aukstā kara laikā*. Rīga : Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs.
- Rozītis, O. J. (2019a) Trimdas rakstnieks aukstā kara tīklos – Jāņa Jaunsudrabiņa vilināšana uz dzīvi Padomju Latvijā. *Domuzīme*, 4, 65–69. Pieejams: <https://ir.lv/2019/12/09/trimdas-rakstnieks-auksta-kara-tiklos/> (02.04.2020.).
- Rubens, B.; Ikstena, N. (1999) *Brīnumainā kārtā... Stāsti par Bruņa Rubesa trim dzīvēm*. Rīga : Nordik, 1999.
- Salacietis (1981) Jubilejas. *Latvija* (27.04.1981.).
- Schröder, S. (2005) *Displaced Persons im Landkreis und in der Stadt Münster 1945–1951*. Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Westfalen. Münster : Aschendorff Verlag.
- Schröder, S. (2007) Nachbarschaft und Konflikt: Die DPs und die Deutschen. Pletzing, C. und M. (Hrsg.), *Displaced Persons: Flüchtlinge aus den baltischen Staaten in Deutschland*. München : Martin Meidenhauer Verlagsbuchhandlung, 63–83.
- Sdr., J. [Sudrabiņš, J.] (1985) Latviešu draugs aizsaulē. *Latvija* (06.05.1985.).
- Shephard, B. (2011) *The Long Road Home: The Aftermath of the Second World War*. London : Vintage Books.
- Sils, D. (2019) Staatspräsident und Ministerpräsident – Staatsmänner lernten in Münster. *Münstersche Zeitung* (14.07.2019.). Pieejams: <https://www.muensterschezeitung.de/Lokales/Staedte/Muenster/3874573-Staatspraesident-und-Ministerpraesident-Lettische-Staatsmaenner-lernten-in-Muenster> (02.05.2020.).
- Spoģis, A. (1999) Par Minsteres Latviešu ģimnāziju: Par tās misiju latviskumam. *Latvijas Vēstnesis*, 255 (12.08.1999.). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/laidiens/1999/08/12/nr/255> (02.04.2020.).
- Spoģis, A. (2008) *Minsteres Latviešu ģimnāzija izdīvoja (1946–1998)*. Rīga : Valters un Rapa.
- Tegeler, T. (2007) Esten, Letten und Litauer in Nachkriegsdeutschland: Von rechtlosen Flüchtlingen zu heimatlosen Ausländern. Pletzing, C. und M. (Hrsg.) *Displaced Persons: Flüchtlinge aus den baltischen Staaten in Deutschland*. München : Martin Meidenhauer Verlagsbuchhandlung, 13–27.
- TVnet/LSM.lv (2019) *Kariņš savulaik bijis Levita skolēns Minsteres Latviešu ģimnāzijā* (30.05.2019.). Pieejams: <https://www.tvnet.lv/6696089/karins-savulaik-bijis-levita-skolens-minsteres-latviesu-ģimnazija> (01.05.2020.).
- Žīgure, A. V. (2012) *Viņi. Svešos pagalmos*. Rīga : Jumava.

LATVIEŠU TRIMDAS NOZĪMĪGĀKĀS POLITISKĀS AKCIJAS: BALTIJAS BRĪVĪBAS UN MIERA KUĢA (1985) PIEMĒRS

Kristīne Beķere ir ieguvusi maģistra grādu vēstures zinātnē (2009, Greifsvaldes Universitāte, Vācija) un pašlaik ir doktora zinātniskā grāda pretendente Latvijas Universitātē. LU Latvijas vēstures institūta pētniece un Kuldīgas novada muzeja pētniece. Pētnieciskās intereses: attieksme pret Latvijas valstiskumu diasporā (pirms Otrā pasaules kara) un trimdā, latviešu trimdas politiskās aktivitātes, baltiešu sadarbība trimdā.

Raksturvārdi: trimda, Baltijas brīvības un miera kuģis, Latvijas neatkarības ideja, politiskās aktivitātes, Helsinku Nobeiguma akts.

Ievads

Latviešu trimda, resp., latvieši, kuri Otrā pasaules kara bēgļu kustības rezultātā pēc kara atradās ārpus Latvijas teritorijas un apmetās uz pastāvīgu dzīvi “brīvajā pasaulē”, nesamierinājās ar Latvijas pretlikumīgo pievienošanu Padomju Savienībai. Visu savu pastāvēšanas laiku no Otrā pasaules kara beigām līdz pat Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanai trimda aktīvi darbojās sabiedrisko attiecību un politiskā lobija jomās savās mītnes zemēs, uzturot dzīvu Latvijas neatkarības ideju un cenšoties veicināt Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu. Gan ārēju (saspīlējumi un atslābumi aukstā kara procesos), gan iekšēju (paaudžu nomaiņa trimdā) faktoru ietekmē kopš 70. gadu vidus trimdas politiskās aktivitātes bija aktivizējušās starptautiskā mērogā.

Raksta mērķis ir analizēt vienu no trimdas publicitātes ziņā veiksmīgākajām politiskajām akcijām – 1985. gadā notikušo Baltijas brīvības un miera kuģa braucienu, pievēršot galveno uzmanību brauciena organizēšanai un norisei, kā arī sasniegto rezultātu un ietekmes analīzei.

Baltijas brīvības un miera kuģa brauciens kā ļoti spilgta trimdas dzīves epizode ir salīdzinoši daudz aprakstīts publicistikā un atmiņu stāstos¹ gan trimdas laikā, gan pēc neatkarības atgūšanas. Tiesa gan, pētnieki varētu vēlēties, lai savās atmiņās rakstītāji vairāk un detalizētāk pakavētos nevis tikai pie emocionāli sakāpinātākajiem notikumiem, piem., lielākajām demonstrācijām, bet tieši pie pasākuma plānošanas un organizēšanas aizkulisēm, kuras grūti rekonstruēt no citiem avotu veidiem. Uz savu personīgo pieredzi balstītu rakstu par šo akciju ir publicējis tās organizācijas komitejas

¹ Nyet Nyet Soviet 2018.

vadītājs Māris Graudiņš², kuģa brauciena divdesmitgadei veltītu īsu pārskatu publicējusi Lilita Zaļkalne³. Šis raksts ir mēģinājums uz arhīvos atrodamo dokumentu un citu tālaika liecību pamata papildināt par braucienu jau zināmo ar jaunu informāciju, rekonstruēt brauciena organizēšanas, un īpaši finansēšanas, procesus, kā arī secīgi atspoguļot brauciena norises galvenos notikumus un nobeigumā – iespēju robežās izvērtēt šī brauciena vietu trimdas politisko aktivitāšu vēsturē.

Arhīvu materiāli par šo akciju diemžēl ir ļoti izkaisīti un atrodas trimdas dokumentu krātuvēs daudzviet pasaulē. Šajā rakstā izmantoti materiāli no Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva, Latviešu dokumentācijas centra Lielbritānijā Straumēnos, Minesotas Universitātes Imigrācijas vēstures pētniecības centra arhīva (*Immigration History Research Center – IHRC*) un ALA biroja arhīva Rokvilā, ASV. Neapšaubāmi, arī citos arhīvos iespējams atrast dokumentus par Baltijas brīvības un miera kuģa akciju.

Baltijas brīvības un miera kuģa ideja

Baltijas brīvības un miera kuģa brauciena idejas autors bija Zviedrijā dzīvojošais latviešu publicists, žurnālists un aktīvs trimdas sabiedriskais darbinieks Vilnis Zaļkalns. Ideja par kuģa braucienu kā politisku manifestāciju, šķiet, izskanējusi jau krietni agrāk, 70. gados latviešu jauniešu neformālās sarunās Eiropas Latviešu jaunatnes apvienības kongresos.⁴ Pati ideja par Baltijas jūrā esoša kuģa izmantošanu kā platformu kādām ar Baltijas valstīm saistītām aktivitātēm ir vēl senāka – 60. gadu sākumā tika apsvērta ideja par kuģa izmantošanu kā bāzi radio raidītājam *Baltijas Balss*, kas gan netika izveidots.⁵ Šai sākotnēji plānotajai radio kuģa idejai gan ir pavisam cits raksturs nekā divdesmit gadus vēlāk tiešām īstenotajai Baltijas brīvības un miera kuģa politiskajai akcijai, tādēļ abu notikumu starpā saskatāma drīzāk idejiskas iedvesmošanās saikne, nevis tieša pēctecība.

Kuģa braucienam tika izvirzīti vairāki mērķi, kuri visi bija saistīti ar ideju par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Brauciena galvenais mērķis bija “Igaunijas, Latvijas un Lietuvas tuvākiem kaimiņiem atgādināt, ka miers Eiropā nav dalāms no cilvēka tiesību respektēšanas un demokrātijas atjaunošanas trīs PSRS okupētajās Baltijas republikās”⁶. Citas akcijas rīkotāju izvirzītās prasības bija atbrīvot Baltijas valstis no PSRS atomieročiem, izvest okupācijas varas militāros spēkus no Baltijas valstīm. Organizatori vēlējās “radīt situāciju, kad vismaz uz dažām dienām Baltijas jautājums izvirzās pasaules masu mediju starpešu gaismā”, kā arī cerēja, ka šāda akcija varētu “izraisīt atbalsis un stimulēt līdzīga paveida idejisku kustību okupētajās Baltijas zemēs”.⁷

Akcijas dalībnieki izteica savu atbalstu baltiešu disidentiem, kas tikuši apcietināti par vides aizsardzības jautājumu aktualizēšanu un pieprasīja pārtraukt PSRS īstenotos cilvēktiesību un pašnoteikšanās tiesību pārkāpumus Baltijas valstīs.⁸ Baltijas valstu vides aizsardzības problēma bija viens no tiem tematiskajiem jautājumiem, kuru vēlējās aktualizēt brauciena organizatori. Vides jautājums saistījās gan ar prasībām atbrīvot Baltijas reģionu no kodolieročiem, gan arī ar atbalstu disidentiem.

Tādējādi šajā politiskajā akcijā trimdas jaunieši pievērsās līdz tam trimdas politiskajās akcijās netipiski plašam jautājumu lokam: vides problēmām, miera kustībai, atomieroču draudam, cilvēktiesību ievērošanas problēmām Austrumeiropā u. c., izceļot tautas pašnoteikšanās tiesības kā pamatu un garantu visām citām tiesībām un brīvībām. Tāpat organizatori cerēja, ka kuģa brauciens palīdzēs izveidot personīgus kontaktus trimdas baltiešu jauniešu starpā, kas būtu pamats baltiešu sadarbības turpināšanai, un izvirzīja arī baltiešu – un eventuāli arī Baltijas valstu – sadarbības apspriešanu par vienu no brauciena uzdevumiem.⁹

² Graudiņš 2011.

³ Zaļkalne 2005, 45–46.

⁴ Graudiņš 2011, 252.

⁵ Sk. Ekmanis 2007.

⁶ Cipulis 2001, 127.

⁷ Baltiešu brīvības un miera kuģis 1984.

⁸ Baltic Peace and Freedom Cruise Objectives. 2253-1-15, 35.

⁹ A Baltic Peace and Freedom Cruise. LNA LVA, 2253-1-16, 3.

Brauciena organizēšana un finansēšana

Kuģa brauciena plānošana sākās 1983. gada oktobrī V. Zaļkalna un M. Graudiņa vadībā. V. Zaļkalns koordinēja plānošanas darbus Zviedrijā, organizēja demonstrācijas utt.¹⁰, bet M. Graudiņš ļoti veiksmīgi spēja pārliecināt lielākās trimdas organizācijas – PBLA, *Daugavas Vanagus* (turpmāk – DV) u. c. – par atbalstu šo trimdas jauniešu izplānotajam pasākumam.

Tāda apjoma akcijas īstenošanai bija nepieciešams piesaistīt arī lietuviešus un igauņus. Pateicoties M. Graudiņam, tika izveidota starptautiska baltiešu jauniešu rīcības komiteja, un Baltijas brīvības un miera kuģa braucienam organizēja visu trīs Baltijas valstu trimdas jauniešu organizācijas ciešā sadarbībā. Attiecīgi arī pasākuma rīcības komiteju vadīja visu trīs Baltijas valstu pārstāvji: Ģintars Grušs (*Gintaras Grušas*) pārstāvēja lietuviešu trimdiniekus, M. Graudiņš – latviešus, Marts Kikerpū (*Mart Kikerpuu*) – igauņus.¹¹ No latviešu vidus brauciena plānošanā un organizēšanā aktīvi iesaistījās arī brauciena idejas autors V. Zaļkalns, Juris Kaža, Imants Gross un citi latvieši. Jāatzīmē arī Mārča Štāla loma brauciena rīkošanā. Viņš bija atbildīgs par brauciena plānošanas administratīvo pusi, ieskaitot kuģa īres līguma slēgšanu (Padomju Savienība izdarīja zināmu spiedienu uz kuģa īpašniekiem, draudot šo līgumu lauzt).¹²

Viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai Brīvības un miera kuģa akcija varētu sasniegt savus mērķus, bija iespējami plaši pievērst sabiedrības uzmanību šai akcijai un līdz ar to Baltijas valstīm un to problēmām. Lai to panāktu, ļoti svarīgi bija plānot un pielietot publicitātes stratēģijas un principus darbam ar medijiem. Pirms kuģa brauciena latviešu trimdas sabiedriskais darbinieks un žurnālists J. Kaža sagatavoja šādu plānošanas dokumentu, iekļaujot iespējamo ieinteresēto mediju apskatu un ieteikumus publicitātes nodrošināšanai. Darbības plāns paredzēja vispirms izsūtīt medijiem vispārīgu preses paziņojumu,

kas dotu priekšstatu par pasākuma saturu un attiecīgi par to, kāda ir tā potenciālā vērtība kā ziņām. Lai pievilinātu žurnālistus piedalīties arī pašā braucienā, J. Kaža ieteica uzsvērt, ka uz kuģa ir pieejama sakaru aparatūra (kas ļautu žurnālistiem noraidīt ziņas tieši no kuģa, tātad nodrošināt aktuālas reportāžas). Visbeidzot, plāns paredzēja preseī nosūtīt biežus un regulārus atgādinājumus par kruīzu katreiz, kad tiktu papildinātas vai precizētas kādas jaunas būtiskas akcijas detaļas, tādā veidā pastāvīgi atgādinot par pasākumu. Kā vienu no ieinteresēšanas metodēm plāns ieteica šiem atgādinājumiem pievienot īsu faktu apkopojumu par dažādiem ar Baltijas valstīm saistītiem aspektiem, kas var būt interesanti pasaules medijiem, piem., Baltijas valstis un vide, Baltijas valstis un militārā drošība, baltiešu folkloru u. tml., vienlaikus tika norādīts, ka par vienu vai otru no šiem jautājumiem kruīza laikā tiks runāts sīkāk kādā konkrētā lekcijā vai diskusijā.¹³

Baltijas brīvības un miera kuģa akcijas īstenošana prasīja ievērojamus finanšu līdzekļus. Kopējās pasākuma izmaksas (ieskaitot kuģa īri, kuģa degvielu un ostas nodevas, reklāmas materiālus, rīkošanas izmaksas, ēdināšanu, telpu īri Kopenhāgenā un Stokholmā, transporta izdevumus u. c.) sākotnēji, projektu plānojot, tika lēstas ap 165 500 ASV dolāru¹⁴, vēlāk pat ap 235 000 dolāru¹⁵.

Daļu brauciena izmaksu sedza paši tā dalībnieki. Piedalīšanās braucienā bija par maksu, un tā izmaksas bija 300 ASV dolāru jauniešiem vecumā līdz 30 gadiem, bet pārējiem 350 vai 400 ASV dolāru atkarībā no kajītes tipa.¹⁶ Starptautiskās preses pārstāvju un uzaicināto viesu dalības izmaksas tika segtas no kopējiem akcijas rīkošanas līdzekļiem. Ievērojamu finansiālu atbalstu sniedza lielākās baltiešu trimdas organizācijas. PBLA ziedoja 30 000 dolāru, “vairākus tūkstošus” igauņu un lietuviešu centrālās organizācijas Kanādā

¹⁰ Graudiņš 2011, 252–255.

¹¹ Letter from Baltic Council to Estonian, Latvian, Lithuanian Organziations (20.11.1984). Latviešu dokumentācijas centrs Lielbritānijā, Baltic Council materiāli.

¹² Graudiņš 2011, 252.

¹³ Press contacts, Baltic peace and freedom cruise, by Juris Kaza. LNA LVA, 2253-1-16, 7–9.

¹⁴ Tentative budget: Baltic Peace and Freedom Cruise 1985. LNA LVA, 2253-1-16, 5.

¹⁵ A conservative budget (tentative). LNA LVA, 2253-1-16, 23.

¹⁶ Baltic Peace and freedom cruise faktu apkopojums. LNA LVA, 2253-1-15, 34.

un Lietuvas atbrīvošanas komiteja, DV Centrālā valde 500 dolāru¹⁷, ASV nodaļa – 1500 dolāru un dažādas citas latviešu, lietuviešu un igauņu organizācijas mazākas summas.¹⁸

Pārējos projekta īstenošanai nepieciešamos līdzekļus ieguva ziedojumu ceļā, rīkojot dažādas ziedojumu vākšanas akcijas dažādās valstīs un izlozes. DV Centrālā valde pēc M. Graudiņa ierosinājuma izdeva Baltijas brīvības un miera kuģa akcijai velītu pastmarku 3000 loksnīšu tirāžā. 1000 no tām tika nodotas kuģa brauciena organizatoru rīcībā, bet atlikušās 2000 – sadalītas pa dažādu valstu DV nodaļām izplatīšanai. Marku tirdzniecība ienesa 4736 vācu marku lielu peļņu, kuru DV nodeva brauciena rīkotājiem tā finansēšanai.¹⁹

Lai iegūtu līdzekļus 1985. gada vasarā plānotajām daudzajām politiskajām akcijām, arī Brīvības nedēļai – Kopenhāgenas tribunālam un Baltijas brīvības un miera kuģa braucienam, PBLA 1985. gadā rīkoja plašu izlozi visās latviešu trimdas zemēs. Ar latviešu organizāciju un draudžu palīdzību uz vietām tika izplatītas loterijas biļetes, kuras trimdas latvieši tika aicināti gan iegādāties paši, gan arī izplatīt paziņām cittautiešiem savās mītnes zemēs.²⁰ Loterijas galvenais laimests bija ceļojums apkārt pasaulei divām personām jeb 10 000 ASV dolāru, otrs laimests – ceļojums uz Havaju salām divām personām jeb 2500 dolāru un trešais – Baltijas brīvības un miera kuģa brauciens divām personām jeb 1000 dolāru. Kopumā tika pārdotas izlozes biļetes par samērā lielu summu – 95 600 ASV dolāru. Lielākā daļa biļešu bija pārdotas ASV, kopsummā par 45 000 dolāru. Venecuēlā un Austrālijā pārdoto biļešu summa bija 14 560 dolāru katrā, Kanādā – 11 000 dolāru, Anglijā, Zviedrijā un Vācijā ieņēmumi bija trīs līdz četri tūkstoši katrā, Norvēģijā, Dānijā, Itālijā un Holandē ieņēmumi nesasniedza 100 dolārus. Loterijas galveno balvu ieguva 80 gadus vecā Erna Kalniņa

Kalifornijā.²¹ Atskaitot laimestu summas un precīzi nezināmu summu loterijas rīkošanas izmaksu segšanai, politisko akciju finansēšanai paredzētais atlikums no biļešu pārdošanas jebkurā gadījumā bija diezgan ievērojams. Tādējādi akcija bija veiksmīga.

Papildus vispārējai ziedojumu vākšanai tika izveidots arī kuģa brauciena stipendiju fonds. Ja kāds nevēlējās vai nevarēja braukt kruīzā pats, pastāvēja iespēja ziedot naudu brauciena stipendiju fondam. Turklāt organizatori solīja ievērot ziedotāju izteiktās vēlēšanās attiecībā uz potenciālajiem ziedojuma saņēmējiem un vēlmi “atbalstīt braucējus, kas pieder zināmai akadēmiskai organizācijai, vecuma grupai, konfesijai utt.”²². Trimdiniekiem attiecīgi bija iespēja ne tikai atbalstīt akciju kopumā, bet arī ziedot tieši, viņuprāt, nepieciešamas dalībnieku grupas piesaistīšanai šim braucienam, piem., konkrētas valsts vai pilsētas trimdas latviešu jauniešu ceļa izmaksu segšanai u. tml.

Brauciena norise

Baltijas brīvības un miera kuģa brauciens notika ar kuģi *Baltic Star*, un tas ilga trīs dienas. Akcijas sagatavošanas gaitā tika apsvērts arī variants rīkot sešas dienas ilgu braucienu pa maršrutu Stokholma–Kopenhāgena–Baltijas valstu krasti–Helsinki–Stokholma, kas tādā gadījumā ļautu nobraukt arī gar Lietuvas krastiem, nevis tikai gar Latvijas un Igaunijas krastiem, kā paredzēja īsākā trīs dienu ceļojuma versija.²³ Dažādu iemeslu dēļ sešu dienu versija tomēr tika atzīta par neīstenojamu un kā piemērotāka izvēlēta īsākā trīs dienu versija.

Īstenotā brauciena maršruts veda no Stokholmas (izbraukšana 26. jūlija vakarā) pa Baltijas jūru starp Gotlandi un Baltijas valstu krastiem līdz Helsinkiem. Helsinkos kuģis 28. jūlijā uzkavējās zināmu laiku, un brauciens turpinājās tālāk no Helsinkiem atpakaļ uz

¹⁷ Baltic Peace and Freedom cruise Major support organizations. LNA LVA, 2253-1-15, 37.

¹⁸ Graudiņš 1985.

¹⁹ Liepiņa 1995, 74–81.

²⁰ ALA valdes locekļa A. Lamberga vēstule latviešu organizāciju un draudžu ASV vadītājiem (30.04.1985.). LNA LVA, 2253-1-14, 12.

²¹ PBLA Brīvības nedēļas izlozes laimētāji 1985.

²² Mārča Štāla informatīvs uzsaukums tautiešiem, Stokholma (06.1985.). LNA LVA, 2253-1-15, 28.

²³ Final draft proposal for the Baltic Peace & Freedom cruise. ALA arhīvs birojā Rokvilā, kaste: Pasaules brīvo latviešu apvienība; mape: Baltic Freedom Cruise 1985.

1. attēls. Baltijas brīvības un miera kuģis Stokholmas ostā 1985. gada 29. jūlijā.
Foto: Laimons Niedre, no muzeja *Latvieši pasaulē* krājuma

Stokholmu (iebraukšana Stokholmā 29. jūlijā). Stokholmā arī vēl nākamajās dienās notika pasākumi, kas bija saistīti ar kuģa braucieni.²⁴ Pasākuma kulminācijā 31. jūlijā un 1. augustā notika plašs baltiešu folkloras koncerts Stokholmas brīvdabas muzejā.²⁵ Kuģa braucienā piedalījās kopumā 206 latvieši, 55 lietuvieši un 40 igauņi, vairums no tiem jaunieši. Tāpat piedalījās arī ap 50 dažādu Rietumvalstu laikrakstu, radio un televīzijas pārstāvju un ap 20 politiķu, zinātnieku, rakstnieku un mākslinieku.²⁶

Pie Baltijas brīvības un miera kuģa pasākumu kopuma būtu jāpieskaita arī demonstrācija Kopenhāgenā 25. jūlijā paralēli Pasauls Baltiešu apvienības rīkotā Kopenhāgenas tribunāla norisei, kura simboliski ievadīja visu Baltijas brīvības un miera kuģa akciju.

Demonstranti devās gājienā uz PSRS vēstniecību, kā arī noklausījās padomju disidenta Vladimira Bukovska runu.²⁷

Kuģa brauciena laikā tika īstenota plaša sarīkojumu programma: lekcijas, preses konference, diskusijas, piemiņas, kā arī kultūras un izklaides sarīkojumi. Diskusiju dalībnieki izskatīja iespējas panākt brauciena organizatoru izvirzīto prasību īstenošanu un meklēja risinājumus pastāvošajai cilvēktiesību un pašnoteikšanās tiesību neievērošanas situācijai Baltijā. Diskusiju dalībnieki arī analizēja iespējamus scenārijus, kas varētu rezultēties ar miera un brīvības iedibināšanu Baltijas valstīs, un lūkoja izvērtēt, vai šādi scenāriji ir tikai gaisa pilis vai reālas iespējamības.²⁸

²⁴ News Release. Baltic Peace and Freedom cruise. LNA LVA, 2253-1-15, 27.

²⁵ Baltic Peace and Freedom Cruise program. LNA LVA, 2253-1-15, 35.

²⁶ Zaļkalne 2005, 45–46.

²⁷ Radio Free Europe/Radio Liberty B-wire news report (26.07.1985). IHRC, kolekcija: Baltic tribunal, mape: Radio Report manuscripts.

²⁸ Baltic Peace and Freedom Cruise Rationale (06.1985). Māra Graudiņa personīgais arhīvs.

2. attēls. “Cietumnieku” gājiens pēc Baltijas brīvības un miera kuģa atgriešanās Stokholmā 1985. gada 29. jūlijā. Foto: Fricis Forstmanis, no muzeja *Latvieši pasaulē* krājuma

Diskusijās un semināros uz kuģa klāja piedalījās ne vien baltiešu trimdinieki, bet arī tādas redzamas personības kā igauņu izcelsmes Zviedrijas rakstnieks un politiķis Andress Kings (*Andres Küng*), bijušais Latvijas PSR Valsts drošības komitejas līdzstrādnieks Imants Lešinskis²⁹, krievu disidents un rakstnieks Vladimirs Bukovskis, zviedru vēsturnieks Kristians Gerners, bijušais Zviedrijas vicepremjers Pērs Ālmarks, bijušais politiešlodziņtais Gunārs Rode, Polijas *Solidaritātes* kustības pārstāvji u. c.³⁰ Uz kuģa klāja netālu no Gotlandes notika piemiņas brīdis baltiešu bēgļiem, kas gāja bojā, laivās bēgot no Baltijas uz Zviedriju. Braucot gar Baltijas valstu krastiem, atsevišķus piemiņas brīžus noturēja lietuviešu, vēlāk latviešu un naktī – igauņu trimdinieku grupas.³¹

Kuģa brauciena starpposmā Helsinkos 28. jūlijā notika vairāki Eiropas drošības un sadarbības konferences pasākumi, kas bija veltīti

Helsinku Nobeiguma akta parakstīšanas desmitgadei. Sarīkojumi tieši Helsinkos bija svarīgi, jo arī tematiski brauciena dalībnieku prasības saistījās ar Helsinku līguma noteikumos ierakstīto: iespēju mainīt robežas miermīlīgā ceļā un cilvēktiesību ievērošanu. Helsinkos paredzētā demonstrācija attiecīgi arī bija iecerēta Helsinku Nobeiguma akta parakstīšanas desmitgades atzīmēšanai. Tā bija pirmā oficiāli atļautā politiskā demonstrācija pēckara Somijā, kurā somu varas iestādes ļāva publiski demonstrēt Baltijas valstu karogus.³² Līdz pat pēdējam brīdim pastāvēja šaubas, vai plānotā demonstrācija tiks atļauta, tomēr tā notika.

Kopumā attiecībā uz Baltijas brīvības un miera kuģa akciju Somijas valdība bija spiesta ieturēt sarežģīti sasniedzamu līdzsvaru starp attiecību nepasliktināšanu ar PSRS, kas varētu notikt, atļaujot paredzētās akcijas, un demokrātiskai valstij piederīgo cilvēktiesību un pulcēšanās brīvības ievērošanu, kuras tiktu ierobežotas, aizliedzot šādu mierīgu demonstrāciju. Kompromisa meklējumos somu varas

²⁹ Baltic Peace and Freedom Cruise program. LNA LVA, 2253-1-15, 35.

³⁰ Zaļkalne 2005, 45.

³¹ Baltiešu dienas Skandināvijā 1985, 12.

³² Bohuslawsky 1985.

3. attēls. Paneldiskusija par mieru un cilvēku tiesībām Baltijas brīvības un miera kuģa akcijas laikā. Piedalās (no kreisās): Vladimirs Bukovskis (*Vladimir Bukovskij*) – padomju disidents un cilvēktiesību aizstāvis, zviedrs Tomass Magnusons (*Tomass Magnusson*), Andžejs Zvaņeckis (*Andrzej Zwanecki*) – poļu brīvās arodbiedrības *Solidarność* aktivists, Džeimss Derderians (*James DerDerian*) – ASV politikas zinātnieks, Gunārs Rode – latviešu nacionālās pretošanās kustības dalībnieks, bijušais politiešlodziņš, disidents.

Foto: Paulīne Riemere, no muzeja *Latvieši pasaulē* krājuma

iestādes izmainīja kruīza kuģa pietātnes vietu, novirzot to no pasažieru ostas Helsinku centrā, kurā sākotnēji bija paredzēts pietāt, uz attālāko un daudz mazāk publisko industriālo ostu³³, taču plānoto demonstrāciju atļāva. Somu varas iestāžu neviennozīmīgo attieksmi pret Baltijas brīvības un miera kuģa akciju veicināja arī PSRS apgalvojumi, ka šis kruīzs varētu apdraudēt Helsinkos divas dienas vēlāk notiekošo sanākumi, kura bija veltīta Helsinku Nobeiguma akta desmitgadei un kurā bija paredzēts piedalīties ārlietu ministriem no 35 valstīm, kas bija parakstījušas šo aktu.³⁴

³³ Radio Free Europe / Radio Liberty B-wire news report (26.07.1985). IHRC, kolekcija: Baltic tribunal, mape: Radio Report manuscripts.

³⁴ Radio Free Europe / Radio Liberty B-wire news report "Finnish embarrassed over freedom cruise" (27.07.1985) (turpat).

Helsinku demonstrācija aizsākās ostā, un gājieni devās cauri pilsētai līdz Vecās baznīcas parkam (*Old Church Park*), kur atrodas piemineklis somiem, kuri piedalījušies Igaunijas neatkarības karā. Mediji atzīmēja, ka gājiena laikā populārākais sauklis bijis *Nyet, nyet, Soviet!*. Demonstrācija noritēja bez starpgadījumiem. Pie pieminekļa runu teica vispirms Somijas Lauku partijas pārstāvis Sepo Karhu (*Seppo Karhu*), kam sekoja padomju disidenta V. Bukovska un A. Kinga runas.³⁵

Medijos publicētajās ziņās aprakstīts, ka somi šo demonstrāciju uzņēmuši ļoti pozitīvi un tā noritējusi emocionāli sakāpinātā gaisotnē, daudziem somiem piedaloties demonstrācijā un jūtot līdzīgi Baltijas valstu liktenim.

³⁵ Helsinki International Service in Finnish ziņu apkopojums LD281846 (28.07.1985) (turpat).

Kopumā demonstrācijā un vainagu nolikšanā pie Igaunijas brīvības cīņu atbalstītāju piemiņkļa varētu būt piedalījušies ap 2000 cilvēku.³⁶ Nozīmīga bija šai demonstrācijai un kuģa akcijai kopumā veltītā reportāža Somijas televīzijā pusstundu garā raidījumā, turklāt šis raidījums bija redzams arī Tallinā.³⁷

Pēc plānotās demonstrācijas beigām, 28. jūlija pēcpusdienā, baltieši sarīkoja arī iepriekš nepieteiktu nelielu demonstrāciju pie PSRS vēstniecības Helsinkos. Tās gaitā somu policija arī aizturēja vairākus cilvēkus, kas gan drīz vien tika atbrīvoti.³⁸ Šo demonstrāciju aizsāka astoņi baltiešu jaunieši, kuri klusējot stāgāja šurpu turpu pa ietvi iepretim PSRS vēstniecībai ar populārāajā “uzvaras” (*Victory – V*) žestā paceltām rokām. Demonstrācijas dalībnieku skaits pamazām pieauga līdz aptuveni 20–30 cilvēkiem, kā arī vairākiem simtiem skatītāju un žurnālistu.³⁹

Politisko prasību formulēšana bija arī paša kuģa brauciena dienaskārtībā. Uz kuģa brauciena laikā tika izstrādāta un pieņemta Dānijas, Islandes, Norvēģijas, Somijas, Zviedrijas un PSRS valdībām adresēta rezolūcija *Par mieru, drošību un cilvēktiesībām Ziemeļvalstīs un Baltijas valstīs*. Deklarācija aicināja PSRS valdību ievērot starptautiskās vienošanās par cilvēktiesībām un pašnoteikšanās tiesībām un dot iespēju baltiešiem pašiem noteikt savu likteni. Ziemeļvalstu valdības savukārt tikai aicinātas pārrunāt ar PSRS iespēju izveidot Baltijas reģionā no atomieročiem brīvu teritoriju, kā arī dažādos forumos iniciēt situācijas izvērtējumu Baltijas valstīs attiecībā uz cilvēktiesību normu ievērošanu.⁴⁰

Kuģa brauciens noslēdzās Stokholmas ostā 29. jūlija priekšpusdienā, taču vairāki saistītie pasākumi turpinājās vēl arī 29. jūlijā

un nākamajās dienās. 29. jūlijā notika kuģa brauciena dalībnieku mītiņš Stokholmas pilsētas centrā, kura dalībniekus uzrunāja vairāku Zviedrijas politisko partiju (Zviedrijas liberālās partijas, Zviedrijas konservatīvās partijas u. c.) pārstāvji.⁴¹ Savukārt 30. un 31. jūlijā Stokholmas Universitātē notika Baltijas nākotnes seminārs, kurā piedalījās ap 200 dalībnieku – gan baltieši, gan arī zinātnieki no Zviedrijas, ASV, Lielbritānijas un Vācijas. Semināra dalībnieki – vēsturnieki, politologi un militārās drošības eksperti – divu dienu garumā sprieda par iespējamajiem Baltijas reģiona nākotnes attīstības variantiem, pieskaroties tādiem jautājumiem kā eventuālu pārmaiņu Baltijas valstīs ietekme uz pārējām reģiona valstīm, reģiona valstu attieksme pret baltiešu prasībām, baltiešu iespējas iespaidot politisko situāciju u. tml.⁴²

PSRS reakcija

Kuģa akcijas publicitāti lielā mērā sekmeja tieši izteiktā PSRS reakcija. Padomju Savienība veltīja šai baltiešu jauniešu organizētajai akcijai gan kritizējošus rakstus, gan uzbrūkošus un apvainojošus informācijas aģentūras TASS paziņojumus. TASS paziņojums 1985. gada 15. jūlijā lietoja dzelīgus vārdus gan par Kopenhāgenas tribunālu, kas notika tieši pirms kuģa brauciena, gan arī pašu Baltijas brīvības un miera kuģa akciju. *Baltic Star* tika nosaukts par “speciāli noīrētu pirātu kuģi”, no kura Somijas galvaspilsētā krastā izkāpšot “bandītu bars”.⁴³ Paziņojumā minēts arī, ka kuģa dalībnieki, braucot gar PSRS jūras robežu, paredzējuši nogādāt Baltijas valstīs lielu daudzumu pretpadomju materiālu, izmantojot šim nolūkam speciālus negrimstošus konteinerus un gaisa balonus. Kā pretpadomju materiālu avots un abu akciju īstenotājs norādīta ASV Centrālā izlūkošanas pārvalde (CIP) un “NATO reakcionārās aprindas”, kuras vēlas “padarīt vēl saspringtāku esošo situāciju

³⁶ Baltiešu dienas Skandināvijā 1985, 13.

³⁷ Brīvības kuģa politiskā nozīme 1985.

³⁸ Helsinki International Service in Finnish ziņu apkopojums LD281846 (28.07.1985). IHRC, kolekcija: Baltic tribunal, mape: Radio Report manuscripts.

³⁹ Radio Free Europe / Radio Liberty B-wire news report “Finnish press reaction to Baltic cruise” (01.08.1985) (turpat).

⁴⁰ Radio Free Europe / Radio Liberty B-wire news report “Baltic Resolution text” (29.07.1985) (turpat).

⁴¹ Radio Free Europe / Radio Liberty A-wire news report “Intro Baltic” (29.07.1985) (turpat).

⁴² Bērziņa 1985, 1.

⁴³ TASS in English (15.07.1985). Māra Graudiņa personīgais arhīvs.

pasaulē”⁴⁴. Šādi un līdzīgi PSRS izteikumi norādīja uz zināmas problēmas esamību Baltijas valstīs un radīja izbrīnu Rietumu sabiedrībā. Londonas avīze *The Times* atzīmēja, ka šāds pārspīlēts jūtīgums “ir labākais indikators, ka pārmaiņas Baltijas republikās nemaz nav tik neiespējamas, kā šobrīd šķiet”⁴⁵.

Kuģa braucienam uzmanību pievērta arī Latvijas PSR Ārlietu ministrija, izplatot Latvijas žurnālistiem savu interpretāciju, kā “pareizi” attiekties pret šo braucieni.⁴⁶ Raksti par kuģa braucieni parādījās arī Latvijas PSR oficiālajā laikrakstā krievu valodā *Sovetskaja Latvija*.

PSRS izteiktos pārmēģumus kruīza rīkotāji atspēkoja, norādot, ka pilnīgi noteikti neizmantos kuģa braucieni radio raidījumu noraidīšanai uz Baltiju vai arī drukātu propagandas materiālu nogādāšanai Baltijas valstīs ar balonu vai peldošu konteineru palīdzību un vispār izvairīsies veikt jebkādas darbības, kas varētu kalpot par iegānu padomju robežapsardzes spēkiem apturēt kuģi vai mēģināt uzkāpt uz kuģa. Organizatori noraidīja arī viedokli, ka kuģa akciju apmaksā Rietumvalstu specdienesti. Kā vienu no iespējamajiem izskaidrojumiem PSRS pārliecībai par specdienestu finansējuma iesaisti kuģa brauciena organizatori minēja domu, ka, iespējams, PSRS neapzinās, ka baltieši rietumos kopumā ir materiāli visnotaļ labi nodrošināta sabiedrības grupa.⁴⁷ Ņemot vērā PSRS izteiktos pārmēģumus un brīdinājumus, pirms kuģa izbraukšanas gan pašu kuģi, gan arī brauciena dalībnieku bagāžu pārbaudīja Zviedrijas policija, un, tā kā nekas aizdomīgs vai miermīlīgai akcijai nepiemērots netika atrasts, kuģis uzsāka braucieni, kā plānots.⁴⁸

Papildu uzmanību kuģim piesaistīja vairāki incidenti brauciena gaitā. Ziņa par bumbu pie akcijas rīkotāju biroja Stokholmā un uz kuģa pirms tā izbraukšanas, kā arī padomju

patruļkuģu agresīvie manevri kuģa tuvumā brauciena laikā radīja papildu interesi par braucieni un tā norisi.⁴⁹ Kuģa īpašnieks gan sarunā ar žurnālistiem noraidīja izskanējušās baumas, ka kuģis it kā saņēmis uzspridzināšanas draudus, bet apstiprināja, ka izjutis zināmu padomju spiedienu atcelt paredzēto braucieni.⁵⁰

Rezultāti un ietekme

Baltijas Brīvības un miera kuģa brauciens ieguva ļoti plašu publicitāti, to pieminēja vairāk nekā 2000 rakstu dažādu valstu presē, kā arī daudzi radio un televīzijas raidījumi vairākās valstīs. Publikācijām tieši par pašu kuģa braucieni sekoja arī virkne saistītu rakstu par Baltijas valstīm kopumā, intervijas ar baltiešu trimdiniekiem, kā arī vairāki desmiti atbildes publikāciju un paziņojumu no PSRS puses.

Par kuģa braucieni plaši rakstīja to Skandināvijas valstu prese, kurās iegriezās kuģa maršruts, kā arī vispār Eiropas prese. Taču reportāžas par kuģa braucieni un plašākas publikācijas parādījās arī tādās no Baltijas jūras tālās valstīs kā Argentīna, Brazīlija, Austrālija, Saūda Arābija, Japāna u. c. Pēc formas un satura minētās publikācijas iespējams iedalīt vairākās grupās. Brīvības un miera kuģi pieminēja lielo preses aģentūru, dažādu valstu nacionālo laikrakstu redakciju, kā arī brīvo žurnālistu ziņās un rakstos. Pēc satura šie raksti ziņoja par pašu kuģa braucieni vai rakstīja par Baltiju kopumā, par Baltijas tautām un to likteni.⁵¹

Tāpat par kuģa braucieni ziņoja dažādu valstu radio un televīzijas dienesti. Radio *Brīvā Eiropa / Radio Brīvība (Radio Free Europe / Radio Liberty)* katru dienu no kuģa klāja raidīja nelielas tiešraides.⁵² Reportāžu no demonstrācijas Helsinkos 28. jūlijā raidīja Somijas radio raidījums *Radio Magazine*.⁵³

⁴⁹ Graudiņš 2011, 242.

⁵⁰ Radio Free Europe / Radio Liberty B-wire news report (27.07.1985). IHRC, kolekcija: Baltic tribunal, mape Radio Report manuscripts.

⁵¹ Bērziņš, Teness 2011, 261.

⁵² Report to the World Baltic Conference (05.09.1985). LNA LVA, 2253-1-16, 10.

⁵³ Sk. raidījuma teksta atšifrējumu: Helsinki International Service in Finnish ziņu apkopojums LD281846 (28.07.1985). IHRC, kolekcija:

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ Brown 1985.

⁴⁶ Gudra ārpolitika 1993.

⁴⁷ Radio Free Europe / Radio Liberty B-wire news report (24.07.1985). IHRC, kolekcija: Baltic tribunal, mape: Radio Report manuscripts.

⁴⁸ Radio Free Europe / Radio Liberty A-wire news report (27.07.1985) (turpat).

Vērtējot Baltijas brīvības un miera kuģa akcijas rezultātus un ietekmi, ASV dzīvojošais lietuviešu izcelsmes publicists Viktors Naks (*Victor A. Nakas*) šo akciju nodēvējis par “radošāko un efektīvāko publisko attiecību kampaņu, kādu jebkad veikuši diasporas baltieši”⁵⁴. Tā neapšaubāmi bija viena no rūpīgāk izplānotajām un publicitātes ziņā veiksmīgākajām latviešu trimdas akcijām. Līdzīgā apjomā un vairāk nekā par Brīvības un miera kuģi par Baltijas valstīm pasaules prese ziņoja vēl tikai Baltijas valstu neatkarības atgūšanas periodā. Ziņas par kuģa braucienu un tā daļbnieku izvirzītajām problēmām parādījās visdažādāko valstu medijos visos kontinentos. Šī akcija “izvirzīja Baltijas neatkarības jautājumu laikrakstu pirmajās lapaspusēs laikā, kad tikai retais, izņemot pašus baltiešus, uzskatīja, ka šāds jautājums vispār eksistē”⁵⁵.

Jāatzīmē arī Baltijas brīvības un miera kuģa brauciena zināma ietekme uz Somijas un Zviedrijas sabiedrisko domu un attieksmi pret PSRS un Baltijas valstīm.⁵⁶

Nobeigumam

Atšķirībā no daudzām citām iepriekš trimdas laikā notikušām politiskām akcijām, Baltijas brīvības un miera kuģis nebija atbildes reakcija uz kāda Latvijai nozīmīga vēsturiska notikuma kārtējo gadadienu vai kādu politisku notikumu, Rietumvalsts pieņemtu lēmumu vai padomju amatpersonas ierašanos vizītē Rietumos. Abas viena pēc otras notikušās akcijas – Kopenhāgenas tribunāls un kuģa brauciens – bija jauns sasniegums trimdas politisko aktivitāšu vēsturē: aktīva, trimdas iniciēta politiska akcija starptautiskā mērogā, kas balstījās tieši uz trimdas jauniešu pašiniciatīvu un vēlmi aktīvi paust viedokli par notiekošo Baltijas valstīs un piesaistīt tam pasaules uzmanību.

Kuģa brauciena akcija, pateicoties tās veiksmīgajai publicitātes stratēģijai un ļoti plašajam un tolaik ļoti aktuālajam jautājumam

lokam, kurus šī akcija uzrunāja (vides problēmas, bruņošanās ar atomieročiem u. tml.), saistot tos ar situāciju Baltijas valstīs, panāca ievērojamu pasaules mediju uzmanību. Sava nozīme brauciena panākumos bija tā piesaistīti Helsinku Nobeiguma akta parakstīšanas desmitgadei un, kā norādījusi L. Zaļkalne, arī labi izvēlētam gadalaikam, proti, tas notika vasaras vidū, kad medijiem parasti ir mazāk aktuālu ziņu.⁵⁷ Kuģa akcijas aktualizētie un apspriešanai izvēlētie jautājumi bija svarīgi ne vien Baltijas valstīm, bet arī visā pasaulē, kas veicināja to plašāku apspriešanu medijos un sabiedrībā. Salīdzinot šīs akcijas iegūto publicitāti ar citām, iepriekšējās desmitgadēs trimdā īstenotām plašām politiskām akcijām, gan ir jāņem arī vērā tehnoloģiju attīstība un informācijas aprites uzlabošanās, kuru rezultātā 80. gadu vidū ziņas par Baltijas brīvības un miera kuģa akciju varēja operatīvi izplatīties visā pasaulē. Vēl, piem., 60. gadu vidū līdzīga pasākuma ātra un plaša publicitāte vispār nebūtu iespējama.

Baltijas brīvības un miera kuģa brauciens pelnīti ir ticis dēvēts par atmodas priekšvēstnesi. Šī akcija spilgti demonstrēja notiekošās pārmaiņas arī trimdas politiskās darbības raksturā. Tā zināmā mērā noslēdz trimdas aukstā kara paisumu un bēgumu determinēto politiskā lobija centienu periodu mītnes zemēs un iezīmē pāreju uz atmodas laikam raksturīgajiem trimdas politiskās darbības paņēmieniem, ieskaitot proaktīvu rīcību un pasaules sabiedriskajai domai aktuālu argumentu izmantošanu.

Kopumā Baltijas brīvības un miera kuģis bija prasmīgi rīkota publicitātes akcija, kura izcēla Baltijas valstu jautājumu pasaules sabiedrības uzmanības lokā.

Raksts tapis valsts pētījumu programmas *Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai* projektā *Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktus* (projekta Nr. VPP-IZM-2018/1-0018).

Baltic tribunal, mape: Radio Report manuscripts.

⁵⁴ Nakas 1985.

⁵⁵ Kalniņš 2005.

⁵⁶ Sīkāk sk. Graudiņš 2011, 247–248.

⁵⁷ Zaļkalne 2005.

VĒRES

- Baltiešu brīvības un miera kuģis (1984) *ELJA Informācija*, 102 (01.07.1984.), 79–80.
- Baltiešu dienas Skandināvijā: Lielo notikumu hronoloģija (1985) *Vēja Zvani*, 16, 12.
- Bērziņš, U.; Teness, V. (2011) Baltijas brīvības un miera kuģis – Rietumu pasaules vērtējums. *Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā: Apvienotā pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija.
- Bērtīsa, M. (1985) Pirmais Baltijas nākotnes seminārs. *Laiks* (11.09.1985.).
- Bohuslawsky, M. (1985) Wave of resistance born on high seas. *Toronto Sun* (30.07.1985.).
- Brīvības kuģa politiskā nozīme (1985) *Laiks* (17.08.1985.).
- Brown, A. (1985) Why the Balts can live in hope. *The Times* (02.08.1985.).
- Cipulis, A.; Brancis, M. (sast.) (2001) *Pasaules brīvo latviešu apvienības darbības apskats 1956–2001: Rakstu un materiālu krājums*. Rīga : Latvijas Valsts arhīvs.
- Ekmanis, R. (2007) Starptautiskie raidījumi latviešu valodā 20. gs. otrā pusē. *Jaunā Gaita*, 250, 251.
- Graudiņš, M. (1985) Brīvības kuģis gaida dalībniekus. *Latvija* (29.04.1985.).
- Graudiņš, M. (2011) Baltijas brīvības un miera kuģis – Atmodas priekšgājējs. *Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā: Apvienotā pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija.
- Gudra ārpolitika – mūsu drošības ķīla (1993) *Zvaigzne*, 1, 5.
- Kalniņš, O. (2005) *Baltic Peace and Freedom Cruise remembered*. Pieejams: <http://www.li.lv/en/?id=46&news=61> (20.06.2011.).
- Liepiņa, A. (red.) (1995) *Laiks, telpa, ļaudis: Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi 1983–1992*, 5. Toronto : DV CV.
- Nakas, V. A. (1985) *The Beginnings of a Baltic-Scandinavian Understanding*. Pieejams: http://www.lituanus.org/1985/85_4_05.htm (13.05.2020.).
- Nyet Nyet Soviet: Stāsti par latviešu politiskajām demonstrācijām trimdā* (2018) Rīga : Muzejs un pētniecības centrs “Latvieši Pasaulē”.
- PBLA Brīvības nedēļas izlozes laimētāji (1985) *Laiks* (26.06.1985.).
- Zaļkalne, L. (2005) 1985 – Baltijas valstis atgriežas pasaules kartē. *Jaunā Gaita*, 241, 45–46.

UZTICĪBAS, SADARBĪBAS UN VIENOTĪBAS KONCEPTU IZPRATNE NACIONĀLAJĀ ATTĪSTĪBAS PLĀNĀ 2021.–2027. GADAM

Sergejs Kruks ir Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) profesors, ieguvis doktora grādu informācijas un komunikācijas zinātnē Sorbonas Universitātē Parīzē. Docē semiotiku, diskursa analīzi un kvantitatīvās mediju satura analīzes metodes.

Raksturvārdi: Latvijas Nacionālais attīstības plāns, sadarbība, vienotība, kopējais labums, nelokāmie divdabji.

Pētījuma problēmjautājums

“Paskatīties pāri savas sētas žogam”, “veidot kopīgu izpratni”, “vienot sabiedrību”... Socializācijas imperatīvs politiskajā, mediju un arī zinātņu diskursā latviešu valodā nav retums: no indivīda prasa akceptēt neapstrīdamās kopējās intereses, iekļauties kolektīvā un pieņemt tā piešķirto identitāti. Taču “ievērojama daļa” sabiedrības nevēlas līdzdarboties ar citiem, lai arī demokrātiskās valsts institūcijas to veicina¹. Sociālās pasivitates cēloņus pētnieki meklē personības līmenī un uzskata, ka uzvedību var mainīt, stiprinot indivīda nacionālo identitāti². Daži zinātnieki

pauž, ka ar pilsoņu audzināšanu jānodarbojas valdības ierēdņiem. “Nevēlamās parādības [Latvijas politikā] ir saistītas ar pilsoniskās atbildības vājumu – sabiedrība necenšas vai nespēj tās novērst, indivīdi neapzinās savas kā indivīda rīcības ietekmi uz sabiedrību kopumā. Pilsoniskā atbildība nerodas pati no sevis, tā ir jāizkopj .. valsts pienākums un uzdevums ir sekmēt pilsoniskās atbildības izkopšanu, jo tas atbilst valsts pilsoņu interesēm.”³

Latvijas sabiedrības pētnieki izprot organizēto sociālo aktivitāti kā normu, bet nepieļauj, ka indivīdam varētu būt racionāls motīvs izvēlēties tādu uzvedības modeli, kas neprasa sadarbību ar citiem. Īpaši tas attiecas uz brīvo tirgu, kur uzņēmējdarbības vai algotā darba veidu indivīds izvēlas, izvērtējot sava ķermeņa un temperamenta piemērotību biznesa aktivitātēm, un novērotājam no malas nav zināmas visas cilvēka īpatnības, lai dotu viņam padomus. Minētajos zinātnieku darbos socializācijas pienākums ņem virsroku pār autonomo izvēli, atstājot bez atbildes jautājumu par

¹ Ījabs 2015.

² Bela, Zepa 2012; Kļave 2013; Misāne 2016; Muižnieks, Rozenvalds 2010; Šķilters, Lasmane 2010; Tabuns 2014; Zepa, Kļave 2011; Zobena 2018.

³ Karnīte 2019.

intersubjektivitāti. Proti, kā indivīds pieņem citas intereses kā savas un saskaņoti darbojas kopīgo interešu īstenošanā? Citiem vārdiem, kā veidojas un rīkojas kolektīvais aģents? Raksts meklē atbildes uz šiem jautājumiem, analizējot Latvijas Nacionālo attīstības plānu 2021.–2027. gadam (turpmāk – NAP)⁴. Plāna autori saista Latvijas nākotni ar jaunu ekonomikas modeli; lai to panāktu, esot jāuzlabo cilvēka raksturs: “.. ceļā uz labklājību valstī ir jānovērš vēl daudzi attīstības šķēršļi, .. tā ir arī mūsu attieksme, daudzi mūsu paradumi, domāšana, kas ir jāizmaina – attiecībā uz vidi, savu darbu, izglītību, sadarbību ar līdzcilvēkiem”⁵.

Dzīves reducēšana uz kolektīvo aģentu rīcību ir problemātiska, jo domā un rīkojas indivīdi, nevis kolektīvi. Cik lielā mērā ir jābūt socializētam kolektīvā? Sociālā psiholoģija risina šo jautājumu individuālisma un kolektīvisma dimensijās⁶; socioloģijas klasiski raksta par industrializācijas un urbanizācijas izraisītās individualizācijas sekām kā transformāciju no slēgtās *Gemeinschaft* kopienas uz atvērto *Gesellschaft* sabiedrību⁷, no mehāniskās uz organisko solidaritāti⁸; modernā socioloģija teoretizē par individuālās rīcības spējas un koplietoto struktūru mijiedarbību⁹; politiskā filozofija operē ar individuālisma un komunitārisma konceptiem¹⁰.

Socializējoties indivīds pieņem citu cilvēku zināšanas kā savējās. Kognitīvā diskursa analīze izšķir trīs zināšanu līmeņus¹¹. (1) Personiskās zināšanas veido mentālie modeļi, kas reprezentē ikdienas subjektīvo pieredzi; tie vada mijiedarbību ar dabas un sociālo vidi, iespējo komunikāciju par tagadnes, pagātnes un nākotnes situācijām un notikumiem. Socializācijā iegūtās zināšanas tiek salīdzinātas ar personiskajās zināšanās atspoguļoto pieredzi un arī pārveido personiskās zināšanas. Mentālie modeļi var būt gan neverbalizēti, gan verbalizēti. Daloties ar saviem modeļiem runā,

cilvēki veido (2) sociāli koplietotās zināšanas, kas atklāj pieredzes kopību kādā grupā. Lai tas notiktu, personisko pieredzi nepieciešams vispārināt, abstrahējoties no konkrētā notikuma laika un telpas īpašībām, no individuālā emocionālā novērtējuma. Koplietoto informāciju, kura nav pamatota ar precizitāti stiprinošiem kritērijiem, standartiem un metodēm, pētnieki parasti sauc par ideoloģijām, attieksmēm, aizspriedumiem un sociālajiem priekšstatiem. Visbeidzot, sociālās zināšanas var kļūt par (3) oficiālām, ja tās leģitimē kāda autoritatīva institūcija (piem., universitāte, kvalitatīvā prese, valsts pārvalde). Komunikācijā šādas zināšanas pasniedz kā vispārzināmas un tāpēc nemēdz speciāli pamatot saturu un atsaukties uz avotu.

Kognitīvās diskursa analīzes izpratnē NAP tekstu var analizēt kā oficiālās zināšanas, kuras mērķa auditorijā veicina kādu noteiktu uzvedības modeli. Katrs teksta pants paredz kaut kādas valdības lēmumu sekas, ar kurām ierēdņi, uzņēmēji, darba ņēmēji var rēķināties, plānojot savas aktivitātes brīvajā tirgū. Runas aktu teorijas paradigmā var apgalvot, ka izteikumiem ir ilokutīvais spēks: tie kaut ko apgalvo par lietu stāvokli realitātē un sola izmaiņas tajā. Lai akceptētu zināšanas un iekļautu tās savas dzīve projektā, lasītājam jābūt drošam, ka izteikumi ir pamatoti. Runas aktu teorija piedāvā pārliecināties, ka (1) izteikums ir loģiski saskaņots, (2) izteikuma centieni aprakstīt objektīvo realitāti ir atvērti apstrīdēšanai; (3) izteikums atbilst intersubjektīviem zināšanu kritērijiem; (4) izteikums apliecina autora patieso nodomu¹².

Šī pētījuma galvenā metode ir tematiskā teksta analīze¹³. Vispirms tekstu kodēju, manuāli atzīmējot izteikumos aģentu kategorijas: indivīds, grupa, sabiedrība, valsts iestāde, valsts. Izvērtējot izteikumus, definēju jaunas kategorijas: aģentu rīcības spējas trūkumi, uzdevumi to labošanai un interakcija. Tematiski sagrupētos izteikumus analizēju kritiskās lingvistikas tradīcijā¹⁴, vērtējot, cik skaidri leksikas un gramatikas vienības atklāj rīcības politikas vīziju, konstatētās problēmas, uzdevumus to

⁴ Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2020.

⁵ Pārresoru koordinācijas centrs 2020.

⁶ Triandis 1995; Hofstede et al. 2010.

⁷ Tönnies 1957.

⁸ Durkheim 1973.

⁹ Giddens 1984; Archer 2000.

¹⁰ MacIntyre 1981; Taylor 1989; Walzer 1983.

¹¹ Van Dijk 2014.

¹² Habermas 1984, 295–318.

¹³ Kuckartz 2014.

¹⁴ Fowler et al. 1979; Kress, Hodge 1979.

risināšanai, sasniedzamo rezultātu, kā arī valdības apņemšanos paveikt iepļānoto. Uzskatāmībai teksts ir apstrādāts *MonoConc* programmā, noskaidrojot tematisko bloku vārdu lietojuma biežumu. Rīcības aģentu, personisko, sociālo un oficiālo zināšanu pieminēšana tekstā, kā arī ilokutīvā spēka pārbaude atklās, kā NAP autori ievēro indivīdu pieredzi, cenšoties mainīt viņu uzvedības modeļus. Tas eksplicēs politiskās elites priekšstatu par intersubjektivitāti: kāpēc indivīdam būtu jāakceptē valdības formulētās intereses un labuma koncepcija?

Jau ierastā termina “aktors” vietā rakstā lietoju “aģents”, ar to uzsverot, ka subjekti var rīkoties arī nejauši, bez nodoma, neapsvērt uzvedību kognitīvi, ļaujoties uz spēkiem, kurus personas nespēj kontrolēt. Vārds “institūcija” (sinonīmiski arī “struktūra”) ir lietots kā socioloģijas koncepts: rīcības modelis, kurš, pateicoties atkārtojamībai, tradīcijai un tiesiskai sankcijai, ir zināmā mērā saistošs cilvēkiem. Izšķirot teorētisko un ikdienas nozīmi, valsts pārvaldes institūcijas tiek dēvētas par iestādēm.

Valdības, sabiedrības un indivīda pienākumi

Nacionālā attīstības plāna pirmajos pantos autori nosauc teksta žanru: tas ir galvenais valsts vidēja termiņa attīstības plānošanas dokuments [1; 4].¹⁵ NAP formulē kopējo labumu kā ietvaru visu aģentu rīcībai septiņu gadu laikā; uzskaita līdz 2027. gadam sasniedzamos politikas uzdevumus, reformu un investīciju mērķus. Priekšstatu par kopējo labumu izklāsta sadaļa “**Vīzija par Latvijas nākotni 2027. gadā**”, kuras atslēgvārds ir “pārmaiņas” [7–36]:

[7] *ir pienācis laiks visaptverošām pārmaiņām;*

[8] *pārmaiņas tehnoloģijās, valsts pārvaldē, sabiedrības organizācijā dažādās nozarēs un valsts attiecībās ar iedzīvotājiem. Centrā izvirzot cilvēka un tehnoloģiju mijiedarbību, tās ir pārmaiņas arī katram Latvijas cilvēkam un organizācijai.*

¹⁵ Šeit un turpmāk NAP pantu numuri ir kvadrātie iekavās.

Kas ir plāna īstenotāji, un ko tas viņiem uzdod? Nepārprotami, tas ir saistošs dokuments civildienestam: ierēdņiem jāuzlabo varas iestāžu darba kvalitāte [10–21], jāparedz budžetā finansējums izglītības sistēmai, jāpieņem zināšanu ekonomiku veicinošie normatīvie akti [22–29]. Savukārt pilsoņiem un nepilsoņiem ne visos gadījumos ir pienākums akceptēt ieteikumus, kas skar privāto dzīvi. Valdība var censties regulēt cilvēka attiecības ar dabu [20; 30–36], jo rekomendācijas par ekoloģijai un savai veselībai draudzīgu dzīvesveidu ir pamatojamas dabaszinātņu diskursā, un varas iestādēm ir instrumenti, lai radītu paradumu maiņai labvēlīgu vidi. Lielākas problēmas ir ar pamudinājumiem mainīt uzvedību sociāli konstruētajā ekonomikas jomā. Brīvajā tirgū katrs pats izdara izvēli, rēķinoties ar sava ķermeņa un psihes īpašībām, aprēķinot ieguvumus un zaudējumus. NAP autori neizzina indivīdu subjektīvo pieredzi, ko veido mentālie modeļi un sociodemogrāfiskās grupas koplietotās zināšanas par biznesa vidi, bet tiecas uzspiest savu vīziju kā neapstrīdamās oficiālās zināšanas. Sociāli koplietoto un oficiālo zināšanu nesaderību NAP autori izprot nevis socioloģiski, bet psiholoģiski. Proti, cilvēku paradumi nevis atspoguļojot racionālo pielāgošanos institūciju ierobežojumiem, bet gan atklājot neprasmu uztvert un izprast apkārtējo vidi. Tāpēc daudz uzmanības NAP velta rakstura uzlabošanai, savukārt institūciju reformas apraksta nekonsekventi un nepārliciecināši.

Valsts politikas prioritāte ir jaunu uzņēmējdarbības modeļu attīstība, ko raksturo lemmas (vārdformas) inovācij*/inovatīv* (67 lietojumi), produktivitāt*/produktīv* (37), konkurētspēj* (30), eksport* (23), ražīgum* (8). NAP sola atbalstīt uzņēmējdarbību ar investīcijām un institucionālajām reformām, taču tām būs nozīme, ja cilvēki paši mainīs savu raksturu [35]. NAP piedāvā indivīdam akceptēt valdības piedāvātās zināšanas. No uzņēmējiem prasa produktivitāti [28], automatizāciju, tehnoloģiskās kompetences, zināšanu ietilpīgu ražošanu [29], digitālo transformāciju [26]; zinātniekiem jāsadarbības un jārada inovācijas [27]. No darba ņēmējiem jauna ekonomika prasa atbilstīgu izglītību (145 vārda lietojumi visās formās), zināšanas (67), prasmes (44), kompetences (21). Ekonomiskās veiksmes priekšnoteikums ir

sadarbība: no indivīda prasa piedalīties valsts pārvaldes reformā [16], politikā [36], būt sociāli aktīvam [23], uzticēties citiem, solidarizēties un sadarboties ar citiem, rūpēties par citiem, tiekties uz kopīgo mērķu sasniegšanu, godīgi sadalīt publiskos resursus, celt darba ražīgumu un mainīties [36]. Tas nav iespējams bez noteiktām rakstura īpašībām. Valdības uzņemtais pienākums nodrošināt pieejamu izglītību pārņem par indivīda pienākumu to izmantot: viņam jāklūst radošam [22; 23], prasīgam pret mākslu [25], kritiski domājošam, emocionāli intelligentam un digitāli prasmīgam savā profesijā [23], patriotiskam, etniskajā kultūrā un dzīvesziņā iesakņotam [25].

Vīziju par 2027. gadu konkretizē sadaļa **“Stratēģiskie mērķi”**. Valsts un municipālā pārvalde apņemas radīt vidi, kurā indivīds varētu izdarīt racionālu izvēli: nodrošināt vienlīdzīgas iespējas izmantot kopējā labuma institūcijas [39], atbalstīt uzņēmējus ar resursiem [40], uzlabot uzņēmējdarbības vidi [42], samazināt reģionālās atšķirības [42]. Taču 41. pants rada plaisu starp indivīda un kopējo labumu:

[41] *Vairosim uzticēšanos, palielinot sabiedrības iesaisti, līdzsvarojot dažādu sabiedrības grupu intereses kopējam sabiedriskajam labumam un daudz mērķtiecīgāk skaidrojot izvēles un cēloņsakarības, kas ietekmē valsts ilgtermiņa izaugsmi.*

Izteikuma objekts ir uzticēšanās, nevis kopējā labuma formulēšanas procedūra. Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca (MLVV) definē “iesaisti” (“iesaistīšanos”) kā pamudināšanu izdarīt kādu kopīgu darbību. Šajā kontekstā “iesaiste” nekonotē konkrētu rīcību, bet nākamais divdabja teiciens piešķir sabiedrībai pasīvu lomu: kāds līdzsvaros grupu intereses ar kopējo labumu, kuru kāds jau ir noteicis, un kāds skaidros izvēles deduktīvi, nevis induktīvi, ievērojot grupu intereses. Uzticība kā personības īpašība šajā kontekstā ir pasīvās piekrišanas faktors. Tā rodas bērnu primārajā socializācijā, tāpēc atbalsts ģimenēm kļūst par atsevišķu valdības rīcības politikas prioritāti. Kas attiecas uz pieaugušajiem, NAP neatsaucas uz empīriskiem pētījumiem par sociālās interakcijas pieredzi, negatīvo atgriezenisko saiti (to apliecina atgādinājumi par neefektīvo

valsts pārvaldi), bet uzticības trūkumu izprot kā rakstura īpašību, kura valstij jālabo sekundārajā socializācijā. Pretēji pirmajos pantos teiktajam, turpmāk NAP vairāk runā par pārmaiņām sabiedrībā un indivīdos, nevis valsts pārvaldē. To atspoguļo lemmu biežums: iedzīvotāj* (162 lietojumi), cilvēk* (77), person* (61), sabiedrīb* (156), grupa* (43), tauta* (11), no vienas puses, un valsts (277), ministrij* (20), [valsts/publiskā] pārvald* (12), valdīb* (8), Saeim* (8), no otras.

4. pantā ir nosauktas tādas NAP funkcijas, kuru adresāts ir civildienests (nozaru politika, reformas, valsts, pašvaldību un ES budžeta investīcijas), bet 35. un 36. pants uzliek indivīdam pienākumu mainīties un īstenot “kopīgi izvirzītos mērķus”, nerunājot par pilsoniskās sabiedrības tiesībām piedalīties mērķu definēšanā. Kādi instrumenti ir valdībai, lai mainītu indivīdu? Savu koncepciju autori izklāsta prioritātes **“Vienota, droša un atvērta sabiedrība”** 386.–392. pantā. Izklāsta cēloņsakarība ir šāda:

1. Kopējais labums: vienota, droša un atvērta sabiedrība → suverenitātes stūrakmens, Latvijas ievēlēšana ANO Drošības padomē.¹⁶
2. Valsts pienākums: vienota, droša un atvērta sabiedrība ← valsts darbojas tiesiski ← laba pārvaldība (vienādas tiesības visiem un efektivitāte).
3. Valsts pienākums: informācijas pieejamība un atklātība, procesu izpratne → [pilsoņiem ir iespējama] savas artavas sniegšana lēmuma pieņemšanā, apziņa, ka cilvēks var ietekmēt valsti notiekošo → mazina atsvešinātību un prettiesisku uzvedību.
4. Valsts pienākums: informācijas pieejamība un atklātība, procesu izpratne → ļauj [indivīdiem] paļauties uz atbildīgajiem dienestiem, zināt, kā rīkoties pašiem.
5. Indivīda pienākums: vienota, droša un atvērta sabiedrība ← sociālā iekļaušana, empātija, saliedētība, grupu saprašanās.
6. Indivīda pienākums: piederības sajūta un uzticēšanās → spēja aktīvi kopā ar citiem rīkoties → personīgās labklājības

¹⁶ Bultiņas virziens norāda uz cēloņsakarību starp izteikumiem.

un valsts izaugsmes nostiprināšanai, īpaši pārmaiņu laikā.

7. Individīda pienākums: uzticēšanās ← ģimene, izglītība, pašrealizēšanās iespējas.

NAP nepaskaidro, kādi vienotības, drošības un atvērtības aspekti pašlaik iztrūkst. Mēģināsim tos eksplīcēt, izšķirot aģentus. 2.–4. apgalvojums iezīmē pretstatījumu valsts/sabiedrība; 5. apgalvojums Latvijas politiskajā kontekstā norāda uz diviem pretstatījumiem: turīgie/trūcīgie (kurus vajag iekļaut, izrādīt empātiju) un acīmredzot latvieši/krievi (saliedētība un grupu saprašanās). Valdībai ir instrumenti nosaukto problēmu risināšanai: civildienesta reforma, sociālā apdrošināšana un nediskriminācijas politika; tomēr 6. un 7. apgalvojums nosauc indivīdiem trūkstošās rakstura īpašības, kuras ir jāaudzina socializācijā.

Sadarbībai, saliedētībai (dokuments nešķir vārdu nozīmes) ir praktisks aspekts: tā palielina resursus, garantē palīdzību citiem, gādību (“dots devējam atdodas”), dalību sabiedriskajās aktivitātēs [393; 395]. Otrais efekts ir cieņa pret daudzveidību, savstarpējā saprašanās, jo interakcija mazina spriedzi un aizspriedumus [393]. Piederības sajūta un uzticība ietekmē uzvedību: iespējo kopīgu rīcību sabiedrības un valsts labā; sniedz ieguldījumu savā, citu un valsts drošībā, labklājībā un attīstībā, mazina negodīgu rīcību; ļauj apzināties lomu globālajos procesos un atver sadarbībai [386; 387]. Indivīdiem jāiegūst piederības sajūta un uzticēšanās Latvijas sabiedrībai, valstij, latviskai un eiropiskai kultūrtelpai [386; 393]. Piederību un uzticēšanos savukārt nosaka faktori, kurus analītiski var iedalīt trīs kopumos.

1. Sociālās zināšanas: citu cilvēku un mediju informācija [389], zināšanas [35], komunikācijas shēmas (“zina, ka tiks sadzirdēts un saprasts”) [41]; nacionālā identitāte [396; 406].
2. Personiskās zināšanas: izpratne un vērtības, saskarsmes pieredze ar citiem cilvēkiem un valsts pārvaldi [389], pārliecība par sevi, spēja pielāgoties sarežģītājās situācijās, bērnībā izjustās vecāku rūpes [41], personības spēks [35].
3. Institūcijas un resursi: institucionālā atbalsta rīki un valsts struktūras [35].

Trešā kopuma faktoros iztirzā rīcības virziens “**Tiesiskums un pārvaldība**”. Nosaucot 2027. gadā sasniedzamos mērķus, valdība atzīst, ka dažas valsts pārvaldes institūcijas neīsteno savas funkcijas.

[412] *Publiskā pārvaldība visos varas atzaros kļuvusi profesionālāka – tā ir atvērtāka, mūsdienīgāka un labāk un ātrāk sasniedz rezultātus. Ikviens jūt, ka valsts strādā iedzīvotāju labā, tā vairojot apmierinātību ar pakalpojumiem un uzticēšanos valsts pārvaldei un tiesībsardzības sistēmai. Pakalpojumi ir personificēti, un politika līdzsvaro sabiedrības intereses. To nodrošina digitalizācijas laikmeta sniegtās iespējas un starpnozaru koordinēta rīcība.*

[414] *Savukārt valsts savu darbību balsta likuma virsvadības, taisnīguma, samērīguma un citos tiesiskas valsts principos un var ātri un efektīvi palīdzēt tiesību aizsardzībā ikvienam, īpaši mazāk aizsargātajām sabiedrības grupām.*

Arī citos pantos atkārtojas doma par sliktu valsts pārvaldi: Latvijā ne katrs cilvēks var īstenot savas tiesības [9; 10; 11; 13; 39], tiesību aizsardzības sistēma mēdz būt netaisnīga un lēna [12], neefektīva [229], bet tiesību akti nekvalitatīvi [13]. Individīda uzskatu cēlonis par valsti kā institūciju ir nevis piederības sajūta, bet gan saskarsmes pieredze ar iestādēm (pārvaldības kvalitāte, tiesiskums, iespēja īstenot un aizsargāt savas tiesības [413; 415]) un funkcionējošā atgriezeniskā saite (iedzīvotāji mijiedarbībā ar publiskām iestādēm veido labāku sabiedrību un pārvaldību, īsteno savas tiesiskās intereses [412; līdzīgi arī 414]).

NAP kompetencē ir trešās grupas faktori, kurus var pilnveidot, reformējot pārvaldes institūcijas, tomēr dokuments neformulē skaidrus uzdevumus un negarantē rezultatīvu rīcību. Dokumentam ir nosliece mainīt sociālās zināšanas (1. faktoru kopums), nenoskaidrojot indivīdu reālo pieredzi (2. faktoru kopums). Tā 412. un 414. pants min institucionālās barjeras augšupvērstai komunikācijai, bet 415. pants par problēmu nosauc pašus iedzīvotājus, kuri nepiedalās, neietekmē, neuzticas un nelīdzdarbojas. Sekojošais pants plašina: autonomi indivīdi ar privātām interesēm

(“iedzīvotājs”) ir aizvietots ar “sabiedrību”, kura sadarbojas ar publiskajām iestādēm kopējā labuma noteikšanā, taču, trūkstot sadarbības procedūrai un augšupvērstai komunikācijai, valsts kā institūcija paliek par vienīgo balsi, kas ir tiesīga spriest par kopējo labumu.

[416] *Publiskās institūcijas un sabiedrība nav pretnostatītas, bet sadarbojas kopīgi definētu, vienotu attīstības mērķu, risinājumu un labākas nākotnes vārdā, ievērojot gan vides, gan sabiedrības, gan arī tautsaimniecības intereses.*

Valsts kā kolektīvais aģents māca indivīdus iekļauties kolektīvā, jo saliedētība nav pašsaprotama, ne vienmēr notiek spontāni un dabiski; dažām grupām ir jāstiprina prasmes, pieredze, dažādības vadība; jāmaina izpratne par daudzveidību, jāmazina diskriminācija [395; 407; 408]. Masu medijiem velītītie panti atklāj lejuvērstās komunikācijas prioritāti: mediji veido indivīdu izpratni par sabiedrību, palīdz noturēt demokrātiju un nostiprināt pilsoniskās vērtības, stiprina mūs kā sabiedrību un demokrātisku valsti, tāpēc palielinās gatavība atbalstīt citus, vairojas sabiedriskais labums [394; 397]. Mērķiem atbilstošo uzdevumu būtība ir slēpta bezpersonu izteikumos, bet indikatori saskan tikai daļēji.

[410] *Sabiedrisko mediju patstāvības nodrošināšana, atbalsta pasākumi nacionālās informatīvās telpas daudzveidības (plurālisma) nodrošināšanai, kvalitatīva mediju satura ražošanai un satura pieejamības nodrošināšanai. Indikatori: iedzīvotāju skaits, kuri var uztvert sabiedrisko mediju raidījumus; iedzīvotāju īpatsvars, kuri skatās, klausās un uzticas sabiedrisko mediju sniegtajai informācijai.*

Sabiedrisko mediju patstāvība Latvijas kontekstā būtu mediju uzrauga politiskā neatkarība, tādējādi “nodrošināšana” būtu jākonkretizē kā “likuma izmaiņas”; šī uzdevuma indikators varētu būt minētā auditorijas uzticība. Jēdziens “nacionālā informatīvā telpa” padara nesaprotamu valsts atbalsta saņēmēju: elektroniskie mediji, prese, internets, privātie, sabiedriskie; vispārējā satura, specializētie? “Satura pieejamības nodrošināšana” var nozīmēt trīs nesaistītas lietas: a) ieguldījumus signāla izplatīšanas infrastruktūrā, kam atbilst pirmais

indikators, b) ieguldījumus komerciālās televīzijas signāla izplatīšanā un komerciālās preses izdevumu piegādē – to pieļauj telpas jēdziens, taču tam nav indikatora; c) radio un televīzijas raidījumu pielāgošanu cilvēkiem ar uztveres traucējumiem, kam varētu atbilst pirmā indikatora apzīmējums “var uztvert”.¹⁷ Neskaidrs ir atbalsts satura ražošanai un daudzveidībai, kura savukārt ir iedalāma saturiskā (žanri, temati, avoti, intereses, viedokļi) un struktūras (kanālu veidi) daudzveidībā. Vai valdība ieguldīs nodokļu maksātāju naudu sabiedrisko un komerciālo mediju budžetā, vai mainīs normatīvos aktus, informācijas industrijas nodokļu politiku? Tie ir atšķirīgi valsts un pilsoniskās sabiedrības attiecību modeļi. Jebkurā gadījumā uzdevumi un indikatori skaidri nerunā par augšupvērsto komunikāciju, viedokļu plurālismu, publisko dienaskārtību (iepretī mediju un politiskajai dienaskārtībai) sabiedriskajos medijos, kuru primārais uzdevums ir publiskot daudzveidīgos grupu viedokļus un intereses.

Analizēsim vēl vienu piemēru ar trūkstošiem aģentiem.

[397] *Viens no galvenajiem riskiem saliedētībai ir manipulācijas risks: ļaujoties stereotipu varai, nav tālu līdz diskriminācijai. Plašsaziņas līdzekļi, politiskā retorika atsevišķās valstīs var radīt plaisas sabiedrībā. Tāpēc ir stiprināma informatīvā telpa, novēršama dezinformācija un uzlabojama medijpratība, līdzdarbība politikas veidošanā, komunikācijas prasmes starp dažādām grupām un kultūrām.*

Pirmajā teikumā nav skaidrs, kurš ar kuru manipulē, kurš ļauj stereotipu varai un kurš kuru diskriminē. Otrā teikuma aģentu var noprast no politiskā konteksta: “atsevišķās valstīs” ir Krievija, kuras televīzija dezinformē skatītājus Latvijā. Metafora “plaisas sabiedrībā” dod mājienu uz kaut kādu grupu antagonismu; acīmredzot runa ir par attiecībām latvieši/krievi un, iespējams, turīgie/trūcīgie, jo trūcīgie var būt uzņēmīgi pret Krievijas mediju kreiso retoriku. Trešajā teikumā aiz ciešamās kārtas tagadnes divdabjiem “stiprināma”,

¹⁷ Darbības vārds “uztvert” ir piederīgs tehniskajam un psiholoģijas kontekstam. NAP bieži lieto daudznozīmīgus vārdus, nekonkretizējot kontekstu.

“novēršama”, “uzlabojama” slēptie aģenti ir atklāti uzdevumu tabulu ailēs “atbildīgās un līdzatbildīgās institūcijas”. Uzdevuma “uzlabot” sagaidāmais rezultāts ir saprotams medijpratības gadījumā, jo šis vārds ir lietots kā termins, savukārt “līdzdarbība politikas veidošanā” nenorāda uz būtību (kur un ko darīt?), tāpēc nav arī skalas uzlabojumu gradācijai: līdz kādai pakāpei uzlabot? Latvijas kontekstā runa var būt gan par formālās līdzdalības kvantitatīvajiem rādītājiem, gan par etnisko minoritāšu interešu respektēšanu. Visbeidzot, kādas komunikācijas prasmes un kam uzlabos valdība? Par kurām grupām un kultūrām ir runa, un kā tas ir saistāms ar manipulācijas riskiem, kuri ir šī panta vienīgais temats?

Lemmas sadarb* (59 lietojumi), līdzatbild* (21), līdzdalīb* (16), saliedē* (9), līdzdarb* (8) liecina, ka NAP piešķir vērtību autonomo indivīdu interakcijai privātās ekonomikas un sociālajā jomā, kā arī augšupvērstai politiskajai komunikācijai. Dokuments atzīst, ka atgriezeniskās saites ignorēšana ir civildienesta trūkums. Tomēr, formulējot konkrētus uzdevumus, NAP neparedz darbības, lai likvidētu strukturālās barjeras horizontālai (apspriešana, diskusija) un augšupvērstai komunikācijai (sabiedrības viedoklis, publiskā dienaskārtība). Problēma esot meklējama neatbilstīgajos indivīdu uzskatos par institūcijām. Lūk, rīcības virziena “**Tiesiskums un pārvaldība**” uzdevums:

[426] *Tiesiskuma un demokrātiskas valsts apziņas stiprināšana sabiedrībā, īstenojot sabiedrības pilsonisko izglītību, nodrošinot Latvijas tiesību sistēmas sabalansētu attīstību (tostarp cilvēktiesību ievērošanu iepretī inovācijām un tehnoloģiju radītajām izmaiņām), mazinot birokrātiju un uzlabojot normatīvo aktu kvalitāti un pieejamību.*

Valdība vēlas stiprināt nevis tiesiskumu un demokrātiju, bet gan sabiedrības apziņu par tiem. MLVV “apziņu” definē: “1. Spēja uztvert, domāt un atbilstoši reaģēt; 2. Apzināšanās; izpratne, arī izjūta.” “Izpratne” savukārt ir “spēja izprast, saprast (kā) būtību, saturu, nozīmi; šādi izveidojies uzskats, viedoklis, vērtējums u. tml.”. “Stiprināšana” paredz stāvokļa maiņu: apziņa bijusi vājāka, bet pēc valdības

iejaukšanās tai jāklūst spēcīgākai. Vārdu definīcijas pieļauj divas uzdevuma interpretācijas: a) valdība uzlabos pieaugušo cilvēku kognitīvās spējas; b) valdība padarīs stabilākus, noturīgākus uzskatus. Sekojošajiem izteikumiem būtu jāatklāj, kādas darbības palielina stiprumu, taču loģiski interpretēt var tikai vienu cēlonību: līdz 2027. gadam valdība (uzdevumu ailē “atbildīgās institūcijas” ir nosauktas visas ministrijas) samazinās valsts pārvaldes birokrātiju, tā kļūs tiesiska, demokrātiska, ievēros cilvēka tiesības, un rezultātā indivīdi uztvers un sapratīs tiesiskas un demokrātiskas pārvaldes būtību. Nākamais uzdevums nosauc virkni nopietnu trūkumu civildienestā: tas ir neefektīvs un slēgts, rīkojas lēni, neargumentē un nesaskaņo lēmumus, ignorē nodokļu maksātāju viedokļus un intereses, neinformē viņus.

[428] *Guđras, efektīvas un atvērtas pārvaldības īstenošana visos publiskās pārvaldes procesos, par galveno izvirzot cilvēka vajadzības un valsts proaktīvu rīcību, īstenojot pierādījumus balstītus risinājumus un starpnozaru koordinētu sadarbību, izmantojot jaunas metodes un digitālās iespējas, pārvaldei sniedzot saprotamu un pieejamu informāciju, nodrošinot iespējas cilvēkiem līdzdarboties politikas veidošanā un panākot līdzsvarotu sabiedrisko grupu pārstāvību. Indikators: politiskā uzticēšanās.*

Pasvītotie divdabja teicieni mazina 412.–416. pantā formulētā mērķa nodomu veicināt indivīda interakciju ar valsts pārvaldi. NAP nenosauc procedūras, struktūras, kas iespējo vai kavē interakciju, un neformulē šīs politiskas sadarbības būtību: daudzveidīgo grupu interešu konfliktu saskaņošanu. “Līdzdarbība politikas veidošanā” var nozīmēt arī pasīvu novērošanu.¹⁸ Pēdējais divdabja teiciens vēlreiz demonstrē “sadarbības” imperatīva pret-runīgumu: “līdzsvarota pārstāvība” paredz ierobežojumus, nevis garantijas visām ieinteresētajām pusēm, ka lēmējvara ievēros viņu viedokļus un intereses. Ideja par privāto interešu saskaņošanu skaidri skan šajā uzdevumā:

¹⁸ Sociālantropologa Klāva Sedlenieka (2018) informanti ziņu komentēšanu internetā izprot kā politisko līdzdalību.

[427] *Strīdu risināšanas kultūras attīstība un alternatīvo strīdu risināšanas veidu ieviešana Latvijā, t. sk. palielinot mediācijas nozīmi sabiedrībā un pārvaldībā. Indikators: savstarpējā uzticēšanās.*

Daudzveidība nozīmē arī labuma koncepciju un interešu daudzveidību, bet konfliktu risināšanai nepieciešama institucionalizēta procedūra. NAP neattiecinā šādu horizontālo komunikāciju uz politiku, kas pēc definīcijas ir konfliktu samierināšanas prakse. Indikators “politiskā uzticēšanās” ir attiecināts uz 428. pantā aprakstīto leļupvērsto komunikāciju.

Aģenti, sadarbība un koplietas zināšanas

NAP žānrs paredz divas mērķa auditorijas. Ierēdņiem ir jāievēro NAP mērķi un uzdevumi, pieņemot saistošos lēmumus par budžeta sadalījumu, normatīvo aktu saturu, iestāžu darba kārtību. Savukārt pilsoniskās sabiedrības aģenti – uzņēmēji un darba ņēmēji – saņem apliecinājumu par valdības ekonomikas un sociālo politiku un šo zināšanu fonā izvēlas rīcības modeli brīvajā tirgū. Proti, vai palielināt riskus, saistot savu biznesu ar zināšanu ietilpīgu un uz eksportu orientētu ekonomiku; strādāt savrupi vai kooperēties pāri novadu un valsts robežām. Dokumenta autori veido nevienlīdzīgas attiecības starp šīm mērķa auditorijām: ieplānoto valdības rīcību viņi neformulē kā ierēdņu pienākumu, bet pilsoniskās sabiedrības locekļiem nepiešķir tiesības brīvi izvēlēties rīcību privātās dzīves jomās. Pie šāda rezultāta noved trīs analītiskās kļūdas: NAP piešķir rīcībepēju tikai kolektīvajiem aģentiem, reducē kolektīvā aģenta rīcību uz dažiem sadarbības veidiem, pārspīlē oficiālo zināšanu lomu mentālajos modeļos.

Darītāji. NAP pretstata divus kolektīvos aģentus: valsti un sabiedrību. Valsts pārvalde nosaka prioritātes, bet sabiedrības locekļiem tās jāņem vērā ekonomikas jomā. Aģentus dokumenta autori izvērtē pēc atšķirīgiem principiem. Sabiedrības mazākā vienība ir indivīds (cilvēks, iedzīvotājs, uzņēmējs, persona), bet rīcībepēja piemīt tikai kolektīvajam aģentam, tāpēc indivīdam obligāti jāsadarbomas

ar citiem. Interakcija savukārt ir atkarīga no personības īpašībām, tāpēc valdība aņņemas uzlabot cilvēku raksturu (piederības sajūtu, uzticību). Interakcijas rezultāts var būt arī negatīvs, jo “sabiedrības daļas” mēdz būt antagonistiski noskaņotas cita pret citu. Valdībai vēļreiz jāļeļaucas sociālajā interakcijā, lai panāktu vienotību.

Valsts kā kolektīvā aģenta morfoloģija ir citāda. Mazākā vienība ir pārvaldība, pārvaldības vide, institucionālā vide, uzņēmējdarbības vide, aparāts, institūcija, iestāde, pašvaldība, atbildīgie dienesti. Kolektīvajam aģentam piemīt daži trūkumi: tas ir pārmērīgi birokratizēts [12; 15; 21; 229; 426], strādā lēni un nesaskaņoti [15; 229; 412], rīkojas nesaprotami, nekvalitatīvi, radot negatīvus efektus [13; 15; 21; 412; 426; 428]. Trūkumu cēlonis būtu jāmeklē konkrētu cilvēku rīcībepējā, kuru nosaka indivīda (temperaments, ķermenis), personības (zināšanas, kompetences) un struktūras (pienākumu un atbildības apraksts, darba apstākļi) īpašības, taču NAP antropomorfizē valsts pārvaldi (jeb attiecinā uz institūcijām cilvēka īpašības) un neizvērtē situāciju no individuālā aģenta – ierēdņa – rīcībepējas perspektīvas. Piedāvātie uzlabojumi (iestāžu sadarbība, kapacitātes celšana un digitalizācija) nav pašsaprotami, jo eksplīcīti tie nav saistīti ar nosauktajiem trūkumiem un ierēdņu rīcībepēju.

Kopīgā rīcība. Sadarbība, saliedētība un līdzdalība nodrošina indivīda saikni ar kolektīvo aģentu. Lai arī NAP autori bieži mudina rīkoties kopīgi, viņi nepaskaidro šo vārdu būtību. Socioloģijas literatūrā angļu valodā kopīgās rīcības fenomenu iztīrā kā *solidarity*. Šim jēdzienam zinātnieki piešķir dažādas nozīmes, kuras var sagrupēt četrās analītiskajās kategorijās¹⁹. Identificēsim katru no tām NAP tekstā.

(1) Uz morāles kritērijiem balstītā *normatīvā sadarbība*. Vairākos pantos ir minēts brīvprātīgais darbs, kas darītājam sniedz morālo gandarījumu: attiecībās ar citiem cilvēki demonstrē rūpes, atbalstu, gādību, uzticību [17; 38; 393; 400]. Latvijā atbalsta sniegšana ir institucionalizēta labklājības jeb sociāli atbildīgās valsts koncepcijā: nodokļu politika ir veidota tā, lai dažus resursus solidāri pārdalītu

¹⁹ Sk. pārskatus Bayertz 1999; Hechter 1987; Scholz 2012; Smith, Sorrell 2014; Thome 1999.

to cilvēku labā, kuri objektīvu iemeslu dēļ paši nevar nopelnīt. NAP prasība privātpersonām ieguldīt vēl papildu resursus ir apšaubāma no trim pozīcijām: a) politikas dokuments nepiešķir nodokļu maksātājiem iespējas uzraudzīt nodokļos iemaksāto finanšu izlietojumu; b) labklājības valstīs pilsoņi paļaujas uz valsts sociālo apdrošināšanu un tāpēc individuāli izrāda mazāku solidaritāti ar citiem²⁰; c) strādājošie Latvijas iedzīvotāji jau sniedz tiešo palīdzību nestrādājošiem radniekiem un draugiem, bet tas nav atspoguļots oficiālajā statistikā²¹.

(2) Uz materiālās efektivitātes kritērijiem balstītā *funkcionālā sadarbība*. Šai izpratnei atbilst vārda “sadarbība” definīcija MLVV: “kopīga, savstarpēji saskaņota darbība, arī palīdzība”. Angļu valodā šādas konotācijas ir vārdam *collaboration*: “the act of working with another person or group of people to create or produce something” (*Oxford Dictionary*). Funkcionālās sadarbības imperatīvs izriet no darba dalīšanas principa, kas padara cilvēkus savstarpēji atkarīgus. Precīzāk šo domu tver vārds “kooperācija”: “sadarbība, kopdarbība, viena un tā paša darba vai vairāku savstarpēji saistītu darbu veikšanai” (MLVV). NAP uzsver, ka spēku apvienošana ir ekonomiski izdevīga:

[36] *Ceļot darba ražīgumu, straujāk pieaugs iekšzemes kopprodukts, kas būs avots mērķtiecīgākai reģionālajai politikai, mazināsies nevienlīdzība un nabadzība, kā rezultātā pieaugs apmierinātība ar dzīvi. Izšķirīga būs mūsu visu prasme sadarboties un būt atbildīgiem un gataviem pārmaiņām.*

Prasmi sadarboties NAP izprot kā rakstura īpašību; tā rada emocionālo saikni ar kopieni un palīdz indivīdam saskaņot savtīgās intereses ar kopējām. Par sadarbības strukturālo aspektu dokuments nerunā. Uzņēmējdarbībā nozīme ir abpusēji izdevīgam līgumam, nevis morālam pienākumam darīt labu citam. Lai iesaistītajām pusēm būtu garantijas par nākotnes rīcību, sadarbības nosacījumi ir jāinstitucionalizē kā līgumu slēgšanas, strīdu risināšanas, kompensāciju izmaksas procedūras.

Vienā uzdevumā NAP piemin nepieciešamību ieviest mediācijas kultūru un šķīrējtiesas, taču neproporcionāli daudz runā par personas rakstura īpašībām.

(3) Uz interešu saskaņošanas kritērijiem balstītā *politiskā sadarbība*. Politiskā sadarbība ir saistīta ar diviem iepriekšējiem sadarbības veidiem. Nodokļu maksātāji ir tiesīgi lemt par pašu ieguldīto resursu taisnīgu pārdali, savukārt uzņēmējiem un darba ņēmējiem ir nepieciešamas publiskās institūcijas, kas garantētu, ka līguma partneri godīgi sadala kooperatīvās uzvedības riskus. Privātpersonas kā savu ķermeņu un materiālo resursu īpašnieki ir motivēti deleģēt daļu no savām tiesībām valstij, bet vēlas saglabāt kontroli pār valsts pārvaldes nesamērīgu iejaukšanos privātajā ekonomikā. Lielbritānijā 18. gadsimtā tas bija priekšnoteikums publiskās sfēras jeb brīvas publiskās komunikācijas iedibināšanai²². 20. gadsimta otrajā pusē mazākuma grupu identitāšu aizstāvība kļuva par vēl vienu politiskās sadarbības veidu. Lai arī NAP nosauc daudzveidību par demokrātijas vērtību, tas neatzīst identitāšu politizāciju, aizstāvot grupas intereses; par nesaikām starp grupām dokuments runā, nenošaucot vārdā nevienu grupu; savukārt politikas prioritātē “**Vienota, droša un atvērta sabiedrība**” nemin daudzveidīgo interešu samierināšanas procedūras. NAP reducē sadarbību uz brīvprātīgo darbu, noklusējot indivīdu un grupu tiesības politiski risināt interešu konfliktus. Atšķirības starp diviem sadarbības veidiem ir lielas. Brīvprātīgie palīdz trūcīgajiem, parasti nezaicinot sociālo sistēmu un neprasot atbildību; viņiem nav arī vajadzības identificēties ar palīdzības saņēmējiem. Politiskā sadarbība vienmēr izaicina pastāvošās sistēmas un paredz grupas identitātes politizāciju; dalībniekiem arī jāreķinās ar resursu zaudējumiem, jo kompromiss prasa samērot grupu intereses²³. NAP konstatē grupu interešu konfliktu, taču risinājumu redz nevis politiskajā darbībā, t. i., konfliktu risināšanā, bet identifikācijā ar kopējām interesēm, ko garantē sabiedrības vienotība. Vārdu savienojums “politiskā rīcība”,

²⁰ Paskov 2015.

²¹ Lāce, Rungule 2016; Rungule, Senkāne 2018.

²² Habermas 1991.

²³ Simon, Klandermans 2001; Snyder, Omoto 2008; Stürmer, Simon 2005; Subašić et al. 2008.

kas varētu norādīt uz šādu sadarbību, tekstā parādās tikai vienreiz [21].

(4) *Sociālā sadarbība*, kuras kritērijs ir indivīdu savstarpējā atkarība grupā. Interesu kopības apzīmēšanai NAP lieto vārdus “vienotība” un “saliedētība”. Politikas prioritātes **“Vienota, droša un atvērta sabiedrība”** pirmajā pantā vārds “vienotība” kontekstuāli izprotams kā virkne pienākumu: izjust pieredību un uzticēties sabiedrībai un valstij, apzināties lomu globālajos procesos, rīkoties godīgi, sadarboties, ieguldīt drošībā, labklājībā un attīstībā [386]. Vārdkopa “vienota sabiedrība” tekstā atkārtojas sešas reizes; kontekstuāli tai var pierakstīt jebkuru no vārda “vienots” skaidrojumiem Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā:

1. Tāds, kas ir izveidots, sasaistot, apvienojot atsevišķās daļas (par kādu veselumu).
2. Tāds, kur ir (parasti pozitīva) savstarpēja saskarsme, pozitīvas savstarpējas attiecības (par cilvēku kopumu); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.
3. Vienāds.

Pirmajā gadījumā būtu jārunā par daļu apvienošanas nosacījumiem, privāto interešu saskaņošanu. Otrajā gadījumā runa ir par sadarbības rezultātā iegūto labumu godīgu sadali, taču NAP saskata tikai resursu palielināšanas efektu no sadarbības: saliedētība palielina cilvēku rīcībā esošos resursus, “dots devējam atdodas”, mēs spējam reizē dot un gūt [35, 395]. Brīvprātīgajā darbā tas nerada problēmas, jo parasti dalībnieki nesagaida atlīdzību²⁴, savukārt funkcionālā un politiskā sadarbība ir kaulēšanās par ieguldījumiem un ieguvumiem, kuras godīga iznākuma labad jānosaka procedūras. NAP 427. uzdevums paredz attīstīt strīdu risināšanas kultūru, tādējādi valsts varētu būt vidutājs konfliktā starp privātās intereses īstenojošām grupām. Tomēr 36. pantā formulētajā Latvijas nākotnes redzējumā konfliktu risināšana nav minēta kā būtiska demokrātījai. NAP tiecas pārņemt Skandināvijas sabiedrības modeli, taču bez politiskās sadarbības:

[36] *tuvin[āt] Latviju Ziemeļvalstu sabiedrības pārvaldības modelim, kas ietver*

sevi sabiedrības savstarpējo uzticēšanos un rūpes vienam par otru, mērķtiecīgu virzību uz kopīgi izvirzīto mērķu sasniegšanu, sabiedrības solidaritāti un kopējam labumam atvēlēto publisko resursu godīgu, atbildīgu un caurspīdīgu sadali.

Piesaucot kopējos mērķus un labumu, dokuments neatklāj, kurš un kādā procedūrā tos definē. Teksts kļūst loģisks, ja interpretācijā lietosim vārda “vienots” trešo skaidrojumu. Indivīdiem jāpieņem valdības definētā kopējā labuma koncepcija kā savējā, nevis politiskajā procesā jāmeklē kompromiss starp dažādām interesēm.

Šādu interpretāciju atbalsta vārdu “solidaritāte” un “saliedētība” nozīmes. Socioloģijā “solidaritātei” ir divas nozīmes: normatīvie pienākumi palīdzēt cits citam vajadzības gadījumā un faktiski novērojama indivīdu kopība²⁵. Angļu valodas vārdnīcas *solidarity* definīcija paredz minimālos kopības kritērijus: “*unity (as of a group or class) that produces or is based on community of interests, objectives, and standards*” (*Webster Dictionary*); “*support by one person or group of people for another because they share feelings, opinions, aims, etc.*” (*Oxford Dictionary*). Grupas solidaritāte var būt orientēta uz viena mērķa sasniegšanu, bet, mainoties interesēm un viedokļiem, cilvēki var veidot citas solidārās grupas jaunu mērķu īstenošanai. MLVV definīcija paredz ilglaicīgu grupas noturību, kuras pamatā ir konformisms: “vienprātība, interešu, tiesību un pienākumu kopība, uzskatu vienādība, kopēja atbildība”. NAP šādu nozīmi piešķir jēdzienam “saliedētība”. MLVV atrodams tikai verbam veltīts šķirklis: “saliedēt – savienot, saistīt (cilvēkus) noteiktā, stabilā grupā”. Atbilstīga nominalizācija angļu valodā *cohesion* neizceļ stabilitātes un noteiktības konotācijas, akcentējot kopības veidošanos kā procesu: “*the act or state of keeping together*” (*Oxford Dictionary*). NAP skata sabiedrības saliedēšanu kā vienotības priekšnosacījumu [390]. Salīdzinājumā ar vienotības stāvokli saliedētība, kurai NAP velta īpašu rīcības virzienu [393–398], prasa no indivīda lielāku pakļaušanos kolektīvam:

²⁴ Snyder, Omoto 2008.

²⁵ Thome 1999.

jāinteriorizē izpratne par vēsturi, jāveido pieredības sajūta arī kultūrtelpai, kopībai, nācijai. Turklāt pieredībai ir vairākas gradācijas: psiholoģiskā, kultūras, teritoriālā. Saliedētības praktiskie rezultāti ir normatīvā un funkcionālā sadarbība: kopīga ekonomika, rūpes par citiem, sabiedriskā aktivitāte, sabiedriskā labuma vairošana. Politiskā sadarbība varētu būt implicēta aicinājumā atzīt daudzveidību un sadarboties ar citu grupu locekļiem, taču kontekstā nav iespējams saprast, par kādām grupām ir runa un vai daudzveidība pieļauj grupu identitāšu politizāciju. Etniskā integrācija eksplicīti ir minēta tikai saistībā ar latviešu valodas prasmēm: saliedētā sabiedrība runā vienā valodā. Prasība pēc politiskās saiknes ar valsti un sabiedrību kontekstuāli attiecas uz diasporas latviešiem.

Personiskās un sociālās zināšanas. Interakcijas pieredze ir individuālo mentālo modeļu pamatā. Daloties ar pieredzi, veidojas koplietotās sociālās zināšanas: sociālie priekšstati, dažādu pieredzes grupu viedokļi par institūcijām. Publicējot šādu sabiedrības dienaskārtību, mediji ļauj indivīdiem veidot uz līdzīgu pieredzi balstītu grupas identitāti, formulēt grupas intereses, cenšoties panākt izmaiņas rīcību kavējošā iestādē. NAP analītiski neatšķir kategorijas interakcija, personiskās zināšanas un sociālās zināšanas, paužot, ka indivīda sociālo rīcību kavē atbilstīgu zināšanu par valsts iestāžu trūkums. Dokuments izceļ leļupvērstās komunikācijas lomu, uzskatot, ka plaši izplatītās oficiālās zināšanas mainīšot indivīdu priekšstatus. Tā, piem., pilsoniskā izglītība stiprinās tiesiskuma un demokrātijas apziņu [426]. Jaunas zināšanas tomēr mehāniski neaizvieto pieredzē iegūtos mentālos modeļus, un, ja nemainās pašas institūcijas, nevar sagaidīt priekšstatu un uzvedības maiņu. Indivīdam ir ne tikai diskursīvās attiecības ar sociālo kārtību kā priekšrakstu kopumu, bet arī praktiskās attiecības ar materiālo pasauli, šajā gadījumā ar iestādēm, kas savukārt arī nav diskurss, bet normatīvā diskursa par institūciju īstenošana valsts pārvaldes aģentu interakcijā. Proti, institūcija ir tas, kā iestādē strādājošie aģenti īsteno priekšrakstus, interpretējot tos savos mentālajos modeļos. Nākamā nodaļa rāda, ka NAP veidotās oficiālās zināšanas turklāt ir grūti nepārprotami interpretēt.

Ilokutīvais spēks pazūd vārdos un teikumos

NAP mērķis ir modelēt mūsu uzvedību, apsolut, ka līdz 2027. gadam valdība īsteno reformas, ar kurām mēs varam rēķināties, izvēloties rīcības taktikas brīvajā darba, preču un pakalpojumu tirgū. Šajā nodaļā pārbaudīsim ilokutīvo spēku, t. i., vai izteikumi pārlicina par valdības apņemšanos īstent rezultatīvās darbības un atbildēt par to iznākumu.

Runājot un rakstot, mēs esam izvēles priekšā: no plaša vārdu un gramatisko kategoriju klāsta jāatlasa tikai viens variants, un šī izvēle nav nevainīga. “Es sasitu tasīti” un “Tasīte sasitās” apraksta vienu un to pašu lietu stāvokli: nav, no kā dzert kafiju; taču otrajā gadījumā ciešamā kārtā ļauj man noklusēt atbildību par bēdīgo iznākumu. Nacionālā attīstības plāna žanrs prasa, lai autori nepārprotami formulē mērķus un uzdevumus to saņniegšanai, tomēr izteikumu gramatiskā forma neļauj saprast, kas īsti jādara un vai iecerētais tiks īstentots līdz plānošanas perioda beigām. No augstskolas darbinieka interešu pozīcijas esmu analizējis izteikumus 158. uzdevumā, ar kuriem jābēķinās, plānojot savu profesionālo darbību septiņu gadu perspektīvā. Lai atsauktos uz NAP aicinājumu iesaistīties zināšanu ietilpīgajā ekonomikā, gribētos saprast, ko valdība izdarīs līdz 2027. gadam. Par apņemību īstentot iecerēto liecinātu vajadzības un īstentības izteiksmes transaktīvie verbi, kas parāda, kā darbība radīs jaunu vai izmainīs esošo lietu stāvokli (piem., “valdība maksās doktorantiem stipendijas”). Uzdevumā ir tikai divi darbības vārdi nenoteiksmē (“nodrošināt procesu”, “modelēt piedāvājumu”), bet pārejās darbības ir slēptas nelokāmajos divdabjos un nominalizācijās, kas dzēš verba īpašības (laiks, persona, skaitlis, izteiksme). Tabulas kreisajā ailē ir apkopoti NAP izteikumi, treknajā drukā izceļot rīcību un rezultātu implicējošos vārdus; labējā ailē īstentības izteiksmes nākotnes formā esmu eksplicējis rezultātu, kas varētu būt implicēts dokumentā.

Mērķa formulējums neskar lietas būtību: meklētais rezultāts ir kvalitātes vērtēšanas process, nevis izglītību kavējošo struktūru reforma (piem., normatīvie akti, finansēšanas procedūra). Gramatiskās konstrukcijas

1.	Nodrošināt pilnvērtīgu augstākās izglītības kvalitātes vērtēšanas procesu,	= godīgi vērtēs kvalitāti pēc būtības?
2.	lai garantētu augstākās izglītības kvalitāti	= padarīs kvalitatīvu?
3.	un veicinātu augstskolu iekšējo kvalitātes kultūru,	= padarīs kvalitatīvu?
4.	tostarp 2024. gadā pārskatot iespēju ieviest ciklisku augstskolu akreditāciju,	= atceļ? nodibinās?
5.	panākot optimālu skaitu kvalitatīvu studiju programmu,	= slēgs studiju programmas?
6.	novēršot studiju programmu nepamatotu sadrumstalotību un dublēšanos,	= apvienos?
7.	ļaujot elastīgi modelēt uz studentu centrētu piedāvājumu kvalifikācijas ieguvei un pārkvalifikācijai,	= atļaus augstskolām pašām mainīt programmas?
8.	izveidojot starptautiskiem standartiem atbilstošas doktorantūras studijas,	= piešķirs līdzekļus? mainīs normatīvos aktus?
9.	ieviešot akadēmiskā personāla garantētās nodarbinātības sistēmu (<i>tenure system</i>),	= ieviešīs pastāvīgus kontraktus?
10.	nostiprinot jauno tehnoloģiju ieviešanu,	= ieviešīs tehnoloģijas? mainīs likumus? finansēs?
11.	kā arī attīstot studiju procesā digitālās prasmes un STEM/STEAM kompetences	= mainīs studiju saturu? ieviešīs kursus?

arvien samazina konkrētību. Pragmatiski nav skaidrs, uz ko attiecas 4.–8. divdabja teicieni: uz 1. darbību “nodrošināt procesu”, uz 2. darbību “garantētu kvalitāti” vai uz 3. darbību “veicinātu kultūru”. Nelokāmie divdabji neapgalvo, ka starp mērķi “garantēt kvalitāti” un paredzētajām darbībām pastāvētu būtiska cēloņsakarība un ka plānošanas perioda beigās mērķis tiks sasniegts. Tā, piem., 2024. gadā ir “jāpārskata iespēja”, nevis jāievieš 5.–11. izteikumā minētais.

NAP autori bieži lieto vārdformas un gramatiskās konstrukcijas, kurās pazūd darītājs, darbība, sasniedzamais rezultāts, tā saistība ar pausto mērķi un apņēmība panākt plānoto:

1. **Nominalizācijas** (Nmz) un **nelokāmie divdabji** (ND; turpmāk piemēros ir izcelti treknajā drukā un attiecīgi ar pasvītrojumu) mērķtiecīgu darbību padara par stāvokli bez sasniedzama rezultāta.
2. **Ģenitīvu kaskādes** (ĢK, turpmāk piemēros izceltas slīprakstā) aprūtinā priekšmeta un tā apzīmētāja noteikšanu.
3. Daudznozīmīgie lietvārdi ierosina pretrunīgus interpretācijas kontekstus, bet lasītājam ne vienmēr konteksts ir zināms.
4. Darbības vārdi ar stāvokļa un procesa konotācijām konstatē situāciju; maz ir transaktīvu verbu un no tiem atvasinātu divdabju, kuri konotētu objekta radīšanu

vai transformāciju, kā arī vajadzības izteiksmes un īstenības izteiksmes pabeigtā veida nākotnes verbu, kas apliecinātu apņēmību īstenot uzdevumus.

Analizēsim kādu mērķi.

[415] *Labu pārvaldību raksturo iedzīvotāju iesaiste: piedalīšanās atvērto publiskās pārvaldes procesos un to ietekmēšana, uzticēšanās sabiedrības izvirzītajiem politikas veidotājiem, kā arī aktīva iesaistīšanās pilsoniskā sabiedrībā – nevalstiskajās organizācijās un sociālajā partnerībā, t. sk. līdzdarbībā un sociālajā dialogā.*

Vienīgais darbības vārds īstenības izteiksmē “raksturo” atklāj attiecības starp procesiem “pārvaldība” un “iesaiste”. Pirmkārt, lai izteikums formulētu politiskas rīcības mērķi, šeit būtu jābūt tādām transaktīvam verbam, kas apliecinātu, ka kāds apveltīs pārvaldību ar spējām iesaistīt. Otrkārt, septiņas Nmz neko neapgalvo par “iedzīvotāju” rīcību, jo vārdšķira neitralizē verba pazīmes: kurš (persona un skaitlis), kad (laiks) un ar kādu iespējamību (izteiksme) rīkojas. Nmz “pārvaldība” pārvērš darbību (apspriet, pieņemt lēmumus un atbildēt par tiem) par stāvokli, kad kaut kas tiek pārvaldīts (MLVV definīcija), un mērķa autors neko neapgalvo par valdības apņēmību kaut ko darīt, bet tikai apraksta stāvokļa īpašības. Predikāta lomā ir Nmz “iedzīvotāju iesaiste”,

bet ne nodokļu maksātāju interešu ievērošana un īstenošana, kas atbilstu verba “pārvaldīt” būtībai – īstenot varu. Pieci iesaistes veidi ir Nmz, kuras konotē stāvokļus, nevis rezultātīvu darbību: formulēt un paust savas intereses, meklēt kompromisu ar citu interešu grupu pārstāvjiem. Turklāt atgriezeniskās Nmz padara “iesaisti” par iedzīvotāju, nevis ierēdņu problēmu: iedzīvotāji nepiedalās, neietekmē, neuzticas, neiesaistās. NAP žanrs ļauj dokumentam uzlikt pienākumus tikai ierēdņiem, nevis privātpersonām, tāpēc 415. mērķa redakcijai jābūt šādi: valsts pārvaldes iestādes noskaidros indivīdu un grupu intereses un meklēs kompromisus ar visām iesaistītajām pusēm. Pašreizējā redakcijā valdība neapņemas līdz 2027. gadam iedibināt privātās intereses respektējošo lēmumu pieņemšanas procedūru.

Daži piemēri ar ģenitīvu kaskādēm.

[157] *Modernas un efektīvas augstskolu pārvaldības īstenošana, stiprinot specializāciju.*

ĢK potenciāli ir divi referenti: 1) kāds pārvalda augstskolas, 2) augstskolas pārvalda sevi. Nmz “specializācija” ir gan lietvārda “zinātnes nozare”, gan darbības vārda “izvēlēties nozari” konotācijas; divdabis “stiprinot” vai nu sola padarīt stiprākas studiju programmas, vai prasa samazināt studiju programmu skaitu.

[406] *Nacionālās identitātes apziņas stiprināšana dažādām iedzīvotāju grupām, atbalstot saliedējošu pasākumu īstenošanu kultūras, valodas, teritoriālās, vēsturiskās atmiņas, politiskās un kopīgās ekonomikas dimensijās.*

“Nacionālā identitāte” ir apstrīdams koncepts, kura nozīmi intertekstuāli var precizēt politiskās filozofijas paradīgmās (etniska/pilsoniska nācija). Vārds “apziņa” ģenitīvu kaskādē maina termina nozīmi, iekļaujot to kognitīvās un uztveres psiholoģijas kontekstā. Uzdevuma rezultāts “stiprināšana” ir process, kurā apziņa kļūst stiprāka salīdzinājumā ar kādu iepriekšējo stāvokli. Procesa apstākļus nosauc ND “atbalstot”: “1. Nostiprināt ar balstu; 2. Piekrist (kādaī idejai, nodomam, rīcībai u. tml.), veicināt (to) ar savu darbību” (MLVV). Savukārt “veicināt” nozīmē “Labvēlīgi ietekmēt (procesa, darbības u. tml. norisi); arī sekmēt” (MLVV). Runa var būt gan par

diskursīvu darbību (morālais atbalsts), kas nerada jaunu realitāti, gan par priekšmetisku darbību, kas maina realitāti (finansēt, pieņemt normatīvu aktu). Atbalstu saņem darbības “saliedējošu pasākumu īstenošana” veicēji jeb cilvēki, kuri veic kaut kādu darbību kopumu “savienot, saistīt cilvēkus noteiktā, stabilā grupā” (MLVV). Uzdevums balstās uz diviem nepamatotiem pieņēmumiem: dalība pasākumā sekmē interakciju, kas ir nepieciešama grupas noturībai; grupas identitāte ir saistīta ar nacionālo. Nmz “īstenošana” kontekstuāli paredz vairākas darbības: uzrakstīt scenāriju, izkārtot telpu, slēgt līgumus ar personālu, reklamēt. Kurai no tām valdība piešķirs taustāmu palīdzību? Visbeidzot, ĢK arī pasākumu objektu padara par nekonkrētu parādību, jo, kļūstot par kāda daudznozīmīga vārda apzīmētāju, lietvārdi zaudē termina konotācijas: pasākums par valodu/ekonomiku → pasākums valodas/ekonomikas dimensijā. Kopumā ģenitīvu kaskādēs pazūd mērķi un instrumenti: rūpes ir nevis nacionālā identitāte, bet tās apziņa; nevis kultūra, bet tās dimensija. Sasniedzamais mērķis “stiprinātā apziņa” un valdības darbība “atbalsts pasākumu īstenošanai” pieder pie divām analītiski šķīramām kategorijām – mentālais process un interakcija –, starp kurām nav *a priori* cēlonības.

NAP autori skaidri neapliecina cēloņus un sekas, resp., neapgalvo, ka iecerētā darbība ir loģiski nepieciešama mērķa sasniegšanai. To pieļauj nelokāmie divdabji, kuri tekstā parādās 478 reizes. Turpmāk ir uzskaitīti pirmie biežāk lietotie divdesmit, kuri kopumā tekstā atrodami 289 reizes.

nodrošinot	35	ņemot vērā	12
uzlabojot	27	mazinot	9
īstenojot	23	paaugstinot	9
attīstot	22	palielinot	9
veicinot	21	pilnveidojot	9
veidojot	18	radot	9
izmantojot	17	panākot	8
stiprinot	16	samazinot	7
sekmējot	13	atbalstot	7
ieviešot	12	izveidojot	6

Gramatiski ND var norādīt gan uz galvenās darbības cēloniskiem aspektiem (iemeslu, nolūku, nosacījumu), gan uz apstākļiem

(situāciju, veidu, laiku)²⁶. Cēloniskos aspektus var šķirot pēc verba, no kura ir darināts divdabis, pabeigtības veida.

1. Pabeigta darbība (izveidojot, samazinot).
2. Nepabeigta darbība (veicinot, veidojot, stiprinot, sekmējot, mazinot).
3. Divveidu darbība (nodrošinot, attīstot, ieviešot, ņemot vērā, paaugstinot, palielinot, pilnveidojot, īstenojot, radot, panākot, atbalstot).

Šajā uzdevumā ir lasāms nolūks – pieejamie pakalpojumi sekmēs bērnu attīstību:

[104] *Pirmsskolas izglītības, bērnu aprūpes un organizēta brīvā laika pakalpojumu pieejamības uzlabošana, sekmējot bērnu vispusīgu attīstību un ģimenes un darba dzīves savienošanu.*

ND konotē galvenās darbības priekšnosacījumu:

[40] *Atbalstot vietējos uzņēmējus, ieviešot inovatīvas, jaunas tehnoloģijas, efektīvākus darba procesus un nodarbināto kompetenču pilnveidošanu.*

Daudzos gadījumos runa ir par paralēli notiekošu procesu, kas eksplīcīti nav saistīts ar galveno darbību un neatklāj ieguldījumu tajā. Dažu procesu rezultāts ir relatīvs attiecībā pret stāvokli pagātnē. Lai izprastu būtību, ir jāeksplīcē pārmaiņu kvantitatīvā (liels → palielināts) vai kvalitatīvā skala (labs → uzlabots), taču dokuments ne vienmēr sniedz kontekstu. ND darbību varētu precizēt sekojošais lietvārds, taču uzdevumus NAP autori formulē ar gramatiski konstruētu Nmz + ND + Nmz, kurā precizējums izpaliek: “apziņas stiprināšana, atbalstot pasākumu īstenošanu”.

Kā darbojas konstrukcija? Nmz substantīvē jeb priekšmetisko galveno darbību, piešķirot tai procesa konotācijas, un process kļūst par rīcības politikas mērķi. Darbības konotācijas tiek pārceltas uz ND, bet, tā kā visbiežāk tie ir nepabeigtā veida vai divveidu darbības vārdu nelokāmie divdabji, arī darbība ir process, kas negarantē, ka uzdevums tiks paveikts. Darbības būtība tiek novirzīta uz citu teikuma locekli, kas nereti ir vēl vienu procesu konotējošā Nmz:

[459] Efektīva pierobežas ekonomiskā potenciāla **izmantošana**, stiprinot **sadarbības saišu veidošanu**.

Ja konteksts ļauj uztvert nominalizāciju kā terminu, tad tā iegūst nepārprotamu lietvārda nozīmi:

[70] *Veselības aprūpes kvalitātes un efektivitātes **uzlabošana**, .. stiprinot primāro veselības **aprūpi**.*

Nākamajos citātos lietvārdu var interpretēt pragmatiski, balstoties uz sociālajiem priekšstatiem par to, ko tēvs dara ģimenē (loma), kas pietrūkst (infrastruktūra, personāls, budžets) izglītības iestādēm. Šajos gadījumos lasītājam gan pašam jāuzņemas atbildība par rīcības konkretizāciju.

[102] Ģimenes kā vērtības stiprināšana, stiprinot tēva lomu.

[173] *Lai to nodrošinātu, nepieciešams atbalsts katram bērnam un jauniešiem, kā arī pedagogam, stiprinot izglītības iestādes.*

Konstrukcijai Nmz + ND + Nmz ir suģestējošs efekts. Darbības vārda pazīme piešķir cēlonības loģiska operatora funkciju starp divām propozīcijām: pirmā konotē rezultātu, otrā *sine qua non* apstākli rezultāta sasniegšanai. Sintaktiski ierosinātā loģiskā operatora funkcija tomēr netiek īstenota semantiski, jo vairumam lietoto divdabju nav cēlonības nozīmes. Piem., “pierobežas ekonomiskā potenciāla efektīva izmantošana” ir atkarīga no “saišu veidošanas”, taču divas propozīcijas savienojotais ND “stiprinot” konotē paralēli notiekošu procesu (kāds izmanto potenciālu, bet kāds tajā pašā laikā stiprina veidošanu), nevis priekšnoteikumu (jādibina kopuzņēmumi ar ārzemniekiem, lai efektīvi izmantotu potenciālu).

Latviešu lingvisti nesaskata nozīmes interpretācijas problēmu ģenitīvu un nominalizāciju lietojumā²⁷. Latviešu valodas stilistikas teorija dod priekšroku bezpersoniskiem teikumiem oficiālajā valodas stilā²⁸. NAP autori konsekventi izvēlas tādas verba formas, kurās pazūd ne tikai norādes uz runājošo personu, bet arī runātāja

²⁶ Latviešu valodas gramatika 2013, 585.

²⁷ Sk. Nītiņa et al. 2008; Latviešu valodas gramatika 2013; Plaude 2013.

²⁸ Kruk 2011.

attieksme pret propozīciju jeb modalizācija (“jādara”, “izdarīsim”). Lingvistikā šādus izteikumus dēvē par delokutīviem. Runātājam delokūcija ļauj pozicionēt sevi kā autoritātes vai vispārzināmo ideju raidītāju, kurš neuzņemas atbildību par propozīcijas saturu. Tas ir pretrunā ar valdības dokumenta ilokutīvo spēku: apsolīt rezultātīvu rīcību, lai plānošanas periodā pilsoņi varētu koordinēt savu uzvedību ar valsts politiku. Teksta pamatotība neiztur testu kritiskās lingvistikas paradigmā, jo vismaz daži izteikumi: (1) nav loģiski saskaņoti; (2) nav atvērti apstrīdēšanai, jo gramatiskajā konstrukcijā pazūd apgalvojuma statuss; (3) neatbilst zināšanu kritērijiem socioloģijā un psiholoģijā; (4) neapliecina autora patieso nodomu rīkoties, jo trūkst atbilstīgās modalizācijas.

Jāpaskaidro, ka problēma nav pašās gramatiskajās kategorijās – tās ir pilntiesīgas valodas sistēmas sastāvdaļas, kuras palīdz izteikt nozīmes nianšes, vienkāršot izteikuma konstrukciju vai radīt jaunus nojēgumus. Atceroties, ka dažas kategorijas spēj paust vairākas nozīmes, teksta autoram ir jācenšas kontekstuāli konkretizēt komunikācijas nodomam atbilstīgāko interpretāciju.

Noslēgums

Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam mudina iesaistīties zināšanu ietilpīgajā ekonomikā. Autori uzskata, ka individuālo rīcībspēju kavē gan valsts pārvaldes iestāžu, gan personības faktori. Neizvērtējot iestāžu darbību saskaņā ar kādu metodoloģiju, NAP neatklāj būtiskus disfunkciju cēloņus, kuri pamatotu piedāvāto risinājumu efektivitāti. Izmaiņas personības līmenī NAP plāno īstenot, pārraidot indivīdiem jaunas zināšanas un panākot viņu identificēšanos ar kopējo labumu. Šim pasākumu kopumam trūkst uz pierādījumiem balstītu datu un zinātniskās argumentācijas.

Nacionālā attīstības plāna vājums ir individuālo mentālo modeļu un sociālajās grupās koplietoto zināšanu ignorēšana. NAP autori uzskata, ka indivīdiem trūkst prasmju pašiem atbilstīgi izvērtēt sevi un apkārtējo vidi, lai pieņemtu racionālu lēmumu. Indivīda autonomijas neatzīšana noved pie pretrunām valsts politikas definēšanā. Pirmkārt, cieša savstarpējā atkarība grupā ierobežo iespēju veidot personisko identitāti un rīkoties ārpus savas grupas. Vienotības un saliedētības kritēriji paredz pārāk lielu uzskatu un emocionālās pieredzes kopību, kavējot sadarbību ar citu grupu locekļiem, bez kā nav iespējams īstenot piedāvāto ekonomikas modeli un atzīt daudzveidības vērtību. Arī nesavtīgas palīdzības ideāls zaudē universālo morālo pamatojumu, jo šie kritēriji veicina atbalstu tikai savas grupas cilvēkiem. Otrkārt, sadarbība ir cieši saistīta ar intersubjektivitāti, aģentiem vērtējot citam cita zināšanas, turpretī NAP pazemina horizontālās un augšupvērstās komunikācijas lomu. Oficiālajām (valdības) zināšanām politikas dokuments piešķir īpašu statusu, lai gan tās ir maz noderīgas personiskajām zināšanām, jo daži panti nav loģiski saskaņoti, neatbilst socioloģijas un psiholoģijas zināšanu kritērijiem, neapliecina autora nodomu īstenot solīto un nav atvērti apstrīdēšanai.

Kopumā jāpiekrīt, ka sadarbība iespējotu vismaz dažu politikas un ekonomikas problēmjaūtājumu risināšanu. Bet Nacionālā attīstības plāna autori nepārliecina, ka pasivitātes cēloņi būtu meklējami indivīda psiholoģijā un labojami socializācijas procesā. Politikas veidotājiem un pētniekiem uzmanība jāpievērš indivīdu mentālajiem modeļiem un grupu koplietotajām zināšanām kā racionālām dabas un sociālās vides pieredzes reprezentācijām.

Raksts tapis ar Valsts pētījumu programmas INTERFRAME-LV finansiālo atbalstu.

VĒRES

- Archer, M. (2000) *Being Human*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Bayertz, K. (1999) Four uses of 'solidarity'. Bayertz, K. (ed.) *Solidarity*. Dordrecht : Kluwer, 3–28.
- Bela, B.; Zepa, B. (2012) *Identitātes, kopienas, diskursi*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Durkheim, E. (1973) *On Morality and Society*. Chicago : University of Chicago Press.
- Fowler, R.; Hodge, B.; Kress, G.; Trew, T. (1979) *Language and control*. Routledge & Kegan Paul.
- Giddens, A. (1984) *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge : Polity Press.
- Habermas, J. (1984) *The Theory of Communicative Action, 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston : Beacon Press.
- Habermas, J. (1991) *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*. Cambridge, Mass. : MIT Press.
- Hechter, M. (1987) *Principles of Group Solidarity*. Berkeley, Los Angeles : University of California Press.
- Hofstede, G.; Hofstede G. J.; Minkov, M. (2010) *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York : McGraw-Hill.
- Ījabs, I. (2015) Political participation. Rozenvalds, J. (ed.) *How democratic is Latvia?: Audit of democracy, 2005–2014*. Rīga : University of Latvia Advanced Social and Political Research Institute, 219–232.
- Karnīte, R. (2019) Konsīlija "Pilsoniskās atbildības vērtība un cena" slēdzienā uzrādīta virkne instrumentu un metožu, kā stiprināt pilsonisko atbildību. *Zinātnes Vēstnesis*, 6, 1, 3.
- Kļave, E. (2013) *Nacionālā identitāte un diskursi*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Kress, G.; Hodge, R. (1979) *Language as ideology*. Routledge.
- Kruk, S. (2011) Evicting the Speaking Subject: A Critique of the Latvian Concepts of Language. *Journal of Baltic Studies* 42, 4, 447–463.
- Kuckartz, U. (2014) *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice & Using Software*. London : Sage.
- Lāce, T.; Rungule, R. (2016) Ekonomiskās krīzes ietekme uz sabiedrību un krīzes mācības. Kruks, S. (red.) *Ekonomiskā krīze Latvijā: "veiksmes stāsta" pēcgārša*. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 97–124.
- Latviešu valodas gramatika* (2013) Rīga : LU Latviešu valodas institūts.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam* (2020) Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81_1.pdf (06.10.2020.).
- MacIntyre, A. (1981) *After Virtue*. Notre Dame : University of Notre Dame Press.
- Misāne, A. (2016) Anomija kā laikmeta un sabiedrības diagnoze. Kūle, M. (sast.) *Vērtības: Latvija un Eiropa*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 297–307.
- Muižnieks, N.; Rozenvalds, J. (2010) *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Nītiņa, D.; Iljinska, L.; Platonova, M. (2008) *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Rīga : RTU.
- Pārresoru koordinācijas centrs (2020) *Nacionālās attīstības padome atbalsta Nacionālo attīstības plānu 2021.–2027. gadam*. Pieejams: <https://www.pkc.gov.lv/lv/aktualit%C4%81tes/nacionalas-attistibas-padome-atbalsta-nacionalo-attistibas-planu-2021-2027-gadam/> (06.10.2020.).
- Paskov, M. (2015) Is solidarity less important and less functional in egalitarian contexts? *Acta Sociologica*, 59, 1, 3–18.
- Plaude, I. (2013) Lingvistiskā pragmatika. Veisbergs, A. (red.) *Latviešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 193–200.
- Rungule, R.; Senkāne, S. (2018) Values of Latvians Across Socio-Demographic Groups. Kruk, S. (ed.) *Pluralism Anxiety: Acting Socially in Latvia*. Rīga : Rīga Stradiņš University, 91–104.
- Scholz, S. (2012) *Political Solidarity*. University Park, PA : Pennsylvania State University Press.
- Sedlenieks, K. (2018) State to Love, State to Hate: Vernacular Concepts of State in Latvia. Kruk, S. (ed.) *Pluralism Anxiety: Acting Socially in Latvia*. Rīga : Rīga Stradiņš University, 153–170.
- Simon, B.; Klandermans, B. (2001) Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56, 319–331.

- Smith, C.; Sorrell, K. (2014) On Social Solidarity. Jeffries, V. (ed.) *The Palgrave Handbook of Altruism, Morality, and Social Solidarity*. New York : Palgrave MacMillan, 219–248.
- Snyder, M.; Omoto A. M. (2008) Volunteerism: Social issues perspectives and social policy implications. *Social Issues and Policy Review*, 2, 1–36.
- Stürmer, S.; Simon, B. (2005) Collective action: Towards a dual-pathway model. *European Review of Social Psychology*, 15, 59–99.
- Subašić, E.; Reynolds, K. J.; Turner, J. C. (2008) The Political Solidarity Model of Social Change: Dynamics of Self-Categorization in Intergroup Power Relations. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 4, 330–352.
- Šķilters, J.; Lasmane, S. (2010) *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Rīga : LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Tabuns, A. (2014) Nacionālās identitātes un pilsoniskuma transformācijas Latvijā. Tabuns, A. (ed.) *Latvijas iedzīvotāju identitātes un vienlīdzības vērtības*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds. 11–86.
- Taylor, C. (1989) *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Thome, H. (1999) Solidarity: theoretical Perspectives for empirical research. Bayertz, K. (ed.) *Solidarity*. Dordrecht : Kluwer, 101–132.
- Tönnies, F. (1957) *Community & Society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*. Transaction Publishers.
- Triandis, H. (1995) *Individualism and collectivism*. Boulder, CO : Westview Press.
- Van Dijk, T. (2014). *Discourse as Knowledge: A Sociocognitive Approach*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Walzer, M. (1983) *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*. New York : Basic Books.
- Zepa, B.; E. Kļave (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Zobena, A. (red.) (2018) *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.

LATVIJAS KLIMATA UN ENERĢĒTIKAS POLITIKAS MĒRĶI, RISINĀJUMI UN ANALĪZES METODES

Einārs Cilinskis ir Ekonomikas ministrijas vecākais eksperts, ekonomikas zinātnes maģistrs. Pētnieciskās intereses: klimata politika, politikas plānošana, modelēšana. Ilgstoša pieredze valsts pārvaldē, normatīvo aktu un politikas plānošanas dokumentu izstrādē, piedalījies iestāšanās sarunās ar Eiropas Savienību vides sektorā.

Gaidis Klāvs ir inženiertehnisko zinātņu doktors, vadošais pētnieks Fizikālās enerģētikas institūtā. Kopš 2000. gada vada Energosistēmu analīzes un optimizācijas laboratoriju. Galvenie zinātniskās darbības virzieni ir integrēta enerģētikas – vides sistēmas modelēšana, energoefektivitātes un atjaunojamo energoresursu politikas ietekmes novērtēšana, klimata ietekmes un gaisa piesārņojuma samazināšanas politikas izstrādāšana un ietekmes novērtēšana, siltumnīcefekta un gaisa piesārņojošo emisiju prognožu aprēķināšana, energoapgāde un enerģijas patēriņa prognozēšana.

Jānis Reķis ir enerģētikas eksperts, vairāk nekā 25 gadus darbojas enerģētikas jomā, ieguvis inženierzinātņu doktora zinātnisko grādu enerģētikas nozarē (2005). Fizikālās enerģētikas institūta pētnieks, vadījis enerģētikas nodaļu Latvijas Investīciju un attīstības aģentūrā un enerģētikas departamentu Būvniecības, enerģētikas un mājojku valsts aģentūrā. Papildinājis un pilnveidojis pieredzi Latvijas un ārvalstu partneru sadarbības projektos galvenokārt enerģētikas un vides sistēmas modelēšanā. Kopš 1995. gada attīsta modeli MARKAL-LV, ko izmanto enerģētikas emisiju prognozēšanā, kā arī klimata pārmaiņas mazinošās politikas un pasākumu ietekmes izvērtēšanā. Vairākkārt piedalījies citu valstu nacionālo ziņojumu izvērtēšanā ANO Vispārējā konvencijā par klimata pārmaiņām. Piedalījās Valsts prezidenta Enerģētikas drošības komisijā.

Raksturvārdi: enerģētikas un klimata politika, siltumnīcefekta gāzes, klimata neitralitāte, modelēšana, Eiropas Savienība, investīciju analīze.

Ievads

Klimata pārmaiņas uz Zemes ir notikušas pastāvīgi. Tās ir noteikuši dažādi faktori, jo

īpaši dažāda garuma dabiskie klimata cikli¹. Tomēr klimata pārmaiņas, kas notiek pēdējo apmēram simts gadu laikā, nosaka cilvēka ietekme, galvenokārt emisijas, kas rodas, sadedzinot fosilo kurināmo². Cilvēka radītās

¹ Climate Change Resource Center 2020.

² Adedeji et al. 2014.

klimate pārmaiņas rada bezprecedenta riskus civilizācijas nākotnes attīstībai, jo īpaši pastiprinot riskus cilvēka veselībai³. Mūsdienās ar starptautisko klimata politiku saprot darbības, kuru mērķis ir klimata pārmaiņu novēršana, samazinot siltumnīcefekta gāzu emisijas, lai ierobežotu globālās temperatūras pieaugumu būtiski zem 2 °C, salīdzinot ar pirmsindustriālo periodu, jeb lai pieaugums nebūtu lielāks par 1,5 °C, kā arī piemērošanos klimata pārmaiņām. Jo būtiskākas būs klimata pārmaiņas, jo vairāk resursu nāksies ieguldīt, lai tām piemērotos, tomēr piemērošanās būs nepieciešama jebkurā iespējamā nākotnes scenārijā, tāpēc būs vajadzīgas būtiskas investīcijas⁴.

Starptautisko klimata politiku līdz 2030. gadam pamatā nosaka Parīzes nolīgums⁵, kas pieņemts Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Vispārējās konvencijas par klimata pārmaiņām ietvaros. Parīzes nolīguma princips ir dalībvalstu vai to apvienību apņemšanās un pasākumi to izpildei siltumnīcefektu izraisošo gāzu (turpmāk – SEG) emisiju samazināšanai vai to emisiju pieauguma mazināšanai. CO₂ emisijas ir kumulatīvas, tās saglabājas atmosfērā ilgu laiku, tāpēc, lai sasniegtu Parīzes nolīguma mērķus, nepietiek emisijas tikai stabilizēt, tās ir jāsamazina ļoti būtiski. Parīzes vienošanās solījumu izpilde nenodrošina SEG emisiju samazināšanas trajektoriju, kas sasniegtu mazāk par 2 °C mērķi 2100. gadā, bet var pārsniegt 3 °C⁶, kas nozīmē papildu starptautisku vienošanos nepieciešamību.

ANO klimata konvencijas zinātniskās organizācijas – Starpvalstu klimata pārmaiņu paneļa – speciālajā ziņojumā par iespējam nepārsniegt⁷ 1,5 °C globālās temperatūras pieaugumu secināts, ka globālā sasilšana ar lielu varbūtību sasniegs 1,5 °C starp 2030. un 2052. gadu, saglabājoties līdzšinējām attīstības tendencēm. 1,5 °C scenārijā CO₂ emisijas jāsamazina 2030. gadā vidēji par 45% no 2010. gada līmeņa (40–60% dažādos scenārijos), sasniedzot klimata neitralitāti – stāvokli,

kad kopējās cilvēka radītās emisijas ir nulle, – ap 2050. gadu. Izstrādātie globālie scenāriji papildu emisiju samazināšanai paredz emisiju piesaisti jeb negatīvās emisijas – procesus un pasākumus, kas samazina siltumnīcefekta gāzes atmosfērā. Klimata neitralitātes mērķa sasniegšanai negatīvās emisijas jāsāk piemērot daudz ātrāk par 2050. gadu, ņemot vērā, ka atsevišķos saimnieciskās darbības sektoros, jo īpaši lauksaimniecībā, sasniegt emisiju līmeni tuvu nullei nebūs iespējams, tāpēc tās būs jākompensē ar piesaistēm. Būtiski negatīvas sekas videi un palielināti riski cilvēkiem būs jau pie 1,5 °C scenārija, pie 2 °C globālās temperatūras pieauguma riski vēl pieaug. Tomēr lielākā daļa negatīvo emisiju risinājumu nav pietiekami izstrādāti, vai arī to pielietošana globālos apmēros ir pārāk dārga. Taču emisiju piesaiste, īstenojot apmežošanu un mežu atjaunošanu, ir iespējama un jau tiek īstenota praksē, tāpat arī citi klimata problēmas dabiskie risinājumi, piem., purvu atjaunošana⁸. Nozīmīgāko SEG emisiju daļu rada enerģētika (ieskaitot iekšzemes transportu). Ņemot vērā, ka citās jomās, jo īpaši lauksaimniecībā, samazināt emisijas ir vēl sarežģītāk, bet negatīvo emisiju iespējas ir neskaidras, enerģētikas jomā nepieciešams visstraujāk virzīties uz bezizmešu modeli.

Globālo scenāriju modelēšanā aizvien lielāka nozīme ir nākotnes attīstības vīzijai – proti, kā veidosies globālā valstu sadarbība, kā mainīsies sabiedrības nevienlīdzība un citi sociālekonomiskie aspekti. Sociālekonomiskie scenāriji kļūst par neaizvietojamu starptautisko klimata modeļu sastāvdaļu. Taču, ja modeļos iekļauj sociālekonomiskos parametrus, tad rezultāti vairs neuzrāda ceļu uz Parīzes mērķu sasniegšanu, bet gan iezīmē 3–5 °C trajektorijas⁹. Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas pētījumā secināts, ka klimata mērķus iespējams sasniegt, vienīgi integrējot tos ar ekonomiskās attīstības mērķiem, ņemot vērā sociālos faktorus, tādā veidā sasniedzot iekļaujošu izaugsmi¹⁰.

2020. gadā būtisku ietekmi uz ekonomiku, SEG emisijām, citiem vides faktoriem atstāja

³ Butler 2018.

⁴ Tol 2019, 117.

⁵ UNFCCC 2015.

⁶ United Nations Environment Programme 2019.

⁷ IPCC 2017.

⁸ Griscom et al. 2017.

⁹ Yang et al. 2018.

¹⁰ OECD 2017.

koronavīrusa epidēmija¹¹. Daļa no epidēmijas laikā iegūtajiem paradumiem – attālinātas konferences, darbs no mājām – varētu kļūt par pastāvīgu praksi, kas ietekmēs arī SEG emisijas nākotnē. Izejai no ekonomiskās krīzes nepieciešama ekonomikas stimulācija, kas var būt investīcijas tieši klimata un enerģētikas risinājumos, tā sasniedzot gan ekonomikas atveseļošanās, gan klimata mērķus¹².

Eiropas Savienības (turpmāk – ES) klimata politika sāka veidoties pagājušā gadsimta 80. gados un pakāpeniski pilnveidojās. 2003. gadā tika pieņemta ES emisiju tirdzniecības sistēmas (turpmāk – ETS) direktīva, un ETS sistēma sāka darboties 2005. gadā. No 2007. līdz 2010. gadam tika pieņemta jau kompleksāka klimata un enerģētikas direktīvu pakete, pārskatot ETS direktīvu, pieņemot atjaunojamo energoresursu direktīvu, kā arī nosakot nacionālos klimata mērķus ne-ETS sektorā. ETS sistēma ir pakāpeniski attīstījusies, un tā ir atbilstoša ES īstermiņa klimata mērķiem, taču tā nenodrošina daudz ambiciozāko 2050. gada mērķu sasniegšanu.

Eiropas Komisija (turpmāk – EK) 2016. gadā publicēja ES dokumentu kopu *Tīra enerģija visiem Eiropas iedzīvotājiem*, kuru vēlāk apstiprināja ES dalībvalstis, lai veicinātu ES konkurētspēju, pārejot uz tīru enerģiju un efektīvu enerģijas izmantošanu, kā arī sasniegtu klimata mērķus līdz 2030. gadam un samazinātu ES SEG emisijas. ES ietvaros izveidotā enerģētikas savienība aptver piecas dimensijas – enerģētisko drošību, enerģijas tirgu, energoefektivitāti, dekarbonizāciju, kā arī pētniecību, inovācijas un konkurētspēju. Enerģētikas savienības pārvaldības mehānisms balstās uz prasībām ES dalībvalstu Integrēto nacionālo enerģētikas un klimata plānu (turpmāk – NEKP) izveidei, kā arī uzraudzības un ziņošanas nosacījumiem. ES klimata politika kļūst aizvien komplicētāka, aptverot aizvien vairāk savstarpēji saistītas jomas un regulējumus, turklāt šo mērķu ieviešana ir savstarpēji papildinoša. ES nākotnes virzību uz klimata neitralitāti nosaka EK dokuments *Eiropas*

zaļais kurss, kas paredz veselu virkni tālāku detalizētu dokumentu dažādās jomās¹³.

Latvijas līdzšinējā klimata politika agrāk nav bijusi konsekventa un arī nopietna valstsiska prioritāte¹⁴. Tomēr pēdējo gadu laikā situācija sāk mainīties – ES politikas attīstība ir nodrošinājusi arī daudz konkrētākas Latvijas enerģētikas un klimata politikas izstrādi. Latvijas *Nacionālajā enerģētikas un klimata plānā 2030*¹⁵ noteiktie vidēja termiņa mērķi ietver daudzus saistošus un indikatīvus rādītājus gan atjaunojamo energoresursu, gan energoefektivitātes, gan klimata jomā, bet valsts ilgtermiņa mērķi – klimata neitralitāti – nosaka Latvijas stratēģija klimatneitralitātes sasniegšanai līdz 2050. gadam¹⁶.

Klimata un enerģētikas modelēšanas metodes

Lēmumu pieņemšanai klimata un enerģētikas politikas jomā bieži izmanto modelēšanas rezultātus, kā arī dažādas citas metodes, piem., daudzkritēriju analīzi, un augšupejošus sabiedrības līdzdalības procesus¹⁷. Literatūras apskatā par klimata pakalpojumu sniedzējiem ES valstīs¹⁸ identificēta būtiska atšķirība starp Rietumeiropas valstīm un Austrumeiropas valstīm, kur šo klimata pakalpojumu sniedzēju ir ievērojami mazāk. Klimata pakalpojumus, kurus var veikt gan privātas, gan publiskas organizācijas, iedala šādi: datu iegūšana, apstrāde, modelēšana, datu apstrāde un analizēšana, publikāciju (vadlīniju, rokasgrāmatu u. tml.) izstrāde, apmācības.

Globālo procesu modelēšanā izmanto kompleksus modeļus, kas ietver ekonomisko un dabas procesu analīzi – integrētos novērtējuma modeļus¹⁹. Viena no integrēto modeļu kritikām pamatojas uz pārāk vienkāršotu ekonomisko sistēmu, kas tajos iebūvēta. Par integrēto modeļu izveidi Viljams Nordhaus saņēma 2018. gada Nobela prēmiju ekonomikā.

¹³ Eiropas Komisija 2019.

¹⁴ Cilinskis, Blumberga 2017.

¹⁵ NEKP 2020.

¹⁶ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2020.

¹⁷ Doukas, Nikas 2020.

¹⁸ Cortekar et al. 2020.

¹⁹ Wang et al. 2017.

Nemot vērā, ka ekonomiskās sistēmas modeļi ir atkarīgi no pieņēmumiem par pasaules attīstības virzieniem, pēdējā laika integrētajos novērtējumu modeļos ietver kopīgos ekonomiskās attīstības globālos scenārijus, kurus izmanto reģionālo enerģētikas sistēmu analīzei ar dažādiem modeļiem²⁰. Pašlaik visi minētie scenāriji uzrāda virzību uz globālās temperatūras pieaugumu gadsimta beigās vairāk par 3 °C.

Modelējot klimata ekonomiskās sistēmas valsts līmenī, nav nepieciešams modelēt klimata ietekmes, jo konkrētās valsts, īpaši mazas valsts, politika tās ietekmē minimāli, taču enerģētikas, ekonomikas un emisiju kopsakarības ir nepieciešams modelēt detalizēti. Principi zaļās ekonomikas modelēšanai ir apskatīti²¹. Enerģētikas sistēmas modeļi ir ļoti daudzveidīgi²², bet tos var iedalīt simulācijas jeb imitācijas un optimizācijas modeļos ar atšķirīgām priekšrocībām un trūkumiem²³. Optimizācijas modeļi atrod labāko alternatīvu (scenāriju) no visiem iespējamiem atrisinājumiem, ievērojot modelētāja sistēmai uzliktos ierobežojumus. Mainot kādu ierobežojumu, piem., kopējo atļauto emisiju daudzumu, vai palielinot vēja elektrostaciju obligāti uzstādāmo jaudu, rodas jautājums – kas notiek, kam modelis atrod visoptimālāko alternatīvu? Savukārt imitācijas modeļu gadījumā tiek apskatītas sistēmas procesu detaļas un posmi, ievērojot procesu īpašības, ierobežojumus, lai gūtu labāku izpratni par sistēmas darbību. Rezumējot – imitācijas modelis palīdz atrast labākās alternatīvas no imitēto scenāriju kopas, bet optimizācijas modelis imitē sistēmu, kad tā ir pilnībā optimizēta un atrod labāko alternatīvu. Abas pieejas nodrošina modelētājus un lēmumu pieņēmējus ar informāciju, kas notiek, ja konkrētā politika tiek ieviesta specifiskā laika posmā ar specifiskiem nosacījumiem. Simulācijas modeļi ietver aģentu modeļus²⁴ un sistēmdinamikas (SD) modeļus²⁵. SD modeļu priekšrocība ir atgriezenisko saišu ņemšana

vērā, iespēja modelī iekļaut subjektīvos elementus²⁶, ko sarežģītāk ņemt vērā ekonomiskā līdzsvara modeļos. Simulācijas modeļos ir grūtāk apskatīt visu enerģētikas sistēmu kopumā, balstoties uz enerģētikas bilanci, bet šādu pieeju prasa ES ziņošanas formāti. Vienā valstī bieži izmanto dažādas modelēšanas sistēmas, kas ļauj gan detalizētāk analizēt konkrētus procesus, gan arī salīdzināt rezultātus, piem., Lielbritānijā 2008.–2016. gadam izmantotas 22 modelēšanas pieejas²⁷.

ES ekonomikas klimata modelēšanas rīku kopums apskatīts²⁸, bet ES ilgtermiņa klimata enerģētikas mērķu sasniegšanas metodoloģija ar modelēšanas metodi izvērtēta²⁹, analizējot modeļu “melnās kastes” iespējamu atvēršanu sabiedrībai. Enerģētikas sistēmas modeļos pieaugoša nozīme ir elektrības, siltuma un transporta sistēmas integrācijai ar lielāku elektrības lomu gan apkurē, gan transportā, kā arī lielāku elektroenerģijas plūsmu mainību, pieaugot atjaunojamo energoresursu jaudai³⁰. Pastāv liels apjoms dažādu modelēšanas rīku enerģētikas politikas un dažādu atbalsta mehānismu analīzei, kuru pielietojuma izvēle atkarīga no analīzes mērķa un datu pieejamības, enerģētikas sistēmas modelēšanas tipi var tikt klasificēti pēc dažādiem kritērijiem³¹. Literatūras apskata³² autori analizējuši 75 dažādus enerģētikas modeļus, kas piemēroti sistēmām ar lielu mainīgas elektriskās jaudas īpatsvaru. Vēlams, lai modeļi nebūtu t. s. melnās kastes, kur nevar izsekot modelī notiekošam procesam, proti, lai to rezultāti būtu pārbaudāmi visos līmeņos, sākot ar izmantotajiem datiem, veiktajiem pieņēmumiem, rezultātu analīzi³³. Optimālā gadījumā izmanto atvērtā koda modeļus ar visu datu publisku pieejamību.

Klimata un enerģētikas jomā samērā plaši piemēro vispārējā līdzsvara modeļus³⁴. Termins “vispārējais līdzsvars” nozīmē, ka

²⁰ Chen et al. 2017.

²¹ UNEP 2014.

²² Subramanian et al. 2018.

²³ Lund et al. 2017.

²⁴ Lamperti et al. 2020.

²⁵ Papachristos 2019.

²⁶ Bolwig et al. 2019.

²⁷ Hall et al. 2016.

²⁸ Capros et al. 2014.

²⁹ Pleßmann, Blechinger 2017.

³⁰ Sharma, Balachandra 2019.

³¹ Laha, Chakraborty 2017.

³² Ringkjøb et al. 2018.

³³ Pfenninger et al. 2018.

³⁴ Babatunde et al. 2017.

modelī apskata tautsaimniecības sistēmu kopumā – piem., kā CO₂ nodokļu politika ietekmē ne tikai enerģētikas jomu, bet visas tautsaimniecības nozares. Vienlaikus visu tautsaimniecību kopumā nevar modelēt tik detalizēti kā atsevišķu nozari. Tāpēc turpmāk apskatīti daži no plašāk izmantotajiem modelēšanas rīkiem enerģētikas sistēmā, galvenokārt apskatot metodes, kas lietotas arī Latvijā.

TIMES modelis un tā iepriekšējā versija MARKAL, kurus izstrādājis Starptautiskā Enerģētikas aģentūra, ļauj aprēķināt enerģētikas sistēmas konfigurāciju ar zemākām izmaksām, ņemot vērā noteiktos ierobežojumus – emisiju samazinājumu, atjaunojamo energoresursu īpatsvaru, ļaujot noskaidrot, vai plānotais mērķis ir sasniedzams, ja ir, ar kādām izmaksām. TIMES/MARKAL tiek klasificēti kā daļēja līdzsvara augšupejoši optimizācijas modeļi³⁵. TIMES modelis izmantots plaši un dažādās valstīs, piem., analizējot Francijas biodeģvielas nozari³⁶, Šveices enerģētikas sistēmu³⁷, tai skaitā scenārijus vietējās biomasas plašākai izmantošanai enerģētikas sistēmā. Ar Lielbritānijas TIMES modeli analizētas māj-saimniecību apkures tehnoloģijas³⁸. Viens no modernākajiem TIMES modeļiem izstrādāts Dānijā³⁹, pieejama plaša informācija par tajā izmantotajām pieejām un datu formātiem.

EnergyPlan ir enerģētikas sistēmas modelis, kas ļauj analizēt sistēmu stundas grezumā un ir izmantots lielā skaitā dažādu publikāciju, jo īpaši viedo enerģijas sistēmu analīzei⁴⁰, ņemot vērā virzību uz 100% atjaunojamo energoresursu enerģijas sistēmām.

Modeļu datu savstarpēja savienošana vairāku modeļu sistēmā ir būtiska problēma. Biežāk izmanto netiešo savienošanu, kad savienoti ir ievaddati un rezultāti, parasti vairākās iterācijās. Citā darbā⁴¹ analizētas metodes un indikatori, kā savienot augšupejošu enerģijas sistēmas modeli ar lejupejošu vispārējā līdzsvara modeli. Zviedrijas modelēšanas

sistēma – nacionālā TIMES modeļa savienošana – apskatīta ar vispārējā līdzsvara modeli⁴².

Modelēšanas metožu pielietojums Latvijā

EnergyPlan modelis Latvijā izmantots vairākos Rīgas Tehniskās universitātes pētījumos, analizējot ilgtermiņa pāreju uz pilnībā vietējos energoresursos bāzētu enerģētikas sistēmu⁴³ un ilgtspējīgas transporta sistēmas analīzi⁴⁴.

MARKAL modelis izmantots Fizikālās enerģētikas institūta pētījumos⁴⁵. MARKAL modelis izmantots arī šajā darbā apskatītajās enerģētikas sistēmas attīstības prognozēs.

Ziemeļvalstu Ministru padomes finansētā Baltijas enerģētikas sistēmas ilgtermiņa attīstības pētījumā⁴⁶ (BENTE projekts) izmantoti modelēšanas rīki TIMES un *Balmorel*⁴⁷.

SD modelēšana Latvijā ir lietota vairākās publikācijās, piem., RTU zinātnieki ir izstrādājuši ne-ETS enerģētiskās sistēmas SD modeli⁴⁸, kas izmantots dažādu ekonomisko metožu analīzei pārejai uz atjaunojamiem energoresursiem⁴⁹, kā arī pārejai uz modernām siltuma sistēmām⁵⁰.

Latvijas enerģētikas un klimata politikas vidējā termiņa mērķi līdz 2030. gadam

Latvijas enerģētikas sektora attīstības scenāriju veidošanai un analīzei tika izmantots MARKAL modelis, ko enerģētikas un vides sistēmas pētījumos plaši lieto visā pasaulē. MARKAL-Latvija (Fizikālās enerģētikas institūts)⁵¹ ir optimizācijas modelis, kurā attēlota Latvijas enerģētikas nozares attīstība 50 gadu laika posmā nacionālā līmenī. Iegūtie

³⁵ Herbst et al. 2012.

³⁶ Hugues et al. 2016.

³⁷ Panos, Kannan 2016.

³⁸ Keppo et al. 2018.

³⁹ Balyk et al. 2019.

⁴⁰ Lund et al. 2017.

⁴¹ Andersen et al. 2019.

⁴² Krook-Riekkola et al. 2017.

⁴³ Porubova, Bazbauers 2010.

⁴⁴ Bazbauers, Cimdina 2011.

⁴⁵ Klavs, Rekis 2016; Klavs et al. 2015.

⁴⁶ Lindroos et al. 2018.

⁴⁷ Wiese et al. 2018.

⁴⁸ Blumberga et al. 2015.

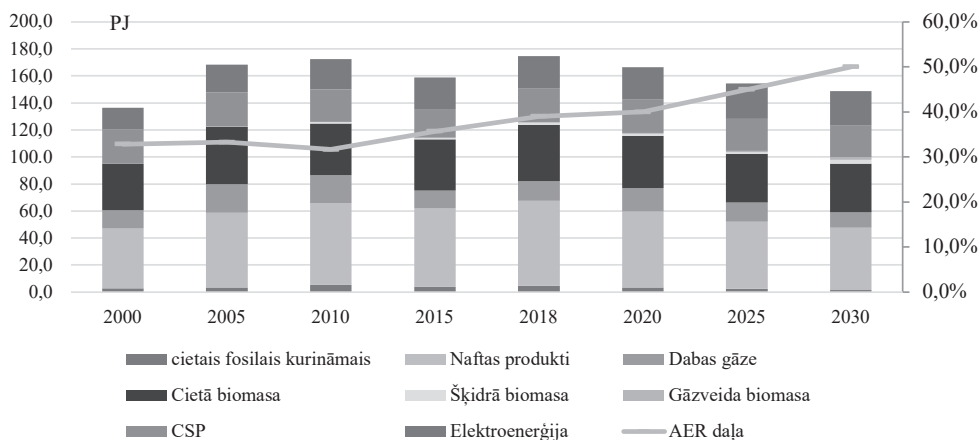
⁴⁹ Ziemele et al. 2017.

⁵⁰ Ziemele et al. 2016.

⁵¹ Klavs, Rekis 2016.

1. attēls. MARKAL-Latvija modelis

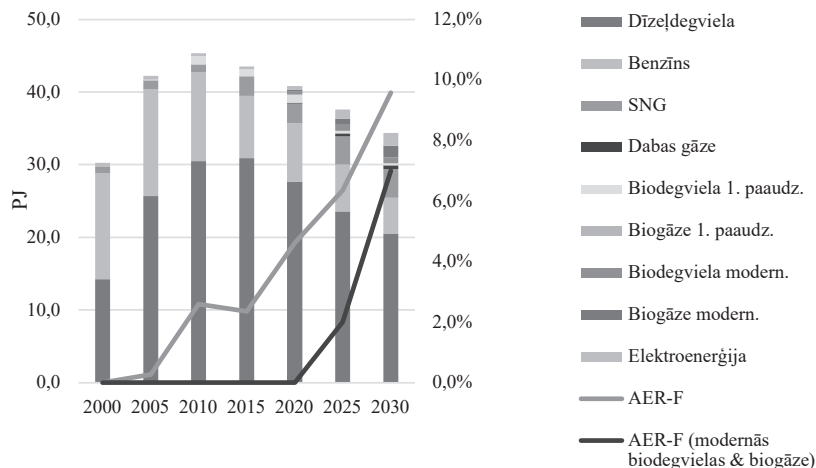
2. attēls. NEKP mērķa scenārija enerģijas gala patēriņš (PJ) un AER īpatsvars gala patēriņā (%) līdz 2018. gadam un prognoze līdz 2030. gadam sadalījumā pa enerģijas avotiem

rezultāti ir atkarīgi no ieejas parametriem un izmantotā modeļa algoritma modifikācijas. Modelī MARKAL-Latvija matemātiski ir aprakstīta visa Latvijas enerģijas sistēma – sākot ar enerģijas pieprasījumu (lietderīgās enerģijas patēriņi jeb enerģijas pakalpojumi), tad aprakstīti enerģijas gala patēriņa un pārveidošanas sektora posmi, un beidzot ar primārās enerģijas piegādi (vietējo resursu ieguve, imports un eksports) (1. attēls).

MARKAL modelēšanas enerģētikas-ekonomikas-vides mijiedarbības analīzei tika

aprēķināti divi scenāriji – bāzes scenārijs, kāda ir ietekme uz enerģētikas un klimata mērķiem gadījumā, ja tiek īstenoti tikai šobrīd esošie pasākumi, kā arī mērķa scenārijs, lai izmaksu un uzdevumu viedokļa efektīvā veidā sasniegtu visus atjaunīgo energoresursu, energoefektivitātes un emisiju samazinājuma mērķus, kuri detalizētāk uzskaitīti NEKP 1. un 13.–18. tabulā⁵². 2. attēlā attēloti NEKP rezultāti atjaunīgās enerģijas un energoefektivitātes

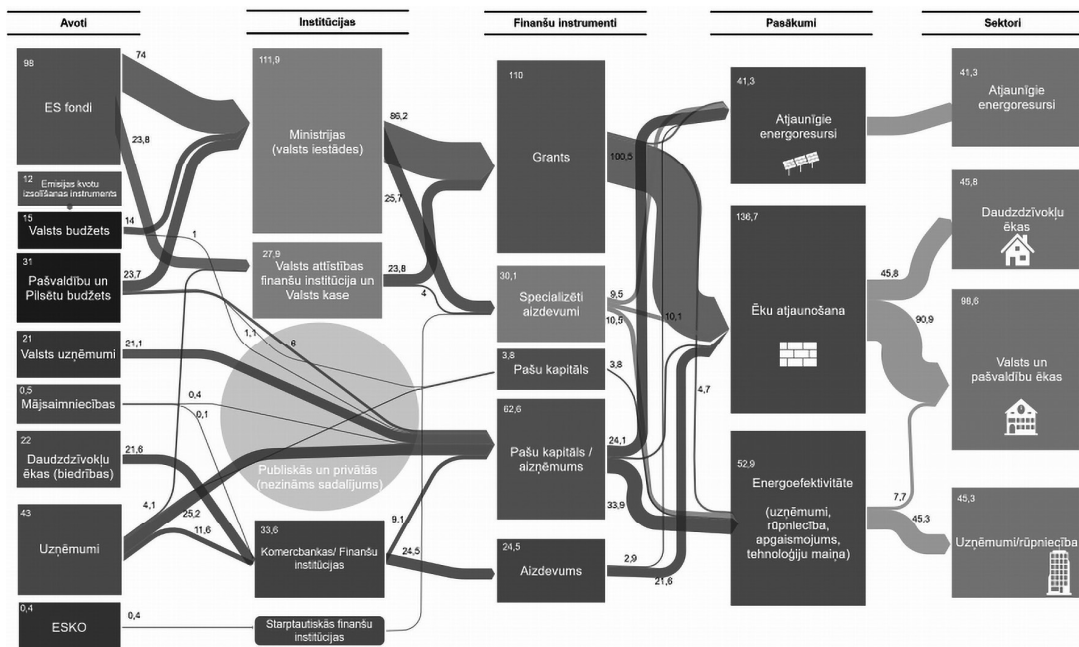
⁵² NEKP 2020.

3. attēls. NEKP mērķa scenārija enerģijas gala patēriņš transporta sektorā (PJ), AER īpatsvars gala patēriņā (%), moderno biodegvielu īpatsvars gala patēriņā (%) līdz 2018. gadam un prognoze līdz 2030. gadam sadalījumā pa enerģijas avotiem

Tabula. Nozīmīgākie pasākumi NEKP mērķa scenārijā un to ietekme uz NEKP sasniedzamajiem mērķiem

Plānotais pasākums	Rādītājs	Rādītāja vērtība	SEG emisiju ietaupījums, kt CO ₂ ekv.	Ietekme uz ne-ETS mērķa izpildi, %	Plānotais ieguldījums energoefektivitātes obligātā mērķa sasniegšanai, %	Plānotais ieguldījums indikatīva devuma (primārās enerģijas mērķa) sasniegšanai, %
Energoefektivitātes paaugstināšana dzīvojamās ēkās	milj. m ²	4,06	51,4	1,5	9,1	16
Energoefektivitātes paaugstināšana valsts un pašvaldības ēkās	milj. m ²	0,8	12,8	0,5	2	3,5
Enerģijas efektivitātes pasākumi rūpniecībā	PJ	4,8	82,5	3,5	35	30
Elektrotransportlīdzekļu skaita palielināšana	skaitis	18 000	295	24,0	13,6	34
Dzelzceļa elektrifikācija	km	314	103	8,4	9,3	12
AER (vējš un saule) izmantošana elektroenerģijas ražošanā	MW	Vējš 965 Saule 20	197	3,6		
AER izmantošana centralizētajā siltumapgādē			148	2,6		
AER izmantošana rūpniecībā			89	3,6		
Moderno biodegvielu un biogāzes izmantošana autotransportā	PJ	2,7	197,1	15,9		

4. attēls. Investīcijas enerģoefektivitātes un atjaunīgo enerģoresursu projektos Latvijā 2018. gadā

jomā, bet 3. attēlā atjaunīgās enerģijas transporta sektorā. Kā redzams 2. attēlā, neskatoties uz prognozēto tautsaimniecības attīstību līdz 2030. gadam visos sektoros, pateicoties plānotai enerģijas efektivitātes politikai, enerģijas galapatēriņš līdz 2030. gadam pat samazinās.

No 3. attēla redzams, ka vislielākā ietekme uz transporta mērķa sasniegšanu ir bagātinātai biogāzei jeb biometānam un elektromobilitātes pieaugumam. Taču tas ir 2018. gada redzējums par tehnoloģiju attīstību, tāpēc nepieciešams modeli pastāvīgi pilnveidot un rezultātu precizitāti uzlabot. NEKP pieejami detalizētāki MARKAL modeļa rezultāti gan bāzes, gan mērķa scenārijiem. NEKP ieviešanai nepieciešamas būtiskas investīcijas (tabula).

Analizējot 2018. gada investīciju plūsmu atjaunīgās enerģijas un energoefektivitātes projektos, ziņojuma⁵³ autori secina, ka tā būtiski atpaliek no investīciju plūsmas, kas nepieciešama NEKP 2030 mērķu sasniegšanā (4. attēls). Autori izmanto vairākās valstīs – Francijā, Vācijā, Polijā – aprobētu metodoloģiju⁵⁴. Ziņojumā nav apskatīts transporta

sektors un lauksaimniecība, kuru analīze varētu norādīt uz vēl plašāku investīciju resursu trūkumu. Reizēm nav tik vienkārši nošķirt, vai un cik lielā mērā investīcija ir uzskatāma par atjaunīgo enerģoresursu vai energoefektivitātes investīciju, jo tai ir vairāki mērķi, taču ir skaidrs, ka nepieciešams būtiski palielināt gan publisko, gan privāto investīciju apjomu, kas nebūt nav vienkāršs uzdevums.

Latvijas mērķis – klimata neitralitāte 2050. gadā

Pagaidām nav daudz pētījumu un scenāriju, kas modelētu Latvijas klimata neitralitāti. Enerģētikas sektorā bezemisiju sistēmu jau 2010. gadā apskata Rīgas Tehniskās universitātes zinātnieki⁵⁵.

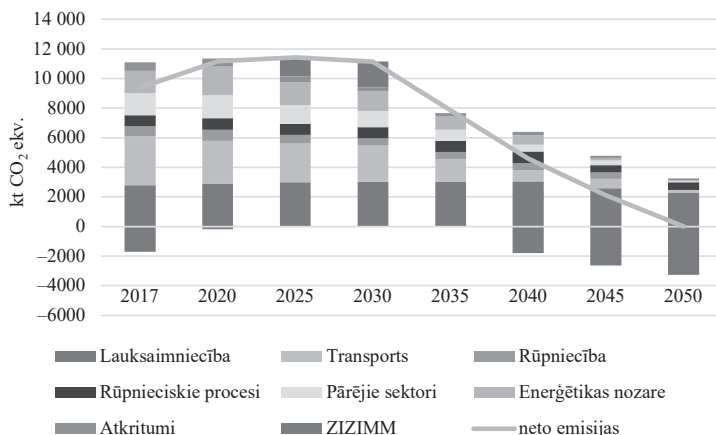
Marks Z. Jakobsons⁵⁶ izstrādājis pētījumu, kurā modelējis pilnīgu pāreju uz atjaunojamiem enerģoresursiem (neizmantojot biomasu enerģētikas vajadzībām) 139 valstu enerģētikas sistēmās. Latvijas gadījumā pētījums paredz, ka enerģijas patēriņš samazināsies par 40%,

⁵³ Kamenders et al. 2019.

⁵⁴ Hainaut, Cochran 2018.

⁵⁵ Porubova, Bazbauers 2010.

⁵⁶ Jacobson et al. 2018.

5. attēls. Kopējo SEG emisiju (kt CO₂ ekv.) modelētā trajektorija līdz 2050. gadam klimatneitralitātes sasniegšanai Latvijā. Zemes izmantošanas, zemes izmantošanas maiņas un mežsaimniecības (ZIZIMM) jomas emisiju piesaiste 2050. gadā kompensē palikušās emisijas citos sektoros, jo īpaši lauksaimniecības emisijas

enerģiju ražos 35,9% sauszemes vēja stacijas, 29,9% jūras vēja stacijas, 14% hidroelektrostacijas, 9% lielās saules elektrostacijas, 7% iedzīvotājiem piederošas saules enerģijas iekārtas, 4,2% publiskās un komerciālās ēkās uzstādītas saules enerģijas iekārtas. Autors arī aprēķinājis, ka elektroenerģijas izmaksas šādā sistēmā būs lētākas, nekā izmantojot pašreizējos enerģētikas resursus, papildus radīsies ievērojams daudzums darba vietu. M. Z. Jakobsona pētījumā gan nekas nav teikts par elektroenerģijas akumulācijas iekārtām, lai šāda enerģētikas sistēma spētu izlīdzināt mainīgās saules un vēja elektroenerģijas slodzes.

Ar MARKAL-Latvija modeli izstrādātajam klimatneitralitātes scenārijam (5. attēls) optimālā noteiktā trajektorija paredz pakāpenisku emisiju samazināšanu visā laika posmā no 2020. gada līdz 2050. gadam. Pēc 2030. gada vidējais SEG emisiju samazināšanas temps mazliet pat pieaug. Kā redzams 5. attēlā, tad pēc 2040. gada ir jāīsteno vēra ņemami pasākumi, lai nodrošinātu klimatneitralitātes scenārija sasniegšanas optimālu trajektoriju. Šie pasākumi ir saistīti ar būtiskām enerģētikas infrastruktūras izmaiņām. SEG emisijas enerģētikas sektorā ir samazinātas gandrīz līdz nullei, un tās ir par 98% mazākas nekā 1990. gadā. Šādu SEG emisiju samazināšanas augsto rezultātu nosaka tas, ka tiek

pieņemts, ka pārējos sektoros (rūpnieciskie procesi, lauksaimniecība un atkritumu apsaimniekošana) SEG emisiju samazināšanas potenciāls līdz 2050. gadam ir pilnībā izmantots.

Lai potenciālās trajektorijas klimatneitralitātes sasniegšanai varētu pārveidot reālā politikā, kas ņem vērā visus valsts politiskos mērķus, līdzsvarotu vides mērķus ar ekonomisko attīstību un sociālās politikas mērķiem, nepieciešams būtiski pilnveidot analītiskos rīkus un ieguldīt lielākus resursus izpētē.

Diskusija un secinājumi

Lai politikas veidotāji spētu analizēt alternatīvus risinājumus un pieņemt optimālus lēmumus, Latvijas nākotnes modelēšanas sistēmai nepieciešams gan vidējā termiņā līdz 2030. gadam, gan ilgtermiņā nodrošināt šādas funkcijas: 1) īstenot pastāvīgu un nepārtrauktu sistēmas pilnveidošanu, nodrošināt datu atbilstību NEKP un citiem ES ziņošanas formātiem; 2) nodrošināt analītiskos datus ilgtermiņa klimata un enerģētikas politikas mērķu un pasākumu novērtēšanai, ar ko sasniegt attiecīgos mērķus; 3) nodrošināt valsts enerģētikas politikas mērķu un to īstenošanas pasākumu priekšlikumu plānotās un faktiskās ietekmes novērtējumu, tai skaitā novērtējot ietekmi uz budžetu, tautsaimniecību nozaru

skatījumā, ietekmi uz vidi un enerģijas patēriņiem; 4) nodrošināt valsts enerģētikas politikas īstenošanas rezultātu monitoringa sistēmas izstrādi atbilstoši Latvijas un ES nosacījumiem; 5) nodrošināt datus un analītisko informāciju teritoriālā griezumā, kas ļautu pašvaldībām noteikt un īstenot savus enerģētikas un klimata mērķus. Ļoti būtisks nosacījums ir, lai modelēšanas sistēma ir pastāvīga un pēc iespējas brīvpieejas sistēma visos līmeņos. Vēlams, lai ar modelēšanas jautājumiem pastāvīgi nodarbotos vairākas zinātniskas institūcijas, kas ļautu salīdzināt pieejas un rezultātus, bet atbilstoša analīzes kapacitāte jānodrošina arī publiskās pārvaldes institūcijās. Ņemot vērā globāli pieejamo modelēšanas rīku dažādību, ja iespējams un citas metodes nav acīmredzami labākas, priekšroka jādod metodēm un rīkiem, kas jau iepriekš izmantoti Latvijas pētījumos. Modelēšanas un zinātniskās analīzes sistēmai būtu jāparedz:

- 1) TIMES-LV modelis, kas izstrādāts, balstoties uz iepriekš gūto pieredzi, un atbilst starptautiskiem standartiem (spēj nodrošināt informāciju starptautiskai ziņošanai, politiku izstrādēm utt.). Pats modelis nav brīvi pieejams, tomēr tā demonstrācijas versiju var iegūt bez maksas, kas profesionālam interesentam nodrošina iespēju pārbaudīt un arī modificēt rezultātus, ja ievades un izvades dati ir pieejami;
- 2) vispārējā līdzsvara modelis, kas ļauj analizēt klimata enerģētikas politikas ietekmi uz tautsaimniecību un sociālo politiku, jo īpaši uz nabadzību, tai skaitā enerģētisko nabadzību un nevienlīdzību. Modelis pēc analogijas ar citu valstu, piem., Dānijas un Zviedrijas, pieredzi ir netieši savienots ar TIMES modeli;

- 3) pastāvīgas investīciju plūsmas, vajadzību un avotu, kā arī tās nākotnes projekciju analīze visos tautsaimniecības sektoros;
- 4) citu modelēšanas rīku, piem., *EnergyPlan*, SD un aģentu modeļu izmantošana, lai detalizētāk analizētu specifiskus procesus. Rezultātu, kas iegūti ar optimizācijas un simulācijas modeļiem, salīdzinošā analīze;
- 5) vienkāršoti tiešsaistes rīki, kas ļauj sabiedrībai analizēt procesus, līdzīgi kā tas globālā mērogā ir iespējams ar interaktīvo klimata modeli *En-Roads*⁵⁷;
- 6) jaunu metožu izvērtēšana un iespējama ieviešana – ietverot modelēšanas sistēmā lielo datu analīzi⁵⁸, mākslīgo intelektu⁵⁹ un mašīnu dziļo mācīšanos⁶⁰, kur pētījumu koordināciju varētu īstenot NEKP plānotā analītiskā enerģētikas un klimata ekspertu darba grupa, kā arī atvērta un starpsektorāla ilgtspējīgas mobilitātes apakšpadome, kura īstenotu sadarbību ar sabiedriskām organizācijām.

Modelētājiem un analītiķiem jāņem vērā enerģētikas–klimata sistēmas daudzlīmeņu un kompleksais raksturs, nepieciešamība analizēt gan augšupejošus, gan lejupejošus procesus, kā arī cilvēka uztveres ietekme uz prioritātēm un rīcību, kas ne vienmēr būs racionāla.

Raksta pamatā ir uzstāšanās akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotā atklātā sabiedriskā diskusijā *Vai Latvija var novērst klimata pārmaiņas?* 2019. gada 17. oktobrī LU Akadēmiskajā bibliotēkā.

⁵⁷ Climate Interactive 2020.

⁵⁸ Bataille et al. 2019.

⁵⁹ Wei et al. 2019.

⁶⁰ Son, Kim 2020.

VĒRES

Adedeji, O. et al. (2014) Global Climate Change. *Journal of Geoscience and Environment Protection*, 2, 114–122.

Andersen, K. S. et al. (2019) Bridging the gap using energy services: Demonstrating a novel framework for soft linking top-down and bottom-up models. *Energy*, 169, 277–293.

Babatunde, K. A.; Begum, R. A.; Said F. F. (2017) Application of computable general equilibrium (CGE) to climate change mitigation policy: A systematic review. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 78, 61–71.

Balyk, O. et al. (2019) TIMES-DK: Technology-rich multi-sectoral optimisation model of the Danish energy system. *Energy Strategy Reviews*, 23, 13–22.

- Bataille, F. G. N. et al. (2019) Prospects for energy economy modelling with big data: Hype, eliminating blind spots, or revolutionising the state of the art? *Applied Energy*, 239, 991–1002.
- Bazbauers, G.; Cimdirina, G. (2011) The Role of the Latvian District Heating System in the Development of Sustainable Energy Supply. *Environmental and Climate Technologies*, 7, 27–31.
- Blumberga, A. et al. (2015) Achieving sustainability in non-ETS sectors using system dynamics modelling practice. *Chemical Engineering Transactions*, 45, 871–876.
- Bolwig, S. et al. (2019) Review of modelling energy transitions pathways with application to energy system flexibility. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 101, 440–452.
- Butler, C. D. (2018) Climate change, health and existential risks to civilization: A comprehensive review (1989–2013). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15, 2266.
- Capros, P. et al. (2014) Description of models and scenarios used to assess European decarbonisation pathways. *Energy Strategy Reviews*, 2, 3–4, 220–230.
- Chen, W. et al. (2017) Shared social-economic pathways (SSPs) modeling: Application of global multi-region energy system model. *Energy Procedia*, 142, 2467–2472.
- Cilinskis, E.; Blumberga, D. (2017) Latvijas klimata politika un valsts attīstības plānošanas sistēma. *Akadēmiskā Dzīve*, 53, 139–148.
- Climate Change Resource Center (2020) Natural Climate Cycles. Pieejams: <https://www.fs.usda.gov/ccrc/climate-basics/climate-primer/natural-climate-cycles> (17.08.2020.).
- Climate Interactive (2020) *En-ROADS Guide Documentation*. Pieejams: <https://docs.climateinteractive.org/projects/en-roads/en/latest/> (17.08.2020.).
- Cortekar, J.; Themessl, M.; Lamich K. (2020) Systematic analysis of EU-based climate service providers. *Climate Services*, 17, 100125.
- Doukas, H. A.; Nikas, A. (2020) Decision support models in climate policy. *European Journal of Operational Research*, 280, 1, 1–24.
- Eiropas Komisija (2019) *Eiropas zaļais kurss*. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640> (17.08.2020.).
- Griscom, B. W. et al. (2017) Natural climate solutions. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 114, 44, 11645–11650.
- Hainaut, H.; Cochran, I. (2018) The Landscape of domestic climate investment and finance flows: Methodological lessons from five years of application in France. *International Economics*, 155, 69–83.
- Hainaut, H.; Ledez, M.; Parrier, Q.; Leguet, B.; Geoffron, P. (2020) *Investing in Climate can Help France Drive its Economic Recovery*. Paris : I4CE. Pieejams: <https://www.i4ce.org/wp-core/wp-content/uploads/2020/04/I4CE-Investing-in-climate-economic-recovery.pdf> (17.08.2020.).
- Hall, L. M. H.; Buckley, A. R. (2016) A review of energy systems models in the UK: Prevalent usage and categorisation. *Applied Energy*, 169, 607–628.
- Herbst, A.; Toro, F.; Reitze, F.; Jochem, E. (2012) Introduction to Energy Systems Modelling. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 148 (2), 111–135.
- Hugues, P.; Assoumou, E.; Maizi, N. (2016) Assessing GHG mitigation and associated cost of French biofuel sector: Insights from a TIMES model. *Energy*, 113, 288–300.
- IPCC (2017) *IPCC special report on the impacts of global warming of 1.5 °C*. Pieejams: <https://www.ipcc.ch/sr15/> (17.08.2020.).
- Jacobson, M. Z. et al. (2018) Matching demand with supply at low cost in 139 countries among 20 world regions with 100% intermittent wind, water, and sunlight (WWS) for all purposes. *Renewable Energy*, 123, 236–248.
- Kamenders, A.; Rochas, C.; Novikova, A. (2019) *Investīcijas energoefektivitātes un atjaunīgo energoresursu projekts Latvijā*. Rīga : Rīga Technical University. Pieejams: <https://www.ikem.de/wp-content/uploads/2020/03/Kamenders-et-al.-2019.-Energy-and-Climate-Investment-Map-for-Latvia-2018.-Full-Report.-Latvian.pdf> (17.08.2020.).
- Keppo, P. H.; Li, I.; Strachan, N. (2018) Incorporating homeowners' preferences of heating technologies in the UK TIMES model. *Energy*, 148, 716–727.
- Klavs, G.; Kudrenickis, I.; Reķis, J. (2015) Development of Latvia Greenhouse Gas reduction Policy: Modelling and analyses. *15th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM*, 921–932.
- Klavs, G.; Reķis, J. (2016) Introduction of Energy and Climate Mitigation Policy Issues in Energy – Environment Model of Latvia. *Latvian Journal of Physics and Technical Sciences*, 53, 6, 12–20.
- Krook-Riekkola, A.; Berg, C.; Ahlgren, E. O.; Patrik, S. (2017) Challenges in top-down and bottom-up soft-linking : Lessons from linking a Swedish energy system model with a CGE model. *Energy*, 141, 803–817.
- Laha, P.; Chakraborty, B. (2017) Energy model – A tool for preventing energy dysfunction. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 73, 95–114.

- Lamperti, F. et al. (2020) Climate change and green transitions in an agent-based integrated assessment model. *Technological Forecasting and Social Change*, 153, 119806.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2020) *Latvijas stratēģija klimatneitralitātes sasniegšanai līdz 2050. gadam*. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40462398> (17.08.2020.).
- Lindroos, T. J.; Lehtilä, A.; Koljonen, T.; Kofoed-Wiuff, A. (2018) *Baltic Energy Technology Scenarios 2018*. Pieejams: <https://www.nordicenergy.org/publications/baltic-energy-technology-scenarios-2018/> (17.08.2020.).
- Lund, H. et al. (2017) Simulation versus optimisation: Theoretical positions in energy system modelling. *Energies*, 10, 7, 1–17.
- Lund, H.; Østergaard, P. A.; Connolly, D.; Mathiesen, B. V. (2017) Smart energy and smart energy systems. *Energy*, 137, 556–565.
- NEKP (2020) *Par Latvijas Nacionālo enerģētikas un klimata plānu 2021.–2030. gadam*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/312423-par-latvijas-nacionalo-energetikas-un-klimata-planu-2021-2030-gadam> (17.08.2020.).
- Nicola, M. et al. (2020) *The Socio-Economic Implications of the Coronavirus and COVID-19 Pandemic: A Review*. IJS Publishing Group.
- OECD (2017) *Investing in Climate, Investing in Growth*. Paris : OECD Publishing.
- Panos, E.; Kannan, R. (2016) The role of domestic biomass in electricity, heat and grid balancing markets in Switzerland. *Energy*, 112, 1120–1138.
- Papachristos, G. (2019) System dynamics modelling and simulation for sociotechnical transitions research. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 31, 248–261.
- Pfenninger, S. et al. (2018) Opening the black box of energy modelling: Strategies and lessons learned. *Energy Strategy Reviews*, 19, 63–71.
- Pleßmann, G.; Blechinger, P. (2017) How to meet EU GHG emission reduction targets?: A model based decarbonization pathway for Europe's electricity supply system until 2050. *Energy Strategy Reviews*, 15, 19–32.
- Porubova, J.; Bazbauers, G. (2010) Analysis of Long-Term Plan for Energy Supply System for Latvia that is 100% Based on the Use of Local Energy Resources. *Environmental and Climate Technologies*, 4, 1, 82–90.
- Ringkjøb, H.-K.; Haugan, P. M.; Solbrenke, I. M. (2018) A review of modelling tools for energy and electricity systems with large shares of variable renewables. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 96, 440–459.
- Sharma, T., Balachandra, P. (2019) Model based approach for planning dynamic integration of renewable energy in a transitioning electricity system. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 105, 642–659.
- Son, H.; Kim, C. (2020) A Deep Learning Approach to Forecasting Monthly Demand for Residential-Sector Electricity. *Sustainability*, 12, 8, 3103.
- Subramanian, A. S. R.; Gundersen, T.; Adams, T. A. (2018) Modeling and simulation of energy systems: A review. *Processes*, 6, 238.
- Tol, R. S. J. (2019) *Climate Economics: Economic Analysis of Climate, Climate Change and Climate Policy*. Edward Elgar.
- UNEP (2014) *Using Models for Green Economy Policymaking*. Pieejams: https://www.un-page.org/files/public/content-page/unep_models_ge_for_web.pdf (17.08.2020.).
- UNFCCC (2015) *Paris Agreement*. Pieejams: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> (17.08.2020.).
- United Nations Environment Programme (2019) *Emissions gap report 2019*. Pieejams: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30797/EGR2019.pdf> (17.08.2020.).
- Wang, Z.; Wu, J.; Liu, C.; Gu, G. (2017) *Integrated Assessment Models of Climate Change Economics*. Springer.
- Wei, N.; Li, C.; Peng, X.; Zeng, F.; Lu, X. (2019) Conventional models and artificial intelligence-based models for energy consumption forecasting: A review. *Journal of Petroleum Science and Engineering*, 181, 106187.
- Wiese, F. et al. (2018) Balmorel open source energy system model. *Energy Strategy Reviews*, 20, 26–34.
- Yang, P. et al. (2018) Social cost of carbon under shared socioeconomic pathways. *Global Environmental Change*, 53, 225–232.
- Ziemele, J. et al. (2016) System dynamics model analysis of pathway to 4th generation district heating in Latvia. *Energy*, 110, 85–94.
- Ziemele, J. et al. (2017) Impact of economical mechanisms on CO₂ emissions from non-ETS district heating in Latvia using system dynamic approach. *International Journal of Energy and Environmental Engineering*, 9, 111–121.

PATIESĪBAS LOMA POSTPATIESĪBAS APSTĀKĻOS

Vents Sīlis ieguvis *Dr. sc. soc.* zinātnisko grādu Rīgas Stradiņa universitātē (RSU) un *Mg. phil.* akadēmisko grādu Latvijas Universitātē (LU). Pašlaik ir RSU Humanitāro zinātņu katedras asociētais profesors. Ir krājumu *Filosofiskā antropoloģija I* (2015) un *Filosofiskā antropoloģija II* (2018) redaktors un autors. Raksta publicistiku un pašreiz intensīvi pēta dzimumlomas, it īpaši vīrišķības, dimensijas mūsdienu Latvijā, un ir vīru grupu kustības veicinātājs.

Raksturvārdi: ziņas, postpatiesība, gvelšana, zinātnes noliegums, mediji, populisms, totalitārisms.

Ievads

Termins “postpatiesība” (*post-truth*) ir guvis popularitāti saistībā ar būtiskām izmaiņām informācijas apmaiņas un izvērtēšanas paradumos. Šīs izmaiņas daļēji radījis uzticības zudums tradicionālajiem ziņu avotiem un arvien pieaugošā sociālo mediju popularitāte, kur informācijas avota subjektīvajai gaumei, attieksmei un vērtējumam atvēlēta centrālā loma.

Šajā rakstā tiks aplūkota postpatiesība saattiecinājumā ar nošķirumu starp patiesību un nepatiesību un aplūkots gvelšanas (*bullshit*) fenomens, kam kā sociālam priekšnesumam piemīt daiļās mākslas iezīmes. Tiks aplūkotas arī attiecības starp patiesību kā zinātniskās metodes un kritiskās domāšanas rezultātu un postpatiesību un patiesības nolieguma formu, kas tiecas panākt situāciju, kurā eksperta viedoklis nav ne ar ko labāks par nespeciālista viedokli, piešķirot līdzvērtīgu statusu pārbaudītiem faktiem un dezinformācijai (“alternatīvajiem faktiem”). Pēc tam tiks aplūkots postpatiesības, proti, propagandas un

dezinformācijas, iespaids uz politiku informācijas tehnoloģiju laikmetā. Nobeigumā tiks izdarīti secinājumi par to, kāda ir patiesības nozīme postpatiesības apstākļos. Cik pamatots ir apgalvojums “patiesība ir mirusi”? Un kādu iespaidu tas atstāj uz demokrātiju, sabiedrību un medijiem.

Alternatīva nošķirumam starp patiesību un nepatiesību

Oksfordas vārdnīcā atrodama termina “postpatiesība” definīcija skan šādi: “Postpatiesība attiecas uz apstākļiem, kuros sabiedrības viedokļa veidošanā objektīvi fakti ir mazāk ietekmīgi nekā vērsšanās pie emocijām un personīgiem uzskatiem.”¹ Šī definīcija patiesībā apraksta nevis to, kas ir postpatiesība, bet gan sabiedrības viedokļa veidošanas mehānismu, kur būtiskāks ir informācijas iespaids uz auditoriju, nevis tās patiesums, proti, atbilstība faktiem. Bet vai šāda atsevišķa termina ieviešana nav lieka, proti, vai postpatiesība nav vienkārši meli?

¹ Pieejams: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> (18.07.2020.).

Nē, jo postpatiesība atrodas specifiskās attiecībās gan ar patiesību, gan ar nepatiesību. Jēdzienu “patiesība” un “nepatiesība” nozīme ir balstīta binārā pretnostatījumā, kur viena puse ir otras noliegums, – tas, kas ir empīriski pārbaudīts vai kritiski izanalizēts un atzīts par patiesu, nevar būt nepatiess, un otrādi. Savā izklāstā vēlos parādīt, ka postpatiesība atrodas ārpus šī vienkāršā pretnostatījuma un tieši tas padara tās noteikšanu tik sarežģītu – tā var būt vienlaikus gan daļēji patiesa, gan daļēji nepatiesa, tāpat tās sastāvā var būt iekļauti arī izteikumi, attieksmes un emocijas, kuru patiesums vispār nav nosakāms.

Lai to saprastu, Lī Makintairs piedāvā aplūkot vairākus nepatiesības veidus:

1. *Godīga kļūda* – kaut arī informācija ir nepatiesa, pats informācijas izplatītājs ir pārliecināts par tās patiesumu, un viņa mērķis nebūt nav maldināt auditoriju. Līdz ar to tā nav postpatiesība.
2. *Meli* – (1) *apzināta nepatiesas, safabri-cētas informācijas izplatīšana*, (2) *apzi-nāti sagrozītas, nepilnīgas informācijas izplatīšana*. Visizplatītākā melu forma ir daļējs noklusējums, lai nepublicētu tieši tos informācijas fragmentus, kas nepieciešami, lai auditorija spētu adekvāti interpretēt visu pārējo patieso informā-ciju. Šajā gadījumā izplatītājs ar nolūku maldina auditoriju, skaidri apzinādams, kas tieši ir jānoklusē, lai izdotos maldināt, sakot patiesību. Šajā gadījumā informā-cijas izplatītājam joprojām ir būtiski atšķirt patiesību no nepatiesības, pat ja tas tiek darīts ar nolūku maldināt, tātad tā nav postpatiesība.
3. *Apzināta nezināšana* – runātājs nezina, “vai kaut kas ir patiess vai nav, bet tomēr apgalvo to, nemēģinot veltīt laiku tam, lai noskaidrotu, vai šī informācija ir patiesa. Šajā gadījumā mēs varam vainot cilvēku slinkumā, jo, ja fakti ir viegli pieejami, tad cilvēks, kurš apgalvo nepatiesību, ir atbildīgs par savu nezināšanu”². Šķiet, ka šeit arī slēpjas galvenais postpatiesī-bu raksturojošais elements: cilvēks ir *tīši vienaldzīgs* pret patiesību, atzīstot kaut ko par patiesu bez pārbaudes un kritiskas

analīzes. Nav nozīmes, vai teiktais ir patiess vai nav, – tas nekādi neietekmē runātāja pārliecību.

Rodas jautājums: vai tad nav drošāk savu viedokli balstīt uz pārbaudītu informāciju? Ja jau faktus nav grūti pārbaudīt, it īpaši informācijas tehnoloģiju laikmetā, tad kādēļ postpatiesības izplatītājs nav ieinteresēts to darīt? Viņam tas nav būtiski, tādēļ tās būtu pārmērīgas, nevajadzīgas pūles. Daudz vieglāk ir vienkārši izvēlēties pieminēt tikai tos faktus, kuri pierāda runātāja teikto, un nepieminēt tos, kuri ir pretrunā ar teikto (argumentācijā to sauc par *cherry-picking*).

Arī Harijs Frenkfurts savā esejā, kuras daiļrunīgais nosaukums ir *On Bullshit* (vēloties latviskot esejas centrālo terminu, piedāvāju postpatiesību tulkot kā “gvelšanu”, bet postpatiesības izplatītājus saukt par gvelzējiem), runā par vienaldzību pret patiesību. Viņš nelieto terminu “postpatiesība”, taču, spriežot pēc tā, kā viņš definē gvelšanu, runa ir par vienu un to pašu. Arī H. Frenkfurts uzsver to, ka nošķirums starp patiesību un meliem, kas ir būtisks kā godīgiem cilvēkiem, tā maldinātājiem, gvelšanas gadījumā ir zaudējis savu nozīmi. Viņš norāda, ka gvelzējs “.. vispār neņem vērā faktus, kā to dara godīgs cilvēks un melis, ja vien tie nav noderīgi, lai pamatotu viņa teikto. Viņam *nerūp tas, vai viņa teiktais patiesi apraksta realitāti* (kursīvs mans – V. S.). Viņš vienkārši izvēlas faktus vai izdomā tos, lai tie atbilstu viņa teiktajam”³.

Politikas komentētājs un komiķis Stīvens Kolbērs (*Stephen Colbert*) ir ieviesis terminu “patiesīgums” (*truthiness*), lai apzīmētu cilvēku pārliecību par izteikuma patiesumu, kas pamatojas uz viņu intuitīvajām nojaušmām vai subjektīvo uztveri, neņemot vērā to, vai tas vispār ir loģisks, apstiprināts ar pierādījumiem un faktiem.⁴ Vienaldzība pret patiesību piedāvā pilnīgu brīvību gvelzēja radošajām izpaušmēm – viņš vai viņa var sacerēt tādu “patiesību”, kas tobrīd ir viņam izdevīga.

Kā rāda prakse, gvelzēji nebaidās aktīvi izteikt un aizstāvēt viedokļus, kurus visi uzticamie avoti, kas balstās uz pārbaudītiem

² McIntyre 2018, 7–8.

³ Frankfurt 2005, 56.

⁴ Pieejams: <https://en.wikipedia.org/wiki/Truthiness> (18.07.2020.).

faktiem un pierādījumiem, atzīst par nepatiesiem. Piem., absolūti fantastiskas savvērestības teorijas, kuras ir tikušas atspēkotas jau neskaitāmas reizes, – tādas kā Cionas gudro protokoli, *Pizzagate* un reptiloīdi, vai arī izplata pseidozinātniskus uzskatus, tādus kā anti-vakcinācija un globālās sasīlšanas noliegums. Viņus nesatrauc iespēja zaudēt reputāciju kritiski domājošu cilvēku acīs, tāpēc ka tāds arī nav bijis mērķis, jo daudz vilinošāka liekas iespēja saņemt atbalstu no nekritiski domājošajiem, kuru pārliecināšanai spilgta retorika noder daudz labāk par faktiem. Šis radošās brīvības elements, pēc H. Frenkfurta domām, padara gvelšanu par mākslu.

Gvelšana kā daiļā māksla

Gvelzējs piedāvā “personiskā redzējuma” priekšnesumu, kur akcents likts uz atraktivitāti, artistiskumu, prasmi sajūst auditorijas noskaņojumu un improvizēt. Saturam nav nozīmes, visu izšķir efekts – viss taču ir izrāde, spēle, rotaļa. Pateicoties nevērīgajai attieksmei pret faktiem un pierādījumiem, gvelzējs var nepamanīt, ka pastāvīgi nonāk pretrunās ar sevi. Acīmredzot no postpatiesības. Iespējams, tieši tādēļ prominenti gvelzēji, piem., tādi kā ASV prezidents Donalds Tramps un Krievijas prezidents Vladimirs Putins, tik ļoti ir iecienījuši apvainot gvelšanā, melos un viltus ziņu izplatīšanā visus citus – jo labākā aizsardzība ir uzbrukums.

Blakus vispāratzītai patiesībai, kas piepīta klāt “patiesīgiem” izteikumiem, gvelšanā būtiska nozīme ir principā nepārbaudāmiem bezjēgas izteikumiem un atklātai demagoģijai. Piem., tas redzams Donalds Trampa atbildē Teksasas gubernatoram Rikam Perijam, kurš viņu apvainoja demagoģijā: “Kā to varēja paredzēt, Trampa atbilde balstījās uz visām tām stratēģijām, kuras Perijs nosodīja kā demagoģiju. Viņš paņirgājās par Perija brillēm un norāja viņu par to, ka Perijs nespēj apturēt meksikāņu “noziedzniekus”, kas nelegāli šķērso robežu. Savukārt Perija apvainojumam viņš uzbruka kā nepietiekami skaidri formulētam, paziņojot, ka Perijs “nesaprot, ko vārds “demagoģija” nozīmē”⁵. Kādā veidā tas, ka

D. Tramps uzskata R. Perija brillēs par smieklīgām, apgāž viņa apsūdzības? Ar kādiem argumentiem D. Tramps pamato to, ka R. Perijs nesaprot vārda “demagoģija” nozīmi? Viņš to nevis pamato ar pretargumentiem, bet gan demonstrē savu gvelzēja “talantu”, uzbrūkot kritiķa personībai. Šāda stratēģija darbojas kā mēģinājums iemantot “imunitāti” pret racionālu, argumentētu kritiku.

Tas ir arī mēģinājums atbrīvoties no nepieciešamības ievērot konsekvenci savos izteikumos – izvairīties no atbildības par iepriekš teikto. Nav iespējams apšaubīt to, ka mūsu emocijas un noskaņojums var būt mainīgi. Gvelzējs vienmēr var pateikt, ka “vakars par šo tēmu jutos tā, bet šodien – pavisam citādi”, un neizskatīties nekonekvents publikas acīs. Gvelzējs vienmēr var attaisnot sevi, ka viņš tikai vēlas prezentēt savas subjektīvās domas un jūtas, kuras nav apšaubāmas tādā pašā veidā kā fakti, – ja kāds apgalvo, ka piedzīvo konkrētas jūtas un vienlaikus demonstrē šīm jūtām atbilstošu ķermeņa valodu, tad tas ir pietiekami, lai auditorija viņam ticētu.

Gvelzējs var atļauties neuztraukties par patiesumu vai nepatiesumu, ja viņš prot pieskaņoties auditorijas emocijām. Auditorijā ar zemu izglītības līmeni reti kurš ir tik kritisks pret sevi, lai apšaubītu savu emociju pamatotību un viedokļa patiesumu. Līdz ar to viedokļi un attieksmes, kas rezonē ar auditorijā valdošajām emocijām un atspoguļo tās pārstāvju specifiskos priekšstatus par fizisko un sociālo realitāti, tiek pieņemti ar sajūsmu.

Uztvert atraktīvu gvelšanu ir daudz vieglāk nekā iedziļināties pēc visiem labas žurnālistikas kanoniem sagatavotā, emocionāli neitrālā stilā ieturētā, toties apjomīgā un detalizētā vēstījumā, kur atspoguļotās realitātes interpretācijai tiek izmantotas zinātniskās teorijas, atspoguļoti vairāki alternatīvi viedokļi, bet secinājumi atstāti pašas auditorijas ziņā. Kā to apliecina neskaitāmi piemēri no ikdienas prakses, plašu auditoriju vairāk interesē nevis skatījums, kas pieprasa no tās kritiski analītisku pieeju, bet aizraujošā formā pausta personiskā attieksme. Bet tas nav vienīgais iemesls, kādēļ esam toleranti pret gvelšanu.

Pirmkārt, gvelšana ir daļa no vārda brīvības. Līdzīgi citām demokrātiskām tiesībām un brīvībām, vārda brīvība pieļauj tās potenciāli

⁵ Skinnell 2018.

ļauņprātīgu izmantošanu – nepārbaudītas un arī nepatiesas informācijas izplatīšanu, demagoģiju, pārspīlējumus utt., ja vien netiek pārkāpti likumā paredzētie ierobežojumi. Gvelšanu nav iespējams izskaust, vienlaikus neatsakoties no vārda brīvības, – ar to var cīnīties vienīgi partikulārā līmenī, atmaskojot katru konkrēto gvelšanas gadījumu.

Otrkārt, postpatiesības forma, kas izpaužas kā populistiska retorika, vienmēr ir bijusi viens no politiskās cīņas instrumentiem. Tā ir efektīva tieši tādēļ, ka daļa cilvēku nevēlas nedz atzīt, nedz kaut kā apkarot savu tendenciozītāti un aprobežotību. Tas ir saistīts ar tādiem kognitīvajiem traucējumiem kā apstiprināšanas kļūda, kas rada lielāku vēlmi piekrist tādai informācijai, kas atbilst un apstiprina indivīda uzskatus, un Daninga-Krūģera efekts (*Dunning-Kruger effect*) – mazizglītotu cilvēku tendence neapzināties savas nezināšanas patiesos apmērus un uzskatīt sevi par kompetentiem jomās un jautājumos, kuros viņi nav pietiekoši kompetenti.⁶

Treškārt, liela daļa publikas labprāt izbauda virtuozu gvelšanu. Auditorija vēlas dzirdēt nevis daudzpusīgu un neviennozīmīgu patiesību, bet gan aizraujošu, aizkustinošu stāstu. Kuram, izņemot profesionāļus, ir interesanta vēsturiska patiesība, ja tās vietā var baudīt aizkustinošu leģendu vai varoņteiku? Kā to raksturo literatūras kritiķe Mičiko Kakutani, “patiesības jēdzienu aizvieto “ticamības” jēdziens. Cilvēkus daudz mazāk interesē, vai kaut kas atbilst faktiem, nekā tas, cik ērti ir tam noticēt”⁷.

Ceturtkārt, dažās profesijās gvelšana ir nevēlama, taču teju neiztrūkstoša daļa no procesa. Lielākajai daļa publisko profesiju pārstāvju, sākot ar žurnālistiem un beidzot ar amatpersonām un viedokļa līderiem, kaut reizi mūžā ir nācies nokļūt situācijā, kur jāizsakās par to, par ko runātājam nav pietiekami plašu un dziļu zināšanu. Situācija prasa tūlītēju reakciju, un nav laika sagatavoties labāk, pieejamā informācija ir nepietiekama, vai arī ir gadījies pārvērtēt savu kompetenci konkrētajā jautājumā. Publiskiem runātājiem ar attīstītu kritisko domāšanu noteikti ir nācies pieķert gvelšanā

ne tikai citus, bet arī pašiem sevi. Tāpēc, kā to raksturo H. Frenkfurts, “viena no mūsu kultūras vispamanāmākajām īpašībām ir milzīgais gvelšanas daudzums. Visi to zina. Katrs no mums devis savu ieguldījumu tajā. Taču mēs pieņemam situāciju tādu, kāda tā ir”⁸. Līdz ar to mēs neprasām no citiem pārāk augstu patiesuma līmeni, jo labi apzināmies, ka bieži paši nespējam to sasniegt.

Patiesība un kritiskā domāšana

Tolerance pret gvelšanu ir saistīta arī ar mūsu paļāvību uz savām kritiskās domāšanas spējām, kas ļauj nošķirt pārbaudītu informāciju no dezinformācijas. Kritiskā domāšana ir daļa no empīriskās izziņas procesa, kas fokusējas uz pārbaudītiem faktiem, kuri tiek loģiski saattiecināti koherentā kopumā, lai veidotu relatīvi drošticamu priekšstatu par realitāti. Šo pašu pieeju izmantojam arī tad, kad vēlamies nošķirt patiesību no meliem. Šī pieeja veido arī zinātniskās izpētes pamatus, tieši tādēļ par augstākās raudzes patiesību tiek atzīta “zinātniskā patiesība” – no realitātes metodoloģiski korektā ceļā atvasināti fakti, kas apkopoti un izskaidroti ar teorijas palīdzību.

No malas skatoties, šāda patiesība šķiet neapstrīdama, taču no pašas zinātnes viedokļa jēdziena “patiesība” saturs nebūt nav tik viennozīmīgs vai stabils, kā varētu likties. Pirms teorija tiek atzīta par zinātniski pierādītu, tā tiek pakļauta kritiskai analīzei – tiek validēta tās metodoloģija un iegūtie rezultāti, tiek atkārtoti veikti eksperimenti, tiek pārbaudīta secinājumu pamatotība un teorijas iekšējais nepretrunīgums. Ar to visu skrupulozi nodarbojas konkrētās nozares ekspertu kopa saskaņā ar labas zinātniskās prakses un akadēmiskā godīguma principiem. Zinātnes ētikas principi pieprasa publiskot pārkāpumus, tādēļ medijos bieži parādās ziņojumi par zinātnisko krāpšanos un maldināšanu, kā arī par interešu konfliktiem. Tā ir normāla prakse, kas apstiprina zinātnē pastāvošos augstos ētikas standartus.

Tāpat arī skepticisms un šaubas ir daļa no pašas zinātniskās pieejas: teoriju par zinātnisku padara tieši tas, ka to var apšaubīt. Proti, vienmēr pastāv iespēja, ka alternatīva fakto

⁶ Kruger, Dunning 1999.

⁷ Kakutani 2018, 82–83.

⁸ Frankfurt 2005, 1.

interpretācija vai kādi nākotnes dati var apgāzt mūsu pašreizējos priekšstatus par realitāti. Tas, ka teoriju iespējams apšaubīt, nenozīmē, ka tai nevar uzticēties vai ka tā būtu jāatmet, tieši otrādi – kritika un pārbaude palīdz nošķirt labu zinātņi no sliktas. Tādā veidā esam nonākuši pie tik drošicama empīriskās realitātes skaidrojuma, cik vien tas mums pašlaik ir iespējams, – tieši tādēļ tā bauda “zinātniskās patiesības” statusu.

Taču gvelzēji un postpatiesības izplatītāji nesaudzīgi ekspluatē zinātnes atvērtību kritikai un šaubām, tādā veidā vairojot neuzticību zinātniekiem un zinātnes apstiprinātajiem faktiem. Viņi piešķir pārspīlētu nozīmi dažiem krāpšanās gadījumiem, lai diskreditētu zinātņi kopumā. Šīs diskreditācijas mērķis ir mazināt sabiedrības uzticību zinātniskajai ekspertīzei, ironiskā veidā izmantojot tieši tos pašus argumentus, kas padara šo ekspertīzes sistēmu efektīvu. Kā to raksturo M. Kakutani: “Notiek uzbrukums zinātņei un jebkura cita veida ekspertu zināšanām – vai tās būtu ārlietas, nacionālā drošība, ekonomika vai izglītība.”⁹ Rezultātā ir radies specifiski mūsdienīgs fenomens: radikāla zinātnes un zinātnisku faktu noliegšana, kas ietver šaubas par jebkuru vispāratzītu zinātnisku teoriju, ieskaitot evolūcijas teoriju gan par to, ka Zeme ir apaļa, nevis plakana, gan par smēķēšanas kaitīgumu, vakcinācijas drošību un efektivitāti, klimata izmaiņām utt.

Kāpēc kas tāds būtu nepieciešams? Argumentēts un uz ekspertīzi balstīts viedoklis padara gvelšanu bīstamu un neefektīvu – ekspertu sabiedrībā gvelzēji un demagogi tiek ātri atmaskoti. Lai efektīvi neitralizētu ekspertu iebildumus, viņiem ir jācenšas mazināt uzticību patiesām un pārbaudāmām zināšanām, proti, jāpanāk, ka lielākā daļa publikas uz zinātniekiem un ekspertiem sāk raudzīties ar neuzticību. Ja ekspertiem vairs nevar uzticēties, auditorijas acīs eksperta un neeksperta viedoklis kļūst līdzvērtīgs – tie ir tikai “dažādi skatījumi” un abiem ir tiesības eksistēt. Šādos apstākļos blakus pierādītiem un pārbaudāmiem faktiem var droši likt safabricētus “alternatīvos faktus” (proti, dezinformāciju), un tie vairs neizskatīsies tik acīmredzami absurdi – mums var būt ne tikai katram savs

viedoklis, bet arī katram savi fakti. Pārliecībai atbilstoši fakti tiek nekritiski pieņemti arī tad, ja tie nemaz nav fakti, turpretim neatbilstošiem faktiem tiek piemēroti neizpildāmi augsti patiesuma standarti. Rezultātā postpatiesības izplatītājs var uzdot sevi par kritiski domājošu cilvēku, kuram grūti iestāstīt kaut ko apšaubāmu un vienlaikus nodarboties ar demagoģiju un dezinformāciju.

Mazinoties ekspertīzes nozīmei, tiek mazināta arī izglītības vērtība – kāda jēga tērēt laiku un naudu izglītības iegūšanai, ja izglītota cilvēka viedoklis ne ar ko nav vērtīgāks par jebkuru citu? Vienaldzība pret zinātniskajiem faktiem tiek pārnesta arī uz sociālajiem un politiskajiem faktiem – lielai daļai balsstiesīgu pilsoņu nav pat elementāra priekšstata par savas valsts politisko sistēmu un ar to saistītajiem sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem. Tas vairs nav diletantu laikmets, tas jau ir vāji izglītota cilvēku laikmets.

Turklāt šī mazizglītība un nekompetence skar visaugstāko sociālās hierarhijas ešelonu, kā to parāda ASV prezidenta piemērs: “Tramps [...] vada administrāciju, kura savā pirmajā darbības gadā kļuva par antiapgaismības principu iemiesojumu, noraidot tādas vērtības kā racionālisms, tolerance un empīrisms gan savā politikā, gan savā *modus operandi*, – tā atspoguļo sava virsvadoņa nekonsekventu, impulsīvo lēmumu pieņemšanas stilu, kas balstīts nevis zināšanās, bet instinktīvās sajūtās un mirkļa untumos, viņa aizspriedumainajos (un bieži vien aplamajos) priekšstatos par to, kā darbojas pasaule.”¹⁰ Pats D. Tramps gan sevi uzskata par lielisku prezidentu un “ļoti stabilu ģēniju”¹¹, tādā veidā apliecinot ka Daninga–Krīgera efektam var būt pakļauti ne tikai vēlētajī, bet arī paši politiķi.

Kad postpatiesība ienāk politikā, tā kļūst par vienu no mūsdienu demokrātijas lielākajiem apdraudējumiem. Rodas apburtais loks: vissliktāk izglītota auditorijas daļa visvieglāk pieņem demagoģiju, gvelšanu un dezinformāciju, bet pat nenojauš savu nekompetenci un nedz vēlas, nedz arī spēj aptvert ekspertu argumentus, kas to atmasko. Kā to raksturo

⁹ Kakutani 2018, 23.

¹⁰ Kakutani 2018, 27–28.

¹¹ Pieejams: <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/949619270631256064> (12.08.2020.).

holokausta vēsturnieks Timotijs Snaiders, “pēc savas būtības postpatiesība atjauno fašistu attieksmi pret patiesību [...] Fašisti .. izmantoja jaunos medijus, kas tajā laikā bija radio, lai radītu propagandas troksni, kas rosināja cilvēkos jūtas, pirms viņi paguva noskaidrot faktus. Un tagad, tāpat kā toreiz, daudzi cilvēki ir sajaukuši patiesību par pasauli, kura mums visiem ir kopīga, ar ticību ļoti apšaubāmam līderim. Postpatiesība ir pefašisms”¹².

Politiskā propaganda un dezinformācija

Politikā postpatiesība nozīmē pārliecības vai ideoloģijas triumfu pār faktiem – patiesi ir viss, ko vēlamies uzskatīt par patiesu, pat ja tas ir pilnīgā pretrunā ar empīriskajiem faktiem. Politikas laukā postpatiesība kļūst par propagandu un satur totalitārisma iedīgļus: “postpatiesība ir ideoloģiskas dominances forma, kuras praktizētāji mēģina piespiest citus ticēt kaut kam neatkarīgi no pierādījumiem”¹³.

Ja patiesība ir atkarīga nevis no faktiem, bet no tā, ko uzskatām par ticamu vai izjūtam kā patiesīgu, tad iegūstam sabiedrību, kur nav iespējamās adekvātas politiskās debates, jo puses nav spējīgas vienoties pat par bāzes faktiem. Šādā sabiedrībā, kur nav stabilu faktu, kas veidotu sociālo diskusiju platformu, cilvēki ir daudz vairāk tendēti piemērot “faktus” saviem uzskatiem. To precīzi formulējusi filozofe Hanna Ārente savā klasiskajā darbā par totalitārisma izcelsmi: “Totalitāra režīma ideālais subjekts ir nevis pārliecināts nacists vai pārliecināts komunisti, bet gan cilvēki, kuriem atšķirība starp faktu un fikciju (t. i., pieredzes realitāti) un atšķirība starp patiesību un nepatiesību (t. i., domāšanas normām) vairs neeksistē.”¹⁴ Tiek sagrautas visas attiecības gan ar fizisko realitāti, gan sociālo realitāti, paliek vienīgi pārliecība jeb ideoloģija, kas aizvieto tās abas.

Ideoloģiskā dominance tikpat labi var sākties ar populismu, runāšanu “tautas vārdā” un prasību pēc “īstas demokrātijas – tautas varas” (kā tas, piem., bija gadījumā ar Ādolfu

Hitleru vai pavisam nesen ar Ungārijas prezidentu Viktoru Orbānu). Kaut gan populistu uzdod sevi par demokrātijas aizstāvjiem, populisms pēc būtības ir ne tikai antielitārs, bet arī antidemokrātisks, jo neparedz nekādus alternatīvus viedokļus. Tā nebūt nav unikāla parādība, ka tie paši cilvēki, kuri pirms nākšanas pie varas aizstāv vārda brīvību, tūlīt pēc varas pārņemšanas sāk to apkarot. Populisti pēc definīcijas eksistē tikai viena “patiesība” – tautas patiesība, un, tā kā viņi sevi publiski identificē ar šo “tautu”, tad viņu viedoklis ir vienlaikus arī “tautas viedoklis”. Līdz ar to iebilst viņiem nozīmē “nostāties pret tautu”, atbalstot “noziedzīgo varas eliti” (arī Latvijas populistu – partija KPV LV – savā priekšvēlēšanu kampaņā izmantoja šādu retoriku).

Un šeit propaganda ir ļoti svarīgs instruments. Lai gan propaganda izmanto daudz nepatiesas un safabricētas informācijas, tās galvenais mērķis ir nevis maldināt publiku, bet gan demonstrēt vadības varu pār “patiesību”. Lai pasludinātu kaut ko par patiesu, autoritāram līderim, tādām kā Krievijas prezidents V. Putins, nav nepieciešami pierādījumi – jebkas, ko viņš teiks, iegūs patiesības statusu vienkārši tāpēc, ka viņš to saka. Šajā ziņā viņi ar D. Trampu ir līdzīgi. Lī Makintairs apraksta ASV prezidenta attieksmi pret saviem izteikumiem: “.. viņš uzskata, ka, lai kaut kas kļūtu par patiesību, pietiek ar to, ka viņš tam tic. Tas ir kas vairāk nekā tikai tendence precīzi pareģot notikumus – Tramps runāja tā, it kā viņam piemistu spēja mainīt realitāti”¹⁵. Un ciktāl tas attiecas uz mediju realitāti, valsts pirmās personas statusam piederošās runas tiesības un *Twitter* konts ar 85 miljoniem sekotāju tik tiešām ir viņa burvju nūjiņa.

D. Trampam patīk rakstīt sociālo mediju paziņojumus pašam, bet V. Putins ir radījis daudzlīmeņu propagandas aparātu, veselu troļļu un robotu armiju, kura aktīvi darbojas gan iekšpolitiskajā, gan ārpolitiskajā arēnā, piem., iejaucoties 2016. gada ASV prezidenta vēlēšanās. Šis aparāts applūšina sociālos tīklus ar dažādām viltus ziņām, mēģinot panākt maksimālu skaitu “patīk” un pārpublicējumu. Pastāvīga trauksmi izraisošas dezinformācijas plūsma pakāpeniski notrulina jebkādu reakciju

¹² Snyder 2017, 71.

¹³ McIntyre 2018, 13.

¹⁴ Ārente 2000, 461.

¹⁵ McIntyre 2018, 165.

uz informāciju, tādā veidā atrofējot arī vēlmi noskaidrot patiesību.

Kā to raksturo H. Ārente, “Vienmēr mainīgajā, neizprotamajā pasaulē masas bija sasniegušas tādu stadiju, kad tās vienlaicīgi varēja ticēt visam un nekam, domāt, ka viss ir iespējams, bet nekas nav patiess. [...] Masu propaganda atklāja, ka tās uzklauštāji arvien ir gatavi ticēt sliktākajam, lai cik absurds tas arī būtu, tāpēc īpaši neiebilst pret to, ka tiek mānīti, jo jebkuru apgalvojumu tik un tā uzskata par meliem. [...] šādos apstākļos cilvēkiem var likt vienu dienu noticēt visneiedomājamākajiem apgalvojumiem, nešauboties par to, ka nākamajā dienā, saņēmuši neapstrīdamus pierādījumus par šo apgalvojumu nepatiesīgumu, viņi mierinājumu rastu cinismā tā vietā, lai pamestu vadoņus, kuri tiem melojuši ..”¹⁶. Padošanās un iekrišana neticībā ir sliktākais, ko sabiedrība var darīt, jo tas nozīmē, ka propagandistiem, viltus ziņu radītājiem un gvelzējiem ir izdevies panākt savu – padarīt cilvēkus vienaldzīgus pret patiesību. Šī vienaldzība dod postpatiesības izplatītājiem brīvību likt publikai šodien noticēt vienai patiesībai, bet rītdien – citai un nelikties ne zinīs nedz par pretrunām, nedz par pierādījumiem, kas to apgāž.

Ja lielākā daļa vēlētāju uzskata, ka varas elite ir korumpēta un visi politiķi melo, bet demokrātiskām vēlēšanām nav jēgas, jo tās pēc būtības neko nemaina, tad viņi būtībā atsakās no savām pilsoniskajām tiesībām. Tas nozīmē, ka liberālā demokrātija pārvēršas par “fasādes demokrātiju”, kurā visi demokrātiskie institūti ir klātesoši, taču būtībā nefunkcionē. Tas būtu ļoti izdevīgi varas elites korumpētajai daļai. Turklāt pastāv pamatots risks, ka šāda novājināta un nefunkcionāla demokrātija kādā brīdī pārvērtīsies par autoritāru “neliberālo demokrātiju”, kā tas ir noticis Ungārijas prezidenta Viktora Orbāna valdīšanas laikā.

Patiesības nozīme postpatiesības apstākļos

Vai taisnība tiem, kas apgalvo, ka patiesība ir mirusi? Tikai tajā gadījumā, ja mēs par to

necīnāmies, ja vairs neuzskatām to par fundamentālu vērtību. Viena no postpatiesības laikmeta bīstamākajām tendencēm ir priekšstats, ka neviens informācijas avots vairs nav uzticams, līdz ar to nav atšķirības starp tradicionālajiem medijiem un sociālajiem medijiem. Daļēji tajā vainojami paši mediji, kas nav pratuši noturēt auditorijas uzticību. Tas ir novedis pie tā, ka sociālie tīkli ir kļuvuši par būtisku ziņu avotu, kas ievērojami palielina dezinformācijas daudzumu, sekmē viltus ziņu un dažādu sazvērestības teoriju apriti. Tas, kas var palīdzēt medijiem izdzīvot šādas konkurences apstākļos, ir augsti ētiskie standarti, kur patiesība tiek atzīta par pamatvērtību. Proti, mediji mirst kopā ar patiesību – ja tie vairs nespēj pastāvēt par savu redakcionālo neatkarību un nošķirt patiesu informāciju no postpatiesības, to eksistencei patiesām vairs nav jēgas.

Postpatiesības apstākļos medijiem ir jā rūpējas par patiesību un pārbaudītiem faktiem kā par galveno vērtību. Ir jāsteno stingra redakcionālā politika, kas balstīta uz mediju ētikas kodeksu, kurā patiesība ir atzīta par fundamentālu vērtību. Tas nozīmē rūpīgu faktu pārbaudi un pārdomātu viedokļu atspoguļošanas politiku ar uzsvāri uz nozares ekspertu piesaisti. Tas nozīmē arī nenogurstošu darbu, lai atspēkotu gvelšanu un dezinformāciju un veicinātu kritiskās domāšanas principu izplatību un lietojumu.

Kāda tad ir patiesības nozīme postpatiesības apstākļos? Nozīme ir gan tam, ko atzīstam par patiesu, gan arī debatēm par to, kādēļ atzīstam to par patiesu, – tas attiecas gan uz fizisko realitāti, kuru apraksta dabaszinātne, gan uz sociālo realitāti, kuru apraksta sociālās un humanitārās zinātnes. Un var izrādīties, ka šīs nav vienīgās patiesības formas, ja pieļaujam, ka iracionāla subjektīva psiholoģiskā pieredze, piem., mīlestība vai sapnis, arī ir kategorizējama kā fakts. Proti, tas, ka jēdziens “patiesība” bieži vien ir neskaidrs un tā noteiksme prasa piepūli, nenozīmē, ka tas būtu zaudējis nozīmi. Tā ir gan nopietna filozofiska problēma, gan vitāli svarīga sociāla vērtība, bez kuras grūti iedomāties veselīgu un funkcionējošu sabiedrību.

¹⁶ Ārente 2000, 461.

VĒRES

Ārente, H. (2000) *Totalitārisma izcelsme*. Rīga : Elpa.

Frankfurt, H. G. (2005) *On Bullshit*. Princeton : Princeton University Press.

Kakutani, M. (2018) *The Death of Truth*. London : William Collins.

Kruger, J.; Dunning, D. (1999) Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 6, 1121–1134.

McIntyre, L. (2018) *Post-Truth*. Cambridge : MIT Press.

Skinnell, R. (2018) *Faking the News: What Rhetoric Can Teach Us About Donald J. Trump*. Imprint Academic, Chapter 1, Kindle edition.

Snyder, T. (2017) *On Tyranny: Twenty Lessons from the 20th Century*. New York : Tim Duggan Books.

ETIOPIEŠU MALTĪTE KĀ SAKRĀLĀS AINAVAS VEIDOŠANAS LĪDZEKLIS HĒRODOTA VĒSTURĒ

Rūdolfs Reinis Vītoļiņš, *Mg. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures doktorants. Pētniecības jomas – telpas uztvere un ainava kā mentāla konstrukcija antīkā perioda un viduslaiku intelektuālajos tekstos.

Raksturvārdi: Hērodots, ainava, Kambīss, sakralitāte, uzturs.

Ievads

Hērodota *Vēstures* III grāmata ir viens no retajiem gadījumiem, kad persiešu ekspansija un līdz ar to Hērodota naratīvs pārceļas uz mītiskajiem *oikumenē*, t. i., apdzīvotās pasaules, nostūriem. Aprakstot persiešu valdnieka Kambīsa iecerētās ekspedīcijas uz Kartāgu, Ammonu un Etiopiju, vissīkākā ieskatu Hērodots sniedzis tieši beidzamajā mērķī Etiopijā (Hdt., III, 17). Nelielais stāsts rāda, kā varaskārais Kambīss, ignorējot etiopiešu izredzētību un dievu labvēlību, ko tie bauda, veic jau iepriekš nolemtu uzbrukumu. Neveiksmīgā karagājiena laikā persiešiem beidzas pārtikas krājumi, tāpēc tie sākuši apēst katru desmito no savējiem. Tikai tad Kambīss, apjēdzis sava plāna neiespējamību, licis atkāpties. Ņemot vērā Hērodota interesi par reliģisku prakšu pārkāpumiem un to sekām¹, šī stāsta didaktiskā

funkcija ir norādīt uz Kambīsa *hybris*², viņa necieņu pret citu tautu sakrālajām praksēm un brīvību³. Tomēr pētniecībā mazāka uzmanība ir pievērsta tam, kā Hērodots konstruē etiopiešu uztura sakrālos zemtekstus, lai radītu Etiopijas ainavas sakralitāti un no tās izrietošos pretstatus attiecībā uz Kambīsu.

Balstoties uz to, šī raksta mērķis ir skatīt, kā uztura specifika Hērodota *Vēstures* fragmentā par Etiopiju veido ainavas sakralitāti un citādību, kas izraisa dramatisku konfliktu ar Kambīsa pašdestruktīvo varaskāri. Lai sasniegtu šo mērķi, rakstā tiek skatīti, pirmkārt, tie elementi, kas atspoguļo Etiopiju kā atšķirīgu, citā ētiskajā un garīgajā laiktelpā esošu nomali. Otrkārt, uztura loma šo atšķirību tēlojumā. Treškārt, elementi, kas etiopiešu ēdienu padara sakrālu. Ceturkārt, konflikti, kas rodas Kambīsa ekspansijas laikā, kad valdnieks, neievērojot pirmīt minētās kultūru atšķirības,

¹ Desmond 2004, 19.

² *Hybris* koncepts, kas pārstāvēts gan drāmā, gan dzejā, ir apvainojums dieviem, darbība, izteikums vai pat doma, kurā mirstīgais aizmirst savas robežas un meklē veidu, kā pietuvoties dievu varenībai. Sīkāk sk. Fisher 1992, 2–3.

³ Brown 1982, 397.

tiecas pēc šī reģiona un tā ēdiena. Rakstā ieturētā koncepcija paredz, ka Hērodots, atveidojot etiopiešu tradīcijas, reflektē par ētiskajām un morālajām kategorijām, kas hellēņiem ir būtiskas. Šādi *Vēstures* naratīva ietvaros persiešu konflikts ar etiopiešiem gan atspoguļo Kambīsa ekspansionismu, gan izpilda Hērodota teksta dramatiskās funkcijas, attēlojot Kambīsu kā nolemtu valdnieku, kurš pārkāpis visas pieļaujamās robežas. Motīvs, kurš caurvij visus Persijas valdniekus Hērodota tekstā.

Kā izejas punkts persiešu un etiopiešu konfliktam šajā rakstā tiek skatīta ainava. Ainava ir vietas un cilvēka savstarpējās mijiedarbības produkts, kas ietver materiālas, kognitīvas un simboliskas liecības par cilvēka un vides attiecībām. Ainavu pētniecība vēstures kontekstā palīdz noskaidrot to, kā cilvēki pagātnē konceptualizēja, organizēja un pārveidoja vidi sev apkārt un kā šī vide ietekmēja tās iemītnieku uzvedību un identitāti.⁴ Šādā pavērsienā ainava nav pasīva skatuve cilvēka darbībai un nav arī vienkāršs artefakts, ko radījusi cilvēka darbība. Tā ir vairāku domāšanas kategoriju veidota telpas uztvere.⁵ Šķiet, nav apšaubāms, ka viens no šiem formējošajiem faktoriem ir reliģija vai kults. Kultiskās tradīcijas, celtnes un rituāli ietekmē ainavu dažādos veidos, kā ainava tiek izkopta, mainīta un uztverta.⁶

Ja pievēršamies hellēnistiskajai kultūrai, tad gan fiziskajai, gan mentālai ainavai bija raksturīga dievišķa pilnība: kalnos mita Zevs, strautus apdzīvoja nimfas un jūrā valdīja Poseidons.⁷ Visu hellēņiem zināmo pasauli caurstrāvoja reliģisks lādiņš.⁸ Ņemot vērā plašās tematiskās iespējas, kā analizēt sakrālo ainavu veidošanos⁹, šajā rakstā galvenā uzmanība veltīta uztura specifikai un polemikai par to, kam ir izšķiroša loma Hērodota vēstījumā gan Kambīsa *logos* ietvaros, gan visā *Vēstures* interpretācijā. Ir vērtīgi paraudzīties, kā uzturs – ainavas produkts – kalpo par sakrālo elementu. Jāņem vērā, ka pārtikas ražošana un tās patēriņš veido apkārtējo ainavu un cilvēku

attiecības ar to. Pārtika un ainava iekodē informāciju par kopēju kultūras izpratni. Šo kodu pētniecība var atklāt visai daudz par attiecībām, kuras ietekmē pārtika duetā ar ainavu, un pārtikas simbolisko nozīmi.¹⁰ Un Hērodots šeit nav izņēmums. Jēdziens, ko lieto Hērodots, aprakstot dažādas sabiedrības, to dzīvesveidu un pieņēmumus, ir *nomos*. Kā atzīmē Džeims Romms (*James Romm*), *nomos* Hērodota tekstā apzīmē tradīcijas, ierāžas, likumus vai vienā vārdā – kultūru.¹¹ Kā galvenos kultūru (*nomos*) veidojošos lielumus Hērodots min kopīgas asinis, valodu, kultu un dzīvesveidu (Hdt., VIII, 142). Tātad kultūru vieno asinis (izcelšanās), valoda, kultiskās prakses un tradīcijas, ieskaitot maltīti. Ēdiens šādā kārtā pilntiesīgi ir *Vēstures* etnogrāfiskās daļas komponents¹², kas sekmē dažādu atšķirīgu kultūru un to paražu definēšanu un dažādības raksturošanu Hērodota tekstā.¹³ Vērts atzīmēt, ka šo atšķirību identificēšana un skaidrošana ir viens no Hērodota teksta centrālajiem motīviem – plašās etnogrāfiskās atkāpes ir skatāmas kā ilustrācija pasaules dažādībai (5. gs. pr. Kr.) un tās nepieciešamībai būt atšķirīgai, nevis vienotai Persijas (vai Hellādas) varas un kultūras dominancē. Hērodota izpratnē pasaules dažādība veidojas savā nošķirtībā. Vienas sabiedrības *nomos* nebūs pieņemams citai sabiedrībai.

Etiopija Hērodota *Vēsturē* – sakralizēta nomale

Nelielajā fragmentā Etiopiju lasītājs iepazīst no persiešu spiegu skatpunkta, kuri ar dāvanām nosūtīti pie etiopiešu valdnieka (Hdt., III, 20). Etiopiešu valdnieks uzreiz gan sapratis persiešu ekspansīvos nolūkus, tomēr ļāvis sūtņiem iepazīt savu zemi (Hdt., III, 21). Etiopijas apskatē sūtņiem ticis parādīts avots, kurā mazgājas etiopieši, lai saglabātu jaunību; cietums, kurā visi ieslodzītie ir saslēgti zelta ķēdēs, jo pašiem etiopiešiem nav bijis nekā vērtīgāka par bronzu, tāpat sūtņi arī redzējuši leģendāro Saules galdu, kurā katru nakti no

⁴ Finch 2013, 166.

⁵ Morin 2009, 287.

⁶ Park 2014, 452.

⁷ Cole 2004, 30.

⁸ Baragwanath 2008, 7.

⁹ Werblowsky 1998, 11.

¹⁰ Roe 2016, 709.

¹¹ Romm 1998, 112.

¹² Hutt 2017, 1.

¹³ Munson 2014, 349.

jauna etiopiešiem parādījies novārītas gaļas ēdiens. Kambīsa sūtītās dāvanas gan etiopieši noraidījuši, jo tiem bijuši skaidri persiešu varaskārie nodomi (Hdt., III, 23).

Iesākumā vērts atzīmēt, ka Hērodota sniegtais tēlojums par Etiopiju un tās iemītniekiem balstās nevis uz hellēņiem zināmu informāciju par Nūbiju, bet gan uz šī reģiona tēlojumu hellēņu literārajās tradīcijās.¹⁴ Visai nosacītās zināšanas par šiem attāļajiem reģioniem hellēņu mentālajā ģeogrāfijā bija laba augsne stāstiem par savādiem dzīvniekiem un idealizētiem cilvēkiem Āfrikas reģionā.¹⁵ Ņemot to vērā, Etiopijas reģionālo specifiku Hērodota tekstā iespējams izteikt trijos parametros. Pirmkārt, tā ir apdzīvotās pasaules (*oikumenē*) perifērija. Hērodota aprakstītās nomales ar tām raksturīgajiem kontrastiem ir būtiska visu galējo punktu aprakstu sastāvdaļa *Vēsturē*.¹⁶ Silts klimats, auglīga vide un brīnumi, kā arī zelta pārpilnība ir sastopami Indijā (Hdt., III, 94), Arābijā (Hdt., III, 106) un Skitijā (Hdt., IV, 116). Hellēņu dzīves centrs (Hellāda) ir harmonisks un patīkams, tikmēr nomalēs ir vērojamas galējības – karstums vai aukstums. Tajā pašā laikā šajās nomalēs mītošie bauda citas priekšrocības un ieguvumus, kas hellēņiem liegti. Attiecīgi Etiopijā ir karsts klimats, taču tās iemītnieki ir cēli, dievbijīgi un neizdara noziegumus, tāpēc bauda regulāru dievu viesošanās un piedalās kopīgā mielastā (Il. 23.205–207; Od. 1.22–24, 5.282, 287.). Citiem vārdiem, tā ir morāla un politiska utopija 5. gs. Hērodota tekstā un tā lasītājiem.¹⁷

Otrkārt, etiopiešu izredzētību garantē ilgus mūžs. Bezbailība attiecībā uz novecošanu antīkajā literatūrā ir pazīstama jau izsenis.¹⁸ Piem., Hēsiods stāsta par *zelta laikmeta* cilvēkiem, kuri dzīvojuši ļoti ilgu dzīvi un devušies mūžībā lielā vecumā un bez sāpēm. Šeit jāņem vērā arī nosacīti īsais dzīves ilgums antīkajā laikmetā – nereti slimību dēļ, savukārt šajās nomalēs mītošie cilvēki nenoveco.¹⁹ Tāpat tie

ir arī visskaistākie un augumā garākie ļaudis (Hdt., III, 20).

Treškārt, Etiopijā ir viegli iegūstams zelts. Kā to detalizēti izklāsta Timotijs Bridžmens (*Timothy Bridgman*), zelta klātesamība kā īpašs, utopisks stāvoklis arī nāk no senākajām hellēņu poētiskajām tradīcijām.²⁰ Šajās vietās, kas atrodas tālu prom no ikdienas rūpēm, zelts simbolizē nevis materiālo, bet dievišķo statusu. Šis apstāklis līdz ar dievu apciemojumiem liecina par etiopiešu spēju noturēt un piekopt būtiskas ētiskās kvalitātes²¹, kas gan hellēņiem, gan citiem izsenis ir zudušas.

Persiešu un etiopiešu diskusija par lauksaimniecību

Persiešu sūtņu un etiopiešu sarunās viena no aizraujošākajām tēmām saistīta ar uztura iegūšanu un apstrādi. Šie aspekti arī kļūst par dominējošo pretmetu starp etiopiešu un persiešu dzīves modeli. Sarunā par lauksaimniecības tradīcijām etiopieši noniecina persiešu uztura ieguves *technē* un arī pašu iegūto produktu – maizi (Hdt., III, 22–23). Kad Kambīsa sūtņi paziņojuši, ka persieši audzē labību, cep maizi un dzīvo līdz 80 gadiem, etiopieši uz to atbildējuši, ka persieši ēd mēslus (*kopros*), tādēļ tie arī dzīvo tik īsu mūžu.²² Kā uzskata Kalebs E. Finčs (*Caleb E. Finch*), šeit visdrīzāk domāts, ka persiešu maize ir netīra, jo tās labības mēslojumā ir izmantoti dzīvnieku mēsli (lai arī jēdziens *kopros* apzīmē gan cilvēku, gan dzīvnieku mēslus). Tas pamatojams ar arheoloģisku izpēti, kas liecina par hellēņu praksi izmantot *kanalizācijas saturu* lauksaimniecības mēslojumā.²³

Šim viedoklim gan nepiekrīt Klāra Bosaka-Šrēdere (*Clara Bosak-Schroeder*), jo uzskata, ka etiopiešu piebilde ir kopumā skatāma kā apvainojums persiešu kultūrai, nevis kā vērsšanās pret konkrēto mēslošanas praksi. Proti, etiopieši izsmej faktu, ka persieši nodarbojas ar lauksaimniecību *kā tādu*.²⁴ Doma, ka cilvēkam pašam ir jāiekopj zeme un jāstrādā ēdiena

¹⁴ Skinner 2012, 59.

¹⁵ Brown 1982, 397.

¹⁶ Karttunen 2002, 464.

¹⁷ Torok 2014, 94.

¹⁸ Finch 2010, 360.

¹⁹ Bridgman 2014, 12.

²⁰ Bridgman 2014, 9.

²¹ Turpat, 95.

²² Finch 2010, 360.

²³ Bull, Betancourt 1999, 69–74.

²⁴ Bosak-Schroeder 2016, 42.

dēļ, etiopiešiem šķiet vienkārši absurda. Šo viedokli apstiprina tas, ka hellēņiem lauksaimniecība bija dominējošais iztikas un pārticības avots. Viņu mentalitātē pašpietiekama saimniekošana bija pamatā visam polisas dzīvesveidam.²⁵ Tātad iepretī Persijas (un Hellādas) lauksaimniecībai tiek nostādīts izteikti idillisks dzīvesveids, jo etiopieši pārtiek no vārītas gaļas un piena, kas tiem parādās no jauna katru dienu un neprasa nekādu piepūli.

Etiopiešu maltītes sakralitāte

Fakts, ka gaļa ir novārīta un iegūta katru nakti no jauna, ilustrē Etiopijas sakralitāti un tās resursu nepieejamību Kambīsam. Pirmkārt, etiopieši uzsver, ka iegūta jau novārīta gaļa. Šīs nianse zemteksts atklājas, ja skatām vārītās gaļas nozīmi hellēņu kultūrā. Dzīvnieka upuris bija hellēņu kultiskās prakses būtiska sastāvdaļa.²⁶ Upuris (*thysia*) parasti bija govys, cūka, kaza vai aita. Upurējot dzīvnieku, vispirms daļa gaļas, to neatkaulojot, tika dedzināta tempļos. Šī rituāla daļa bija veltīta dieviem, jo tika uzskatīts, ka dievi izbauda upuri caur biezajiem un taukajiem dūmiem (*knisē*), kuri pacēlās no degošās gaļas. Kad dieviem paredzētās daļas bija sadegušas, atlikums tika sadalīts vienādās devās (pēc svara, nevis kvalitātes) starp rituāla veicējiem, kuri sev paredzētos gabalus novārīja un ēda. Šādā kārtā gatavošanas process cilvēku nošķīra no dieviem, kuriem pietika vien ar dūmiem un nebija vajadzības ēdienu sagremot.²⁷ Savukārt cilvēkam nepieciešams ēst, lai izdzīvotu. Līdztekus tam gaļas gatavošana cilvēku atšķir arī no dzīvniekiem, kuri patērē jēlu gaļu.

Kā liecina arheoloģiskie izrakumi, lielais vairums atrasto dzīvnieku palieku depoziēs, kas saistīti ar noēšanu, ir vārīti iepretī altāru depoziētiem, kuri ir sadeguši. Tam ir visai praktiski iemesli: vārot gaļa kļuvusi mīksta, saglabājušies tauki un apjoms, it īpaši, ja bija nepieciešams to pagatavot lielākam cilvēku skaitam. Turklāt novārīta gaļa kļuva par sakrālu rituāla sastāvdaļu. Tas ir faktors, ko atkal apliecina izrakumi un tajos atrastās

dzīvnieku – suņu, zirgu, putnu, cūku, aitu un kazu – atliekas. Resp., rituālā patērēti gan ikdienas uzturā izmantotie dzīvnieki, gan tie, kas taupīti atsevišķām sakrālām praksēm. Tātad, līdzko gaļa tikusi noēsta svētvietā, nebija nozīmes, vai tā nākusi no dzīvnieka, kas upurēts pie altāra vai arī nokauts kaut kur citur.²⁸ Lai kādi arī nebūtu iemesli, ir visai skaidrs, ka etiopiešiem tiek piedēvēta hellēņu rituālā tradīcija, kas palīdz Hērodota grāmatas lasītājiem izprast pretmetus, ko veido agresīvie persieši un cēlie etiopieši, liekot hellēņiem saskatīt etiopiešos līdzību ar sevi.

Otrkārt, Hērodots šajā stāstā akcentē, ka maltīte etiopiešiem parādījies katru nakti no jauna. Lai arī iepriekš, kā norāda Žans Pjērs Vernāns (*Jean-Pierre Vernant*), minēts, ka gaļas lietošana notiek pēc cilvēku un dievu attiecību sairšanas, šajā gadījumā tiek uzsvērts, ka gaļa parādās tikpat dabiski kā augļi un ka tās iegūšana neprasa asins izliešanu vai jebkādu piepūli.²⁹ Šī ir jau gatava pārtika, kuras patēriņš nav saistīts ar ziedošanu un upurēšanu, pats šī ēdiena ēšanas process jau ir sakrāla pieredze. Šādi Hērodots etiopiešus nostāda unikālā stāvoklī starp dieviem, kam nav nepieciešams ēst un sagremot, jo tiem pietiek ar dūmiem, un starp cilvēkiem, kuri spiesti medīt un ēst, lai izdzīvotu.³⁰

Hērodota laikmeta kontekstā Etiopija simbolizē harmonisku vidi, kas ir spējusi saglabāt saikni ar mītisko pagātni pēc tam, kad cilvēki vairs nevadīja laiku kopā ar dieviem, bet bija spiesti medīt, nogalināt un kļūt par gaļēdājiem, nevis mieloties ar nektāru. Diskusijā par uzturu un lauksaimniecību Hērodots plašākā skatījumā stāsta par kardinālām kultūras un dzīvesveida atšķirībām: pat ja abu uzturs būtu vienāds, etiopieši nepieņemtu persiešu dzīves modeli. Hērodots vēsta, ka lauksaimniecība un tās produkti nevar būt izolēti no citām ikdienas sistēmām. Fakts, ka persieši dod priekšroku maizei, saistāms arī ar to, kā tie ģērbjas, izrotājas, lūdzas un šajos procesos integrē apkārtējo vidi.³¹ Etiopiešu skepse pret Kambīsa sūtītajām dāvanām un persiešu

²⁵ Constantakopoulou 2018, 5.

²⁶ Ekroth 2007, 250.

²⁷ Turpat, 250.

²⁸ Ekroth 2007, 265–267.

²⁹ Vernant 1979, 169.

³⁰ Ekroth 2007, 251.

³¹ Bosak-Schroeder 2016, 37.

uzturu norāda, ka ir tikušās divas svešas kultūras, un Kambīsa sūtņi tiek aicināti doties prom uz neatgriešanos.

Uztura problēma persiešu karagājienā

Kad spiegi atgriezušies pie Kambīsa un pavēstījuši par uzzināto, valdnieks licis nekavējoties sākt uzbrukumu, kā uzsver Hērodots, – nedz sagatavojot pārtikas krājumus, nedz apzinoties, ka armija tiek sūtīta uz pasaules malu, kuru no pārējām zemēm nodalījusi nepārvarama tuksneša robeža. Cena Kambīsa nespējai saprast, ka etiopiešu privilēģijas un to maltīte ir paredzēta tikai etiopiešiem, ir tāda, ka karaspēkam, kad bijusi veikta tikai piektdaļa no ceļa, izbeigusies pārtika. Lai pretotos badam, persieši apēduši savus krājumus (*sitia*), tad nokāvuši pavadošos zirgus (*hupozugia*), pēc tam jau ēduši no zemes (*trophē ek gēs*) kā dzīvnieki, t. i., viņi ēduši no zemes augušo zāli, bet, visbeidzot, sākuši ēst katru desmito no savējo vidus (Hdt., III, 25).

Kā uzskata K. Šrēdere, Kambīsa armijas sagrāve un etiopiešu uztura principi ir jāskata kā cēloņsakarību ķēde. Proti, etiopieši ir gaļēdāji, kas persiešu lauksaimniecības uzturu uzskata par sliktāku. Persieši šīs kritikas ietekmē sāk paļauties uz it kā neizsmeļamo etiopiešu gaļas maltīti, kas gan beidzas traģiski, – karaspēks savā ziņā sajauca ēdamo gaļu ar neēdamo.³² Persieši, kuri – Kambīsa *hybris* dzīti – devās uzbrukumā uz šo idillisko vietu, lai iegūtu maltīti, kuras patērēšana ir sakrāls process, par to saņēma sodu bada izpausmē. Bada iespaidā tie nolaidās līdz dzīvnieku līmenim un vēl zemāk.

P. Vernāns atzīmē, ka katra šī deģenerācijas fāze iezīmē citu diētu.³³ Vispirms tie ēd pārtikas krājumus, tad nokauj un apēd zirgus, nevis dzīvniekus (aitas un kazas), kas paredzēti nokaušanai un maltītei. Kad arī to vairs nav – zāli, nevis ogas, augļus un citus dabas produktus, bet noslēgumā tie sāk ēst cits citu. Cenšoties iegūt to, kas nav domāts cilvēkiem, persieši zaudē saikni ar cilvēci.

Kambīsa nespēja iegūt šo *dievu ēdienu* tāpat uzsver skaudro realitāti – cilvēki, kas

zaudējuši dievu labvēlību, ir spiesti nogalināt, lai iegūtu pārtiku. Tie nevar pārtikt tikai no dzīvnieku produktiem vien, bet ir spiesti piekopt lauksaimniecību un iegūt pārtiku saviem spēkiem, nevis paļauties uz dieviem. Taču idealizētā Etiopija kļūst par parastu stratēģisku objektu Kambīsa acīs, viņš ignorē to, ka šī mītiskā zeme ir tāla un norobežota³⁴ sakrālā laiktelpa, kuru persiešiem nesaprast un nepakļaut. Kambīsa vēlme sasniegt Etiopiju un tikt pie etiopiešu ēdieniem ir robežas starp mirstīgajiem un nemirstīgajiem pārkāpums. Tikai dievi, nevis cilvēki var sasniegt etiopiešus un dalīties ar tiem maltītē. Etiopiešu skaistums, taisnīgums, ilgā dzīve un dievu labvēlība padara tos par zelta laikmeta ļaudīm un ļauj baudīt priekus, kas liegti parastajiem mirstīgajiem. Persiešu karagājienam, lai sasniegtu šīs augstākās un nepieejamās kvalitātes, izvērsas tieši otrādi – ceļojumā lejup. Lejup attiecībā uz uztura tradīcijām un cilvēka attīstību.

Secinājumi

Etiopijas un Kambīsa stāstā Hērodots turpina jau citur *Vēsturē* pausto Persijas ekspansionisma kritiku. Etiopijas *logos* veido Kambīsa zaimojošā attieksme pret citu tautu kultiskajām tradīcijām, kas šajā stāstā tēlotas, aprakstot uztura specifiku. Kambīss vērš savu uzbrukumu pret mītisko nomali Etiopiju – vietu, kas hellēņu apziņā jau kopš Homēra laika ir sakrāla un nomaļa zeme, kuru ne katram lemts sasniegt. Balstoties uz konfliktu starp persiešiem un etiopiešiem, Hērodota teksts veido meistarīgu dramaturģiju, kur uztura atšķirības norāda uz piederību atšķirīgai, iespējams – labākai kultūrai. Pirmkārt, etiopiešu un persiešu uztura iegūšanas metodes ir atšķirīgas. Otrkārt, Kambīsa vēlme iegūt etiopiešu ēdienu, kas dabūts bez darba un asinsizliešanas, kļūst par reliģisku pārkāpumu, jo šis ēdiens nav domāts nevienam citam kā tikai etiopiešiem. Tas ir atšķirīgas kultūras telpas un atšķirīga pasaules redzējuma produkts. Persieši šo atšķirību atsakās ievērot un likumsakarīgi finālā piedzīvo sakāvi. Ņemot vērā, ka Hērodots etiopiešiem piedēvē hellēņu upurēšanas

³² Bosak-Schroeder 2016, 34.

³³ Vernant 1979, 169.

³⁴ Karttunen 2002, 465.

tradīcijas un ētiskās vērtības un ka šis ir viens no persiešu karagājieniem, kas piedzīvo sakāvi, iespējams secināt, ka svešādā un cēlā Etiopija kalpo par paraugu pašiem hellēņiem – saujiņai savstarpēji konfliktējušu cilšu grupu, kura spēja apvienoties un apturēt Persijas ekspansiju. Ideja, kas šeit formēta ar uztura un sakralitātes savstarpējiem tvērumiem.

VĒRES

- Baragwanath, E. (2008) *Motivation and Narrative in Herodotus*. New York : Oxford University Press.
- Bosak-Schroeder, C. (2016) The Ecology of Health in Herodotus, Dicaearchus, and Agatharchides. Kennedy, F. R. (ed.). *The Routledge Handbook of Identity and The Environment in the Classical and Medieval Worlds*. London, New York : Routledge.
- Bridgman, T. (2014) *Hyperboreans: Myth and History in Celtic – Hellenic contacts*. New York : Routledge.
- Brown, S. T. (1982) Herodotus' Portrait of Cambyses. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 31, 387–403.
- Bull D.; Betancourt, P. P. (1999) Chemical Evidence Supporting the existence of a Structured Agricultural Manuring Regime on Pseira Island, Crete During the Minoan Age. *Aegaeum*, 20, 69–74.
- Cole, G. S. (2004) *Landscape, Gender, and Ritual Space: The Ancient Greek Experience*. Berkeley : University of California Press.
- Constantakopoulou, C. (2018) Landscape and Hunting: The Economy of the Eschatia. *Land*, 7, 1–12.
- Desmond, W. (2004) Punishments and the Conclusion of Herodotus' Histories. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 44, 19–44.
- Ekroth, G. (2007) Meat in Ancient Greece: Sacrificial, Sacred or Secular? *Food & History*, 5, 1, 249–272.
- Finch, E. C. (2010) Evolving Views of Ageing and Longevity From Homer to Hippocrates. *Greece & Rome*, 57, 2, 355–377.
- Finch, J. (2013) Historic landscapes. Howard, P. (ed.) *The Routledge Companion to Landscape Studies*. 2nd ed. New York : Routledge.
- Fisher, N. (1992) *Hybris*. Warminster : Aris & Phillips.
- Hutt, M. (2017) *Nom Nom Nomoi: Food, Identity, and Shared Custom in Herodotus' Histories*, Master Thesis. Vancouver : University of British Columbia.
- Karttunen, K. (2002) The Ethnography of the Fringes. Bekker, J. E. (ed.). *Brill's Companion to Herodotus*. Leiden, Boston : Brill.
- Morin, M. K. (2009) Landscape: Representing and Interpreting the World. Clifford, J. N.; Holloway, L. S. (eds.) *Key Concepts in Geography*, 2nd ed. London : Sage.
- Munson, R. (2014) Herodotus and Ethnicity. McInerney, J. (ed.). *A Companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean*. John Wiley & Sons.
- Park, C. (2014) Religion and Geography. Hinnelis, J. (ed.) *The Routledge Companion to the Study of Religion*. London, New York : Routledge.
- Roe, M. (2016) Editorial: food and landscape. *Landscape Research*, 41, 7, 709–713.
- Romm, J. (1998) *Herodotus*. London : Yale University Press.
- Skinner, E. J. (2012) *The Invention of Greek Ethnography*. New York : Oxford University Press.
- Torok, L. (2014) *Herodotus in Nubia*. Leiden, Boston : Brill.
- Vernant, J. P. (1979) Food in the Countries of the Sun. Vernant, J. P.; Detienne, M. (eds.). *The Cuisine of Sacrifice among the Greeks*. Chicago, London : University of Chicago Press.
- Werblowsky, R. J. (1998) Introduction: Mindscape and Landscape. Kedar, B.; Werblowsky, R. J. (eds.) *Sacred Space: Shrine, City, Land*. New York : Palgrave.

APSKATI

<http://doi.org/10.22364/adz.56.16>

LATVIJAS EMIGRANTU KOPIENAS – LATVIJAS ZINĀTNIEKU PIENESUMS STARPTAUTISKĀS MIGRĀCIJAS PĒTNIEKIEM

Baiba Bela, *Dr. sc. soc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes
asociētā profesore un vadošā pētniece

The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics (Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālā piederība un diasporas politika) – ar šādu nosaukumu 2019. gadā *Springer* izdevniecība *IMISCOE* grāmatu sērijā ir laidusi klajā LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieku kolektīvo monogrāfiju. Grāmatas zinātniskās redaktores ir Rita Kaša un Inta Mieriņa. Grāmata tapusi, balstoties uz 2014. un 2015. gadā veikto tāda paša nosaukuma ESF finansēto pētījumu, kura rezultāti plaši pieejami mājaslapā *Migracija.lv* un latviski izdotajā grāmatā *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora* (Mieriņa 2015).

Pirms pievērsos grāmatas satura aplūkojumam, vispirms jāsaka daži vārdi par to, kāpēc sociālajās zinātnēs Latvijā šī grāmata ir patiešām liels notikums. Pirmkārt, *Springer* ir viena no nozīmīgajām zinātnes izdevniecībām Eiropā. Tā publicē grāmatas, žurnālus un konferenču rakstu krājumus vairāk nekā 20 zinātņu nozarēs. Otrkārt, *IMISCOE* ir nozīmīgākais starptautiskās migrācijas un dažādības izpētes izeilības tīkls. *IMISCOE* grāmatu sērija ir vēltīta empīriskiem un teorētiskiem ārējās migrācijas jautājumiem, sērijas redkolēģiju veido

vadošie jomas speciālisti Eiropā, un tās akadēmiskie standarti ir ļoti augsti. Līdz šim sērijā ir izdots tikai mazliet vairāk nekā 80 grāmatu, un samērā reti tās pievēršas vienas valsts vai vienas etniskas grupas migrācijas pieredzei. Lielākoties tiek aplūkotas tādas tēmas kā migrācijas un integrācijas politika Eiropā, etniskā dažādība ES valstīs un pilsētās, pilsonība un migrācija, patvēruma meklētāju problemātika, migrācija un sociālās drošības jautājumi, darba tirgus globalizētā pasaulē, migrācijas ietekme uz ģimenēm un bērniem u. tml. Migrācijas pētnieki no Latvijas šajā sērijā ir bijuši grāmatu nodaļu autori vai līdzautori (piem., Mihails Hazans, Inta Mieriņa, Aija Lulle). Bet pirmo reizi šajā prestižajā grāmatu sērijā ir izdevums, kas pilnībā veltīts tikai Latvijas diasporas tēmai un ko veidojuši tikai mūsu zemes zinātnieki (arī diasporā dzīvojošie), Eiropas zinātnes telpā aktualizējot Latvijas migrācijas jautājumus un paceļot mūsu valsts pētnieku darbu pilnīgi citā redzamības un atpazīstamības līmenī.

Kaut abām grāmatām nosaukumi sākas identiski, atšķirības nav tikai apakšvirsrakstu formulējumos. Grāmatas *Latvijas emigrantu kopienas* angļu izdevums ir veidots starptautiskās migrācijas pētniekiem (ievads uzrunā tieši šo auditoriju), mazliet atšķiras grāmatu struktūra,

autoru kolektīvs, klāt nākušas dažas jaunas nodaļas, savukārt dažas izdevumā angļu valodā nav iekļautas. Grāmatas zinātniskās redaktore R. Kaša un I. Mieriņa ievadā aplūko emigrācijas aktualitāti Latvijā, parāda šī pētījuma novitāti un pienesumu zināšanām par migrācijas procesiem Eiropā un norāda uz jautājumiem, kas raksturīgi jebkurai migrācijas pieredzei, ne tikai Latvijas emigrantiem (piem., bērnu straujā asimilācija mītnes zemē). Pētnieces uzsver, ka līdz šim galvenā uzmanība austrumeiropiešu migrācijā uz Rietumeiropu pievērsta darbaspēka kustībai (galvenokārt emigrantu nodarbinātībai), kamēr šis darbs sniedz dziļāku izpratni arī par citiem ar izceļošanu saistītiem jautājumiem – emigrantu sociālo un politisko uzticēšanos, emigrantu sociālo tīklošanos un sociālo iekļaušanos, par viņu identitāti un piederības izjūtu, valodas lietošanu un apgūšanu bērniem, emigrantu pilsonisko līdzdalību mītnes un izcelsmes zemēs, attālināto nacionālismu un diasporas politiku. Tiek aplūkoti arī tādi jebkurai migrācijai būtiski jautājumi kā emigrantu iesakņotība mītnes zemē, attiecības ar izcelsmes zemes kultūru un sabiedrību, kā arī attiecības starp izceļotājiem no dažādiem emigrācijas viļņiem. Turklāt šis pētījums ir veikts migrantus nosūtošās valsts (*sending country*) perspektīvā, kamēr vairums pētījumu ir uzņemošo valstu skatījumā. Grāmata ļauj ielūkoties arī emigrācijas procesos no mazas valsts viedokļa un sniedz padziļinātu ieskatu baltiešu diasporas pieredzē, kamēr līdz šim saistībā ar Austrumeiropu plašāk ir pēfītas salīdzinoši lielās poļu un rumāņu emigrantu kopienas.

Grāmatā angļu valodā nodaļas ir strukturētas pa trim lielām tēmām: 1) mūsdienu Latvijas migrācijas un izpētes metodoloģijas raksturojums; 2) migrantu transnacionālās un nacionālās piederības gadījumu analīze; 3) atgriešanās migrācija un sūtītājvalsts politika (kamēr izdevumā latviešu valodā nodaļas izkārtotas piecos tematiskos blokos). Grāmatas ievads iepazīstina ar katras nodaļas tematiku un nozīmīgākajiem secinājumiem. Latviešu izdevuma divus tematiskos blokus veidojošās nodaļas par pētījuma metodoloģiju un darbaspēka migrāciju angļu izdevumā ir konsolidētas, transformētas un jaunveidotas vienā tēmā.

I. Mieriņas nodaļa par pētījuma integrēto pieeju emigrantu izpētē iepazīstina ārvalstu

pētniekus ar pētījumā lietoto metodoloģiju un starptautiski nozīmīgiem jauniem risinājumiem šajā pētījumā, kas būtu noderīgi arī emigrācijas pētniekiem citās valstīs. M. Hazans aplūko migrācijas vēsturi 20. gs. Latvijā un padziļināti pievēršas 2000.–2015. gada emigrācijas četriem viļņiem. Ilze Koroļeva analizē vairāk nekā 14 000 respondentu atbilžu, veidojot emigranta profilu saistībā ar viņa attieksmēm un pašidentifikāciju ar mītnes un izcelsmes zemi (šīs nodaļas latviešu izdevumā nav). Ņemot vērā, ka emigrācijai pamatā ir ekonomiski faktori, Aivars Tabuns analizē formālos un neformālos darbiekārtošanās procesus, kā arī nevienlīdzīgo attieksmi un diskrimināciju, ko darba tirgū pieredz emigranti.

Angļu izdevuma nākamā lielā tēma veltīta migrantu transnacionālās un nacionālās piederības gadījumu analīzei, kurā apvienoti divi tematiskie bloki no latviešu izdevuma, klāt nākot vienai jaunai nodaļai (Daiga Kamerāde un Ieva Skubiņa analizē, kā vecāki uztver bērnu identitātes veidošanos Lielbritānijā). Uzmanība pievērsta Latvijas emigrantiem Lielbritānijā, Vācijā, Zviedrijā un ASV, aplūkojot piederības, identitātes un transnacionālisma izpausmes kā latviski, tā krieviski runājošo emigrantu vidū. Noslēdzošā grāmatas tēma ir saistīta ar atgriešanās jeb remigrācijas politiku, pievēršoties plaisai starp iecerētajiem politikas mērķiem un reālo atgriešanās praksi, kā arī sasaistei starp finansējuma avotiem studijām ārvalstīs, atgriežoties Latvijā.

Latviešu pētnieku darbs sniedz vispusīgu un starpdisciplināru skatījumu uz emigrācijas procesiem mūsdienu Latvijā. Tomēr kā zinātniecei man pietrūkst pamatojuma autoru izvēlei Latviju identificēt ar Austrumeiropu. Mums pašiem noteikti labāk patiktu tikt identificētiem ar Ziemeļeiropu atbilstoši ANO un ES klasifikācijai (tiesa, salīdzinoši nesena). Tomēr grāmata turpina plaši izplatīto tradīciju, “pieskaitot” mūs Austrumeiropai, ko mūsdienās vairāk saista ar Austrumu ortodoksālās baznīcas izplatības areāla valstīm. Bez paskaidrojuma nav saprotams, vai šī ir vecās klasifikācijas nekritiska atražošana (PSRS okupācijas dēļ ilgstošu periodu piederējam Austrumu militārajam blokam, kādēļ tikām pieskaitīti Austrumeiropai arī pēc neatkarības atgūšanas), uzmanības pievēršanas stratēģija

(Austrumeiropa joprojām daudziem pētniekiem šķiet interesantāka un mazāk izpētīta par Rietumeiropu vai Ziemeļeiropu), vai arī migrācijas izpētē šāda pieeja varētu būt pamatota ar to, ka mūsu ekonomiskā attīstība joprojām būtiski atpaliek no “vecās” Ziemeļeiropas un arī migrācijas trajektorijas izpēti periodā drīzāk atbilst Austrumeiropas reģiona tendencēm, nevis Ziemeļeiropai.

Taču, neskatoties uz šo nelielo trūkumu, noslēgumā vēlos uzsvērt Latvijas pētnieku ieguldījumu starptautiskās migrācijas izpētē – iegūt ticamus un reprezentatīvus datus par emigrantiem no vienas valsts ir ārkārtīgi grūts uzdevums ikvienam migrācijas pētniekam. Interneta aptauja, kurā izdevās sasniegt emigrantu pētījumiem unikāli lielu respondentu skaitu – pētījumam derīgas anketas aizpildīja 14 068 latvieši un Latvijas valstspiederīgie 118 valstīs, ir nozīmīgs starptautiska mēroga

zinātnes veiksmes stāsts (ja vien par veiksmi drīkst saukt ļoti pārdomātu un mērķtiecīgu darbu aptaujas plānošanā, īstenošanā un datu sagatavošanā analīzei). Grāmatā aprakstītā pētījuma metodoloģija noteikti var sniegt citu valstu migrācijas pētniekiem ļoti būtiskas zināšanas par to, kā iegūt ticamus un reprezentatīvus datus, lietojot dažādas inovācijas dalībnieku rekrutācijai un atbiruma mazināšanai aptaujā, kā arī rūpīgi izstrādātu statistisko svaru dizainu reprezentativitātes nodrošināšanai. Tādēļ ir liels gandarījums, ka Latvijas zinātnieku darba rezultāti starptautiskā zinātnes telpā ir pieejami ne tikai nozāres žurnālos, bet arī starptautiskās migrācijas pētnieku izcilības tīkla grāmatu sērijā prestižā izdevniecībā izdotā grāmatā. Migrācijas dziļākā izpratnē ieinteresētiem lasītājiem Latvijā varu ieteikt iepazīties ar abiem *Latvijas emigrantu kopienas* izdevumiem – gan latviešu, gan angļu valodā.

SAPNIEM TE NEBIJA VIETAS

Aija Priedīte, *Dr. phil.*

Tā kā šis *Akadēmiskās Dzīves* numurs ir veltīts galvenokārt trimdas un diasporas jaunatļūmjiem, šeit iederas Ilzes Bērziņas atmiņu apkopojuma (2019) *Happy Girl: Rīga 1995 ērkšķi paradīzē* (Rīga: Albert Street Press) apskats. Spriežot pēc grāmatas teksta informācijas, autore dzimusi 1942. gadā Latvijā. Kopā ar vecākiem un jaunpiezimušo brālīti 1944. gada rudenī devusies bēgļu gaitās uz Vāciju. Vēlāk nonākusi Kanādā, kur studējusi mākslu, un, kā tekstā itin bieži tiek uzsvērts, sevi uzskata par mākslinieci. 1995. gada septembrī viņa, draugiem un radiem par lielu pārsteigumu un neskatoties uz masīviem brīdinājumiem, pārceļas uz dzīvi Latvijā. Par šo dzīves posmu ir I. Bērziņas grāmata, un, spriežot pēc norādēm tekstā, tā balstās uz dienasgrāmatas piezīmēm.

Stāstījuma problēma sākas jau ar ceļojuma mērķi – Latviju. I. Bērziņa **nebrauc** uz 90. gadu postpadomju Latviju, kur notiek cīņa starp padomju laika politisko un sociālo mantojumu, ieskaitot plānsaimniecību, un Rietumu pasaules atzītām demokrātiskām vērtībām, ieskaitot nāvessoda atcelšanu, cilvēktiesības, minoritāšu tiesības un tirgus ekonomiku. Papildus šajā laikā notiek daudziem Latvijas iedzīvotājiem neizprotamais privatizācijas process, ko veikli individuāli noved līdz pat prihvātizācijai. Tas ir mežonīgs pretstatījumu laiks, kad Latvijai īsā laikā jāpanāk tas, kam Rietumu pasaulē bija doti 50 pēckara gadi. (Ja kādam šie 90. gadi ir aizmirsušies, iesaku palasīt Arno Jundzes romānu *Sarkanais dzīvsudrabs*.) Šo laiku katrs Latvijā izprot pēc savām zināšanām, to katrs interpretē citādi un piemēro savām izdzīvošanas spējām un personiskajām vajadzībām. Katrs ir nodarbināts pats ar sevi un vēlas vai mēģina iekāpt šajās laika pārmaiņās, un te neatliek laika, ko veltīt I. Bērziņai.

Taču I. Bērziņa **brauc** uz sapņu paradīzi, ko labi raksturo pāris citātu no grāmatas:

Manai mātei Bēķi (mātes dzimtas mājas Kurzemē pie Talsiem – A. P.) bija mīlestība, un, man augot, viņa šajā mīlestībā ar mani dalījās. Tur bija viss labākais, kas vien laukos varēja būt – ziedošas pļavas, stārķi, stirnas, lapsas, kas mīta īpašumā esošajā mežā, zirga vilkti rati vasarā un ragavas ziemā, brīvdienas, jautrība, viens otru un zemi mīlošu cilvēku laime. (94)

Bēķi bija mana rožu ieskautā sapņu mājiņa, kurā es dzīvoju ar visiem saviem sapņu dzīvniekiem. Kā īsta darbaļaužu Bridžita Bardo ar plīvojošiem blondiem matiem un apburošu smaidu, es iztēlojos sevi kopā ar manu labirdīgo suņu kompāniju skraidām cauri liepu alejām un pāri ziedu pilnām pļavām, rotaļīgi cenšoties panākt kādu lapsu vai zaķi. (27)

Naktīs es bieži sapņoju, kā es Bēķos stāigāju pa pļavu. Man galvā puķu vainadziņš, Hepija (Ilzes suns – A. P.) priecīgi rikšo pa priekšu, bet kucēniņš klunkurē nopakaļus. (163)

I. Bērziņai 1995. gadā ir apmēram 53 gadi, tātad viņa ir nobriedusi sieviete, taču uzvedas kā jauna meitene, uz ko norāda arī grāmatas nosaukums *Happy Girl* (laimīga meitene). Viņa dzīvo savas jaunības bohēmas garā, ar ko viņa 90. gadu nervozajā Latvijā ik uz soļa nonāk konfliktā ar ārpusauli. Jau sākot ar apģērbu, Ilzes uzsvērtie legingi un botas nepiederēja pie 90. gadu “Rīgas modes” nobriedušām sievietēm. Un tieši atskārsme, ka viņa vairs nav jauna meitene, viņu noved pie nervu sabrukuma un atgriešanās Kanādā, kad viņai pēkšņi ausīs džinkst kāda drauga–vīrieša balss, kas saka “jūs, sievietes, esat kā puķes, kas zaudējušas savu plaukumu” (266). Rūpju nomāktajā 90. gadu Latvijā nevarēja dzīvot bezbēdīgu prieka dzīvi, kādu iztēlojās Ilze.

Ar dzīvoķļa meklēšanu Ilzei galīgi neveicas, viņa maldās pa Rīgu no viena krāpnieka

vai izsūcēja pie otra. Toties ar darbu viņai veicas tīri labi. Viņa Mākslas akadēmijā māca franču valodu un Augstākajā tiesā angļu valodu. Taču par saviem studentiem un priekšniekiem neviena laba vārda. Īpaši Augstāko tiesu viņa attēlo kā bezdarbībā, korupcijā un alkoholā grimstošu iestādi, arī daudzkārtējā saskarsme ar policiju vairāk atgādina pseidodarbību nekā problēmu risināšanu. Bēdu stāsts ir arī mēģinājumi atgūt Bēkus, kur imitinājušies vietējie iedzīvotāji un degvielas kontrabandas tirgotāji.

Ir jau arī dažas amizantas vietas, piem., kad viņa agrā rītā kārtīgā lietū iet pagalmā “čurināt” suni un aizcērtas dzīvokļa durvis vai arī kad aizbēdzis suns viņu pēc trim dienām gaida pie pieturas, un tad vēl bēdīgais gabals par kucēnu sagaidīšanu Jāņos un to slīcināšanu. Traģikomiski ir arī I. Bērziņas apraksti par saskarsmi ar ārstiem. Vēl viena amizanta epizode, kas norāda uz autorei sapņaino naitātāt, – viņa nesaprot latviešu valodas sarunvalodas un žargona izteicienus, piem.: “Man jāaiziet uz havaju.” Viņa domā par Havaju salām un tikai pēc laba laika saprot, kas domāts, secinādama:

Es biju apmulsusi. Es domāju, ka visu, kas man jāzina par Latviju, es biju uzzinājusi sestdienas skolā. Taču tā nebija viss. (129)

Sestdienas skolā nemāca reālo dzīvi un sarunvalodu. I. Bērziņai, kā vairumam, kas auguši un dzīvojuši demokrātiskās valstīs, uzkrītoša ir 90. gadu nepieņemamā attieksme pret sievietēm, seksuālā uzmākšanās, prastība un necieņa, it īpaši, ja baudīts alkohols. Krāšņākais piemērs no grāmatas:

Indra ieskrēja mājā no govju slaukšanas .. Tai pat laikā viņas vecis ar savu čomu pētīja šņabja pudeļu dibenus un nolēma, ka ir izsalkuši.

“Ēst!” viņi auroja. “Gribam ēst!”

Indra ieskrēja pieliekamajā kambarī. Laimoņa čoms tikko kā bija atrīvojies no savas sievietes .. Viņš bija Skaidrīti izmetis. Izspēris viņu laukā. Izlicis. Guntis lielījās, kā viņš bija padzinis savu jauno, skaisto otro sievu. Iemesls bija muļķīgs un sīks – viņa gribēja, lai viņš kaut ko izdara.

“Tieši tāpat, kā ar suņiem,” Guntis skaidroja.

“Viņām jāparāda, kurš te ir galvenais.” (260)

Daudzas epizodes patiešām labi atspoguļo 90. gadus, un, tos atceroties, ieskaitot kriminālā Ivana Haritonova tiesāšanu, varam tikai priecāties, ka tie laiki ir garām un kā Latvija ir izmainījusies pa šiem gadiem. Visam stāstījuma cauri vijas arī Ilzes vientulības sajūta, ka viņa nekur nevar kļūt par savējo. Draudzības ir virspusējas, iekļūt iekšējā lokā nav iespējams. Tas ir interesants novērojums – latvieši negrib sev laist tuvāk klāt nevienu no ārpusē, tas manāms arī padomju laika latviešu literatūrā. Ilze Indrāne, Harijs Gulbis, Albert Bels u. c. tekstus raksta latviskā kodā, un, ja mēģini to tulkot, vajadzīga otra grāmata komentāriem. I. Bērziņa labi jūtas restorānā *Osiris*, kas kļūst par viņas otro mājvietu, un ASV vēstniecības ballītēs, taču tā nav Latvija un Latvijas sabiedrība.

Dīvains šķiet vārda “ekspatriants” lietojums, runājot par trimdiniekiem Latvijā, un nav īsti saprotams, vai tas ir pašas I. Bērziņas lietojums vai tulkotāja.¹ Runājot par valodu, nepieņemama ir arī autorei/tulkotājam prakse tekstu piesvaidīt ar angļu un franču valodas vārdiem un teikumiem, tiem nesniedzot tulkojumu latviešu valodā. I. Bērziņa uztraucas par krievu valodas lietojuma praksi Latvijā, bet pati rīkojas tāpat. Interesanti, ka viņa, tāpat kā daudzi ārzemnieki, kas iemācījušies latviski, uzsver trīs tipiski latviskus teicienus Latvijā: normāli, neņem galvā un – nu, nu, nu.

Tulkotāja un neesošā korektora dārziņā jāmet akmens par nepareizu vārdu rakstību, piem.: Dieters, Dītera vietā (14), Ivana Trampa, Ivankas vietā (22), Prosts, Prusta vietā (186). Tāpat lietots jauns “interesants” vēstnieka apzīmējums – vēstnesis (236).

¹ Par ekspatriantiem tiek dēvēti izglītoti cilvēki, kas dodas strādāt vai studēt ārzemēs, lai uzlabotu savas profesionālās iemaņas vai gūtu atšķirīgu pieredzi. Turpretim cilvēki, kuri ir spiesti pamest savu dzimto valsti grūtu dzīves vai darba apstākļu dēļ, tiek saukti par migrantiem. Tādējādi ekspatrianti parasti ir augsti kvalificētas personas, kas ieguvušas vismaz augstāko izglītību un pārceļas dzīvot, strādāt vai studēt uz citu valsti uz vismaz sešiem mēnešiem. Pieejams: <http://providus.lv/article/petijums-ekspatrianti-latvija>.

Lai gan I. Bērziņa dzīvo savā sapņū Latvijā, kuras nav, gluži nezinoša par notikumiem Latvijā arī viņa nav, zina ļoti labi, kā rīkojusies okupācijas vara. Taču, pieminot faktus, vajadzētu tos pārbaudīt arī subjektīvā atmiņu apkopojumā. Citādi tiek izplatīti un pavairoti mīti. Piem., grāmatā tiek vairākkārt minēts, ka Rīgas etniskajā sastāvā padomju laikā bija 75% krievu. Lai gan rusifikācija daudzās jomās bija dramatiska, šie procenti neatbilst patiesībai (cita lieta – valodas lietojums).

Rīgas iedzīvotāju etniskais sastāvs 1989.–2016. gadā². Tautība (tūkst. cilv.), īpatsvars kopskaitā (procentos)

Tautība	1989	2000	2016	1989	2000	2016
Latvieši	332	313	296	36,5	41,0	46,2
Krievi	431	335	241	47,3	43,9	37,7
Baltkrievi	44	36	25	4,8	4,7	3,9
Ukraiņi	44	32	22	4,8	4,2	3,5
Poļi	17	16	12	1,8	2,1	1,8
Lietuvieši	7	7	5	0,8	0,9	0,8
Ebreji	19	8	1,1	2,1	1,1	0,2
Čigāni	1,1	1,2	0,8	0,1	0,2	0,1
Igauņi	1,2	1,0	0,7	0,1	0,1	0,1
Vācieši	1,1	1,1	1,1	0,1	0,1	0,2
Citas taut.	15	14	33	1,6	1,7	5,5

Arī publicējot savas atmiņas no dienasgrāmatas pierakstiem, ir vajadzīgs literārais redaktors, kas padarītu tekstu lasītājiem draudzīgāku. Visai grāmatai cauri vijas rupji vispārinājumi, arī pārspilējumi un atkārtējumi, kas nokaitina lasītāju. Tikai daži piemēri:

Privilēģiju tikt pie dzīvokļa parasti bija jāizpelnās. Visaugstāk vērtēta bija ziņošana par kaimiņiem vai kādu citu. (85)

Amerikāņu klātbūtne ir jūtama pilnīgi visur. (93)

² Avots: CSP datubāze, tabula *Pastāvīgo iedzīvotāju etniskais sastāvs reģionos un republikas pilsētās* (ISG 191) un autoru aprēķins. Pieejams: https://www.apgads.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Tautas_ataudze/talsai_08_Zvidrins_.pdf.

Vislabāk uzkalpoties varēja, ziņojot par kādu. [...] Iespējas uzkalpoties bija nebeidzamas, un ziņot par kādu bija visīsākais un visdrošākais ceļš uz labklājību. (105)

Bija skaidri zināms, ka kukuļošana ir vispārpieņemta lieta visos dzīves ceļos, taču nekur tā nav tik izplatīta kā tiesu iestādēs. (113)

Rīgas centrā joprojām lielākoties mīt krievu proletariāts, kas sēž apakšbiksēs un lokšņabi. (129)

Uz trim ģimenēm bija viena virtuve un viena vannas istaba. Un šiem latviešiem vēl paveicās. Ja viņi protestēja, viņiem tūdaļ pat tika izsniegta vienvirziena biļete uz Sibīriju. Visus, par kuriem bija zināms vai arī bija aizdomas, ka viņi ir lojāli Latvijai, deportēja kopā ar visu ģimeni. (201)

Tāpat, ja piemin skaitļus un datumus, tos vajadzētu pārbaudīt. Pavisam dīvains šķiet šāds pieraksts:

Trešā, pēdējā lielākā deportācija notika Staļina valdīšanas pēdējos gados – 1949. gada nogalē. [...] Ap sešdesmit tūkstošiem cilvēku tika izsūtīts uz dažādām piespiedu darba nometnēm. (159)

Protams, “pēdējie valdīšanas gadi” ir relatīvs jēdziens, Staļins mira 1953. gadā, taču kur autore ir ņēmusi, ka šī ir trešā lielākā deportācija (vēsturē runā par divām masveida deportācijām), nevar arī 25. martu apzīmēt par gada nogali. Par skaitļiem – avotos ir runa par 42 000.

Taču grāmata ir kā atraktīvs papildinājums Maijas Krūmiņas pētījumam (sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā) un apstiprina M. Krūmiņas tezes par trimdnieku atgriešanos zaudētajā paradīzē:

Turklāt aktualizējās jautājums – kas ir tā vieta, ko šie cilvēki uzskatīja par savām mājām? Vai tā ir konkrētā ģeogrāfiskā vieta/valsts jeb ideāltēls, kurā nav iespējams atgriezties?

Raksta pamatā ir pieņēmums, ka pastarpinātas atbildes uz iepriekš minētajiem jautājumiem iespējams iegūt, aplūkojot trimdas (pēc 1991. gada – diasporas) latviešu dzimtenes apciemojumu pieredzi, īpašu uzmanību vēršot uz pirmo viesošanos Latvijā, jo bieži vien tieši tā izgaismoja sadursmi starp

*iedomāto/iztēloto Latvijas tēlu un realitāti, bet vienlaikus atspoguļoja arī to, ka daļai trimdnieku, neraugoties uz ilgajiem svešumā pavadītajiem gadiem, Latvija joprojām iemieso vienīgās un īstās mājas.*³

Un tas ir tieši I. Bērziņas gadījums, viņa meklē savas vienīgās un īstās mājas Latvijā, taču tās ir sapņu mājas, kuru īstenībā nav. Kad viņa to saprot, viņu māc bailes un izmisums un viņa atgriežas savās reālajās īstajās mājās Kanādā, savā mākslā un drošībā.

Grāmata katram, kas pavadījis 90. gadus Latvijā, uzjundī pagātņi un liek atcerēties traku laiku un pakavēties šajās atmiņās vairākas dienas, taču tiem, kas šo laiku nav paši piedzīvojuši, tā sniedz greizu informāciju ar daudzajiem vispārinājumiem un padomju laika un neatkarības laika attēlojuma sajaukumu. Kā jau iepriekš minēts, tā nenoliedzami ir saistošs pētniecības objekts gan mutvārdu vēstures pētniekiem, gan arī sociologiem, sociālantropologiem un psihologiem.

³ To, ka Latvijas apciemošanas stāstos lielai daļai vecākās paaudzes trimdnieku Latvijas tēls jeb jēdziens nav tāpatīgs ar šīs dienas ģeogrāfisko Latviju un tās sociālo, politisko un kultūras kārtību, norādījusi socioloģe Baiba Bela (Bela 1997, 129).

POLITISKĀ LIBERĀLISMA NOVĒRTĒJUMS LATVIJĀ

Juris Pupčenko, *Dr. phil.*, asociētais profesors, Marista Koledža, ASV

2018. gadā izdotā Daces Dzenovskas grāmata (*School of Europeanness: Tolerance and Other Lessons in Political Liberalism in Latvia*. Ithaca, NY : Cornell University Press) ir jau tikusi augstu novērtēta ārpus Latvijas. Baltijas studiju veicināšanas apvienība (*Association for the Advancement of Baltic Studies – AABS*) tai pasniedza 2020. gada labākās grāmatas balvu. Prominentais žurnāls *Foreign Affairs*, kas selektīvi recenzē tikai tās zinātniskās grāmatas, kuras tas uzskata par pašām ietekmīgākajām, raksta, ka ir jāpievērš uzmanība D. Dzenovskas kritikai, ka palielināta migrācija ir veicinājusi labējā nacionālisma pieaugšanu Eiropā un ASV, tālāk graujot Rietumu liberālisma pretenzijas uz morālo un politisko pārākumu.¹ Lai arī autore specializējas politiskajā antropoloģijā, šī grāmata interesēs pētniekus arī vairākās citās disciplīnās, ieskaitot politikas zinātni, vēsturi un filozofiju. Tā būs interesanta arī praktiķiem. Grāmatā tiek lietota gadījuma izpēte (reformas un veiktās darbības Latvijā politiskā liberālisma vārdā laika posmā pēc aukstā kara beigām), lai kritizētu politiskā liberālisma conceptualizāciju.

Vienlaikus D. Dzenovska atzīst, ka viņas galvenais mērķis nav radīt vēl vienu grāmatu, kas kritizētu politisko liberālismu. Tā vietā pētniece vēlas parādīt, ka Rietumu koncentrēšanās uz “vēstures beigu” (*the end of history*) tēzi un draudī, ko Austrumeiropā varētu radīt politiskā liberālisma kritika, ir aizēnojušas esošās varas hierarhijas, kas veido Eiropas tagadni (18). Tipiski, ka Rietumu

politiskā liberālisma mācības Latvijai un citām Austrumeiropas valstīm ir tikušas konsekventi formulētas kā “tuvināšanās Eiropai”, kur cilvēki ir demokrātiskāki, politiski nobriedušāki un arī iecietīgāki (10). Vienlaikus arī daudzi Rietumu politiskā liberālisma atbalstītāji uzsver, ka Austrumeiropā trūkst šī liberālisma. D. Dzenovska argumentē, ka, tā vietā, lai jautātu, vai latvieši un austrumeiropieši ir vai nav iecietīgi un tolerantī, ir jājautā, kādi ir iekļaušanās ierobežojumi mūsdienu Eiropas sabiedrībās – un kādas sekas no tā izriet mūsu izpratnei par politisko liberālismu (13). Ir nepieciešams arī analizēt, kā Eiropas sabiedrībās notiek cilvēku un grupu iekļaušana un izslēgšana morālu apsvērumu dēļ.

Galvenais D. Dzenovskas arguments par Latviju ir nozīmīgs akadēmiskajā literatūrā, ieskaitot literatūru par politisko liberālismu, postkoloniālismu un postsociālismu, bet tas nebūt nebūs pārsteidzošs viduvējam Latvijas iedzīvotājam. Grāmata pārliecinoši argumentē, ka politiskā liberālisma atbalstītāji Latvijas vēlmē pievienoties brīvajai pasaulei nepievērsa pietiekamu uzmanību ģeopolitikai, kā arī nepareizi interpretēja vēstures un kultūras nozīmi. Daudzi latvieši ne vienmēr ticēja politiskā liberālisma atbalstītāju idejai par Eiropu un tās vērtībām, bet gan vēlējās, lai Latvija integrētos Eiropā un piedalītos tādās drošības aliansēs kā NATO, lai pārliecinātos, ka vēsture neatkārtojas. Reizēm svarīgas zinātniskas inovācijas notiek tādā veidā, ka vienā disciplīnā jau zināmi atklājumi kā svarīgi jauninājumi tiek pārnesti uz citu disciplīnu. Līdz zināmai robežai tas notiek arī šajā grāmatā. D. Dzenovska plašākā politiskā liberālisma literatūrā integrē atklājumus, kas bija jau samērā labi zināmi pētniekiem, kuri pēta Latviju (ka Latvijas vēlēšanos pievienoties brīvajai pasaulei lielā mērā veicināja drošības apsvērumi, nevis

¹ Lipman, Maria (2019) Book Review of *School of Europeanness* by Dace Dzenovska. *Foreign Affairs*, September/October. Pieejams: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/2019-08-12/school-europeanness-tolerance-and-other-lessons-political>.

vēlme apgūt un pieņemt politiskā liberālisma vērtības), un šajā procesā pievieno vēl ko jaunu un svarīgu.

Dažādās grāmatas nodaļās analizēts, kā Latvijas iedzīvotāji dzīvo eiropeskuma paradoksā, kas prasa dažādu grupu vienlaicīgu iekļaušanu un izslēgšanu. Pirmās divas nodaļas lielā mērā pievērš uzmanību vēstures ietekmei. Pirmā nodaļa koncentrējas uz Eiropas (un Latvijas) koloniālās vēstures iespaidu uz mūsdienu uzskatiem. Pētniece parāda Latvijas paradoksu – no vienas puses, latvieši atzīst brīvību, cilvēktiesības un demokrātiju, bet, no otras puses, arī izrāda lepnumu par koloniālismu attiecībā uz 17. gadsimta Kurzemes hercogistes kolonijām Tobago un Gambijā (23). Kamēr vairums bijušo Eiropas koloniālo valstu jūt kaunu par koloniālo mantojumu, Latvija par to izrāda lepnumu. Latvieši identificējas ar koloniālajām uzvarām, vienlaikus distancējoties no koloniālajiem ievainojumiem. D. Dzenovska skaidro, ka vēsturiski šis lepnums bijis veids, kā latvieši varēja parādīt, ka ir bijuši vairāk nekā tikai dzimtcilvēki. Latviešu lepnums par bijušajām un īslaicīgajām kolonijām Tobago un Gambijā ir arī veids, kā latvieši var atklāt mazās Latvijas vēsturisko ietekmi uz pasaules politiku. Otrā nodaļa koncentrējas uz attiecību atspoguļojumu starp latviešiem un krievvalodīgajiem 20. un 21. gadsimtā. Tā parāda, ka vēsturisku iemeslu dēļ nevis tolerance, bet gan integrācija ir jēdziens, kas regulē attiecības starp latviešiem un krievvalodīgajiem Latvijā.

Grāmatas pārējās nodaļas fokusējas uz to, ko autore sauc par “tolerances darbinieku” (*tolerance workers*) darbu un dažādiem iekļaušanas un izslēgšanas gadījumiem latviešu sabiedrībā. Trešā nodaļa aplūko, kā dažādi tolerances darbinieki (piem., vai nu valsts, vai nevalstisko organizāciju darbinieki) ir mēģinājuši kultivēt Latvijā toleranci un iecietību kā politisko vērtību. Lai gan šie darbinieki piekrita, ka pastāv problēma, viņi ne vienmēr vienojās par nepieciešamajām kontūrām un intervencēm, kā arī vēlamajiem rezultātiem. Tolerances darbinieki (ceturtā nodaļa) uzskatīja, ka lielākā problēma Latvijā bija nespēja atzīt neiecietību, kā iemeslu saredzot plaši izplatīto kritiskās domāšanas

trūkumu un vispārēju nevēlēšanos iesaistīties kritiskās sabiedriskās pārdomās (112).

Piektā nodaļa apskata mēģinājumus pārliecināt sabiedrību nelietot aizskarošos vārdus “nēģeris” un “žīds”. Sestā nodaļa pievērš uzmanību Latvijas fiziskajām robežām un parāda, kā dažādi lēmumi par to, kādā veidā regulēt starp robežas un migrāciju, reprezentēja spriedzi starp atvērtību un slēgšanu un kā latviešu sabiedrībai vajadzēja savstarpēji runāt un vienoties par šiem jautājumiem, lai kļūtu par eiropisku sabiedrību (177). Nodaļas beigās D. Dzenovska lielā mērā apkopo sava darba galvenos punktus: “Institucionalizētā politiskā liberālisma formas nav spējušas atzīt un pievērsties vēsturiskā un kultūras ziņā iesakņojušos subjektu sūdzībām, kuri piedzīvo atsvešināšanos postsociālisma pārvērtību rezultātā” un sociālekonomiskā stāvokļa pasliktināšanos (206).

Grāmata ir metodoloģiski spēcīga un piedāvā plašu pieeju tolerances pētīšanai, īpaši inovatīva tā ir Latvijas koloniālisma vēstures novērtējumā, tajā iespaidīgi lietoti spilgti stāsti, lai ilustrētu dažādus punktus. Metodoloģiskā ziņā šī grāmata ir ļoti bagāta: piem., pētniece izmanto datus no intervijām, etnogrāfiskiem novērojumiem, fokusa grupām un publiskās domas aptaujām. Ir vērtīgi, ka tā sniedz plašāku skatījumu uz toleranci Latvijā un pievēršas arī citām grupām (ieskaitot citu rasu cilvēkus un cilvēkus ar dažādu seksuālo orientāciju) nekā tikai krievvalodīgajiem. Tikpat vērtīgi un inovatīvi, ka grāmata velta veselu nodaļu analīzei, kā Latvijas koloniālais mantojums ir ietekmējis uzskatus par toleranci. Visbeidzot, D. Dzenovska ir lieliska stāstītāja – viņas spilgtie stāsti par dažādām tikšanās reizēm ar latviešiem spoži atdzīvojas un palīdz ilustrēt paustos analītiskos secinājumus. Piem., koloniālisma nodaļā mēs lasām par Jāni, kurš dodas uz Gambiju meklēt pēdas Kurzemes hercogistes perioda latviešu dzimtcilvēkiem, – šis stāsts ilustrē vēlmi redzēt latviešus ne tikai kā strādnieku masu, bet arī kā vēstures pārmaiņu aģentus. Noslēgumā jāuzsver, ka šī grāmata sniedz vērtīgu ieguldījumu vairākās akadēmiskās jomās un tās autore autoritatīvi novērtē Latvijā veiktās politiskā liberālisma reformas pēc aukstā kara.

VALENTĪNES LASMANES GADSIMTA STĀSTS

Māra Zirnīte, *Mg. philol.*, Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas
Dzīvesstāsts valdes priekšsēdētāja

“Nacionālās pretošanās kustības dalībnieces Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts, no vienas puses, ir leģendāra cilvēka memuāri, kas vieš lielāku skaidrību par Latvijas nacionālo pretestību Otrajā pasaules karā, par sabiedrības noskaņojumu, studentu dzīvi Rīgā pagājušā gadsimta trīsdesmitajos un arī par citiem pārdomu un zinātniskas izpētes vērtiem tematiem. No otras puses, viņas rakstītais šķiet kā vecvecmāmiņas vēstījums jaunajai paaudzei,” motivāciju atmiņu pārtapšanai grāmatā (2020) paskaidro tās iniciators un literārais sakārtotājs Gaitis Grūtups (*Nakts nav tikai gulēšanai: Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts*. Sak. G. Grūtups. Rīga: Mansards, 2020).

Dzīvesstāsta jēdziens mutvārdu vēstures pētījumos un publikācijās nozīmē cilvēka paša veidotu vairāk vai mazāk izsmelošu stāstu par savu dzīves gājumu. Tas var būt gan autora uzrakstīts vai dzīvesstāstu intervijās radīts, gan, kā šajā gadījumā – stāstīto un rakstīto atmiņu apvienojums, kur kompozīciju sakārto pieredzējis literāts.

Nodrošināts ar zinātniskiem komentāriem (*Dr. phil.* Aija Priedīte, *Dr. hist.* Kaspars Zelis), dzīvesstāsts iegūst dokumentāras liecības nozīmi. V. Lasmanes stāstam tas ir sevišķi svarīgi, jo viņa bija klāt, piedalījās un redzēja vēstures notikumus, pār kuriem joprojām klājas liela neskaidrības migla. Kopš savas piedzimšanas (1916) viņa ar gaišu prātu pasaulē nodzīvoja 102 gadus.

Atmiņu stāsts ir starpnieks starp to, kas realitātē noticis, un to, kā notikušo pārdzīvojis, sapratis un pēc garāka vai īsāka laika attēlo stāstītājs. Dzīves īstenību no stāsta palīdz izlobīt konteksts – atcerēšanās apstākļi, vieta un laiks, iesaistītās personas. Viss minētais iespaido gan stāsta saturu, stāstītāja jeb autora attieksmi, gan izteiksmes veidu un radošo izpausmi atmiņu tēlojumā. Stāstīto atmiņu tapšanas apstākļu izvērtējumam ir tikpat liela nozīme kā jebkura dokumentāra avota ticamības pamatojumam. Tāpat

jāsaprot, kādas pārvērtības piedzīvo intervijas teksts, kas radies visai intīmi, tikai dažu cilvēku starpā, kad to gatavo publiskam sniegunam.

Nav jau tā, ka par V. Lasmani iepriekš neviens nebūtu neko dzirdējis. Draugu viņai ir daudz arī Latvijā, tomēr jaunatnes vidū V. Lasmanes vārds nav pazīstams. Vecākā paaudze vēl atceras, kā viņas prototips izmantots Arvīda Griguļa romānā *Kad lietus un vēji sitas logā*¹, ko Aloīzs Brenčs apspēlējis tā paša nosaukuma padomju detektīvfilmā par nacionāli jūtīgo tēmu. Kā vienā, tā otrā dominē ideoloģiskā tendence, tomēr laikabiedri caur propagandu uztvēra konkrētus notikumus, par ko tolaik vēsture klusēja. Interesanti, ka kino režisors Pēteris Krilovs, savas filmas *Uz spēles Latvija* (2014) izpētes gaitā atklājis, ka rakstnieks romānu būvējis no iesaistīta cilvēka atmiņām, par kurām samaksājis krietnu summu².

Reālo Valentīni sastopam gan vēsturiski dokumentārajā režisora P. Krilova kinofilmā *Uz spēles Latvija*, ko redzējuši skatītāji Latvijā, gan arī zviedru režisora Ulles Hēgera (*Olle Häger*) filmā *Pēdējā laiva uz Jūrkalni*, kas tapa 2001. gadā, bet Latvijā uz ekrāniem nav parādīta.

Jaunākos laikos viņas viedokli un notikumu liecības uzklaušījuši vēstures pētnieki. Tās iekļautas Dzintara Ērgļa³, Ulda Neiburga⁴

¹ Grigulis, A. (1965) *Kad lietus un vēji sitas logā*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.

² Kvīts par darījumu ar Rihardu Zandi glabājas Rakstniecības un mūzikas muzeja arhīvā A. Griguļa fondā.

³ Ērglis, Dz. (2010) Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943–1945): Laivu akcijas. *Latvijas valstiskumam 90*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 280–291; (2003) *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds.

⁴ Neiburgs, U. (2011) Zviedru un amerikāņu izlūkdienestu loma Latvijas Centrālās padomes organizētajās bēgļu laivu akcijās pāri Baltijas jūrai uz

publikācijās. Plašas video intervijas ar V. Lasmani glabājas Latvijas Okupācijas muzeja Audiovizuālo materiālu krātuvē un audio ieraksti – Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā.

Valentīnes 100. dzimšanas diena kuplā draugu pulkā tika svinēta Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 2016. gada 16. maijā, kad skaipā ceļoja apsveikumi no Rīgas uz Stokholmu. Tas bija tilts pāri jūrai un liecināja, ka, neskatoties uz ilgo prombūtni, Valentīnei ir noturīgas saites Latvijā. Pāri jūrai veda ceļš arī vienā no Valentīnes dzīves kulminācijas brīžiem, kas aprakstīts viņas pašas sakopotajā 130 liecinieku atmiņu grāmatā *Pāri jūrai 1944./45. g. (Memento, Stokholmā 1990. gadā)*.

Valentīnes gadsimta stāsts lobīts pakāpeniski – pēc daudzām sarunām, intervijām un vienkārši tikšanās reizēm, skaidrojot un precizējot to, ko vairs zināja tikai viņa.

Stāstīt par savu dzīvi mutvārdu vēstures pētniecēm V. Lasmane sāka 1996. gadā Stokholmā. Kad abas ar kolēģi Baibu Belu devāmies intervēt latviešus Zviedrijā, Valentīne mums atvēlēja vietu pārnakšņošanai savā dzīvoklī. Kā vēlāk noskaidrojās, viņas viesmīlību baudījuši daudzi draugi, paziņas un paziņu paziņas. Jo viņa – ja vien spēja, bija gatava palīdzēt visādos veidos. Valentīne labi saprata mūsu uzdevumu un iepazīstināja ar citiem latviešiem, kas vēlāk iekļuva grāmatā *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*⁵. Gluži dabīgi raisījās sarunas pirms un pēc brokastīm vai pie vakariņu galda. Valentīnes stāstu uzklaušājām kā daļu no latviešu vēstures Zviedrijā, daļu no tās sabiedrības, kurai viņa pati piederēja jau 52 gadus un mums tikpat ilgi bijusi nepieejama. Bija vēl kāds apstāklis, kas sekmēja sadarbību. Valentīne gribēja izstāstīt rakstnieka meitai (zinātniecei B. Belai) par incidentu ar Alberta Bela romānu *Bezmiēgs* 1970. gadā. Padomju Latvijas drošības dienestiem bija nācis ausīs, ka no Zviedrijas iebraukušais Lasmaņu pāris mēģinās vēl nublicēto manuskriptu izvest uz ārzemēm.

Zviedriju: 1944–1945. gads. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 27. Rīga : Zinātne, 171–186.

⁵ Bela, B. (2010) *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. Rīga : Zinātne, 2010.

1996. gadā audio kasetēs tika ieskaņots vairāku stundu garš atmiņu stāsts, kas gan atstāja vēl daudz nenoskaidrotu jautājumu. Vēlāk Valentīne posās braucieniem uz Latviju, un sarunas turpinājās 1997. gadā Rīgā, kad viņa pati atnāca uz interviju Filozofijas un socioloģijas institūtā, kas tolaik atradās Latvijas Zinātņu akadēmijas augstajā namā. Gatavojot grāmatu par Zviedrijas latviešu dzīvesstāstiem, intervijas turpinājās gan Stokholmā, gan Rīgā. Mainījās intervētāji, V. Lasmanes atmiņās aizvien parādījās jaunas detaļas, ko, kā vēlāk noskaidrojās, palīdzēja atsvaidzināt viņas rūpīgi glabātie pieraksti, vēstules, dokumenti.

G. Grūtups sastapa Valentīni jau kā simtgadnieci, kad arī dzima ideja par grāmatu. Iestrādes bija, bet cik ilgs laiks dots atmiņu kārtošanai un saskaņošanai, to nezināja neviens. Tomēr atlika vēl divi autores dzīves gadi, kuros atklājās daudz kas no jauna, par ko Valentīne pati sāka runāt tikai mūža beigās. Tad viņa izcēla no plauktiem kārtīgi sarindotās mapes – savas dzīves hroniku. Tajās bija gan fotogrāfijas, pieraksti, vēstuļu fragmenti, apsveikumi, izgriezumi no avīzēm, sarīkojumu biļetes un programmas, nekrologi – konkrētā mirkļa dokumentācija, kas piesaista atmiņu. Bez tam atradās arī vairākas dienasgrāmatas, ko rakstījusi viņa pati, un otra, ko mantojumā atstājusi viņas mūža draudzene Olīta Taube jeb dzejniece Anna Dagda. Grāmatā sastopas dažādos laikos un dažādās noskaņās mūža pēdējos 20 gados stāstītie atmiņu fragmenti ar dzīves sākuma izjūtām. Pati atzīst, ka ar grūtībām spēj pazīt sevi dienasgrāmatās, kas rakstītas pamatskolas un ģimnāzijas laikā. Neskatoties uz izejmateriāla dažādību, ar autores līdzdalību tapis vienlaidu teksts, kurā vēsturiskās liecības ne ortogrāfijas, ne kompozicionālā kārtojuma dēļ nav sagrozītas. Atmiņu publikācijās tas ir sevišķi svarīgs ētisks aspekts, jo garantē sākotnējā teksta korektu izmantojumu.

Valentīne līdz mūža beigām izlasīja visas svarīgākās grāmatas par Latvijas vēsturisko atmiņu un kultūru. Vēl 2017. gadā viņa uzrakstīja recenziju *Latvijas Avīzē* U. Neiburga grāmatai⁶, kurā izmantotas arī viņas atmiņas.

⁶ Neiburgs, U. (2017) *Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)*. Rīga : Mansards.

Tūlīt pēc izlasīšanas viņa dalījās ar Gundegu Grīnumu atziņās par monogrāfiju *Viņpus Alpiem*⁷. Valentīne pamanīja arī kļūdas, kas rodas, ja publikācijā autors atmiņas neprecīzi interpretē, kā noticis ar Vincas Hanta literarizēto vēsturi⁸, kurā ir sajaukta Valentīnes un Leonīda Siliņa loma bēgļu laivu rīkošanā. Savu atmiņu teksta tapšanai viņa sekoja vērīgi un pievērsa uzmanību, cik viegli, nodalot kādu fragmentu vai līdz galam neizprotot apstākļus, par kuriem tiek stāstīts, var rasties neprecizitātes un pārpratumi. Autores līdzdalība grāmatas veidošanā ir svarīgs arguments arī tad, ja teksts tiek citēts turpmākos pētījumos un publikācijās.

Atmiņu stāsts ved pāri divu zemju un kultūru robežām, un daudz no tā, kas noticis, veidojies vienā pusē, joprojām nav skaidrs otrā. Daudzas Zviedrijā pašsaprotamas reālijas nav pazīstamas Latvijā. Arī paradumi Valentīnes ģimenē reizēm paliek ārpus kā latviskai, tā zviedriskai izpratnei. Viņa ir starpkultūru cilvēks plašākā nozīmē un arī domāšanas veidā.

Šī atšķirības izjūta sakņojas jau bērnībā. Valentīne nāk no jauktas ģimenes, kur valdīja citāda attieksme, paradumi, nekā pieņemts sabiedrības vairākumā. Aizvien sekojot augstākiem ideāliem, pati sevī saskata trūkumus, kas neļauj kļūt augstprātīgai. Viņa apbrīno un ciena tos, no kuriem var gaidīt svarīgus lēmumus, izšķirošu rīcību – līdz brīdim, kad nākas vilties. Atmiņās aizvien klātesoša ir draudzība un ar to saistītā morālā dimensija, kas visspilgtāk atspoguļojas dienasgrāmatas ierakstos un vēstulēs. Vienatne ar papīra lapu padziļina pašvērtējošo attieksmi un spriedumus, kam ir svarīga loma izvēlēto ikdienas notikumu aprakstos. Dzīvesstāsts ar savu pieeju apliecina garīgo vērtību un cilvēku savstarpējo attieksmju ētikas nozīmi konfliktos un strīdīgās situācijās.

Grāmatas nosaukums tika noskatīts Valentīnes dienasgrāmatas pēdējā jaunā gada ierakstā: “2017. un 2018. gada mijā Valentīne savā pēdējā dzīvesvietā Tēbijā raksta, ka ir mierīga nakts, arī telefons klusē, jo visiem tuviniekiem

ir piekodināts, ka viņai kā ļoti vecam cilvēkam nevajag tieši gadu mijā laimes vēlēties. Lai labāk Jaungada nakts rit mierīgi. Tomēr šajā gadu mijas naktī Valentīne nevar aizmigt. Tad viņa pieraksta: “Nakts jau nav tikai gulēšanai.” Naktī no Kurzemes krasta devās viņas laivas uz brīvību, un, patiesi, nakts jau ir arī mīlestībai un nākotnes domām.” (2020, 427)

Grāmatā izsiņāts bagāts atmiņu materiāls un pavērts ceļš caur dzīvi, kuru tā īsti novērtēt iespējams, tikai labi pārzinot Latvijas vēsturi. Un tomēr atmiņas dod vēl ko vairāk – tajās var dzīvot līdzīgi un just, saprast vēsturi cilvēka dzīves mērogā. Enerģiski un reizēm ar humoru viņa ne tikai atklāj savu dzīves gājumu, bet arī sniedz sīkus atsevišķu notikumu aprakstus un personisko vērtējumu. Viņai piemīt spēja paskatīties uz sevi no malas, salīdzināt un nošķirt no sabiedrībā populāriem cilvēkiem, ar kuriem vēlāk iepazīstas tuvāk: “Es nebiju nekas starptiem, kas bija kaut kas.” Un turpat arī piebilst: “Bet es arī negribēju būt kaut kas.” (2020, 437)

Daudzviet individuālā Valentīnes dzīve cieši iekļāvusies Latvijas valsts dzīves notikumos. Pie kam ar kaismīgu vēlmi – piedalīties, veidot, vērst visu uz labu. Vācu okupācijas laikā 1941. gadā Valentīne piedzīvo to, kas vēsturē ierakstīts kā holokausta traģēdija, kad Malnavas lauksaimniecības vidusskolā nacisti iesaista skolniekus ebreju slepkavošanā. 1944. gadā Valentīne iesaistās Latvijas Centrālās padomes (LCP) pretestības kustībā, tiek ar vadītāju Konstantīnu Čaksti. Pēc tam dodas uz Ventspili, lai kopā ar Latvijas Centrālās padomes Ventspils sakaru grupu Valdemāra Ģintera vadībā kārtotu bēgļu laivu kustību pāri jūrai. LCP ir latviešu inteliģences, bijušās Saeimas deputātu, reliģisko organizāciju pārstāvju izveidota kustība ar mērķi pēc kara atjaunot neatkarīgas valsts pārvaldi. Viena no tās redzamākajām aktivitātēm – bēgļu laivu pārcelšana pāri jūrai uz neitrālo Zviedriju.

Valentīnes gaitas turpinās arī pēc LCP vadības aresta, darbojoties vēl padomju neokupētajā Kurzemē. Šeit Valentīne nesekmīgi mēģina pierunāt kureliešu grupas vadību doties pāri jūrai uz Zviedriju. Dienu vēlāk vācieši atbrūno kureliešus, bet vadība tiek arestēta un iznīcināta.

Valentīne raksta: “Pēc LCP nostādnēm mūsu mērķis bija aizvest no Latvijas nevis pēc

⁷ Grīnuma, G. (2017) *Viņpus Alpiem. Rainis un Aspazija Kastaņolā. Jaunatklāti tuvplāni*. Rīga : Mansards.

⁸ Hunt, Vince (2017) *Blood in the Forest: The End of the Second World War in the Courland Pocket*. Solihull, UK : Helion & Company.

iespējas vairāk cilvēku, bet gan tos, kas Latvijā ir apdraudēti, īpaši politiķus, sabiedriskos darbiniekus, kas, emigrācijā darbojoties, spētu starptautiski pieprasīt Latvijas valsts atjaunošanu.” 1944. gada rudenī Valentīne Kurzemes mežos sameklē izbēgušo ebreju Michelsonu. Un 26. novembrī viņi kopā izkāpj no pārcēlāju Ērika Tomsona un Žaņa Fronzova vadītās laivas *Zvejnieks* Gotlandes krastā.

Turpinājumā var sekot Valentīnes centieniem dzīvot trimdā un darboties, lai ne trimdas, ne starptautiskā sabiedrība neaizmirst Latvijas okupācijas nelikumību, lai aizstāvētu cilvēktiesības un iestātos par padomju politizāciju atbrīvošanu. Viņas vīra māsas Lidijas Lasmanes-Doroņinas atkārtotie aresti raksturo padomju represiju viļņus okupētajā Latvijā: 1970. gadā, kad Lidiju arestē otro reizi, Valentīne ar vīru viesojas Latvijā un piedzīvo pratināšanu Valsts drošības komitejā. Pēc Lidijas aresta 1983. gadā Valentīne rīko protesta demonstrācijas Rietumos, iesaistās latviešu teologa Pauļa Kļaviņa iniciētajā *Gaismas akcijā* Padomju Savienības politizāciju atbalstam: “Izkāpjot no laivas Gotlandē, man bija divdesmit astoņi gadi. No tiem Latvijā biju dzīvojuši divdesmit divus, jo mani pirmie seši gadi taču pagāja Ukrainā. Tagad, vecumdienās Zviedrijā, tuvinieki man ir neizpratnē jautājuši: “Nu, kāpēc tu par to Latviju un Latviju? Cik tad tu tur esi dzīvojuši?!” Tiešām maz. Taču man ir tāda sajūta, ka kultūras ziņā ir svarīgi, ko viena tauta dod cilvēcei. Un latviešiem vēl ir jādod iespēja savu identitāti izdzīvot. Vēl latviešiem ir un top tas ļoti smalkais, kas mūs atšķir no citām tautām. Nacionāla valsts palīdz tautai savu kultūru saglabāt.” (2020, 205)

Vēl daži vārdi par grāmatas tapšanā iesaistīto komandu, ko izvēlējās pati Valentīne. Idejas autors Gaitis Grūtups iepriekš bija strādājis ne ar vienu vien atmiņu materiālu un sagatavojis grāmatu ar Hugo Legzdīņa, Latvijas zemūdenes *Ronis* pēdējā komandiera, atmiņām, ar jaunās meitenes Maigas kara laikā aprauto dienasgrāmatu, ar Žaņa Skudras literāro mantojumu. Pēc sastapšanās ar Valentīni G. Grūtups saprata, ka viņas dzīve nevar palikt bez grāmatas. Tā sākās Valentīnes pēdējo mūža gadu trejpusējā sadarbība ar žurnālistu Gaiti un mutvārdu vēstures pētnieku darbistabu.

Pie kam pēdējā bija manuskriptu pārsūtīšanas centrs: redaktora sagatavotie atmiņu fragmenti tika nodoti “kurjerēm” – Petrai Inīņbergai vai Mārai Strautmanei, kuras tos nogādāja Valentīnei Stokholmā un atpakaļ jau ar piezīmēm, labojumiem, papildinājumiem. Tad Valentīne visus pārsteidza ar vērienīgu sūtījumu: 10 mapēm ar izgriezumiem no drukātiem tekstiem, vēstulēm, notikumu pierakstiem – pašas kārtotu atmiņu piesaisti, kas pavadījusi viņas dzīves gadus.

Kad teksts bija attiecīgi labots, tika iesaistīta Valentīnes pašas izvēlēta konsultante ar pieredzi Zviedrijas dzīvē – literatūrzinātniece un valodniece Aija Priedīte. Viņa palīdzēja orientēties Valentīnes atmiņu plašajā kultūras ģeogrāfijā. Savukārt Kaspars Zellis sniedza skaidrojumus Latvijas vēsturē. Grāmatas tapšanu nostiprināja vienošanās, kuru Valentīne parakstīja, uzticēdama savu atmiņu stāstus un rakstus Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijai *Dzīvesstāsts*. Kārtojot un saglabājot savu atmiņu liecības, viņa arī pati veicināja dzīvesstāstu pētnieku misiju un, gluži tāpat kā savā laikā Melānija Vanaga, labprāt atsaucās aicinājumam kļūt par asociācijas goda biedri.

Pēdējā laikā saziņa ar Valentīni notika telefona sarunās, kas, pateicoties LMT tīkla Eiropas tarifiem, bija kļuvušas pieejamas. Un sarunās aizritēja stundas, kā Gaitim Grūtupam, tā Aijai Priedītei un man. Valentīne azartiski iesaistījās sacensībā ar laiku. Ja saka, ka cilvēks mirstot pēdējā mirklī pārredz savu dzīvi, tad Valentīnei šis mirklis ietvēra pēdējos mūža gadus, kas aiztraucās intensīvā garīgā un atmiņu piesātinātā darbā. Līdz 2018. gada novembra beigām, kad viņa pamazām sāka no mums atvadīties, līdz pēdējai sarunai 30. novembrī. No dzīves Valentīne šķīrās 3. decembrī (2018), kad bija pasaulē nodzīvojuši 102 ar pusi gadus.

Grāmata ir tapusi ar Valsts kultūrkapitāla fonda un “Latviešu Fonda” (ASV), ar PBLA KF un Zviedrijas latviešu organizāciju atbalstu, ar daudzu cilvēku atsaucību un palīdzību, kas jo sevišķi bija nepieciešama, veidojot atmiņu stāstā pieminēto personu rādītāju vai, kā mēs paši to nosaucām, – mini enciklopēdiju, kuras apjoms vien raksturo V. Lasmanes atmiņu stāsta vērienu.

TRIMDINIEKA DZĪVES TĒLOJUMS ASTRĪDAS STANKES ROMĀNĀ *HOW LONG IS EXILE?*

Aija Priedīte, *Dr. phil.*

Tuvojoties Latvijas simtgadei, starp daudzajiem dažādu nozaru projektiem bija manāma rosība arī literatūrā. Līdztekus memuāriem un atmiņu literatūrai vēstures motīvi ieguva popularitāti arī daiļliteratūrā, proti, romānos. Pretenciozākais projekts literatūras laukā noteikti bija Gundegas Repšes ideja, par ko varam lasīt:

2011. gadā, rakstnieces Gundegas Repšes iedvesmotas, divpadsmit latviešu rakstnieces kopīgi radīja stāstu krājumu *Mēs. XX gadsimts – literāru versiju par 20. gs. Latviju*. Šis stāstu krājums deva impulsu jau daudz plašākam projektam – *Latvijas 20. gs. vēstures romānu sērijai* *Mēs. Latvija, XX gadsimts. Gundegas Repšes uzrunāti, kopīgā romānu sērijas radīšanā piedalīties piekrita trīspadsmit latviešu rakstnieki, uzņemoties katrs savu nosacītu Latvijas 20. gs. vēstures periodu. Romānu sērijas kopējā vadlīnija ir rūpīga laikmeta dokumentu, liecību u. c. pieejamu avotu un materiālu izpēte, kas kalpo par pamatu katra individuālajam literārajam redzējumam, necenšoties to iegrožot.*¹

No 2013. līdz 2018. gadam ir iznākuši visi 13 sērijā paredzētie romāni², taču tikai daži no tiem pilda G. Repšes ieceri par kāda Latvijas vēsturiska perioda attēlošanu literatūrā. Līdztekus šai sērijai iznāk sērija *Latvijas simtgades*

romāni, kura aptver Daces Judinas tetraloģiju³ par vairākām latviešu dzimtām attiecīgā laika vēsturiskajā kontekstā. Bez jebkādam pretenzijas vai norādēm uz romāna vēsturiskumu vienlaikus ar G. Repšes ierosināto romānu sēriju ASV iznāk Astrīdas Stankes (*Stahnke*) daudzus gadus rakstītais romāns *How Long is Exile?*⁴ (*Cik gara ir trimda?*) angļu valodā. A. Stankes romāna triloģija aptver laiku no 20. gadsimta 30. gadiem līdz mūsu dienām un vietu Latvija–Vācija–ASV–Latvija. Lai gan triloģijas saturs balstās uz vienas galvenās personas, Mildas Bērziņas-Arājas-Vanagas, dzīvi, tas aptver ļoti plašu latviešu tautas piedzīvojumu atspoguļojumu un Latvijas vēstures daļu.

A. Stanke izvadā lasītāju pa Mildas jaukajām bērnības takām Rīgā un Latvijas laukos, vēsta par kara okupācijām, tēva apcietināšanu un izsūtīšanu, par kara jukām un nejaušībām, ģimenes sadalīšanu un frontes līnijas spiedienu, kara bēgļiem nepārtraukti pārvietojoties tuvāk Rietumiem, prom no Sarkanās armijas. Turpinājumā viņa stāsta par dzīvi kara sagrautajā Vācijā un bēgļu nometnē Eslingenā, un ASV – kas ietver Latvijas mīlestību, amerikānizēšanās draudus, latviskās identitātes pārņemšanu uz bērniem un vilšanos bērnu rīcībā un latviskuma izpratnē.

Latvija autore atmiņās kļūst aizvien skaistāka, gaišāka, saulaināka, bet nereālāka, nerasniedzamāka – kā Raiņa Saulcerīte stikla

¹ Pieejams: <https://www.goodreads.com/series/159041-m-s-latvija-xx-gadsimts> (02.02.2018.).

² Zebris, Osvalds *Gaiļu kalna ēnā*; Berelis, Gun-tis *Vārdiem nebija vietas*; Bankovskis, Pauls *18*; Gaile, Inga *Stikli*; Repše, Gundega *Bogene*; Bērziņš, Māris *Svina garša*; Ābele, Inga *Duna*; Ikstena, Nora *Mātes piens*; Kota, Laima *Istaba*; Manfelde, Andra *Virsnieku sievas*; Ulberga, Kristīne *Tur*; Jundze, Arno *Sarkanais dzīvsudrabs*; Akmentiņš, Andris *Skolotāji*.

³ Judina, Dace (2016) *Septiņi vakari*, I; (2017) *Gredzens*, II; (2017) *Kad klusums kliež*, III; (2018) *Uzraksti man... vakar*, IV. Rīga : Lauku avīze / Latvijas Mediji.

⁴ Barbins-Stahnke, Astrida (2015) *How Long is Exile*, I: *The Song and Dance Festival of Free Latvians*; (2016) *How Long is Exile*, II: *Out of the Ruins of Germany*; (2016) *How Long is Exile*, III: *The Long Road Home*. Bloomington, Ind. : Xlibris Publishing.

kalnā. Taču trioloģijas pēdējā daļā šī Latvijas mīlestība daļēji izplūst neveiklos un pāriplūstošos emocionāli tiešos un netiešos kontaktos un neracionālās saitēs ar Latviju, zemtekstā iekļaujot visas aukstā kara politiskās peripetijas.

Lai gan romāns uzrakstīts trešajā personā, tāpat **par** Mildu Bērziņu, tā pārdzīvojumu emocionalitāte lasītājam liek domāt, ka romāns uzrakstīts pirmajā personā un runā "es". Cik dziļi pati autore saistīta ar emocionālo romāna vēstījumu, rāda arī valoda. Romāns uzrakstīts angļu valodā, it kā amerikāņu publikai, taču varu droši apgalvot, ka amerikāņu lasītāji to nevarēs saprast, neskatoties uz to, ka pirmajai romāna daļai ir trīs skaidrojoši ievadi. Autore tekstā regulāri iemet pa kādam latviešu vārdam, tos netulkojot, un arī angļu teksts ir vietām ļoti "latvisks" – rakstīts angļu valodā, bet latviskā kodā. Amerikāņu lasītājam romāns kļūst vēl nepieejamāks ar daudzām izvērstajām latviešu literatūras analīzēm un metaforām.

Romāna nosaukums *Cik gara ir trimda* vai *Cik ilgi ilgst trimda* ir ļoti ietilpīgs. Pirmajā acumirkli tas šķiet vai nu lineārs – cik ilgi, vai juridisks – trimdas laika un vietas definīcijas. Taču A. Stankes trimdas jēdziens ir daudz plašāks, tas ietver filozofisko jautājumu par "**no Latvijas teritorijas atrauto latvietību**". Cik ilgi tu svešumā vari pastāvēt kā latvietis, cik ilgi vari pretoties Amerikas *melting pot* (kausējama katls – red.) videi, cik ilgi vari saglabāt valodu, un kas galu galā ir tā sauktā latvietība, kur un kā tā sākas un kur un kā tā beidzas. Un vai šī pirmskara "iekonservētā" latvietība ir saskaņojama/integrējama ar pēcpadomju Latvijas latvietību? A. Stankes romāns, no vienas puses, ir latvietības grēksūdze – vai tu esi darījis visu, lai sevi un savu vidi saglabātu Latvijai, no otras puses – viss romāns ir mīlestības dziesma Latvijai.

A. Stanke pieskaras arī kādai latviešu literatūrā maz aplūkotai tēmai, proti, kara invalīdiem – Latvijas (un ne jau tikai Latvijas) pēckara vēstures ļoti būtiskai sastāvdaļai. Vācijās bēgļu nometņu ikdienas skatam piederēja jauni, skaisti, stalti, bet sakropļoti vīrieši, kas karā bija zaudējuši kādu locekli vai acu gaismu. No vienas puses, viņi saņēma sabiedrības cieņu kā kara varoņi, no otras – viņiem bija grūti iekļauties latviešu bēgļu sabiedrības "normālajā" ikdienā, kurā cilvēki centās karu

aizmirst, tikt tik tālu prom no Padomju Savienības okupācijas varas, cik vien iespējams, atrast normālu dzīves ikdienu. Šīs bailes no Padomju Savienības varas pagarinātās rokas⁵ skaidri rāda, ka trimdas latviešiem karš nebija beidzies. Arī izceļošana invalīdiem bija sarežģīta, jo ieceļotājvalstis gribēja iespējami efektīvu darbaspēku, nevis invalīdus. Invalīdi uz katra soļa atgādināja par karu. Lai arī kā cilvēki grib aizbēgt un aizmirst karu, tas neizdodas, kara sekas ir pielipušas **ikkatram**, kas to piedzīvojis. Bēgļu vēlmi aizmirst karu traucēja arī pastāvīgās gan pamatotās, gan Padomju Savienības rosinātās nepamatotās kara noziegumu apsūdzības un tiesas.

Mildas dzīvē tieši viens bijušais karavīrs, kam ir viena roka, ieņem nozīmīgu vietu. Lai gan saderinājusies un salaulājusies ar citu, kam Milda vēlas būt uzticīga, no šī karavīra viņa izjūt milzīgu vīrišķīgu pievilksanas spēku, viņu vienlaikus mīl un ienīst.

A. Stankes romāns ir laikmetīgās vēstures, attiecību un identitātes romāns. Tas tieši atbilst G. Repšes uzaicinājumam, vienīgi laikmetīgā vēsture nav sameklēta bibliotēkās un arhīvos, tā ir autobiogrāfiska⁶. Pārtulkots latviski un vismaz uz pusi saīsināts, A. Stankes romāns labi iederētos un papildinātu G. Repšes romānu sēriju ar pilnīgi citu Latvijas vēstures posmu un skatījumu.

Šeit vēlos analizēt nevis G. Repšes romānu sērijas un A. Stankes romāna literāro kvalitāti, bet gan romānu atbilstību nacionālās identitātes statusam un meklējumiem, mūsu laikmetīgās vēstures būtiskai sastāvdaļai. A. Stanke lasītāja uzmanību vērš uz nacionālās identitātes "dzīves jēgu" visu 1200 lappušu garumā, toties G. Repšes ierosinātajā romānu sērijā autori, izmantojot malā stāvošus un marginalizētus sabiedrības tēlus, vairāk vai mazāk "urbjas pa

⁵ Izsmeljoša informācija par šīs "Padomju Savienības varas pagarinātās rokas" darbību un stratēģiju atrodama pētījumā: Zalkalns, Lilita (2014) *Back to the Motherland: Repatriation and Latvian Emigres 1955–1958*. Stockholm: Stockholm University. Pieejams: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:749334/FULLTEXT02.pdf> (24.02.2019.).

⁶ A. Stanke pati stāstījusi draudzenei Brigitai Šiliņai: "Tur nekas nav izdomāts, tikai sajaukts līdz nepazīšanai."

savu nabu”, pa savu es – uz G. Repšes norādītā laikmeta skatuviski stilizēto dekorāciju, nevis vēsturiskā laikmeta fona. Ar trim izņēmumiem. Arno Jundze savā romānā *Sarkanais dzīvsudrabs* lasītājus “izbīda” cauri 90. gadu apjukušajiem nacionālās identitātes meklējumiem. Māra Bērziņa varonis romānā *Svina garša*, pārstāvēdams lielu tālaika naivo, karam nesagatavoto jauno cilvēku daļu, Ērikas Marijas Remarka manierē tiek konfrontēts ar kara šausmu īstenību – pret svina lodēm nacionālā identitāte un nejausības nav aizsargātas. Andra Akmentiņa romāns *Skolotāji* sniedz lasītājiem interesantu ieskatu, kā Padomju Savienības iekārtā nacionālā identitāte tiek noslēpta aizvien dziļākā kabatā, to, laikam ejot, atvietojo ar laba un ētiska skolotāja profesionalitāti.

Bet kur pārējos “Repšes sērijas” romānos ir nacionālās identitātes jautājums? Ja romānos atveidotajos sabiedrības malā stāvošos varoņos ir atspoguļota autoru nacionālā identitāte, ja šis ir mūsu kultūras un vēstures apziņas mantojums, mūsu skats uz neseno vēsturi, nūdien jājautā: kāda loma pie mums tad ir vēsturiskās ētikas un izpratnes apziņai? Kas mūsu sabiedrībā ir aizgājis greizi, ka spoži rakstnieki

interpretē G. Repšes aicinājumu tik sakropļotu tēlu sakropļotas vides attēlā? Vai patiešām tā ir mūsu 20. gadsimta latviskā identitāte, ar ko gribam lepoties Latvijas simtgadē un ko gribam nodot tālāk saviem pēctečiem kā Latvijas vīziju ar skatu uz nākotni? Kas ir noticis, ka romānu tekstos ir zudusi Latvijas, savas valsts, mīlestība? Kas ir nonāvējis Latvijas mīlestību? Padomju vide, audzināšana, tas, ka Padomju Savienība falsificēja pagātnei? Varbūt tas ir nevis Latvijas mīlestības, bet latviskās identitātes jautājums? Vai autori tādēļ slēpj savu nacionālo identitāti aiz kaut kur izraktiem margināliem pagātnes notikumiem tāpēc, ka viņiem nav šīs identitātes?

Nacionālās identitātes jautājums nav atrisināms, rotaļājoties ar vēsturi vai postmodernisma saukļos iegremdētu vēstures romānu. Tas nav tikai divu vārdu salikums, kas labi noder, pieprasot atbalstu projektiem, tā ir atbildība pret savu valsti, atbildība par vēsturisko un pilsonisko apziņu, par piederību savai valstij, ko A. Stanke rāda visa sava garā romāna garumā, neskatoties uz to, ka sava mūža lielāko daļu nodzīvojusi svešumā, svešas kultūras vidē ASV un ka romāns uzrakstīts angļu valodā.

VIENKĀRŠI PAR SAREŽĢĪTO JEB PAR KOMUNIKĀCIJAS NOZARES DZIĻUMU

Kristīne Tjarve, *Mg. paed.*, LASAP valdes locekle, Biznesa augstskolas *Turība* bakalaura studiju programmas *Sabiedriskās attiecības* direktore

2019. gada oktobrī pie lasītājiem nokļuva komunikācijas zinātnes doktores un sabiedrisko attiecību aģentūras *A.W. Olsen & Partners* līdzīpašnieces un vadītājas Oļgas Kazakas grāmata *Pirmā PR grāmata* (Rīga: Trendsetter Publishing), kas uzreiz tika izdota latviešu un krievu valodā. Grāmata domāta ikvienam, kurš sper pirmos soļus sabiedrisko attiecību vai plašāk – komunikācijas nozarē, ļaujot izprast nozares būtiskākos aspektus un zemūdens akmeņus, ar kuriem var nākties saskarties, izvēloties šo profesiju par savu ikdienu. *Pirmā PR grāmata* apkopo autore personisko pieredzi, kas gūta 20 gadu laikā, darbojoties komunikācijas nozarē, vadot aģentūru, kā arī paralēli strādājot par docētāju Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē, sagatavojot un aizstāvot doktora disertāciju par sociālo mediju nozīmi zīmolu korporatīvajā komunikācijā.

Grāmata sastāv no trīs daļām, kur autore ved lasītāju cauri dažādiem PR aspektiem – no plānošanas līdz pat projektu īstenošanai, kā arī personisko resursu prioritizēšanai, lai spētu nodrošināt kvalitatīvu darbu un privātās dzīves līdzsvaru, kas ikdienā ir liels komunikācijas profesionāļu izaicinājums.

Grāmatas pirmajā daļā lasītāji tiek iepazīstināti ar sabiedrisko attiecību nozares procesu izpratni, skaidrojot, kas ir sabiedriskās attiecības, kādēļ ir būtiski veidot ne tikai uzņēmuma vai organizācijas, bet arī personisko zīmolu, – kas ir mūsdienu tendence jebkurā nozarē: no pedagogiem līdz pat autoservisu meistariem. Tādēļ viena no apakšnodalām veltīta arī organizāciju darbiniekiem kā komunikatoriem jeb zīmola vēstnešiem. Ārkārtīgi būtiski, ka O. Kazaka šo apstākli uzsverusi jau grāmatas sākuma daļā, jo vēl joprojām daudzās iestādēs šis jautājums pieklibo, pārsvarā domājot par ārējo komunikāciju un stratēģiju,

bet aizmirstot veltīt kvalitatīvus resursus iekšējai komunikācijai. Domāju, ka jauniešiem profesionāļiem, iepazīstot sabiedrisko attiecību procesus O. Kazakas skaidrojumā, kļūs saprotams, kādēļ ir jāsāk ar iekšējo komunikāciju; kādēļ darbinieki jeb organizācijas biedri ir svarīgākie korporatīvās informācijas rupori; kādēļ klienti, blogeri u. c. auditorijas jāinformē tikai tad, kad vispirms padomāts par iekšējo auditoriju.

Labs piemērs O. Kazakas minētajiem ietekmes aģentiem no darbinieku vidus ir 2020. gada 25. martā Ugunsskolas *YouTube* profilā publicētā intervija ar Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta direktori Lieni Cīpuli (pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=7zd1wFFFbLg>), kura atsaucas uz savu pieredzi, kad sāka darbu NMPD un aicināja atbilstošus darbiniekus no reģioniem uz pašas gatavotām brokastīm uz Rīgu, lai sāktu ieviest pārmaiņas dienestā. Izlasot šo grāmatas vēstījumu un noskatoties interviju, daudziem jauniešiem un mazāk pieredzējušiem profesionāļiem, kā arī kādam organizācijas vadītājam būs skaidrs, kādēļ jā rūpējas par iekšējo komunikāciju un jāmeklē sabiedrotie starp savējiem.

Grāmatas autore O. Kazaka labi apvienojusi praktisko pieredzi ar teoriju un atsaucēm uz dažādiem pētījumiem, atspoguļojot komunikācijas nozares saikni ar citām nozarēm, piem., socioloģiju, psiholoģiju, kultūras teoriju u. c. Par šo starpdisciplināro komunikācijas nozares būtību diskutējuši ne tikai sabiedrisko attiecību teorētiķi vairāku desmitu gadu garumā. Šajā grāmatā teorija ievīta nemanāmi, bet vienlaikus labi balsta kāda konkrēta sabiedrisko attiecību nozares aspekta nepieciešamību jeb pamatojumu. Piem., atsaucoties uz kultūras teorijas klasiķi Edgaru Šeinu, kad tiek diskutēts par organizācijas kultūru, vai arī uz Kimu Kameronu

un Robertu Kvinu, kuri piedāvā korporatīvās kultūras diagnostikas pieeju (*OCAI – Organizational Culture Assessment Instrument*).

Pirmās nodaļas izskaņā būtiska loma atvēlēta krīzes komunikācijai un izpratnei par to, minot labus piemērus, kas Latvijas sabiedrisko attiecību nozares profesionāļiem un ne tikai viņiem (arī valsts un pašvaldību organizācijām, zīmoliem kopumā) likuši pārvērtēt savus krīzes komunikācijas plānus un rīcību šādās situācijās. Autore ir pavērusi priekškaru, ļaujot saprast, kas ir krīze, ko tā var nodarīt zīmolam, ja tas reaģē par strauju vai, tieši otrādi, – ne reaģē vai visu noliedz. Sniegti arī padomi, kas jādara, lai ikviens, kurš iesaistās krīzes situāciju risināšanā, būtu labāk sagatavots šādiem gadījumiem. Lai arī neviens nekad nebūs pilnībā gatavs krīzes situācijām, tomēr krīzes plāni un treniņi palīdz profesionālāk un ātrāk tikt galā ar sarežģītajiem izaicinājumiem, kas pārsteidz negaidot un apstādina visus ierastos procesus.

Krīzes komunikācijas aspektā O. Kazaka atsaukusies uz psiholoģiskās pretestības teoriju, kāpēc mēģinājumi ietekmēt mērķauditorijas viedokli, it sevišķi krīzēs, ne vienmēr sniedz gaidīto rezultātu. Šajā nodaļā labi paskaidrots, kāda ir atšķirība starp vainas atzīšanu un līdzjūtības vai empātijas izrādīšanu cietušajiem un sabiedrībai kopumā.

Pirmā PR grāmata vairākkārt pieskaras komunikācijai dažādās interneta platformās, piem., pirmajā nodaļā skaidrojot, kādēļ mūsdienu organizācijas norma ir veidot nosacījumus jeb regulas darbiniekiem, kā viņiem jāuzvedas sociālajos tīklos, sniedzot arī padomus, apmācot viņus, kā arī informējot par iespējamo sodu par noteikumu neievērošanu. Šie padomi noderēs ne tikai jaunajiem profesionāļiem, kuri uzsāks darba gaitas, bet arī uzņēmumu vadītājiem vai tiem, kuri vaicā, kādēļ kaut kas tāds vispār nepieciešams. Ne reizi vien no dažādiem nozares kolēģiem ir dzirdēts par izaicinājumiem, kas viņiem bijuši jārisina, jo darbinieki emociju uzplūdā publicējuši sociālajos tīklos ziņas, kas nav glaimojošas organizācijai, kurā viņi strādā vai darbojas, – neapzinoties, kādas ilgtermiņa sekas tas atstās.

Tā kā viens no sabiedrisko attiecību profesionāļu ikdienas izaicinājumiem ir komunikācijas efektivitātes mērīšana, par ko parasti raisās garas diskusijas gan nozares

profesionāļu tikšanās reizēs, gan diskutējot ar klientiem, O. Kazaka ir apkopojusi informāciju par dažādām metodēm, kā to paveikt. Viens no labiem piemēriem ir t. s. patērētāju lojalitātes indekss (*NPS – New Promoter Score*), ko izstrādājis Frederiks Raihels, kurš klientu lojalitāti saista ar viņu gatavību ieteikt zīmolu citiem potenciālajiem lietotājiem.

Grāmatas otrā daļa sniedz praktiskas rakstīšanas iemaņas, kas jāapgūst sabiedrisko attiecību profesionāļiem, – kā panākt, lai intervija būtu medija pirmajā lappusē, ar ko sākt mediju attiecības, kā arī mūžseno jautājumu – kas ir patiešām labs preses paziņojums (relīze). Tiešām ļoti vienkārši un reizē noderīgi padomi, kas balstīti uz autores personīgo pieredzi, vaicājot viedokli arī mediju pārstāvjiem. Šajā nodaļā sniegtie padomi mudinās jaunos profesionāļus aizdomāties, ko viņi dara, apsēsties un izmēģināt metodes, ko iesaka pieredzējuši eksperte. Patiesībā šie vienkāršie padomi visvairāk noderēs tiem, kas nokļūs darba vidē, kur nav pieredzējušu mentoru, kuri pasaka priekšā, ko tagad darīt. Domāju, ka sabiedrisko attiecību aģentūrās liels pluss ir pieredzējušu kolēģu atbalsts, bet mazos uzņēmumos vai organizācijās ir situācijas, kad nav, kam pavaicāt padomu. Šie praktiskie padomi labi atgādina arī augstskolā mācītās zināšanas un prasmes. Varbūt laikā, kad jaunais vai topošais profesionālis bija vēl studiju solā, viņš ne vienmēr ieklausījās teiktajā vai arī neizprata procesus. *Pirmās PR grāmatas* otrā nodaļa būs lielisks palīgīdzeklis augstskolu mācītspēkiem, mudinot studentus lasīt papildu literatūru par tēmām, ko apgūst studiju procesā, lai pēc tam veidotu kvalitatīvas diskusijas par komunikācijas profesionāļa ikdienas pienākumiem un izaicinājumiem.

Šajā nodaļā uzrunāja autores atgādinājums, ka zīmoliem un to pārstāvjiem jābūt gataviem ne tikai runāt par savu produktu vai pakalpojumu, spodrinot spalvas, bet arī diskutēt par tendencēm, problēmām, statistiku un svarīgām nozares aktualitātēm, jo mūsdienās tas ir būtiski. Šis apstāklis norāda, cik plašs ir komunikācijas profesionāļa darbalauks, kādēļ jāzina un jāinteresējas plašāk par to, kas notiek ne tikai konkrētajā organizācijā, bet arī nozarē, valstī vai pasaulē kopumā un kādas kopsakarības var saskatīt un izmantot sava zīmola komunikācijai.

Grāmatas otrajā daļā autore atsauca uz savu doktora disertāciju, kurā veica pētījumu par pievienotās komunikatīvās vērtības modeli, kas palīdz zīmoliem plānot komunikāciju sociālajos medijos. Tā kā sociālo mediju komunikācija, satura veidošana, kā arī sadarbība ar dažādiem ietekmētājiem (influenceriem) un slavenībām ir mūsdienu sabiedrisko attiecību jeb komunikācijas profesionāļa ikdiena, O. Kazaka sniedz daudz noderīgu padomu, kā mērīt ieguvumus no šīs sadarbības un izvēlēties, ar ko sadarboties, kā veidot kvalitatīvu un iesaistošu saturu sociālajos medijos. Jānovērtē autores atziņa, ka komunikācijas profesionāli vairs nevar dzīvot no kampaņas līdz kampaņai, kā tas bija ierasts agrāk, – tagad sociālie mediji komunikatoru darbu ir pārveidojuši par nepārtrauktu dialogu ar auditoriju.

Grāmatas otrajā nodaļā īpaša uzmanība pievērsta satura radīšanai – runām, kas maina pasauli, komunikāciju kampaņu plānošanai, kā arī dažādiem pārliecināšanas paņēmieniem. Tā ir noderīga lasāmviela un atgādinājums ikvienam jau praktizējošam komunikācijas profesionālim, ļaujot aizdomāties, kas no tā visa jau tiek īstenots, ko varētu pamēģināt, lai uzlabotu savu darbu. Padomi, piem., kā pārliecināt ikvienu, jaunaļiem profesionāļiem varbūt pat ir par sarežģītu, jo vispirms jāizprot vienkāršie ikdienas pienākumi, bet tajā pašā laikā noderīgi ikvienam, kas sāks darbu komunikācijas aģentūrā un kam būs ne tikai jāpārliecina potenciālie klienti, bet arī jāuzrunā potenciālie sadarbības partneri vai atbalstītāji. Šajā nodaļā tāpat veidota starpnozaru saikne ar dažādiem pētniekiem un ir atsauces uz tiem, piem., uz neuroekonomistu Polu Zaku, psiholoģijas profesoru Robertu Čaldīni, psihologu Frici Heideru un sociologu Evertu Rodžersu.

Grāmatas noslēdzošajā jeb trešajā daļā O. Kazaka skaidro procesu pārvaldības būtību,

kas noteikti ir vērtīga ne tikai jaunaļiem, bet arī jau praktizējošiem komunikācijas nozares profesionāļiem, jo ļoti detalizēti izskaidro dažādas pieejas projektu vadīšanai, izmantojot mūsdienu metodes (projektu vadību, *AGILE*, *LEAN*, *PRINCE2*). Skaidrots, kas ir katras metodes pozitīvās puses tieši komunikācijas procesu vadībā.

Tā kā pētījumi citur pasaulē rāda, ka sabiedrisko attiecību speciālists ir viena no TOP 10 saspringtākajām (stresainākajām) profesijām, ir apsvēkami, ka grāmatas noslēgumā autore dalījies pieredzē, kādēļ ir būtisks profesionālās un privātās dzīves līdzsvars. Komunikācijas profesionāļi ir tie, kuri bieži piedzīvo izdegšanas sindromu, strādā caurām diennaktīm, aizmirst par citām savas dzīves jomām. Visu panākumu atslēga ir dzīves prioritāšu izvirzīšana un rūpīga plānošana, kas ļaus arī kvalitatīvāk plānot profesionālo ikdienu. Šī grāmatas nodaļa mudinās daudzus nozares profesionāļus pārskatīt savu dzīvi, apstāties un izvērtēt prioritātes, saprast, kādēļ ir svarīgi veltīt laiku ne tikai darbam, bet arī atpūtai, kādēļ atvaļinājums ir domāts atpūtai, nevis ilgstošam darbam pie datora.

Droši var apgalvot, ka latviešu valodā šī tiešām ir pirmā grāmata, kas profesionāli un reizē vienkārši atspoguļo šīs nozares darba specifiku. Būtiski, ka grāmata, kas iepazīstina ar komunikācijas profesijas stūrakmeņiem, izaicinājumiem un atklāj noslēpumus, kuri zināmi tikai pieredzes bagātiem profesionāļiem, ir noderīga ne tikai jaunaļiem komunikācijas speciālistiem, bet arī komunikācijas profesionāļiem. Tā noteikti ir labs materiāls arī organizāciju vadītājiem, jo ļauj izprast komunikācijas procesus un to, kādēļ komunikācijas vadītāji vai aģentūras reizēm aktualizē iekšējās komunikācijas nozīmību vai mediju treniņa nepieciešamību, vai arī to, kādēļ ir īpaši jāgata tava vēstījumi intervijām vai runām.

ANDRA GRĪNBERGA DRUKĀTAIS VĀRDS

Voldemārs Hermanis, žurnālists–apskatnieks

Avīzes latviešu valodā iznāk teju divsimt gadu, gan ne vairs kā galvenie nacionālo un pasaules ziņu vēstneši. Šo misiju pārņēmuši tīmekļa plašsaziņas mediji, sociālās tīklošanās vietnes, modernās tehnoloģijas. Tāpat sabiedrība tagad maz informēta par žurnālistiem, kuri strādā preses izdevumu redakcijās un diendienā neparādās tālrādes ekrānos. Pavisam nedaudzi savu profesionālo pieredzi tā vai citādi apkopojusi un nodevuši lasītājiem.

Uz šāda fona *Latvijas Avīzes* ilggadējais korespondents Andris Grīnbergs ir labi pamanāms izņēmums. 2019. gadā iznāca viņa grāmata *Kustīnu dzīvi* jeb atskats uz paša 60 gadiem “žurnālista ceļos un neceļos” (*Kustīnu dzīvi: 60 gadi žurnālista ceļos un neceļos*). Sācis rajonu avīzēs Kandavā, Kuldīgā, Limbažos, turpinājis Latvijas kompartijas centrālorgānā *Cīņa*, neilgu laiku arī *Neatkarīgajā Cīņā*, bet kopš 1993. gada uzticīgi kalpojis *Lauku Avīzei*. Gadu skrejā mainījušies laikraksta redaktori, valdības un ministri, mainījies avīzes nosaukums. A. Grīnbergs palicis savā Jēkabpilī un *Latvijas Avīzes* līdzveidotāju pulkā.

2020. gada lielās pandēmijas aizsegā atkal SIA *Latgales druka* tipogrāfijā iespiesta A. Grīnberga jaunākā grāmata *Katru dienu ar piesitienu*. To nevar uztvert savādāk kā *Kustīnu dzīvi* turpinājumu. Gandrīz vai identisks arī vizuālais pieteikums uz titulvāka: pirmajā reizē autors pie motocikla stūres, otrajā – pie ariem Daugavā. Izdevējs tāpat kā pirmajā reizē – *Latvijas Mediji Rīgā*.

A. Grīnbergu kā savu bijušo kolēģi es definētu kā daudzdzīvi ar plašu interešu loku. Cauri gadiem bijis dzejnieks, reportieris, šahists, cilvēkpētnieks un mērens atturībnieks. Šajās rindās – par dažiem pavērsieniem un situācijām viņa korespondenta gaitās, par žurnālista suverenitātes zonu, par redaktora lomu raksta ievirzē. Un mazliet arī par spilgtiem notikumiem un ievērojamām personībām, kurām veltīts A. Grīnberga drukātais vārds.

Jau pirmajā grāmatā viņa uzmanības lokā bija vairāki Sēlijas kultūras un sabiedriskie darbinieki – Velta Toma, Pēteris Martinsons, Lūcija Ķuzāne, Jāņa Veseļa mazmeita Daiga, visā Latvijā pazīstama no dokumentālās filmas *Šķērsiela*. Tēlaini ieskicēts viens no šī novada redzamākajiem kultūrvēstures šūpuļiem – Jāņa Jaunsudrabiņa muzejs Riekstiņos. Iepazīstamies ar žurnālisti un rakstnieci Skaidrīti Gailīti, savulaik represēto publicistu Ilmāru Knaģi. Visi viņi, tāpat kā citi abu grāmatu varoņi, dziļām saknēm ieauguši vietā, ko autors dēvē par Jēkabmiestu, kas plašākā ietvarā uzlūkojama kā Sēlija.

Kustīnu dzīvi var lasīt kā miniatūru, portretskiču, rotaļīgu tekstu un dzejas rindu savijumu. Vai arī kā uzmetumu mazai kinonovelītei, piem., *Pēc peldes – rokudzelžos*, kur jēkabpiliete Inta Zagorska ar sievišķu viltību panāk pilsētā meklēta noziedznieka aizturēšanu. A. Grīnbergs stāsta par savu žurnālista gaitu sākumu Kurzemes pusē, līdz nonāk pie atmodas, kad pats ticis izvirzīts par Tautas frontes Jēkabpils rajona nodaļas priekšsēdētāju. Mūsu LTF dzimšanas aizmetņiem veltīta apakšnodaļa *Kas palika aiz Gorbunova smukās frizūras*?¹.

Kopumā runa ir par mobilu žurnālistu un sabiedriski aktīvu cilvēku, kurš ņēmis vērā kāda agrākā kolēģa padomu: “Ja esi labs rakstītājs, nelien priekšniekos.” Pavisam konkrēta situācija restaurēta grāmatā *Katru dienu ar piesitienu*², kad bijušo tautfrontieti A. Grīnbergu no iecelšanas augstā amatā paglābis valdības vadītājs Vilnis Bresis.

Varas institūciju – kā vietējo, tā valsts līmeņa – centieni pieregulēt un iegrožot žurnālistus ir mūžseni kā pasaule. Tā nav gluži caurviju tēma A. Grīnberga grāmatās, bet daudzviet piesaukta un autora darba rufinā

¹ Grīnbergs 2020, 84–87.

² Turpat, 107–109.

balstīta. Atstāsim aiz iekavām jezgu, kas sekoja viņa asajai kritikai, kura bija adresēta toreizējam Jēkabpils rajona LKP pirmajam sekretāram Arkādijam Vrubļevskim (1986). Tie bija *Cīņas* korespondenta gadi, vēl vienpartijas varas monopola laiks.

Pietiek principiālu sadursmju arī daudzpartiju demokrātijas Latvijā. Polemikā ar varas pārstāvjiem A. Grīnbergs allaž aizstāvējis jēkabpiliešus, viņu skatpunktu. Vajadzīgā brīdī kopā ar tiem atsedzis “Rīgas kungu” tukšvārdbū, intervējis, uzmundrinājis. *Lauku sievieti neaizbāzīs*³, viņas nekļūdīgi redz, kā Saeimas deputāts un Tautas partijas vadītājs Andris Šķēle Jēkabpilī izvairījies atbildēt uz būtiskiem jautājumiem.

Interesantas ir A. Grīnberga atziņas un *Galvas treniņš*⁴ par tēmu “Kas ir žurnālists?”. Sava veida kvintesence ietverta tēzē par “balansēšanu starp iespējamo un neiespējamo”. Vai arī pašuzmundrinājums “tēlaini domāt, radoši izpausties”. Daudz pašatklāsmes ir pirmajā grāmatā lasāmajā *Intervijā pašam ar sevi*⁵.

Sava veida pienesums latviešu preses vēsturē ir apakšnodaļas, kas veltītas trim redaktoriem. Rakstot par *Cīņas* ilggadējo šefu Jāni Britānu, A. Grīnbergs neslēpj sava priekšnieka laipošanu atbilstīgi LKP CK vadlīnijām. Vienlaikus raksturo viņu kā kultūras cilvēku, kas sapratis un aizstāvējis rakstniekus, māksliniekus, savus žurnālistus.

Apakšnodaļa *Krustiņa laiks*⁶ ir stāsts par mācībām, kādas autors guvis no *Lauku Avīzes* ilggadējā redaktora un procesa virsvadītāja. Voldemāru Krustiņu kā nopietnu konkurentu vērtējuši pārējie dienas laikrakstu redaktori. Sākot ar to, kāds viņam “nags” spēcīgas komandas veidošanā. Pāri visam stāvējis augsts prasīgums, tēmu atlase (“LA jāraksta par to, par ko neraksta vietējā prese”), savas avīzes prestižs. Kā redaktors bijis neaprēķināms, bet, citējot A. Grīnbergu: “Nebūtu Krustiņa, nebūtu *Lauku/Latvijas Avīzes*.” Nebūtu šīs augstās latiņas, varbūt netaptu avīzes raksts *Traģēdija*

*Jēkabpilī: policisti šauj uz policistiem*⁷ un līdzīgas publikācijas.

Mazliet cits stāsts par Andri Jakubānu, kurš redaktora krēslā nonācis 1990. gada augustā, un viņa tuvāko līdzgaitnieku Ēriku Hānbergu. *Jakubāna iesaukums*⁸ bijis starta laukums vairākiem žurnālistiem, kuru vārdi Latvijā labi zināmi. Par to savās atmiņās dalās Nellija Ločmele, Aiga Pelāne un citi: ne katra redakcija gatava riskēt, pieplusējot štata darbiniekiem jauniņus praktikantus no universitātes, kā A. Jakubāns. *Neatkarīgās Cīņas* redaktora biedrs Ē. Hānbergs A. Grīnberga grāmatā *Katru dienu ar piesitienu* tuvplānos parādās vairākkārt, lielākoties gan draiskās nenopietnībās. Savukārt Dzintra Ciekurzne-Mozule, Vita Bērziņa-Krauļa, Dace Dišlere-Kokareviča (1957–2019) savas pirmās ugunsgrābības izgājušas vecajā *Cīņā*. Meistari nekrīt no gaisa, bet dažkārt – arī no ideoloģiska sprosta.

A. Grīnbergs abās grāmatās neaprobežojas ar savu dzīves gaitu rotaļīgu apceri. Līdztekus viņš mēģinājis savilkt kopā redakciju un žurnālista pieredzi, pastāvot un darbojoties varas un elitāro grupu atvēlētajā laukumā. Viņš neskopojas ar paldies redaktoriem, “kuri palaiž vaļā – peldi!”. Simpātiski ir daudzie dzīvesstāsti, itin bieži ieskicēti un uz kāda paradoksa balstīti. Nevar neizcelt dižajam sēlim akadēmiķim Jānim Stradiņam veltītās lappuses *Piesitienu* izskaņā: bez viņa šis kultūrvēsturiskais novads tik augstu nepaceltu Sēlijas karogu, savas identitātes meklējumus latviskajā Latvijā. Autors Jēkabpilij pietuvinājis arī Marinu Kosteņecku, Andu Līci, vēl atmodas laikā Itu Kozakeviču un citas ievērojamas personības.

Atsevišķos gadījumos A. Grīnberga rotaļīgais vēstījuma stils raisa pretjautājumus. Pieņemsim, ka administratīvi teritoriālajai reformai kā pēdējo gadu karstajam kartupelim Latvijas novados pietiek ar gabaliņu *Iebrauc auzās... Kā tikt ārā*⁹. Autors nepretendē uz analītiskiem pārskatiem, viņam tādas tiesības. Bet dažkārt problēmu mezgls, maigi sakot, tikai “apgrābstīts”. Piemēra pēc jautājums: kas noticis ar Preses namu Rīgā. A. Grīnbergs neslēpj, ka tas bijis uz mēles viņa laikabiedriem

³ Grīnbergs 2020, 88–90.

⁴ Turpat, 114–117.

⁵ Grīnbergs 2019, 213–220.

⁶ Grīnbergs 2020, 194–197.

⁷ Grīnbergs 2020, 130.

⁸ Turpat, 204–206.

⁹ Turpat, 144–145.

Kuldīgas preses 110 gadu jubilejas reizē. Man arī. Kas tā samisējās pēc 2008. gada, kad klajā nāca viņa paša pieminētā “pārbagāta un garā pārpriecīga grāmata *Preses nams. Ne mirkli nav rimis*”? Pa jokam izmestā atbilde, ka tur *Divi logi joprojām gaiši*¹⁰, nav vairāk vērts kā politiķu tukšvārdība. Par celulozes rūpnīcas karstu karstās. Var to visu uztvert kā *nobungotu stāstu*, bet varēja arī savam novadam un tā ļaudīm velītā grāmatā kādu dzirdamāku piesitienu pielaikt.

Kā pievienotā vērtība korespondenta un dzejnieka A. Grīnberga tekstos ir valoda un izklāsta raitais ritējums. Janīna Kursīte otrās grāmatas ievadā to formulē kā “skaistos grīnbergismus”. Profesorei ar smalko valodniecisko dzirdi nepaslīd garām žurnālista dzīves gaitās akumulētās izteiksmes nianšes, smeķa izgaršojums un apvidus vārdi. Vienai pašai niedrzālei, kā izrādās, ir vairāki nosaukumi – spulgzāle un A. Grīnberga lietotais “miežabrālis”.

Kāds vārds noteikti būtu sakāms par šahu kopā ar lielmeistariem Mihailu Tālu un Zigurdu Lanku, par dzeju savijumā ar Knutu Skujenieku un Andri Akmentiņu, par vairākiem citiem rīdziniekiem, jēkabmiestiešiem un ventspilniekiem. Visus abās grāmatās intervētos vai ieskicētos varoņus nepiesaukt. Vēl tikai piezīmējams, ka poligrāfiski kvalitatīvais drukas darbs dienas gaismu ieraudzījis, pateicoties vairāku ziedotāju – kā privātpersonu, tā novadu domju – finansiālam atbalstam. Samērā bagāti ilustrētas abas grāmatas, *Piesitiēnos* sarindotas arī dažādu gadu krāsainas fotogrāfijas.

Savā dzīves jubilejas gadā (2020) A. Grīnbergs sparīgi skandējis:

Maijā ceriņi zied zili,
Brauc man līdz uz Jēkabpili!

Par laimi, pilsēta abos Daugavas krastos ir tikai skatu tornis, no kura šīs divrindes autors pārlūko krietni plašāku panorāmu un uzrunā patiesi daudzskaitlīgu laikabiedru loku.

¹⁰ Grīnbergs 2020, 143–144.

IN MEMORIAM NO JĀŅA LĪDZ JĀNIM. KATRAM BIJA SAVS JĀNIS STRADIŅŠ

Prof., Dr. phil. **Ainārs Dimants**, akadēmiskās vienības *Austrums* vb.,
Akadēmiskās Dzīves galvenais redaktors

Žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* ražīgā autora (kopš 1990)¹, redkolēģijas locekļa (kopš 2006) un aktīva atbalstītāja, akadēmiskās vienības *Austrums* goda biedra (kopš 1996) nāves dienā LU Latvijas vēstures institūta direktors un tāpat *Akadēmiskās Dzīves* autors Guntis Zemītis tviterī trāpīgi ierakstīja: “Jebkurš no mums, kurš viņu pazina, īsāku vai garāku laika posmu strādāja ar viņu kopā, savus atvadu vārdus varētu sākt ar: “Bija tas gods...””

Katram bija savs Jānis Stradiņš (10.12.1933.–29.11.2019.). Arī galvenie J. Stradiņa 80. jubilejas (2013) iniciatori bija *Akadēmiskās Dzīves*

atbalstītāji Ivars Kalviņš no Organiskās sintēzes institūta (OSI) un Mārcis Auziņš no Latvijas Universitātes (LU), un man bija tas gods būt šīs pēdējās apaļās jubilejas svinīgā sarīkojuma moderatoram Rīgas Mazās ģildes Lielajā zālē, tolaik arī kā Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes (NEPLP) priekšsēdētājam.

Kādā no tās vasaras dienām jubilāra dzīvoklī Krišjāņa Valdemāra ielā piecu stundu garumā pie laba konjaka glāzes tapa fundamentāla intervija jubilejas gada grāmatai (nožēloju vien, ka līdzās daudzām citām tekstā neiegūlās atziņa par “dižā zemgalieša” Arvīda Pelšes pāriešanu uz publisku runāšanu tikai padomju tautai kopīgajā krievu valodā pēc Padomju Savienības Komunistiskās partijas jaunās programmas [1961]

¹ Pavisam 13 raksti, sk. Markots, A. (2013/2014) *Akadēmiskā Dzīve* – jau 50. numurs. *Akadēmiskā Dzīve*, 50, 142.

par komunisma uzcelšanu jau 1980)², kuras beigās arī autorizēta J. Stradiņa īsa biogrāfiska hronika uz sešām lappusēm³.

No tās vien jau redzams, ka taisnība Valsts prezidentam (un, kā viņš pats atzinis, pastāvīgam *Akadēmiskās Dzīves* lasītājam un pircējam) Egilam Levitam vēl vienā kodolīgā un precīzā tās pašas nelaimīgās 29. novembra dienas tvītā: “Akadēmiķa Jāņa Stradiņa personības lielumu un daudzās šķautnes pilnībā atsegs vien laika mērogs. Zaudējuma sāpēs esmu kopā ar J. Stradiņa ģimeni, darba biedriem, viņa domas apbrīnotājiem. Sēlijas dižais prāts būs vienmēr ar mums.”

Arī šo rindu autors todien ierakstīja tviterī: “Jānis Stradiņš aizsaulē – milzīgs zaudējums ne tikai tuviniekiem, bet visai latviešu un Latvijas tautai. Arī visa žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* saime skumst kopā par sava redakcijas kolēģijas locekļa aiziešanu mūžībā. Jānis Stradiņš viens no retajiem Latvijā redzēja laukumu plašumā un dziļumā: vēstures, zinātnes un demokrātijas trīsvienības lomu, lai būtu mūžīga trīs zvaigžņu Latvija un latvieši, kopā ar mūsu mazākumtautībām. Un viņa mūžs bija patiešām akadēmiska, intelektuāla un bagāta dzīve.”

“Cienājamo akadēmiķi vienmēr esmu uzskatījis par savu netiešo skolotāju,” tajā pašā jubilejas sarīkojumā izteicās tālāika Valsts prezidents Andris Bērziņš⁴. Zīmīgi, ka bērū dienas piemiņas pēcpusdienā 7. decembrī LU Zinātņu mājā runāja gan kādreizējie Tautas frontes vadītāji Dainis Iļvāns un Sandra Kalniete, gan arī vēlākie Valsts prezidenti Guntis Ulmanis un Vaira Vīķe-Freiberga. Katram savs Jānis Stradiņš.

Bet *Austrums* viņam bija īpaši tuvs un svarīgs. Tieši Jāņa Čakstes, vēlākā pirmā Valsts prezidenta, dibinātais *Austrums* (1883) – nacionāla, akadēmiska un draugu organizācija, kuras galvenais uzdevums ir nodrošināt paaudžu

pēctecību šo mērķu sasniegšanā. Tādā nozīmē J. Stradiņš simboliski nostaigāja ceļu no Jāņa līdz Jānim, pats kļūdams nevis par demokrātiskas tiesiskas valsts galvu, bet par Zinātņu akadēmijas prezidentu un paceldams šīs institūcijas prestižu tautā vēl nebijušos augstumos. Savā subjektīvajā skatījumā, galvenokārt balstoties uz *Austruma* un J. Stradiņa saskares punktiem, te varu liecināt, ka visi minētie trīs *Austruma* elementi – nacionālā apziņa, ieskaitot valstiskumu un demokrātiju, akadēmiskums un draudzība – viņa ārkārtīgi daudzpusīgajā personībā mijiedarbojās un savstarpēji pārklājās viņa dažādo dzīvju (ne tikai akadēmiskās) gājumā: arī šajā nozīmē no Jāņa līdz Jānim.

Latvietis

Nacionālās apziņas pēctecībai ir būtiski, ka J. Stradiņš spoži pārstāvēja vienu no retajām latviešu **intelektuālu** dzimtām ar **nepārtrauktu** pirmā Latvijas laika un zināmā mērā pat Vecā Stendera pārmantojamību (pirmā dokumentālā ziņa par Stradiņiem baznīcas grāmatā 1790. gadā ierakstīta ar viņa roku⁵). Tas vien jau atgādina Čakstes dzimtu, un tādas dzimtas arī ir izšķirošas nācijas patiesās elites briedumam un tās spējai nelaist pie varas blēžus un huligānus (krieviski izteiksmīgs vārds – *špana*). Lai pieminam Rīgas Stradiņa universitāti, par ko viņš priecājās⁶. Un priecājos līdzī kā tās Komunikācijas studiju katedras iedibinātājs (1998–2002)⁷, kura tagad ir kļuvusi par vadošo Latvijas mediju un komunikācijas zinātnē. Universitāte nes Stradiņu dzimtas vārdu, domājot pirmām kārtām par Jāņa tēvu – ķirurgu Paulu Stradiņu (1896–1958), kurš citastarp bija arī Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts (līdzīgi kā vēlāk dzejnieks Imants Ziedonis [1933–2013], bet J. Čakstes dēls, P. Stradiņa līdzinieks Jelgavas slimnīcā

² Dimants, A.; Stradiņš, J. (2015) Elite nerodas pirmajā paaudzē. Lai latviešu sabiedrības intelektuālo temperatūru nepazeminātu. *Zinātnes un kultūras mijiedarbība Latvijā un pasaulē: Jāņa Stradiņa gada grāmata*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 106–123. (Sk. arī: Mangale, A.; Nātriņš, A. (2013/2014) Jāņa Stradiņa gads. *Akadēmiskā Dzīve*, 50, 110–114.)

³ *Zinātnes un kultūras mijiedarbība Latvijā un pasaulē* (2015), 166–171.

⁴ Turpat, 11.

⁵ Stradiņš, J. (1988) Stenderi un “Augstas gudrības grāmata” latviešu kultūras vēsturē. Stenders, G. F. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas: 1796. gada izdevuma teksts ar komentāriem*. Rīga : Liesma, 38.

⁶ Dimants, Stradiņš 2015, 123.

⁷ Sal. Vētra, J. (sast.) (2010) *No universitātes līdz universitātei: Rīgas Stradiņa universitātes akadēmiskās darbības vēsture dokumentos un atmiņās*. Rīga : RSU, 405.

Ringolds Čakste [1898–1967], kurš arī bija *Austrumā*, taču saņēma Darba Sarkanā Karoga ordeni). Un Jāņa dēls, sirds ķirurgs Pēteris, *Austruma* vecbiedrs, ir tās profesors.

Lai runā citāts, kas raksturo J. Stradiņa **plašo un diferencēto skatījumu**, šajā gadījumā uz Latvijas valstisko identitāti: “Kurzemes un Zemgales hercogiste bija pussuverēna, tāpat kā padomju Latvija. Profesionālu vēsturnieku vidū, teiksim, Parīzē, šis pirmais pussuverēnais valstiskais veidojums ir gandrīz pazīstamāks un stabilāks par Latviju, kas tomēr ir jaunlaiku jēdziens.”⁸

Viņš ir tas, kurš, līdzīgi kā retais, kā tas pats viņa laikabiedrs I. Ziedonis, ne tikai vārdos, bet arī darbos saprata, ka spēcīgai Latvijas kopīgajai identitātei neatņemamas ir reģionālās (apgabalu un novadu) identitātes. No agrāk tik pazīstamās Augškurzemes (Augšzemes) viņš kā Gaismas pili no aizmirstības izcēla Sēliju: tā bija J. Stradiņa ierosme ar daudzām aktivitātēm – sākot ar Sēlijas kongresiem un beidzot ar Sēliju kā atsevišķu Latvijas apgabalu dziesmu svētku gājienā. Šo līniju *Austrumā* ienesa jau pirmais vecākais pēc akadēmiskās vienības aktīvās darbības atjaunošanas Latvijā (1989) Vilis Zirnītis (1909–1994), kurš cēlies no Sunākstes, taču aktīvi attīstīja (kopš 1990) Pēteris Stradiņš ar Darba svētku talkām Sērpiņu pilskalnā (1996), Vecā un Jaunā Stendera baznīcas vietā Viesītē (1998) un to turpinājumu, ieskaitot savas Rāceņkalnu mājas pie Sunākstes baznīcas un kāzas tajās⁹, kā arī jaundibināto Stendera biedrību ar tās talkām bijušajā Sunākstes mācītājmuižā, kur piedalījies arī *Austrums*.

Diemžēl daudz mazāk ir uzsvērts, ka J. Stradiņš pilnīgi noteikti bija **demokrāts**, pēc viņa tekstiem un visas sabiedriski politiskās un profesionālās darbības var droši teikt – sociālliberāls demokrāts, un šādā kontekstā joprojām nozīmīgas ir viņa publikācijas par J. Čaksti¹⁰. “Čakste labi saskatīja demokrātijas ēnas puses, tās grimases un nepilnības, taču risinājumu

meklēja tautas politiskā izglītošanā, vēl lielākā demokrātijā,” uzsvēra J. Stradiņš¹¹. Un arī par J. Čakstes dēliem – tāpat *Austruma* vecbiedriem: “Jāpiebilst, ka Jāņa Čakstes darbu demokrātijas attīstīšanā turpināja viņa dēli – jurisprudences profesors Konstantīns Čakste un senators Mintauts Čakste. Hitleriskās okupācijas laikā abi piedalījās Latvijas Centrālās padomes darbā, konsekventi aizstāvēt Rietumu demokrātijas un tiesiskuma ideālus, neieļaujoties kolaboracionismā ar naidīgo okupācijas varu. Par to abi 1944. gadā tika apcietināti, un Konstantīns gāja bojā Hitlera koncentrācijas nometnē Polijā (pareizāk sakot, tās evakuācijas laikā). Būtībā Čakstes dēli bija visai retie, bezmaz vai vienīgie no pilsoniskās Latvijas politiķiem, kas ekstremālā situācijā izturēja pārbaudījumu un palika uzticami demokrātijai un Satversmei.”¹² Vēl vairāk, J. Stradiņš rosināja, ka J. Čakstes dzimšanas diena 14. septembris Latvijā varētu kļūt par demokrātijas dienu: “Latvijas pilsoniskajā kalendārā septembris ir īpatnējs mēnesis: 4. septembrī dzimis K. Ulmanis, 11. septembrī – Rainis, 14. septembrī – J. Čakste, trīs izcilākie Latvijas neatkarības rītausmas politiķi, kaut arī katrs citādi orientēts. Manuprāt, 14. septembris Latvijā varētu kļūt par Čakstes dienu, par demokrātijas dienu. Savā būtībā Jānis Čakste bija pilsonisks demokrāts ar kristīgo vērtību dziļu apziņu.”¹³

Savā būtībā ļoti tuvs J. Stradiņa personībai – kurš bija uzaudzis kā **līdzpilsonis** Latvijas tautas likteņkopībā, tās mazākumtautību kultūras draugs un kurš līdzās Rundāles pils saimniekam Imantam Lancmanim un vēlākajam *Austruma* vecbiedram Andrejam Holcmanim izvērtās it īpaši par vācbaltiešu ievērojamāko protagonistu jau Padomju Latvijā (sākot ar to, ka viņa māte Ņina bija krieviete, noskaņota visnotaļ antikomunistiski). Par J. Stradiņa pilsoniski demokrātisko ievirzi liecina arī viņa ciešā iedraudzēšanās¹⁴ gan Stokholmā, gan

⁸ Dimants, Stradiņš 2015, 121.

⁹ Sal. Blaua, L. (2013) *Jānis Stradiņš. Ceļš cauri laikiem*. Rīga : Jumava, 505.

¹⁰ Piem.: Stradiņš, J. (2000) Jāņa Čakstes personība un Latvijas valsts tapšana. *Jānim Čakstem 140: Zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 14–30.

¹¹ Stradiņš, J. (1999) Jānis Čakste un demokrātijas ideju iedibināšana Latvijā. Čakste, J.; Dimants, A. (sast.) *Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules*. Rīga : Jumava, 10.

¹² Turpat, 11.

¹³ Turpat.

¹⁴ Sal. Lerhis, A. (sast.), Dimants, A. (galv. red.) (2011) *Akadēmiskā vienība “Austrums” 125 gados (1883–2008)*. Rīga : N.I.M.S., 839.

Rīgā ar kādreizējiem minētās LCP nelegāliem un konspiratoriem, proti, K. Čakstes tuvākajiem līdzgaitniekiem nacionālajā pretestības kustībā pret abām okupācijas varām Otrajā pasaules karā, atkal – *Austruma* vecbiedriem Leonīdu Siliņu (1916–2005) un Jāni Sadovski (1904–2006), kuri atbalstīja būtībā galveno akadēmiķa mūža darbu – zinātnisko monogrāfiju *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā* (2009)¹⁵. Savukārt viņš aktīvi atbalstīja L. Siliņa un *Austruma* iniciēto un J. Sadovska finansēto K. Čakstes piemiņas plāksņu uzstādīšanu pie nama Rīgā, Dzirnau ielā 31 (1993), un LU Mazajā aulā (1994). Dzīvi līdzdarbojot šajos pasākumos un skaidri redzēju, ka J. Stradiņam tas bija principiālas pārlicības jautājums, tāpat kā piedalīšanās Jāņa Čakstes Demokrātijas veicināšanas fonda dibināšanā (1996). Tie bija patiesi vēsturiski brīži, kuru plašāko un ilgstošo nozīmi viņš izprata tik labi kā neviens.

Akadēmiķis

Nebūs pārspīlēti teikts, ka J. Stradiņš simbolizē latviešu tautā šo vārdu tā visās nozīmēs, arī kā autoritatīvs Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) dažādu nozaru kopīgais līderis pat neatkarīgi no amata. Mums viņš ir *Austruma* vēstures komisijas loceklis (2004) un šīs redakcijas sagatavotās pamatīgās *Austruma* vēstures grāmatas (2011) līdzautors¹⁶, daudziem un arī man – zinātnes un augstskolu vēsturnieks, tieši caur to nonākot pie lielo vēstures kopsakarību izpratnes. Vismaz mana Latvijas paaudze PSRS beidzamajā desmitgadē uzauga ar J. Stradiņa publikācijām par jau pieminēto Veco un Jauno Stenderu, par Paulu Valdenu¹⁷, pat par nacisma ideologu Alfrēdu Rozenbergu kā Rīgas Politehniskā institūta arhitektūras nodaļas absolventu ar diplomprojektu *Krematorijas būve Krievijas apstākļiem*¹⁸, visbeidzot, par

Mihailu Lomonosovu¹⁹ un pēc viņa ierosinājuma un projekta dibināto Maskavas Universitāti (1755), vēlāk viņa vārdā nosaukto Maskavas Valsts universitāti, slaveno MGU. Tad jau no trimdas izdevumiem uzzināju par Tatjanas dienā dibinātās universitātes vietu *Austruma* tapšanā J. Čakstes vadībā – un izrādījās, ka esam studējuši tajā pašā Maskavas Universitātes ēkā, tikai divos laikmetos ar gadsimta atstarpi: otrs bija *Austruma* aktīvās darbības atjaunošanas laiks.²⁰

Lūk, kādas akadēmiskas reminiscences raisa J. Stradiņš, pēc būtības apgaismības laikmeta enciklopēdists, vienīgi – neapgaismotajā 20. un 21. gadsimtā. Pēc mazāk vai vairāk no teicoša ieguldījuma vairāku padomju un pēcpadomju enciklopēdiņu sagatavošanā (kopš 1965) viņa kā galvenā redaktora pēdējais devums – rakstu krājums *Latvieši un Latvija* (2013) četros sējumos, kas savos centienos sasauca ar J. Čakstes brošūru *Latvieši un viņu Latvija* (vāciski 1917), un tad vēl *Latvija un latvieši* (2018) divos sējumos, arī angļiski un krieviski.

Akadēmiķim bija raksturīgas apbrīnojamas darbaspējas un organizētība (tostarp termiņu ievērošanā), un viņš bija smalks savas veiklās rakstu valodas slīpētājs atbilstoši izcilai latviešu valodas izjūtai. Perfekcionists, arī attiecībā uz atsaucēm, un vienlaikus ar plašo skatījumu viņš ne veltī, būdams zinātņu vēsturnieks un publicists, savulaik kļuva par Rakstnieku savienības biedru (1984) un vairāku preses izdevumu redakciju (arī tādu kā žurnāls *Zvaigzne*, laikraksts *Literatūra un Māksla*) locekli un galveno redaktoru (OSI zinātniskais žurnāls *Himija heterocikličeskij soedinenij / Chemistry of Heterocyclic Compounds* 1975–1985).

Bet jānorāda arī, ka ne tikai tuvākās sarunās viņš nebūt ne vienmēr bija tikai Baltā kaķīša labestības un sirsnības iemiesojums kā no Kārļa Skalbes pasakas *Kaķīša dzirnavas*: viņam nebūt nebija svešs arī kriticismis un nīgrums, šķiet, brīžiem pat depresija par to, kas notiek Latvijā – piem., par tālaika izglītības un zinātnes ministra liegto atbalstu *Latviešiem un Latvijai*, par nepietiekamu aptvērumu un

¹⁵ Sk. Stradiņš, J. (2009) *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 639.

¹⁶ Stradiņš, J. (2011) No “Maskavas latviešu lasāmiem vakariem” līdz “Austrumam” – personības un strāvojumi. Lerhis, Dimants 2011, 91–122.

¹⁷ Piem.: Stradyn', Ja. P.; Solov'ov, Ju. N. (1988) Pavel Ivanovič (Paul') Val'den 1863–1957. Moskva : Nauka.

¹⁸ Stradiņš, J. (1982) *Etīdes par Latvijas zinātņu pagātni*. Rīga : Zinātne, 206.

¹⁹ Stradiņš, J. (1987) *Lomonosovs un Latvija*. Rīga : Zinātne.

²⁰ Tuvāk sk. Lerhis, Dimants 2011.

dziļumu krājuma rakstā par plašsaziņas mediju ("vairāk jāvēl, jāizskaidro, jāsaģlabā īpaši tie kultūrvēsturiskie fakti, kam ir paliekama vērtība"²¹), bet visvairāk – par vairāku valdošo koalīciju nefinansēto, Izglītības un zinātnes ministrijas un vispār "smalko aprindu" vājo valsts zinātnes politiku. Tomēr pāri visam no J. Stradiņa varēja saklausīt pārlicību ne tikai par latviešu, bet arī tieši akadēmisko latviešu sīkstumu un Eiropas Savienības (ES) pozitīvo lomu Latvijas zinātnē. Viņš izteicās tādā garā, ka diemžēl jau vēsturiski šejienes patstāvīgi (nevis, piem., ES) finansētā zinātne lielākoties nodarbojusies ar zināšanu pārnesi – jaunas zināšanas no ārpusaules uz Latviju un jaunas zināšanas par Latviju uz ārpusauli. "Latvijā jāveido divu līmeņu zinātne – tāda, kas strādā tieši Latvijas vajadzībām gan ar tehnoloģiski lietīšķu, gan ar nacionālās identitātes pētīšanas un izkopšanas ievirzi, un tāda, fundamentālā, kurā darbojas spējīgākie zinātnieki un kas spēj pārstāvēt mūsu zemi Eiropā un pasaulē. Arī mazai valstij nedrīkst būt maza zinātne, sīka zinātne, dažos sektoros jāuztur pasaules līmeņa zinātne .."²² Vienlaikus: "Eksaktajās zinātnēs, protams, vajag publicēt rakstus starptautiskos žurnālos un angļu valodā. [...] Pirmām kārtām tomēr ir jāuzraksta latviešu valodā, lai latviešu sabiedrības intelektuālo temperatūru nepazeminātu. Tā pašreiz pazeminās, un pazeminās diezgan kritiski."²³

Draugs

J. Stradiņam piemita tā labā īpašība, kas nemaz nav tik raksturīga latviešiem, proti, viņš virzīja un atbalstīja citus un no sirds priecājās par citu panākumiem. Varu liecināt, ka arī pats, darbotamies tiklab zinātnē (LZA un *Lattelkom* balva humanitārajās un sociālajās zinātnēs 2005), kā arī Eiropas Kustībā Latvijā un NEPLP, vairākkārt jutu no viņa iedvesmojošu verbālu un praktisku atbalstu, par ko, protams, esmu pateicīgs.

²¹ Stradiņš, J. (2015) Vai Latvijas Republikai ir vajadzīgi zinātnieki? *Zinātnes un kultūras mijiedarbība Latvijā un pasaulē: Jāņa Stradiņa gada grāmata*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 26.

²² Turpat, 25.

²³ Dimants, Stradiņš 2015, 123.

Tāpat nav aizmirsts viņa ģimenes (arī sievas Laimas un dēla Pētera) dāvinājums *Austrumam* 1996. gada Ziemassvētkos, tam atgriežoties savās mājās, koka namā "latvju sētā" (V. Zirņītis) Ģertrūdes ielā 123, Rīgā, – Ludolfa Liberta glezna ar Austrumu motīvu *Tūkstoš un vienas nakts pasaku* manierē, kādas pirmajā Latvijas laikā bijušas iecienītas Rīgas labākajās "ģimīlijās"²⁴. Jau vēlāk viņš sacīja, ka *Austrums* esot "savācis" Pēteri, – taču jāpiebilst, ka tikpat labi, kā jau minēts, var teikt – Pēteris *Austrumu*. Iepriekš vispirms kopā ar V. Zirņīti bijīgi vērām akadēmiķa Tērbatas ielas dzīvokļa durvis (1990), un atmiņā sevišķi palika atsevišķā istaba ar iespaidīgo namatēva bibliotēku.

Taču vēl pirms tam *Austruma* un J. Stradiņa pirmo kontaktu proaktīvi izveidoja dedzīgais vecbiedrs no Kanādas Hermanis Vilks (1913–1995) un *Austruma* rīkotais LU jubilejas daudzīnājums Abrenes pilī Francijā (1989)²⁵. Otrreiz Ģertrūdes ielā 123 J. Stradiņš viesojās, kad jau manā īres dzīvoklī pulcējās *Austruma* vēstures grāmatas redakcijā: bija atnācis kājām gar dzelzceļu no Mākslas dienām Centrāltirgū.

Austrumā mēs visi saucamies draugi, tomēr īpašs prieks ir par J. Stradiņa ierakstiem viņa grāmatās – "mīļajam draugam" un "mīļajam kolēģim", tostarp bibliogrāfijā, kas aptver 5983 akadēmiķa publikācijas (2017). Un, protams, paliek goda biedra pravietojums *Austrumam*: "Novēlu kopt Valdemāra, Čakstes un daudzu citu ievērojamu cilvēku iedibinātās tradīcijas, ievērot vēstures zīmes. Bet galvenais – arvien piesaistīt cerīgus latviešu jauniešus, veicināt spilgtu, spēcīgu personību veidošanos, nenomācot individualitātes, bet dodot tām pozitīvu ievirzi."²⁶ Tomēr dzīvē labāk iet, ja ir zirgs, kas naktī dzied...²⁷ Proti – ja ir ticība, cerība un mīlestība.

²⁴ Sal. Spārītis, O. (2006) *Ludolfs Liberts, Rīgas tornis un Manhatanā panorāma*. Tvnet.lv (25.04.2006.). Pieejams: <https://www.tvnet.lv/5049894/ludolfs-liberts-rigas-torni-un-manhatanas-panorama> (08.01.2019.).

²⁵ Sk. Lerhis, Dimants 2011, 839.

²⁶ Turpat.

²⁷ Sal. Stradiņš 2015, 28.

IN MEMORIAM ALBERTS SPOĢIS DEVIES MŪŽĪBĀ

Dainis Mjartāns, LKSA *Dzintars* seniors

Dzejnieks, filozofs, sabiedriskais darbinieks un Ministeres Latviešu ģimnāzijas pedagogs, arī *Akadēmiskās Dzīves* apgāda ilggadējais pārstāvis Vācijā Alberts Spoģis kopš 15. marta (2020) vairs nav mūsu vidū. Ņemot vērā pašreizējos apstākļus, no viņa atvadīties Ministerē varēja tikai tuvākie ģimenes locekļi.

Pirms desmit gadiem klajā nāca A. Spoģa sastādītā grāmata *Minsteres Latviešu ģimnāzija izdzīvoja*. Vienīgajā pilna laika vidējās izglītības mācību iestādē ārpus Latvijas A. Spoģis mācīja vēsturi, filozofiju, sabiedriskās zinības, politiku un katoļu ticības mācību, kā arī ilgus gadus bija skolas darbvedis. Daudziem bijušajiem skolēniem palikuši atmiņā viņu organizētie jaunatnes politiskie semināri, arī Valsts prezidents Egils Levits ir A. Spoģa skolnieks.

Liels ir A. Spoģa ieguldījums žurnālistikā. Dažādos izdevumos publicēts vairāk nekā

700 rakstu. Īsāku vai garāku laiku bijis žurnāla *Akadēmiskā Dzīve*, *Gaisma*, *Kara Invalīds* galvenais redaktors. A. Spoģis bija Latviešu preses biedrības (LPB), Latviešu rakstnieku apvienības (LARA), Latvijas Rakstnieku savienības (LRS) biedrs. Strādāts arī latgaliešu preses laukā, žurnālā *Dzeīve*, kā arī veidojot zinātnisko rakstu krājumus *Acta Latgalica*, *Tāvu zemes kalendari* u. c. A. Spoģis vairākus gadus bija arī *Radio Brīvā Eiropa* raidījuma *Latgolas bolss* līdzstrādnieks. Kopš studiju gadiem ar degsmi A. Spoģis bija iesaistījies katoļu studentu apvienības *Dzintars* darbībā.

Visus trimdas gadus A. Spoģis aktīvi sadarbojās ar latgaliešu grāmatizdevēju Vladislavu Lōci Minhenē. Gādāja par latgalisko lūgšanas grāmatu pavairošanu Latvijas katoļu vajadzībām. Pēc neatkarības atgūšanas *Latgaļu izdevniecības* grāmatas tika nogādātas

Latgales skolām un bibliotēkām. “Ar Vladislavu Lōci kopā veidojām, nostiprinājām latgaļu presi, Latgales būtību! [...] Latgale nav tikai vārds, bet ir cilvēki, ir gars Latgalei.”

A. Spoģis dzima 1924. gada 9. oktobrī Daugavpils apriņķa Vārkavas pagasta Bratiškos. Beidzis Vārkavas sešgadīgo pamatskolu. Savu uzvārdu mantojis no dzimtās puses vietvārda – Špogi. Ierauts Otrā pasaules kara virpulī, smagi ievainots, izcietis Zedelgemas karagūstekņu nometni Beļģijā, izglītības gaitas turpināja Baltijas Universitātē Pinebergā, Hamburgas, Bonnas un Madrides universitātēs. Izdoti četri dzejoļu krājumi, publicistiskas un literatūrkritiskas apceres un recenzijas, monogrāfija par mākslinieku Juri Soikanu. Periodikā publicētas apceres par filozofijas jautājumiem – I. Kantu, V. Solovjovu, G. Marselu, K. G. Jungu, T. Celmu, K. Raudivi un Z. Mauriņu, kā arī par iespaidiem un atziņām filozofu internacionālajos kongresos.

Andris Vējāns grāmatā *Latgales rakstu gaisma* Albertu Spoģi metaforiski un trāpīgi raksturojis kā Latgales balsi Eiropas labirintos. Kultūrvēsturnieks Pēteris Zeile pievienojis vēl citus atbilstošus apzīmētājus: darbības daudzveidis, nerimtīgs kultūras strādnieks,

viens no visenerģiskākajiem tiltu cēlējiem un ceļu bruģētājiem starp trimdas un Latvijas latviešiem.

A. Spoģis personīgi pazina Z. Mauriņu, K. Raudivi. J. Jaunsudrabiņu. Uz J. Jaunsudrabiņa dzīves vietu *Mēnesnīca* viņš ar saviem audzēkņiem vienmēr braucis ar kādu praktisku mērķi – malku sagādāt vai kā citādi palīdzēt. Pēdējos gados A. Spoģis gādāja arī par Z. Mauriņas un J. Jaunsudrabiņa piemiņas istabu uzturēšanu Latviešu centrā Minsterē.

A. Spoģis kopā ar sievu Mariju izaudzinājuši un izskolojuši sešus dēlus un meitu. Pēdējos gados kopā ar dēlu Gregoru Spoģi bija pievērsies savas dzimtas vēstures izpētei. Drīzumā Rēzeknē klajā nāks A. Spoģa npublicēto dzejoļu grāmata.

Albertu Spoģi visā pasaulē vienmēr atcerēsies Minsteres Latviešu ģimnāzijas plašais bijušo audzēkņu pulks, radi un draugi Latvijā un Vācijā.

Munu sirdi, kas nagonti trauce, šūnakt
kaidis nūmīrynōjis...

Kaidis īt maņ vysur leidza, pādu
nūspīdumūs vejūleites plaukst...

Boltōs dūmas (2000)

HRONIKA

AKADĒMISKĀ VIENĪBA AUSTRUMS

2019. gada 27. un 28. jūlijā *Austruma* jaunieši un savieši piedalījās konkordijas *Valdemārija* gadskārtējās sporta spēlēs LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes lauka stacionārā Lodesmuižā, Taurenas pagastā, Vecpiebalgas novadā.

9.–11. augustā notika ikgadējais vb. Induļa Vīduša organizētais jauno austrumiešu salidojuma dalībnieku laivu brauciens pa Pededzi, Gulbenes novadā.

18. augustā profesora *Dr. phil.* vb. Aināra Dimanta vadībā akadēmiskās vienības *Austrums* pārstāvji savā namā Ģertrūdes ielā 123 iepazīstināja Dancīgas katoļu Sv. Adalberta izglītošanās darbnīcas (*Adalbertuswerk.de*) studiju brauciena dalībniekus no Gdaņskas un Vācijas ar Latvijas akadēmisko mūža organizāciju vēsturi, kā arī kopīgi izstaigāja daudz kultūru pēdas Rīgā (ebreju geto, Brāļu kapi, pieminekļi Jānis Čakstem, landesvēra karavīriem, Barklajam de Tolli utt.). Tālāk veda vilciens uz Daugavpili (tuvāk sk. <http://adalbertuswerk.de/wp-content/uploads/2019/12/Tagungsbericht-Lettland2019.pdf>).

11. septembrī *Austruma* namā kopā ar studenšu korporāciju *Selga* tika aizvadīts vb. Andrieva un fil! Dainas Eiches piemiņas un draudzības vakars.

13. septembrī Saeimas namā notika zinātniskā konference *Jānim Čakstem – 160*, kurā *Austrumu* pārstāvēja vb. A. Dimants, jaunā Nacionālās enciklopēdijas šķirklā autors (pieejams: enciklopedija.lv/skirklis/50778-Jānis-Čakste).

14. septembrī ar *Austruma* dibinātāja vb. J. Čakstes 160. jubileju oficiāli iesākās jaunais akadēmiskais gads. Pēc svinīgā brīža Jelgavā ar austrumiešu goda sardzi pie J. Čakstes pieminekļa notika viesošānās J. Čakstes Aučos un jaunās muzeja ēkas oficiālā atklāšana. Svinības ar savu klātbūtni pagodināja Valsts prezidents Egils Levits, kā arī Jelgavas galva Andris Rāviņš, pārējo austrumiešu vidū bija arī vb. Aleksandrs Čakste un vb. Uldis Šīrons.

21. septembrī Prezidiju Konventa 100. jubilejas svinībās LU Lielajā aula *Austrumu* pārstāvēja vecākais sav. Ivars Dimdiņš.

24. septembrī norisinājās atmiņu vakars par godu 30. gadadienai kopš *Austruma* aktīvās darbības atjaunošanas Latvijā. Sarunas vadīja vecbiedri Pauls Aldiņš, A. Dimants, Jānis Barons, Armands Beļickis un citi.

27. septembrī *Arēnā Rīga* LU 100 gadu jubilejas ballē *Austrumu* pārstāvēja vecākais sav. I. Dimdiņš ar dzīvesbiedri.

1. oktobrī semestra pirmajā *Austruma* viesu vakarā ar priekšlasījumu *Azartspēļu nozares interešu pārstāvniecība* uzstājās sabiedrisko attiecību speciālists vb. Arnis Vērzemnieks.

8. oktobrī jaunieša priekšlasījumu *Līvānu atbrīvošana no Sarkanās armijas 1919. gada 3. oktobrī* sniedza jn. Reinis Mālnieks.

15. oktobrī norisinājās *Austruma* Karjeras stāstu un otrs viesu vakars, kurā jurists vb. Mārtiņš Tarlaps, informācijas tehnoloģiju (IT) drošības speciālists vb. Jānis Pērkons un sirds ķirurgs vb. Kristiāns Meidrops dalījās

ar savu pieredzi un ieteikumiem veiksmīgas karjeras izveidē.

17. oktobrī Misiņa bibliotēkā (LU Akadēmiskajā bibliotēkā Rūpniecības ielā 10) notika *Austruma* atklātā 17. Andrieva Eiches sabiedriskā diskusija. Šāgada tēma – *Vai Latvija var novērst klimata pārmaiņas?* Diskusijā piedalījās Ekonomikas ministrijas vecākais eksperts *Mg. oec.* Einārs Cilinskis (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā), diplomāts *Mg. biol.* Andris Vilcāns, kā arī mežzinātnes institūta *Silava* vadošais pētnieks *Dr. silv., Mg. biol.* Andis Lazdiņš. Moderators – vb. Dainis Špeļs.

22. oktobrī jn. Germans Ļebezovs uzstājās ar jaunieša priekšlasījumu *Latvijas un Igaunijas robežu vilkšana (1920–1921)*.

26. oktobrī *Austruma* namā norisinājās 136. gadaskvoti, kas izcēlās ar jaunu saviešu uzņemšanu akadēmiskās vienības *Austrums* saimē: par saviešiem kļuva jn. Germans Ļebezovs, jn. Reinis Mālnieks, nedaudz vēlāk – jn. Mārtiņš Kazainis. Akadēmisko runu par *Austruma* nākotni teica *Mg. iur.* vb. M. Tarlaps.

29. oktobrī *Austrumā* rādīja kino – dokumentālista Ivara Zviedra filmu *Zāģeri* kino vakarā noskatījās vairāki austrumieši.

1. novembrī Bostonā notika ASV kopas *Austrums* 136. gadaskvotu svinības.

5. novembrī aizritēja plašs lasāmais vakars: atvaļinātais majors, ģenerāļa Pētera Radziņa biedrības valdes priekšsēdētājs Agris Purviņš runāja par ģen. P. Radziņa dzīvesgājumu un nozīmi bermontiādes kaujās.

9. novembrī notika Kanādas kopas *Austrums* 136. gadaskvotu un vb. Ulda Zommera 95 gadu jubilejas svinības *Thompson House* ēkā Toronto.

15. novembrī vecākais sav. I. Dimdiņš piedalījās studenšu korporācijas *Imeria* 95. jubilejas svētku aktā LU Lielajā auļā.

18. novembrī, svinot Latvijas 101. gadadienu, *Austrums* piedalījās ikgadējā mūžorganizāciju gājienā uz Brāļu kapiem Rīgā. Pēc gājiena tika apciemoti Meža kapos apbedītie draugi un pēc Aijas Priedītes uzaicinājuma baudīts karstvīns Čiekurkalnā, kur mūža pēdējos gadus pavadīja vb. A. Eiche, bet svinības turpinājās *Austruma* namā, kur tika vērota NBS, IeM un sabiedroto spēku parādes tiešraide LTV1. Pasākumos piedalījās viesi

no akadēmiskās vienības *Latviete*, Igaunijas draugi *Eesti Üliõpilaste Selts* un *EŪS Põhjala*.

22.–23. novembrī austrumieši piedalījās *EŪS Põhjala* 135. gadaskvotos Marjamē muižā Tallinā.

27. novembrī austrumieši piedalījās *Latvies* rīkotajā prāta spēļu vakarā. Uzvarētāju komanda – vb. J. Barons un vb. Reinis Pāns.

30. novembrī Kanādas kopas Ziemassvētku eglītes sarīkojums Austrumkalnā, Ontario provincē.

3. decembrī lasāmajā vakarā notika diskusija par valsts nozagšanu (sagrābšanu). Priekšlasījumu, ieskaitot savu pieredzi, savulaik darbodamies politiskā partijā, sniedza vb. I. Vīdušs.

5. decembrī viesošanās konkordijas *Valdemārija* Krišjāņa Valdemāra lasījumos, kur ar priekšlasījumu *Pa Krišjāņa Valdemāra ceļu Vidzemes jūrmalā* uzstājās vb. Gints Šīmanis.

7. decembrī vairāki organizācijas pārstāvji Torņakalna baznīcā un LU Zinātņu mājā Rīgā atvadījās no *Austruma* goda biedra un *Akadēmiskās Dzīves* redakcijas kolēģijas locekļa Jāņa Stradiņa (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

7. decembrī vecākais sav. I. Dimdiņš piedalījās Studenšu Prezidiju Konventa 95 gadu jubilejas svētku aktā LU Mazajā auļā.

10. decembrī austrumieši viesojās studentu korporācijas *Tervetia* rīkotajā literārajā un alus vakarā. Krāsu referātu *Augstkalnu alpīnisms, tā specifika, bīstamība un tam nepieciešamās prasmes* sniedza juniors Mārtiņš Grosbahs.

17. decembrī gada sapulce un vēlēšanas *Austruma* amatos. Par vecāko tika ievēlēts sav. M. Kazainis.

26. decembrī *Austrumā* Otro Ziemassvētku svinības ar ģimenēm.

2020. gada 21. janvārī lasāmajā vakarā par IT izspiedējvīrusiem stāstīja vb. J. Pērkons.

25. janvārī austrumieši piedalījās studenšu korporācijas *Sororitas Tatiana* rīkotajās Tatjanas dienas svinībās *Fraternitas Arctica* konventa dzīvoklī.

31. janvārī draugu vakarā *Austruma* namā florbola spēles Latvija–Vācija skatīšanās.

31. janvārī – 2. februārī Gulbenes novadā aizvadīta *Austruma* zemledus makšķerēšana ar ģimenēm, ko rīkoja vb. A. Dimants un

sav. M. Kazainis. Makšķerēšana Ludza ezerā un gadskārtējā kopīgā zivju zupa, brauciens ar bānīti no Gulbenes un Stāmerienas pils apmeklējums, nakšņošana un rīta ekskursija Gulbenē.

4. februārī pirmais semestra viesu vakars, kurā par pieredzi un iespaidiem filmas *Dvēseļu putenis* uzņemšanā stāstīja galvenās lomas izpildītājs Oto Brantevics.

11. februārī priekšlasījumā par koronavīrusa (Covid-19) izcelsmi un būtību iepazīstināja Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) docents *Dr. med.* vb. Aigars Reinis.

18. februārī semestra otrajā viesu vakarā ar priekšlasījumu *Eklērkūkas sirds artērijās* uzstājās Paula Stradiņa Klīniskās universitātes slimnīcas kardiologs, RSU asociētais profesors kardioloģijā *Dr. med.* vb. Kārlis Trušinskis.

22. februārī Cēsu apkārtņē *Austruma* ziemas pārgājiens no Melturu tilta gar Amatu līdz Cēsīm 25 km garumā, ko sarīkoja sav. Pauls Maurers-Maurats. Pasākumā piedalījās viesi no *Latvietes* un studenšu korporācijas *Daugaviete*.

27. februārī austrumieši viesojās studenšu korporācijas *Selga* literārajā vakarā, kurā ar priekšlasījumu *Etnogrāfiskās ekspedīcijas Latvijas laukos. Senāk un tagad* uzstājās vietnes *Garsigalattvija.lv* izveidotāji Sandra un Valdis Ošiņi.

27. februārī vb. A. Dimants pārstāvēja *Austrumu* un *Akadēmisko Dzīvi* žurnāla *Universitātes 90 gadu jubilejā* LU Akadēmiskajā bibliotēkā.

28. februārī *Austrumā* priekšlasījumu par Marokas apceļošanu un īpašu marokāņu tēju sniedza Vidzemes Augstskolas pētnieks *Dr. phys. vb.* Ojārs Balcers un viņa marokāņu kolēģi, kas dzīvo Latvijā.

3. martā notiek *Austruma* prāta spēļu vakars. Piedalījās viesi no *Latvietes* un studenšu korporācijām *Daugaviete*, *Selga* un *Varavīksne*.

7. martā austrumiešu dalība akadēmiskās vienības *Latviete 95.* gadasvētkos *Austruma* namā.

6. martā austrumieši piedalījās piemiņas pēcpusdienā *Akadēmiķis Jānis Stradiņš (1933–2019) mūsu līdzgaitās* LU Akadēmiskajā bibliotēkā. Uzrunu teica J. Stradiņa dēls vb. Pēteris Stradiņš.

12. martā Covid-19 pandēmijas dēļ izsludinātā ārkārtas stāvoklī turpmākie klātienē pasākumi atcelti.

21. maijā pirmais *Austruma* tiešsaistes lasāmais vakars interneta platformā *Skype*, kurā austrumieši no ASV, Kanādas, Beļģijas un Latvijas stāstīja par savu mītnes valstu ieviesto ārkārtas pasākumu ietekmi uz viņu ikdienas dzīvi.

4. jūnijā aizvadīts otrais *Austruma* tiešsaistes priekšlasījums un diskusija, kurā par Covid-19 izplatību Latvijā un cīņu pret to uzstājās Rīgas Austrumu klīniskās universitātes slimnīcas Infekciju uzraudzības dienesta vadītājs Māris Liepiņš.

sav. **Ivars Dimdiņš**

AKADĒMISKĀ VIENĪBA LATVIETE

2019. gada 27.–28. jūlijā piedalīšanās *Concordia Valdemaria* rīkotajās 6. sporta spēlēs.

9. augustā dalība akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotajā laivu braucienā pa Pededzi.

18. augustā Cēsu apkārtnes skaistuma, Ungurmuižas plašumu baudīšana un izrādes

Čikāgas piecīši – leģendu atgriešanās skatīšanās Cēsu pils estrādē.

21. septembrī piedalīšanās P!K! 100 gadu jubilejas Svētku aktā LU Lielajā aulā.

14. oktobrī viesošanās s!k! *Imeria* literārajā vakarā *Latvijas un latviešu skauti un gaidas – vēsture un šodiena*, kurā uzstājās *Latvietes* sav. Paulīna Latsone.

Akadēmiskā vienība *Latvieta* savos 95. gadaskvotos

22. oktobrī viesošanās s!k! *Staburadze* literārajā vakarā *Viena zeme, vieni ļaudis, nav vienāda valodiņa*, kurā runātājs bija valodnieks *Dr. philol.* Alberts Sarkanis.

26. oktobrī *Austruma* sveikšana tā 136. gadaskvotos.

30. oktobrī valdes vēlēšanas.

18. novembrī piedalīšanās ikgadējā akadēmisko mūžorganizāciju svinīgajā gājienā no LU uz Brāļu kapiem, pēc tam kopīgi pusdienojot un svinot Latvijas 101. gadadienu.

25. novembrī prāta spēļu vakars kopā ar s!k! *Staburadze*, *Austrumu* un k! *Tervetia*.

7. decembrī piedalīšanās Studenšu Prezidiju Konventa svinīgajā svētku aktā LU Mazajā aulā un saviesīgajā vakarā Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.

26. decembrī Ziemassvētku sagaita pie sav. Danas Aivares.

2020. gada 6. februārī viesošanās s!k! *Selga* literārajā vakarā *Dzimtas koks – dzimtas*

sakņu saglabāšana, kurā referēja fil! Māra Sprūdža.

12. februārī Valentīndienas radošā darbnīca kopā ar s!k! *Daugaviete* un s!k! *Spīdola*.

3. martā dalība *Austruma* rīkotajā prāta spēļu vakarā.

7. martā akadēmiskās vienības *Latvieta* 95. gadaskvoti, kurā akadēmisko runu *Laima Akuratere – dzejniece, atdzejotāja un Dzejnieka meita* teica Jāņa Akuratera muzeja speciāliste Maira Valtere. Pēc tam *Latvies* sav. Gunas Gasjūnes-Pavāres audzēkņu un viņas pašas bērnu skolotājas muzikālie priekšnesumi. Tādējādi vēl pirms valstī izsludinātās ārkārtas situācijas, kad nevarējām tikties un rīkot pasākumus vairāku mēnešu garumā, draudzenēm *Latvietē* bija iespēja skaisti nosvinēt savu jubileju (sk. attēlu).

5. jūlijā ikgadējā akadēmiskā gada noslēguma *Zemeņu balle* pie vb. Gundegas Dambes Ādažos.

vb. **Dagnija Ivanovska**

STUDENTU BIEDRĪBA *FRATERNITAS RUSTICANA*

2019. gada 19. jūnijā aizsaulē devās Fr!R! filistrs Ojārs Akots (31.05.1936.).

7. jūlijā mūžībā aizgāja Fr!R! filistrs Francisks Usāns (18.09.1938.).

23. oktobrī Fr!R! amatpersonu vēlēšanas. *Fraternitas Rusticana* valdē ievēlēti seniors F!Andris Sprukuls, viceseniors F!Jānis Vidriķis, oldermanis F!Aivars Priedītis. Ievēlēts revidents F!Elmārs Pelkaus. Iecelti – literāro vakaru vadītājs F!Aivars Berķis, dziesmu vadītājs F!Kristaps Kalniņš, sekretārs F!Gunārs Cicers un kasieris–ekonomists F!Aivars Ošs.

13. novembrī *Fraternitas Rusticana* dibināšanas 98. gadadienas svinīgā sanāksme. Svinīgo uzrunu teica seniors F!A. Sprukuls.

18. novembrī *Fraternitas Rusticana* piedalījās studentu organizāciju svinīgajā gājienā uz Brāļu kapiem Rīgā, Fr!R! filistru piemiņas godināšana Meža kapos.

22. novembrī Fr!R! valde visu biedru un Dāmu komitejas vārdā attālināti sveica Fr!R! ASV kopas filistru Jāni Poni viņa dzīves nozīmīgajā 100 gadu jubilejā. J. Pone tika uzņemts Fr!R! jau 1938. gada rudens semestrī.

26. decembrī Fr!R! Ziemassvētku sarīkojums Fr!R! biedriem un ģimenēm.

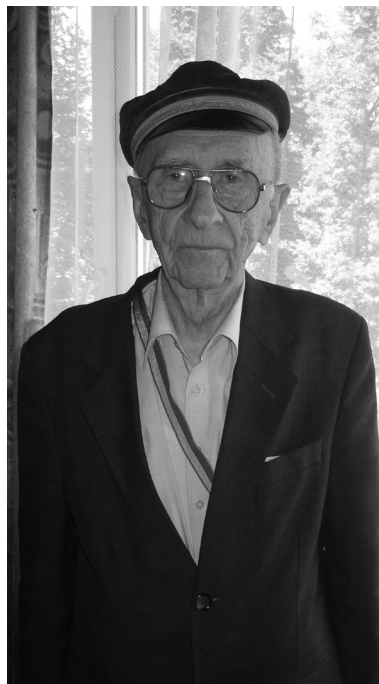
2020. gada 1. februārī mūžībā devās ilggadējais Fr!R! filistrs, ievērojamais žurnālists, valsts un sabiedriskais darbinieks Aivars Berķis (24.09.1936.). Savas sabiedriskās darbības laikā F!A. Berķis deva izcilu ieguldījumu Fr!R! literāro vakaru un komeršu organizēšanā.

20. jūnijā *Fraternitas Rusticana* komeršs Doles salā. Pasākuma laikā tika apmeklēti Botāniskais dārzs Salaspilī un Daugavas muzejs.

21. jūnijā Fr!R! ilggadējam filistram Gunāram Ciceram nozīmīga – 90 gadu – dzīves jubileja (sk. 1. attēlu).

5. jūlijā ilggadējais Fr!R! ASV kopas filistrs Jānis Pone (22.11.1919.) devās aizsaulē ceļos. Lielāko mūža daļu pavadījis ASV (sk. 2. attēlu), lielā mērā izveidojot rustikāņu vienotības tēlu.

F!Andris Sprukuls, seniors

1. attēls. *Fraternitas Rusticana*
F! Gunārs Cicers 90 gadu jubilejā

2. attēls. Ilggadējais *Fraternitas Rusticana*
ASV kopas filistrs Jānis Pone

AKADĒMISKĀ DZĪVE IN THIS ISSUE

Mihails Hazans

Estimating the Size of Latvia's Diaspora and the Number of Returnees: Methodological Approaches and Main Findings

A number of previous studies have looked at different aspects of emigration from Latvia and return migration to Latvia. However, this paper is the first attempt to provide a comprehensive assessment of the size and demographic structure of Latvia's diaspora worldwide, as well as of the population of returnees in Latvia. The Diaspora Law states that Latvia's diaspora includes Latvia's citizens, ethnic Latvians and others who are in some way linked to Latvia but permanently live elsewhere, as well as their family members. From the data perspective, one has to distinguish the "old" diaspora (post-war refugees who in 1940s–1950s settled in Germany, Sweden, the UK, the US, Canada, Australia, etc. and their descendants, as well as a smaller group of Soviet era emigrants and their descendants) and the "new" diaspora including post-1990 emigrants (mainly but not only to the EU and OECD countries) and their descendants. This calls for a multi-channel approach to identifying Latvia's diaspora members in population statistics and other data provided by Eurostat, OECD and national statistical offices worldwide. We have combined population statistics by citizenship, by country of birth and (when available) by ethnic ancestry or country background, as well as statistics on acquisition of citizenship by country of previous citizenship. In addition, we used tabulations based on destination countries Census or Microcensus data when available. The Latvian Population registry

data on Latvia's nationals residing abroad were used to complement other sources.

Our results suggest that in 2018–2019 about 300 thousand Latvian nationals and former nationals lived outside Latvia, including about 280 thousand in the EU and OECD countries. When also other persons born in Latvia are accounted for, the size of diaspora reaches 390 thousand, including 295 thousand in the EU and OECD countries. Members of wider diaspora can be identified by self-reported ethnic ancestry (single or one of several) being Latvian or by country of birth of at least one parent (or, if data allow, grandparent) being Latvian. The size of this wider diaspora exceeds half a million worldwide and 400 thousand – in the EU and OECD countries.

Estimates of the stock or returnees vary strongly with the reference period and the minimum duration of a period spent abroad. Analysis based on EU–SILC microdata suggests that over 2008–2018, 117 thousand unique persons returned to Latvia with some foreign work experience acquired during the previous four years; however, estimated stock of such returnees living in Latvia in 2018 is just 34 thousand. On the other hand, in early 2020, at least 145 thousand Latvia's residents aged 18–74 during the last ten years (i.e., over 2010–2019) have done some paid work in another country for a period of 6 months or more, according to European Social Survey data.

Inta Mieriņa

Networking Practices and Factors Influencing Participation in Current Diaspora

The basis for a strong diaspora community is its cohesion and constant contact between its members through participation in diaspora events, organizations and groups. Unfortunately only 11% of the Latvian diaspora are members of its organizations, their numbers being especially low among national minorities and youth. The aim of this study is to provide an answer to the question – what would promote a wider participation of the members of diaspora in its life. The largest Latvian diaspora survey to date “The Emigrant Communities of Latvia” reveals that the most common way for Latvians living abroad to get involved in the life of the diaspora is by reading Latvian diaspora news portals, as well as newsletters and blogs of like-minded groups of people from diaspora. Last year, 24% of them have participated in an event for Latvians living abroad. However, 40% of them were not involved in the life of the diaspora in any way. Apart from Internet activities, 35% of Latvians or Latvian citizens living abroad were involved in the life of the Latvian diaspora in at least one way.

The involvement of minority emigrants, especially ethnic Russians, in the life of Latvian

diaspora is negligible, thus, it is important to remember emigrants of other nationalities when designing events and to offer activities of interest to them as well. These can be sports events as well as participation in various other informal interest groups (astronomy club, discussion club, etc.) that would not focus on Latvian culture but on activities that could be of interest to people of any nationality.

Representatives of the old diaspora (Latvians in exile and their descendants) are significantly more often involved in both diaspora organizations and events, and often try to promote Latvian related activities in their children and grandchildren. Traditions have been actively maintained by diaspora organizations in the traditional “old” diaspora countries, but there are concerns that, as generations change, they may have become less relevant since the organizations themselves fail to change and adapt to the new circumstances. This study sheds light on the reasons that deter young people from participating in diaspora organizations and activities and suggest ways to make them more attractive to young people.

Ilze Koroleva

A Sense of Belonging and Plans for Return: What has Changed in the Latvian Diaspora?

Analysing a person’s sense of belonging (place or group attachment) and identity formation in the context of migration is a challenge in itself. Sense of belonging and migration are concepts which, similar to nationalism and globalisation, are contradictory from the outset. Belonging is associated with concepts such as rootedness, a sense of place and balance, whereas migration is associated with action, mobility, borders, uncertainty etc. (Hedetoft 2002). Starting a new life or living for lengthy periods of time in another country, people tend to search for new belongings, thereby gaining (or not gaining) a sense of belonging to the new country, territory, place, as well as to the local community. Sense of belonging provides a feeling of security which

facilitates individual’s integration into the new environment. On the flipside, inability to integrate can be difficult to bear, even traumatic, creating a feeling of alienation and emptiness, negatively influencing one’s adaptation and integration into the new environment (May 2011).

In this article, the awareness of belonging of Latvian emigrants is analysed and the factors that influence changes in sense of belonging explained, using unique empirical data. The data used were sourced from a quantitative longitudinal survey of Latvian emigrants and returning migrants conducted in 2014 and in 2019. Using these longitudinal data, researchers have been able to follow, for the first time, changes in sense of belonging,

not only in particular Latvian emigrant groups but also on an individual level.

To identify various types of belonging, cluster analysis was conducted, based on sense of belonging indicators (to the source and host countries and their societies) In addition, regression analyses was used to single out factors that influence changes in sense of belonging at an individual level.

Time spent living abroad, as well as the particular wave of immigration used both play an important role in changes in sense of belonging, as these are associated with motivation for migration and the emotional backdrop of leaving Latvia. Social ties also have significant meaning – whether an individual lives abroad by themselves or together with their family and friends. A long-lasting sense of national belonging and its strengthening over time are also influenced by family and close friends living in Latvia, as well as by materialistic component – property

in Latvia. Participation in various diaspora organisations also contributes to maintaining a sense of national identity.

Other indicators that influence belonging are subjective factors. If an overall satisfaction with life, and a higher level of trust in it fosters a positive sense of belonging to the host country, as well as the source country, then the opposite – dissatisfaction with one aspect of life – work, family life, socio-economic conditions – significantly affect alienation, a sense of (not) belonging. Separation from loved ones that is often the cause of unhappiness in family life, as well as dissatisfaction with work and life as a whole can impede the growth of feelings of belonging to the host country.

The results of the study show that a sense of belonging to the source country and the development of a new sense of belonging to the host country (or lack of it) have a significant correlation with an individual's plan to stay "there" or return.

Daina Grosa

What Language is Spoken in Diaspora? Dynamics of Situation in Language

After Latvia regained its independence in 1991 and later joined the European Union in 2004, Latvians started to emigrate abroad. This resulted in a change in their linguistic skills and language use. Living outside the linguistic environment of Latvia, as members of the Latvian diaspora they started to live and integrate into other linguistic environments, which inevitably led to increased use of the language of the new host country, and other languages necessary for communication.

Researchers from the Institute of Philosophy and Sociology at the University of Latvia (LU FSI) have been monitoring the dynamics of language skills and language use by the Latvian diaspora to enable Latvian state to respond to the Latvian language needs of Latvians living abroad, and returning migrants.

This article puts into context the situation in the Latvian diaspora, outlining sociolinguistic theories regarding language,

contact and migration of ethnic communities in the diaspora. Linguistic change in this diaspora is compared with language shifts during the "trimda" (exile), when a wave of similar number of Latvians fled Latvia during World War II, and native language retention within this ethnic community which has now entered the third generation.

Quantitative data from various surveys of the diaspora and returning migrants provides an insight into the dynamics of language retention in both the adult diaspora community as well as in the second diaspora generation raised abroad. Interviews with diaspora community members add a qualitative in-depth look at the issues that concern this wave of emigrants including the challenges regarding retention of Latvian language in families with diverse linguistic backgrounds, opinions on the purpose of native language acquisition and maintenance and how it correlates with ethnic identity.

Ieva Reine

Healthcare in Latvia: Does Geography Influence Choices of Diaspora?

Access to healthcare is an important aspect of well-being and security for everyone, regardless of gender, age, income level, language of communication, country of origin and current country of residence. Recent research by Latvian scientists shows that, issues related to health care and social security have risen in the hierarchy of interests and concerns of Latvian diaspora. The issue of health care includes determining which health services will be available to those living outside Latvia, and who will pay for them. Moreover, the quality of health services, their availability, etc. may also determine whether a choice will be made in favour of or against return migration

This study includes groups of respondents who answered questions about health care on a rotating basis. In the study, mainly 1395 out of 6242 respondents living outside Latvia were used, and as in many other studies, including other diaspora surveys, the proportion of women was higher than the proportion of male participants.

The highest total number of Latvian health care service recipients in the last 5 years was from the Latvian diaspora in Great Britain, Germany, USA and Ireland. However, these are not the countries where Latvian nationals living in a higher proportion would make more proportionate use of opportunities to receive medical care in Latvia. Residents in other welfare countries such as Norway, Denmark, Austria etc. are among those using somewhat more Latvian health care. Luxembourg also has a higher share of Latvian health care users. Countries such as Malta, Poland, Czech Republic and Iceland rank among the countries where the demand

for health care in Latvia is significantly higher than the average. However, the geographical proximity does not reflect the tendency to receive health care services in Latvia, as such neighbouring countries as Estonia, Lithuania and Russia, are still well below the average (1.5%) in the group of countries included. As expected, Latvians living in USA, Canada, Australia and New Zealand use health care services in Latvia relatively little, while China deserves special mention against the background of all other countries with more than 12,9% being health care recipients in Latvia.

A total of 364 respondents chose to answer questions related to problems in receiving health care services in their home countries. This might have directly or indirectly contributed to the frequency and duration of the trips to Latvia for a sample of 165 respondents who had received health care in Latvia during the last five years. From the in-depth interviews, a number of health care services in the home countries were assessed as inaccessible/non-existent or of insufficient quality.

The results of this study show that there are certain diaspora segments for which the Latvian health care system may seem more accessible both practically and financially, than that obtainable in host countries. Moreover, it is also more convenient communicatively and socio-culturally. Geographical distance is less important within Europe for receiving health care in Latvia. As the results of this research show, the opportunities to receive preventive examinations, specialist and family doctor consultations, favour closer connections with Latvia their country of origin.

Maija Krūmiņa

Returning to the lost paradise? Exile (Diaspora) Latvian homeland visits

When Latvia regained its independence, Latvian exile officially ceased to exist, as exile Latvians finally had the opportunity to return home. However, most often it turned

out that the occupation period has been too long and people are too entrenched in their host countries to return. In addition, there arose such questions as: What is the place

that these people considered their home? Is it a specific geographical location/country or ideal image that cannot be returned to?

The article is based on the assumption that indirect answers to the above questions can be obtained by looking at the experience of exile Latvian homeland visits as depicted in the biographical sources of Latvian National Oral History archive, as it often highlighted the clash between the imagined Latvia and its reality, but at the same time reflects the fact that for some exiles, despite the long years spent abroad, Latvia still embodied the only and real home. In order to place the experience of these issues in a broader contextual framework, the first part of the article gives an insight into the discussions that surrounded the visits to Soviet Latvia in the exile society and also elaborates on such concepts as place identity, home and sense of home.

The analysis of the biographical sources affirmed that the loss of one's home and

homeland lead to a condition described in the scientific literature as nostalgic disorientation that persisted in many of the exiles for their whole lives. Many stories also confirmed the existence of a feeling of emptiness, as well as the fact that this nostalgia was not focused only on the physical place, but more on people, interpersonal relationships and the environment in general. Taken as a whole, it can be observed that relatively often these stories about visits to Latvia are stories about loss (accordingly – Latvia becomes the lost paradise) and that the life journey of the exile Latvians has led them only in one direction – away from the lost paradise. From both physical and emotional perspectives, the place they once called home had changed and was destined to live only in memories. From this point of view, a true return home (to the homeland) would require not only spatial, but also temporal journey.

Lilīta Zaļkalne

Brīvība (Freedom) as the political voice of Latvian Social Democrats in exile, first years (1948–1954): a short insight

Brīvība (Freedom) was the monthly newsletter of the exile Latvian Social Democratic Workers' Party (LSDSP), a newsletter which was established in Sweden in 1945. At first Brīvība was published as an annual journal, with issues in 1948, 1949 and 1950. As the official voice of the party, it defended the view that the exile community should unite under the last speaker of the democratic Latvian parliament and that exiles should not follow the lead of the Latvian Ambassador in London, who had been assigned extraordinary powers in 1940 by the authoritarian Latvian government. LSDSP support for the "parliamentarians" and its progressive standpoints on other political matters were not popular among the mainly conservative Latvian exiles. Moreover, the aggressive journalistic style of the first Brīvība issues was not helpful in attracting new party members or more subscribers. From July 1950 to the end of 1953, Brīvība was issued

as an internal party newsletter. It also actively recruited party members among Latvian exile communities and sought to widen its readership. In 1954, Brīvība resumed publication as a monthly newsletter. The newsletter presented typical social democratic standpoints on global politics and uniquely LSDSP views on exile Latvian politics. However, the parliamentary controversy was no longer at the forefront and the journalistic tone had mellowed. Almost at the same time, a major right-wing exile Latvian politician, Alfrēds Valdmanis, was sentenced by a Canadian court to four years' imprisonment for fraud and extortion, which meant that the right-wing authoritarians in exile lost their leading figure. These may be some of the main factors why Brīvība succeeded in expanding its readership and was able to continue publication outside of Latvia until 1999, thereby retaining its importance in exile Latvian politics.

Kārlis Kangeris

Büro für heimatvertriebene Ausländer (1952–1964): Latvian Refugees in West Germany and their role in Functioning of the Office

The mass emigration from West Germany of World War II refugees ended in 1952. About 160 000 East European refugees stayed. In order to maintain an overview of the remaining refugees the West German government established the Büro für heimatvertriebene Ausländer” (BfhA) (Office for Exiled Foreigners). Its mandate was to “observe and report on the emigrants from the East – their organisations, their activities and outside connections– in the Federal Republic of Germany, and to maintain unofficial relations and coordination with US institutions, which work with emigrant representatives.” This West German office had two functions. The first was the “Research Service” which published regular reports about events and life in the Eastern Bloc countries. The second function was the observation of East European refugee groups in West Germany. To better accomplish these tasks, the BfhA sought and found help from “reliable persons” among the refugee groups.

The Latvian refugees under the leadership of the Latvian Central Committee (LCK) started to collaborate with the BfhV in 1953. Their cooperation increased markedly in

1955, when the USSR started to implement its repatriation policy in West Germany. In this area – especially to combat communist infiltration – the collaboration lasted until 1964 when the BfhV was closed.

Concurrently, the Latvian Central Committee also collaborated with US institutions, especially the Central Intelligence Agency; a cooperation which lasted until 1962.

From to 1955 to 1964 the BfhA was a valuable instrument in the Cold War offensive against communism and communist activities among refugees. It provided highly useful information to West German ministries and the Federal Office for the Protection of the Constitution. In the end the BfhA had become a typical Cold War institution, which, on the one hand, gathered and published information about the Communist bloc countries, while, on the other hand, it followed the activities of the East European refugees, assisted the German government and the refugee groups in their efforts to stop the repatriation policies, thus taking an active part in combating communism in the ideological battle of opposing world views.

Ģirts Zēgners

The European Latvian Youth Association (ELJA) – History and Importance

Following the occupation of Latvia, Latvian exiles were dispersed across the continents. In the early 1950s young Latvians in the USA, Canada and Western Europe, and later in Australia and to a lesser extent South America, founded their own organisations to guard against the risk of assimilation into the local community, and to meet on a regular basis to discuss their common and varying problems. These young Latvians formed an extensive and powerful network to maintain mutual contact, exchange ideas and collaborate across seas and continents. From the late 1950s onwards, the new “global Latvians” started to establish personal contacts with their contemporaries all over the world. Starting in 1968, young Latvians from across the globe would meet at a succession of

11 World Latvian Youth Congresses, which were attended by up to 500 participants each from the non-communist world.

Despite the prevailing authoritarian trends within conservative society, youth organisations became an established part of Latvian society in exile. In their approach towards the Soviet regime and the powers-that-be in Latvia, their combat tactics and strategies differed from those of the Latvian refugee generation, which frequently resulted in disagreements and even conflicts with the central organisations founded by the older generation in exile.

On the other hand, despite many efforts of Soviet institutions (including the KGB) from the 1960s onwards, they did not succeed in influencing the anti-communist orientation

of the European Latvian Youth Association (ELJA) or to turn it into an organisation loyal to the Soviet regime.

After the start of the Awakening during the mid-1980s, the first World Youth Congress, where Latvian youth in exile and their contemporaries from Latvia could freely meet and debate the issues of the day took place in 1989 in Finland. Unfortunately, after 40 years in exile, along with its fellow exiled youth organisations, now consisting of the second generation of Latvians born in exile, as an organised force ELJA was unable

to influence the Latvian youth movement and secure a corresponding foothold within it.

However, many former ELJA members occupied notable positions in the political and social life of the renewed Republic of Latvia. After moving to Latvia from the various countries they lived in, they joined up to form an organisation ELJA50 in which over 100 former members of ELJA continued the work they had begun in exile, participating in public life and influencing the work of governmental and non-governmental organisations in the establishment of the democratic Latvian state.

Ojārs J. Rozītis

Special Island. Latvian Highschool in Munster-Notes from Previous Student

The article is a personal memoir outlining the experience of the author as a student at Minsteres Latviešu ģimnāzija (MLĢ; Latvian Highschool Münster) throughout the 1960s. From 1946 to 1998 this school was the only secondary education institution in the Western world with specifically Latvian subjects and teaching language.

As a boarding-school, it was also one of the few places outside Latvia where students could experience being Latvian on a 24/7 basis – while not blending in with the surrounding German society. This, the author argues, was the breeding ground for an informal Latvian consciousness beyond the traditional rituals

of the exile society. Hence the term “special island” in the Latvian title of the article, which also refers to the failure of the school’s officialdom to take note of current trends, for instance, in Latvian literature, both abroad and in Latvia, or to take up the impetus of the youth revolt in the late 1960s.

The author contrasts the patriotic expectations of the Latvian exile community with regard to the school (“Castle of Light”) with his own more down-to-earth experience as a teenage student and uncovers traces of petty clandestine Cold War operations in Minsteres Latviešu ģimnāzija. Also included is a glossary of MLĢ student slang.

Kristīne Beķere

The Most Significant Political Initiatives of the Latvian Exile Diaspora. The Example of the 1985 Baltic Peace and Freedom Cruise

Baltic Peace and Freedom Cruise was one of the most successful Latvian émigré political publicity campaigns during the Cold War to attract the attention of the public at large to the unresolved question of the Baltic States, which had been illegally annexed by the Soviet Union. The main idea of the cruise was to show that the prospects of worldwide peace are inseparable from and dependent on the rights of self-determination for all nations, including Latvians, Lithuanians and Estonians.

The Cruise took place from July 26 to July 29 and went on the Baltic Sea from Stockholm to Helsinki and back. Discussions, seminars,

press conferences, commemorative events and social gatherings took place on the ship, but stops at Helsinki and Stockholm were marked by political demonstrations.

The Cruise was organised by Latvian émigré youth organizations in close cooperation with Lithuanian and Estonian émigré youth organizations and was supported (including financially supported) by all main Latvian émigré organizations worldwide.

The event resulted in considerable media attention with more than 2000 articles appearing in the printed media around the globe as well as coverage on TV and radio in several

European countries. This event and the stir it caused are considered the first heralds of the coming changes within the Baltic States that became more apparent on their own in late 1980s.

Baltic Peace and Freedom Cruise also marks a distinct change in the mood and methods of émigré political activities, which

up to this point tended more to react to outside events rather than take active measures on their own. Changes in the global political climate, coupled with internal changes in the émigré community (e.g. generation changes) contributed to this evolution of political activism, of which the Baltic Peace and Freedom Cruise is a signature example.

Sergejs Kruks

Understanding the Concepts of Trust, Cooperation and Unity in the National Development Plan

In 2020 the Latvian parliament has accepted the National Development Plan of Latvia for 2021–2027. The Plan envisages the development of science-based industry and production of higher-value-added items by 2027. According to the policy document, transformation of the national economy requires reforms in public governance and changes in individual habits. Testing the illocutionary force of the plan revealed that at least some of the propositions and claims are not valid: they miss logical coherence, are not open to discussion because in the given grammatical construction they lose the status of an assertion, do not affirm the author's intention to improve public

governance and do not meet the epistemic criteria of sociology and psychology when referring to scholarly concepts. The change in individual habits envisages an improvement in social relationships. Collaboration is specified as the main precondition of economic growth. The document however does not distinguish between business cooperation and social solidarity as different modes of collaboration. It also neglects political interaction in resolution of conflicting group interests. The basic shortcoming of the Plan is non-recognition of pluralism of interests in the social cohesion (unity) concept envisaging instead an unreasonable homogeneity of interacting individuals.

Einārs Cilinskis, Gaidis Klāvs, Jānis Reķis

Climate and Energy Policy – Goals, Solutions and Methods of Analysis

Climate change is one of the most urgent problems for civilization. The article analyses global, European Union and Latvian climate and energy policy goals – for medium term 2030 as well as long term goals including climate neutrality or net zero emissions. The article analyses the available computer tools for policy analysis including comparison of optimization and simulation models, in particular the methods that have been used in Latvia. Latvian National Energy and Climate Plan (NECP) 2030 goals as well as pathways to climate neutrality are analyzed based on the results of MARKAL Latvia model developed by the scientists of the Latvian Institute of Physical Energetics. The future modelling system for the policy analysis in Latvia is proposed. The proposal consists of multi model system

including – 1) TIMES Latvia energy system model, run with open data principle, 2) general equilibrium economic model of Latvia soft – linked with the TIMES model; 3) analyses of climate investment and finance flows; 4) use of other modelling approaches, including system dynamic models and EnergyPlan model for specific processes. Publicly available simple online tools for policy analysis are needed for educational purposes using global En-Roads climate model as an example. 5) New modelling approaches including big data analysis, AI and machine learning should be examined for future improvements of the modelling system. Establishment of Latvian Energy Climate expert group as proposed by the NACP is essential for the coordination of research and for improvement of policy proposals.

The Role of Truth in Post-truth Conditions

The term “post-truth” has gained popularity due to significant changes in the way news and information are received and processed. These changes are partly due to a loss of trust in traditional news sources and the growing popularity of social media, where speaker’s subjective taste, personal attitude and evaluation play a central role.

The definition of the term in the Oxford Dictionary states that post-truth is “relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief”. This definition does not, in fact, describe what is post-truth, but a mechanism for shaping public opinion, where the impact of the information on the audience is more important than its truthfulness, especially its relevance to the facts. The greatest beneficiaries of influencing public opinion effectively are politicians, who turn their symbolic capital – popularity and reputation – into real benefit of power and public influence.

This article will look at post-truth in relation to the distinction between truth and untruth and also at the phenomenon of bullshit, which, as a social performance, has the characteristics of fine art. The relationship between truth as a result of scientific methods and critical thinking, and post-truth as a form

of denial of science and truth, which seeks to achieve a situation where an expert’s opinion is no better than a non-specialist’s opinion, giving equal status to verified facts and misinformation (“alternative facts”). The impact of post-truth, namely, propaganda and disinformation, on politics in the information technology age will then be examined. Finally, conclusions will be drawn about the role of truth in post-truth circumstances. Is truth dead? And what impact does truth have on democracy, society, and the media?

It turns out that there are at least four reasons why post-truth is so prominent. First, expressing one’s opinion, however wrong or untrue it may be, falls within the right of free speech. Second, there are certain cognitive biases, such as the confirmation bias and the Dunning-Kruger effect. Third, public might actually enjoy post-truth rhetoric, preferring well-crafted legends to actual facts and historical truth. Fourth, in some professions, such as journalism or politics, there are often situations when a person can’t avoid expressing themselves without knowing all the facts or having full evidence. Bearing in mind that at times we don’t match the highest standards of truthfulness ourselves, we tend to tolerate certain amount of post-truth from others.

Rūdolfs Reinis Vīoliņš

Ethiopian Food as a Means of Sacral Landscape Formation in Herodotus History

The aim of the article is to investigate how description of food accounts for the differences between mad conquer Cambyses and the long living, pious Ethiopians. The article first illustrates the location of sacred and mythical Ethiopia on the mental maps of the Greeks. Second, it investigates the discussion about agriculture between Persian spies and Ethiopians in Herodotus’ narrative. Third, it investigates how Ethiopian eating traditions incorporate

traditions of Hellenic cults. Fourth, it shows how Persians, by trying to obtain sacred Ethiopian food, lose their humanity. The article concludes that Herodotus is using mythical concepts about Ethiopians and Hellenic cult traditions to show us specific details about different cultures and the logical clashes between them. In a sense the Ethiopians are mirror images of the Hellenes but wiser and more capable of fighting against Persian conquest.